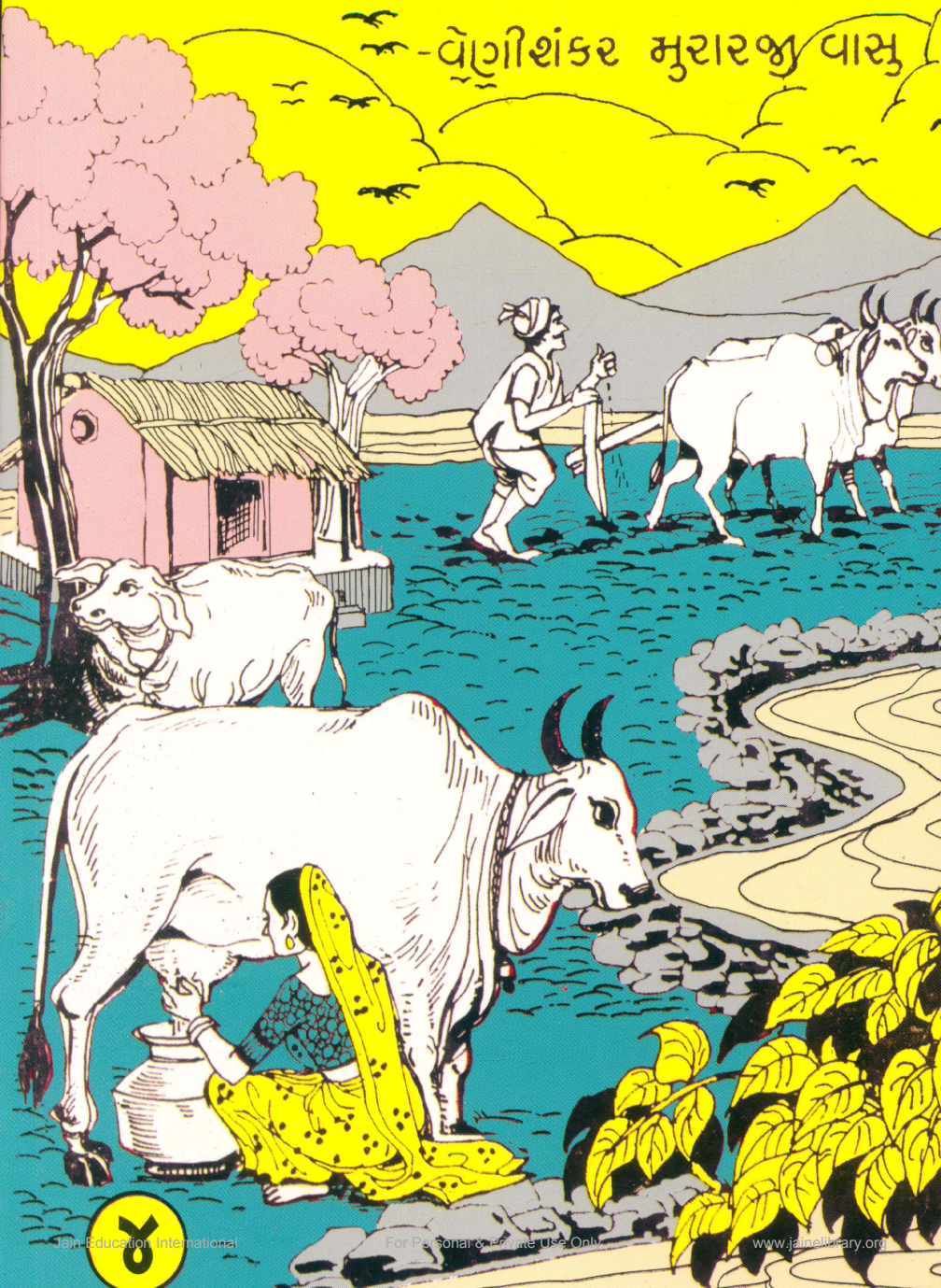

પ્રિશ્વમંગલ ગ્રંથમાળા

- વૅગીશંકર મુરારજી વાસુ

વિશ્વમંગલ ગ્રન્થમાળા

ભાગ-૪

વેણીશંકર મુરારજી વાસુ

૨૪૬

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

જીવતલાલ પ્રતાપશી

સંસ્કૃતિમંદિર, નિશાપોળ

સ્વિડિ રોડ, અમદાવાદ

ફોન : ૩૩૫૭૨૩

C/o ૩૮૦૧૪૩

લેખક

વેણીશંકર મુરારજી વાસુ

પ્રથમ સંસ્કરણ : નવેમ્બર ૧૦૦૦

દ્વિતીય સંસ્કરણ : નવેમ્બર ૨૦૦૦

તૃતીય સંસ્કરણ : નવેમ્બર ૨૦૦૦

તા. ૧૫-૨-૧૯૮૬

વિ. સં. ૨૦૪૫

મૂલ્ય : રૂ. ૧૫-૦૦

મુદ્રક :

બીખાભાઈ એસ. પટેલ,

ભગવતી મુદ્રણાલય, દૂધેશ્વર,

અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૪

પોતાના હાથે પોતાનો નાશ

અંગ્રેજોે તો આ દેશમાંથી ઉઘાળો ભરી ગયા પણ તે પહેલાં યુનિવર્સિટીના શિક્ષણ દ્વારા હજારો દેશી અંગ્રેજોે તેમણે તૈયાર કરી દીધા હતા. આ દેશની ધરતીનો કાયમી કબજો કરવા આ એક જ ઉપાય હતો કે “દેશની પ્રગતિને બધી રીતે બરબાદ કરી નાંખવી. આ માટે તેની સંસ્કૃતિનો સર્વનાશ કરવો.”

આ કાર્ય પરદેશીઓ કરવા જાય તો પ્રજા વીકરે અને બળવો કરી બેસે એટલે દેશના જ લોકોના હાથે આ સર્વનાશનો કાર્યક્રમ અમલી બનાવવાનું અનિવાર્ય હતું. એ માટે જ દેશી અંગ્રેજોેને તૈયાર કરવામાં આવ્યા. આજે તો એ ડીઝીધારી, પશ્ચિમપરસ્ત દેશી અંગ્રેજોેની સંખ્યા લાખો સુધી પહોંચી ગઈ છે.

આ દેશી અંગ્રેજોેને જાણે કે અજાણે એમને મળેલા શૈક્ષણિક પ્રશ્નો વારસાને કારણે સંસ્કૃતિનાં તમામ ક્ષેત્રોના મૂળમાં ધા મારી દીધા છે. મોક્ષલક્ષી સંસ્કૃતિના વૃક્ષનાં તમામ અંગોને હચમચાવી નાંખ્યાં છે. આ શિક્ષિતોને શિક્ષિત કહેવા કે કેમ ? એ પણ એક સવાલ થઈ પડે તેવી તેમની પશ્ચિમ-પરસ્ત નીતિરીતિએ બેવા મળે છે. શ્રી વેણીશંકર મુરારજી વાસુ આ વિષયમાં સારી એવી જાણકારી ધરાવે છે. તેમનો પ્રત્યેક વિચાર જુદા જુદા વિષયો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેંકે છે દાખલા, દલીલો અને આંકડાઓ એ દરેક લેખ પાછળનું એમનું બળ છે. બેથક, આ લેખો સર્વથા આધ્યાત્મિક ભૂમિકા પર નથી પરંતુ આધ્યાત્મિક જીવન જીવવાનો જન્મ-સિદ્ધ હક્ક ધરાવતી આર્યાવર્તની મહાપ્રજ્ઞના સર્વનાશનાં ધાતકી અને ભેદી શસ્ત્રો તે ખુલ્લાં પાડે છે. અને એ રીતે આર્ય મહાપ્રજ્ઞની મહાસતો-દીધી ધર્મપ્રધાન ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિની પુનઃસ્થાપના કરીને મહાપ્રજ્ઞના આધ્યાત્મિક સ્તરોને મંજૂર કરવાના પ્રયત્નમાં આ લેખો પોતાનો વિશિષ્ટ ફાળો નોંધાવે છે.

શ્રી વાસુ જણાવે છે કે સાંસ્કૃતિક તત્ત્વોને પશ્ચિમ-પરસ્ત ભેદી અને અણધારે નીતિરીતિના હાલના વેગથી પણ નષ્ટ કરવાનું ચાલુ રાખવાનું આવશે તો ભારતીય પ્રજાનું આયુષ્ય કદાચ સો-બસો વર્ષથી ઝાડું નહિ હોય !

શ્રી વાસુની વિચારધારા ભારતીય પ્રજા સુધી પહોંચે તો તેમના મગજમાં પરદેશીએ જન્મેલો જો ખોટા ખ્યાલો ભરી દીધા છે-જેના દ્વારા પ્રજાના તમામ જીવન સ્તરો હચમચી ઉઠ્યા છે-તે બધા જળમૂળથી ઉખડી જાય. અંગ્રેજોે રા. નો વ્યય, અધોર દિસા અને વ્યાપક દુરાચારને પોષતી તમામ પ્રગતિવાદી વિચારસંસ્થાઓને જોરદાર લપડાકો ભારતી શ્રી વાસુની વિચારણા અદ્યતન ધનવ્યય, અહિંસક પ્રજ્ઞાલિ અને વિશુદ્ધ સદાચારોના નિર્માણની બહુમુખી યોજનાથી ખીચોખીચ ભરેલી હોય તેમ દેખાય છે. જેના દ્વારા આત્મા મોક્ષભાવ તરફ એકસપણે આગળ વધે તે વિચાર : તે પ્રચાર કે તે આચારને જ મારું અનુમોદન હોય તે સહજ છે.

શ્રી શ્રીપાળનબર વાલકેશ્વર, મુંબઈ - ૬

વિ. સં. ૨૦૩૩ દરોરા.

ગુરુપાદપદ્મજી

પં. શ્રીચન્દ્રશેખરવિજય

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટનું નિવેદન

ભારતીય પ્રાચીન પરંપરાઓને પુનર્જીવિત કરતી શ્રી વેણીશંકર મુરારજી વાસુની ચિંતનધારાને અમે પ્રકાશિત કરી રહ્યા છીએ. લેખકશ્રીએ આર્યાવર્તની મોક્ષલક્ષી સંસ્કૃતિના એક અંગ - અર્થવ્યવસ્થાને પ્રધાનપણે આત્મસાત કયું છે. આ વિષયમાં તેમણે આશ્ચર્યજનક ખેડાણ કયું છે એમ તેમના વિચારો ઉપરથી સહેજ રીતે કહી શકાય તેમ છે. ભારતની અર્થવ્યવસ્થામાં ગાયપ્રધાન તમામ પશુની અહિંસા પ્રધાનપણે ભાગ લાગે છે એમ લેખક મજબૂતપણે માને છે.

જો વિશિષ્ટ કોટિનો પ્રતિભાવ આ પુસ્તિકા દ્વારા પ્રભમાં પ્રગટ થાય તો લેખકના વિચારોને વ્યવસ્થિત આકાર આપીને પ્રગટ કરતા રહેવાની અમારી ભાવના છે. વધુ પ્રમાણમાં પ્રચાર થાય તે હેતુથી જ ખોટ ખાઈને પણ આ ટ્રસ્ટ આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન કરે છે. પોતાના વિચારોનું પ્રકાશન કરવા બદલ શ્રી વાસુનો અમે અંતઃકરણથી આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

લિ. ટ્રસ્ટીમંડળ, કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

અનુક્રમ

અ.નં.	પુસ્તકનું નામ	પા.નં.
૨૭.	શું આજે પણ પરદેશી ગુલામી ?	૧
૨૮.	દાનનો પ્રવાહ બદલો	૪૦
૨૯.	ભૂતજવાદ વિરુદ્ધ ત્યાગવાદ	૮૧
૩૦.	સમાજદર્શન	૧૨૫
૩૧.	ખાદી	૧૯૦
૩૨.	હવે શું કરવું ?	૨૫૬

શું આજે પણ પરદેશી ગુલામો ?

ગાય અને દૂધના વેપારની શરૂઆત

અંગ્રેજ શાસને ચરિયાણાનું નિકંદન કાઢવાથી અને તેનાં પશુઓ-વિરોધી પગલાંથી ગાય અપવાદરૂપ ઘરોમાં જ રહી. દૂધની આવશ્યકતા તો દરેક ઘરને હોય જ. દૂધ વેચવું એ પાપ છે એવી ભાવના નાશ પામી ચૂકી. કારણ કે દૂધની આવશ્યકતાએ દૂધ માટે વિસ્તૃત બજાર ઊભું કર્યું હતું. આ બજાર મોટાં શહેરો પૂરતું જ હતું, કારણ કે નાનાં ગામડાંઓમાં હવે લોકો પાસે દૂધ ખરીદવા પૈસા ન હતા અને ૧૦૦-૨૦૦ માણસની વસ્તીવાળાં લાખો ગામોમાં દૂધનો વેપાર કરીને કોઈ પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે નહિ. ભારતમાં ત્રણ લાખ ગામડાં એવાં છે જ્યાં ૫૦૦ માણસથી ઓછી વસ્તી છે. આવાં ગામમાં દૂધનો વેપાર ચાલી શકે નહિ.

અંગ્રેજ શાસનની ભારત વિરોધી નીતિથી ગામડાંઓમાં ગાય માત્ર શ્રીમંત ખેડૂત કે શ્રીમંત વેપારીઓના ઘરમાં બચી હતી. અથવા માલધારીઓ પાસે હતી. શહેરોમાં દૂધની ડેરીઓ શરૂ થઈ એટલે ડેરીવાળાઓને ડેરીઓ માટે ગાયોની અને ભેંસોની જરૂર પડી અને દૂધના વેપાર પાછળ ગાયોનો વેપાર પણ શરૂ થયો.

ડેરીવાળાઓએ ગામડાંઓમાંથી માલધારીઓની શ્રેષ્ઠ ગાયો અને ભેંસો ખરીદી શહેરોમાં લાવી દૂધનો વેપાર શરૂ કર્યો. તો બીજી તરફથી

મુંબઈ, કલકત્તા જેવાં મોટાં શહેરોમાં સરકારે કાયદેસરનાં કતલખાનાં શરૂ કર્યાં અને આ કતલખાનાંઓમાં પશુઓનો પુરવઠો નિયમિત મળતો રહે તે માટે ચોક્કસ વહીવટી પગલાં નક્કી કર્યાં.

વહીવટી પગલાં દ્વારા કતલખાનાને પૂરો પડાતો પુરવઠો

ડેરીમાં ગાય કે ભેંસ વસૂકી જાય ત્યારે તેને બદલે ખીજી ફઝળી ગાય કે ભેંસ લાવવી પડે. પણ પેલી વસૂકી ગયેલી ગાય કે ભેંસનું શું કરવું ? એ ગાય કે ભેંસ ફરીથી વિચાય અને દૂધ આપે ત્યાં સુધી ચાર મહિના નીકળી જાય. શું ચાર મહિના સુધી તેને મક્ત ખવડાવવું ?

શહેરોમાં ઘાસચારો મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ લાવવા દેવામાં આવતો, કાયદાથી નહિ પણ વેગનોની ફાળવણી ઉપર અંકુશ રાખીને. શહેરની ડેરીમાં ગાય કે ભેંસ રાખવા માટે લાઈસન્સ લેવું પડતું. એટલે શહેરમાં ગાયો-ભેંસો કેટલી સંખ્યામાં છે તેની વહીવટદારોને જાણકારી રહેતી અને એટલી સંખ્યાને પૂરો પડે એટલો ઘાસચારો લાવી શકાય તેટલાં જ વેગનો ફાળવવામાં આવતાં. હવે કુલ સંખ્યાની ૩૦ ટકા ગાયો અથવા ભેંસો વસૂકી જાય ત્યારે તેટલાં ખીજાં પશુઓ લાવવાનાં લાઈસન્સ આપે; વેગનો પણ આપે. પરંતુ આ ૩૦ ટકા વધારાનાં પશુઓ આવ્યાં તેમને માટે વધુ ઘાસચારો જઈએ, તેનાં વેગનો ન આપે. ત્યારે ડેરીવાળા વધારાનાં પશુઓ નવાં આવ્યાં તેમને શું ખવડાવે ? કુદરતી રીતે જ નવાં આવનારાં પશુઓ દૂધ આપતાં હોય તેમને જ મળી શકતો ઘાસચારો ખવડાવે અને વસૂકી ગયેલી ગાયો-ભેંસોને ભૂખી રાખવા કરતાં તેમને કતલખાને વેચી થોડા પૈસા મેળવી લેવાનું પસંદ કરે જેથી નવાં ઘેર ખરીદવાના મૂડીરોકાણમાં થોડી રાહત મળે.

આમ દર વરસે ડેરીઓમાં નવી ગાયો અને ભેંસો ગામડાંઓમાંથી આવતી જાય. છ-આઠ મહિના દૂધ આપે અને વસૂકી જાય એટલે કતલખાને જાય. એક ડેરીમાં ૧૦૦ પશુઓ હોય તો તે ડેરી દર વરસે કતલખાનાને ૨૦૦ પશુઓ પૂરાં પાડે. ૨૦૦ એ રીતે કે ગાય અથવા ભેંસ ગામડેથી ડેરીમાં આવે ત્યારે તેની સાથે તેનું બચ્ચું હોય. ડેરીમાં

આવતાં જ ડેરીનો માલિક તે બચ્ચાં કસાઈને વેચી નાખે. કારણ કે ડેરી તો વેપારી દષ્ટિએ ચાલતી હોય. ડેરીવાળા પાસે ૧૦૦ ગાય કે ભેંસ હોય. તેમનાં બચ્ચાં રોજ ઓછામાં ઓછું એક લિટર દૂધ ધાવે તોપણ ડેરીને સો લિટર દૂધ ઓછું થાય.

તે દિવસોમાં દૂધનો ભાવ પચીસ પૈસે લિટરનો હતો. વાછરડાં રોજ પચીસ રૂપિયાનું સો લિટર દૂધ ધાવી બય. ગાય કે ભેંસ બસો દિવસ દૂધ આપે તો બસો દિવસમાં વાછરડાં પાંચ હબર રૂપિયાનું દૂધ પી બય, તે ડેરીવાળો કેમ સહન કરે ? પાંચ હબર રૂપિયાનું દૂધ વાછરડાઓને પી જવા દેવું તેના કરતાં તેમને કસાઈને વેચી દઈને બસો-પાંચસો રૂપિયા મેળવી લેવા અને પાંચ હબર રૂપિયાનું દૂધ બચાવવું એવી ગણતરી ડેરીવાળા કરે તેમાં અશ્વર્ય શું છે ?

ગાય અને ગાયના દૂધને વેપારની ચીજ (commercial commodity) તરીકે સ્વીકૃતિ આપ્યા પછી બીજા કોઈ ત્રિચારની અપેક્ષા જ કેમ રહે ? એટલે ગામડામાંથી ગાય કે ભેંસ ડેરીમાં આવતાં જ તેનાં બચ્ચાં કસાઈને વેચીને પૈસા રોકડા કરીને દૂધ બચાવી લે. નાનાં વાછરડાં કે વાછરડાઓની કિંમત પણ સારી ઊપજે. કારણ કે તેમનું માંસ કોમળ હોઈ વધુ સ્વાદિષ્ટ લાગે, અને તેમનાં ચામડાં પણ મુલાયમ હોવાથી તેમની કિંમત સારી ઊપજે અને ૨૦૦ થી ૨૫૦ દિવસની અંદર પેલી ગાય કે ભેંસ પણ વસૂકી બય (વસૂકી બય એટલે ફરીથી વિચાવાના ૬૦ થી ૧૦૦ દિવસ સુધી દૂધ આપતી બંધ થાય) એટલે ૩ થી ૪ મહિના તેને મફત ખવડાવવાને બદલે તેને પણ કસાઈને વેચી નાખે. આમ દર વરસે ૧૦૦ ગાય-ભેંસની એક ડેરી કતલખાનાને ૨૦૦ પ્રાણીઓ કાપવા માટે પૂરાં પાડે.

ડેરીઓ દ્વારા તુકસાનની પરંપરા

પણ તુકસાન ત્યાં જ નથી અટકાતું. ડેરીઓમાં આવનારી તમામ ગાયો કે ભેંસો પહેલા અથવા બીજા વિચારની હોય છે. ડેરીમાંથી પ્રથમ તેમનું બચ્ચું અને પછી તે પોતે કતલખાને જઈને કતલ થાય છે ત્યારે તેના વંશવેલો જ નાશ પામે છે. તે નિર્વંશ બય છે.

જે તેને જીવવા દેવામાં આવે તો તેના જીવન દરમિયાન આશરે ૧૦ બચ્ચાં આપે છે. સાધારણ રીતે આમાં પાંચ વાછડા હોય, પાંચ વાછડી હોય. એટલે એક ગાયના પાંચ વાછડા અને પાંચ વાછડી જન્મી શકતાં જ નથી. આમ એક ગાય પાછળ ૧૧ જીવો ઓછા થાય છે. ઉપરાંત એક ગાયનું ૫૦ ટન છાણુમૂતરરૂપી ખાતર દેશ ગુમાવે છે. આમ આ નુકસાનીનો ગુણાકાર થયા જ કરે છે.

જ્યાં સુધી ડેરીઓ ન હતી, દૂધ વેચવામાં અને ગાય વેચવામાં પાપ મનાતું, ત્યાં સુધી માલધારીઓ ગાયો વેચતા નહિ, પણ તેમના વાછડાઓને બળદ તરીકે ઉછેરી, કેળવીને ખેડૂતોને વેચતા. ઘી વેચતા, દૂધનો માવો બનાવીને વેચતા, અને છાણું પણ વેચતા.

પરંતુ વધતી મોંઘવારી અને ચરિયાણો કપાઈ જવાથી ઘાસચારાની વધતી જતી ખેંચને લીધે માલધારીઓને ગાયો વેચવાની ફરજ પડતી હતી. અને ભારતનું પશુધન અપાટાબંધ કપાતું જતું હતું. ડેરી એ ગામડાં અને કતલખાનાંને જોડનારી કડી બની ગઈ. પશુઓ ગામડાંઓમાંથી ડેરીમાં અને ડેરીમાંથી કતલખાને જવા લાગ્યાં. આ કારની કતલની અસર દૂધ, ઘી, ખાતર, બળતણ તથા બળદના પુરવઠા ઉપર, રોજગારી ઉપર અને ચીજવસ્તુઓના ભાવ ઉપર પણ પડવા લાગી.

ડેરીમાં શ્રેષ્ઠ ઓલાદની ગાયો જ લઈ જવામાં આવતી એટલે શ્રેષ્ઠ ઓલાદના બળદોની, શ્રેષ્ઠ ઓલાદના ધણુખૂંટોની પેઢાશ અટકી પડી. ખેતી નીચે વધુ ને વધુ જમીન લઈ જવામાં આવતી હતી. ગામડાંઓના ગૃહઉદ્યોગોને તેમ જ ગ્રામઉદ્યોગોને ચોક્કસ આર્થિક નીતિ વડે ભાંગી નાખવામાં આવતા હતા. એટલે એ બેકાર કારીગરો જમીન તરફ વળતા હતા. આમ જ્યારે બળદોની અને ખાતરની જરૂરિયાત વધતી જતી હતી ત્યારે જ તેમનો પુરવઠો કાપી નાખવામાં આવ્યો.

હવે જે બળદની જોડી ૧૦ એકર જમીન ખેડતી તેને ૩૦ એકર જમીન ખેડવી પડતી. એટલે સારા વાછડાની માંગ વધતી જતી હતી, માલધારીઓ માગે તેટલી કિંમત આપીને ખેડૂતો વીણી વીણીને સારા

વાછડા ખરીદી જવા લાગ્યા. એટલે હવે સારા સાંઢના પુરવઠા ઉપર પણ કાપ પડ્યો.

ઢરેક વાછડો સાંઢ બનાવવા લાયક નથી હોતો. પણ જે વાછડો સાંઢ બનાવવા લાયક હોય તેને ખેડૂતો વધુ પૈસા આપીને ખરીદી જવા લાગ્યા. પશુધનને આ રીતથી નુકસાન થતું હતું તે માલધારીઓ સમજતા હતા. પરંતુ મોંઘવારીની ભીંસમાં સપડાયેલા હોવાથી લાચારીથી સારા સાંઢ બનાવવા વાછડા વેચી નાખતા. પરિણામે ખેડૂતોએ નાપાસ કરી ન ખરીદેલા નબળા અને સાંઢ તરીકે અયોગ્ય વાછડાઓને સાંઢ તરીકે ઉછેરી તેમના દ્વારા પ્રજનનકાર્ય ચાલુ રાખતા. ભારતના સમગ્ર પશુધનને તેની અસર પહોંચી.

નબળું પડતું પશુધન

નબળા અને અયોગ્ય સાંઢથી જન્મેલી વાછડીઓ તેમની પૂર્વજ ગાયો કરતાં ઢર પેઢીએ ઓછું ને ઓછું દૂધ આપવા લાગી, વાછડાઓ તેમના પૂર્વજો કરતાં જમીન ખેડવામાં, પાણીનો કોસ ખેંચવામાં અને ગાડાં ખેંચવામાં ઓછા કાર્યક્ષમ બનતા ગયા.

પશુઓના ખાણની અસાધારણ નિકાસ

ડરીઓ તો યુરોપ-અમેરિકામાં પણ છે. પરંતુ ત્યાં ડરીઓની ગાયોને ખુલ્લામાં હરવાફરવાનું મળે છે. ચરિયાણામાં ફરીને પેટ પૂરતું ઘાસ ખાવાનું મળે છે. તેમની દૂધ આપવાની શક્તિ જળવાઈ રહે માટે તેમને રોજનું ઓછામાં ઓછું ત્રણ કિલો ખાણ મળે છે. (ખાણ એટલે પશુઓને આપવાનો દાણો જેમાં કઠોળની ભૂકી, ઘઉં થૂલું, ખોળ, કપાસિયા, ગુવાર વગેરે હોય.)

આ ખાણ તેઓ ડૂંડિયામણ ખરચીને ભારતમાંથી આયાત કરે છે, અને ભારત પોતાનાં પશુઓને ભૂખે મારીને અહીં ખાણની તંગી હોવા છતાં તેની નિકાસ કરી નાખે છે. અને પછી સરકારી પ્રવક્તાઓ, પ્રધાનો, પરદેશી હિતો સાથે મળી ગયેલા ભારતીય નિષ્ણાતો, અને કેટાર-લેખકો પરદેશી ગાયોની દૂધ આપવાની શક્તિનાં વખાણ કરે છે

અને આપણી ગાયોની, આપણા માલધારીઓની અને હિંદુઓની ધાર્મિક ભાવનાની દુનિયાભરમાં બહુબોધ કરે છે.

અહીં ખાણની નિકાસના થોડા આંકડા નીચે આપ્યા છે જે બતાવે છે કે કેટલા મોટા જથ્થામાં આપણી સરકાર આપણાં પશુઓના હિતની અવગણના કરીને અને એ રીતે સમગ્ર પ્રજાના હિતની અવગણના કરીને આપણાં પશુઓનો ખોરાક પરદેશી પશુઓને ખવડાવવા નિકાસ કરે છે અને પછી એ ખોરાક ખાઈને પરદેશી ગાયો દૂધ આપે છે તેનાં વખાણુ કરે છે.

ખાણની નિકાસના થોડા આંકડા

વરસ	ટન
૧૯૫૩-૫૪	૬૮૮૩
૧૯૫૪-૫૫	૬૪૫૨૩
૧૯૫૫-૫૬	૨૩૧૪૨૭

ત્રણ જ વરસમાં ખાણની નિકાસ ૩૩ ગણી વધારી દેવામાં આવી.

ખાણની નિકાસના દર વરસના આંકડા લખવા બેસીએ તો એક પુસ્તક જેટલી જગા રોકાય, પણ આ નિકાસ કેટલી ઝડપથી વધારવામાં આવી, કેટલા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે અને કયા કયા દેશોમાં કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે તેનો ખ્યાલ નીચે આપેલ જૂન, ૧૯૬૬ થી માર્ચ ૧૯૬૭ સુધીના માત્ર દસ મહિનાની નિકાસના આંકડાથી આવશે.

ચોખાની ભૂકી અને ઘઉંની થૂલી ૫૪૫૫૧ ટન

ખોળ.....૬૬૯૧૫૯ ટન

ચોખાની ભૂકી અને ઘઉંનું ભૂસું (થૂલી) દસ જ મહિનામાં કયા કયા દેશમાં અને કેટલા પ્રમાણમાં નિકાસ કરવામાં આવી તેની વિગત (ટનમાં) :

દેશનું નામ	ચોખાની ભૂકી	ઘઉંનું ભૂસું	કુલ
હંગેરી	૧૯૬	—	૧૯૬
બેલ્જીયમ	—	૨૪૫	૨૪૫
આઈરિશ પ્રજાસત્તાક	૩૦૬	—	૩૦૬
જાપાન	૨૬૬૩	—	૨૬૬૩

મલયેશિયા	૫૯	૪૨૪	૪૮૩
મસ્કત	—	૧૫	૧૫
બીબી આરબ રાજ્યો	—	૬૪	૬૪
સિંગાપુર	૨૪૫	૫૬૧૧	૫૮૫૬
યુનાઇટેડ કિંગડમ	૪૪૭૨૦	—	૪૪૭૨૦
કુલ	૪૮૧૯૨	૬૩૫૯	૫૪૫૫૧

(મંથલી સ્ટેટિસ્ટિક્સ ઓફ ધી ફોરેન ટ્રેડ્સ,

માર્ચ, ૧૯૬૭ પ્રથમ ભાગના પાના ૬૫ના આધારે.)

ઉપર જણાવેલ દસ મહિનામાં જુદા જુદા દેશોમાં થયેલી ખોળની

નિકાસના આંકડા :

દેશનું નામ	કેટલા ટન ખોળ નિકાસ થયો	દેશનું નામ	કેટલા ટન ખોળ નિકાસ થયો
બેલ્જિયમ	૧૦૦૪૭	બપાન	૫૯૬૮૧
બલ્ગેરિયા	૯૮૨૪	કુવૈત	૩૨૨
કેનેડા	૨૦૮	લાઇબેરિયા	૩૦૬
સિલોન	૧૧૪૭	મલયેશિયા	૧૩૧
સાઇપ્રસ	૫૦૨	નેપાળ	૬
ચેકોસ્લોવાકિયા	૬૮૧૫૨	નેધરલેન્ડ (હોલેન્ડ)	૧૪૦૦૭
ડેનમાર્ક	૬૩૯૦	સિયેલિસ	૩
ફ્રાન્સ	૩૫૯૭	સિંગાપુર	૨૪૪૦
પૂર્વ જર્મની	૪૪૬૯૯	સ્વીડન	૮૯૭
પશ્ચિમ જર્મની	૨૧૩૨૬	ઇંગ્લેન્ડ	૨૪૮૦૬૦
હોંગકોંગ	૪૯	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧૦
હંગેરી	૬૬૮૦૧	રશિયા	૧૧૬૬૯
આઇરિશ પ્ર.સ.	૧૨૨૫	યુગોસ્લાવિયા	૯૫૮૩

કુલ ૬૬૯૧૫૯

(મંથલી સ્ટેટિસ્ટિક્સ ઓફ ફોરેન ટ્રેડ ઓફ ઇન્ડિયા

માર્ચ, ૧૯૬૭ના પ્રથમ ભાગના પાના ૬૬-૬૭ના આધારે)

આ અનાર્થિક અને અવૈજ્ઞાનિક નિકાસ-નીતિનું પરિણામ એ આબ્યું કે ૧૯૫૦માં ભેંસ એક વિયાતરમાં ૧૧૦૫ પાઉન્ડ દૂધ આપતી અને ગાય ૪૧૩ પાઉન્ડ દૂધ આપતી તે ૧૯૫૬માં અનુક્રમે ૯૭૦ પાઉન્ડ અને ૩૬૧ પાઉન્ડ આપતી થઈ ગઈ. દૂધ આપવાની તેમની શક્તિ જ હણાઈ ગઈ.

દૂધ આપવાની ક્ષમતા ઘટી

આવી મૂર્ખાઈભરેલી નિકાસનીતિને કારણે ગાયો અને ભેંસોની દૂધ આપવાની ક્ષમતા ભયજનક રીતે ઘટી ગઈ એ એક નિર્વિવાદ હકીકત છે. પરંતુ દૂધ-ઉત્પાદનના આંકડા ખૂબ વિવાદાસ્પદ અને આપણાં પશુઓને ઉતારી પાડવાના ઇરાદાથી અને પશુઓની કતલને વાજબી ઠરાવવાના પૂર્વયોજિત ઇરાદાવાળા હોય એમ લાગે છે. કારણ કે જો ગાય આખા વરસમાં માત્ર ૩૬૧ થી ૪૧૩ પાઉન્ડ દૂધ આપે અને ભેંસ ૯૭૦ થી ૧૧૦૦ પાઉન્ડ દૂધ આપે તો તેને પાળવાનું આર્થિક રીતે કોઈને પરવડે નહિ. કાં તો એ આંકડા ઇરાદાપૂર્વક ઓછા દેખાડવામાં આવ્યા છે, અથવા તો જે ગાયો કુદરતી રીતે ઓછું દૂધ આપે છે (કારણ તે તેઓ વૃષભ ગાયો છે, દુધાળ ગાયો નથી) અને તેમના વાછડા જે શ્રેષ્ઠ બળદ તરીકે વખણાય છે, તે વાછડા અને ખાતર અથવા બળતણ માટે છાણ મેળવવા ઉછેરવામાં આવે છે, અને જે રોજ માત્ર અડધો લિટર જેટલું જ દૂધ આપે છે તે ગાયોના દૂધના આંકડા છે.

(આ આંકડા ઇન્ડિયન લાઇવસ્ટોક સ્ટેટિસ્ટિક્સ, ૧૯૫૬ પાના-૨૨ ઉપરથી લીધા છે.)

જે સારી દુધાળ ગાયો છે તે ગીર, કાંકરેજ, શાહીવાલ વગેરે જાતની ગાયો રોજ ૭ થી ૧૫ લિટર દૂધ આપવાની ક્ષમતાવાળી છે. ગઈ સદીમાં એ જાતની ગાયો ૨૦ થી ૪૦ લિટર દૂધ આપતી એટલે એના ઉપરથી એટલું તો સાબિત થાય છે કે દૂધના આંકડા ભલે વિવાદાસ્પદ હોય પણ પશુઓની દૂધ આપવાની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે તેનો ઇન્કાર થઈ શકે તેમ નથી.

ગવર્નમેન્ટ રિપોર્ટ એગ્રિકલ્ચર ઇન ઓરિજ ૧૯૫૫, પાના ૪૦ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૯૫૧માં ભારતમાં દૂધનું કુલ ઉત્પાદન પર કરોડ મણ હતું જેમાં—

ગાયનું	૨૪ કરોડ ૩૦ લાખ મણ
ભેંસનું	૨૬ કરોડ ૬૦ લાખ મણ
બકરીનું	૧ કરોડ ૧૦ લાખ મણ

કુલ પર કરોડ મણ

પાંચ વરસમાં દૂધનું આ ઉત્પાદન ઘટીને ૧૯૫૬ના સરકારી આંકડા મુજબ નીચે પ્રમાણે હતું :

ગાયનું દૂધ	૨૦૭૧૪૮૦૦૦ મણ
ભેંસનું દૂધ	૨૫૪૦૬૮૦૦૦ મણ
બકરીનું દૂધ	૧૬૫૨૦૦૦૦ મણ
કુલ	૪૭૭૭૩૬૦૦૦ મણ

માત્ર પાંચ જ વરસમાં દૂધના ઉત્પાદનમાં આઠ ટકાનો ધરખમ ઘટાડો થયો હતો, બ્યારે વસ્તીમાં અગિયાર ટકાનો વધારો થયો હતો.

ઇંગ્લેન્ડમાં અને બીજા પાશ્ચાત્ય દેશોમાં મનુષ્યની તંદુરસ્તી અને શ્રમશક્તિ બળવા રાખવી માથાદીઠ રોજ ઓછામાં ઓછું દોઢ લિટર દૂધ પ્રબળે મળે તેવી કાળજી તે દેશની સરકારે રાખે છે. ભારતમાં એક સમયે તેથી પણ વધુ દૂધ લોકોને મળતું.

સરકારી નિષ્ણાતોની ખોટ રસ્તે દારવણી

પરંતુ પશુહત્યાથી જે ગંભીર નુકસાન પ્રબળે થતું હતું તેના ઉપરથી તેનું ધ્યાન બીજે દોરવા સરકારી નિષ્ણાતોએ અહીં પ્રબળે માથાદીઠ રોજ ૨૮૩ ગ્રામ દૂધ પૂરતું છે એમ સરકારને અને કેળવણી દ્વારા સમગ્ર પ્રબળા મનમાં ઠસવી દીધું છે. વિકસિત દેશોની પ્રબળે રોજનું ઓછામાં ઓછું ૧૫૦૦ ગ્રામ, આપણને તેના પાંચમા ભાગથી પણ ૧૭ ગ્રામ ઓછું.

૧૯૫૦માં આપણને માયાદીઠ રોજનું ૨૮૩ ગ્રામને બદલે માત્ર ૧૮૦ ગ્રામ દૂધ મળતું. પાંચ જ વરસમાં એ ઘટીને ૯૦ ગ્રામ થઈ ગયું. પરદેશીઓએ અને તેમના શિષ્યોએ બહારાદારી નક્કી કરેલા પ્રમાણના પણ માત્ર ત્રીજા ભાગ જેટલું એટલે કે રોજ ૧૯૦ ગ્રામ ઓછું દૂધ ઉપલબ્ધ બન્યું.

કોઈનું 'રૂંવાડું' ફરક્યું નહિ.

છતાં નવાઈની વાત એ છે કે અબજો રૂપિયાની દૂધ-યોજનાઓમાં આવી વિનાશક પીછેહઠ છતાં સરકારી પ્રધાનો, ખેતી અને પશુસંવર્ધન ખાતાના પ્રધાનો, સચિવો, ચીફ ડાયરેક્ટરો, અમલદારો, અર્થશાસ્ત્રીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ કે લોકસભાના કે વિધાનસભાના સભ્યો, રાજદારી પુરુષો કે પત્રકારો કોઈનું 'રૂંવાડું' ફરક્યું નહિ. કોઈએ આ પીછેહઠ તરફ કે વેડફાઈ ગયેલા કરોડો રૂપિયા તરફ સાધારણ ચિંતા પણ વ્યક્ત કરી નહિ.

ઉદ્યોગોમાં એકાદ ટકા ઘટાડાની વાત તો ઠીક પણ ઉત્પાદનની ધારણા કરતાં એકાદ ટકો ઉત્પાદન ઘટે તો પણ ઉપર જણાવેલ તમામ વર્ગો હાહાકાર મચાવે છે, અને બાણે દેશ ઉપર ગજબની આક્રમક આવી પડી હોય તેવું વાતાવરણ ખડું કરે છે.

પરદેશીઓની પોતાના પશુધન માટેની કાળજી

પરદેશી ગાયો આપણા દેશમાંથી આયાત કરેલું ખાણ ખાઈને આપણા માટે પોતાનું દૂધ ફાજલ પાડી શકે છે. કારણ કે જેમ તેમને ખાણ પૂરતા પ્રમાણમાં મળે છે, તેમ ઘાસ પણ પૂરતા પ્રમાણમાં મળે છે, અને રોજ ખુલ્લામાં હરવાફરવાનું મળે છે. પશુઓ પછી તે કોઈ ડેરીનાં હોય, કે માલધારીનાં હોય કે કોઈ ખાનગી વ્યક્તિનાં હોય, તેમને રોજ ભેત્રણ માઇલ ફરવાનું ભેઈએ જ. તો જ તેમની તંદુરસ્તી અને દૂધ આપવાની ક્ષમતા જળવાઈ રહે. જ્યાં સુધી આપણે ત્યાં ઘેરે ઘેર ગાયો હતી ત્યાં સુધી દરેક ગામને પોતાનાં ચરિયાણા હતાં. અને ગાયોલેસોને રોજ ચારથી છ-આઠ માઇલ ફરવાનું મળતું, જેથી તેમની તંદુરસ્તી અને દૂધ આપવાની ક્ષમતા જળવાઈ રહેતાં.

પશ્ચિમના દેશોમાં તેમની ગાયોને હરવાફરવા અને ચરવાની પૂરતી સગવડ મળે તેની તકેદારી ત્યાંની સરકારો રાખે છે. ત્યારે આપણી સરકારો કુદરતી સગવડો આંચકી લે છે અને ચાક્કસ નીતિ વડે અવરોધ ઊભા કરે છે.

ઈંગ્લેન્ડ પોતાની પ્રજા માટે અનાજ આયાત કરીને પણ ગાયો માટે ફરવા અને ચરવાની સગવડ સાચવે છે. ત્યાં દરેક ગાયને ફરવા માટે ૩.૫ એકર જમીન અલગ રાખવામાં આવે છે. જાપાનમાં ૬.૭ એકર જમીન, ન્યૂઝીલેન્ડમાં ૮ એકર અને યુ.એસ.એ.માં દર ગાય દીઠ ૧૨ એકર જમીન ચરવા અને ફરવા માટે અલગ રાખવામાં આવી છે. બ્યારે આપણે ત્યાં માત્ર ૧.૧૦ એકર જમીન ઉપર એક પશુને કરવાની સગવડ રખાઈ છે. આટલી ઓછી જમીન ઉપર પણ ચરવાની સગવડ તો નામની જ, કારણ કે આ ૧.૧૦ એકર જમીન ઉપર પણ વરસના મોટા ભાગ દરમિયાન ઘાસને બદલે ધૂળ અને કાંકરા હોય છે.

ડેરી એરલે કેદની સજા

ભારતમાં પશુ પછી તે ગાય હોય કે ભેંસ; તે ડેરીમાં આવે એટલે તેને છથી આઠ મહિનાની કેદની સજા, અને એટલી કેદની સજા ભોગવ્યા પછી તેને મોતની સજા થાય છે. ડેરીમાં પણ તેની દશા કડુણ હોય છે. તે આઠ મહિના સુધી એક જ સ્થળે, એક જ ખીલે સાંકડી ગંદી જગ્યામાં એવી રીતે બંધાઈ રહે છે કે બાગુના પશુને અથડાયા કરીને ચોવીસે કલાક ઊભા રહેવું પડે છે. અને છથી આઠ મહિને તેનું દૂધ મળવાનું ઓછું થાય કે વસૂકી જાય એટલે મોતને ભેટવાનું.

માલધારીઓની ગંભીર પરિસ્થિતિ

ગામડાંઓના માલધારીઓનો મુખ્ય ધંધો હોય છે, વાછડા ઉછેરી તેમને બળદ તરીકે કેળવીને ખેડૂતોને વેચવાનો, સારા સાંઢ તૈયાર કરવાનો, શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન કરી વેચવાનો, દૂધનો માવો બનાવી શહેરોના પેંડા અને દૂધની મીઠાઈઓ બનાવનારા વેપારીને વેચવાનો અને બળતણ માટે છાણનાં છાણાં બનાવીને વેચવાનો. ગાય અને ગાયનું દૂધ તેઓ

વેચતા નહિ. તેમની ગાયોને વાછડીઓ જન્મે તેમને ચોખ્ખી રીતે લાલન-પાલન કરી ઉચ્ચ કક્ષાની દુધાળા ગાયો બનાવતા.

પણ હવે પરિસ્થિતિ તેમની વિરુદ્ધમાં પલટાઈ જવાથી તેઓ ગાયના વેપારી બની ગયા. તેમની પોતાની માલિકીનાં ઘેરની સંખ્યા ઘટવા લાગી. કારણ કે દર વરસે નવી વિચાચેલી વાછડીઓ શહેરની ડેરીઓમાં અને ત્યાંથી કતલખાને મૃત્યુને હવાલે કરવા લઈ જવામાં આવતી.

અધૂરામાં પૂરું પરદેશી સરકારની ચશમપોશીથી શુદ્ધ ધીની હરીકાઈમાં ડાલડા આવ્યું. ડાલડા શુદ્ધ ધીને હટાવીને તેનું ખબર હાથ કરે તે માટે વિદેશી સરકારે અને વિદેશી સરકાર કરતાં અનેકગણા કાવાદાવા નેહરુની કોંગ્રેસ સરકારે કર્યાં. અને શુદ્ધ ધીના ઉત્પાદનને, વેપારને અને વપરાશને મરણતોલ ફટકો માર્યો. પરિણામે શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન ઘટી ગયું. માલધારીઓને ગંભીર કહી શકાય એવી આર્થિક કટોકટીનો સામનો કરવાનો સમય આવી પડ્યો.

શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન ઈ. સ.. ૧૯૩૭માં ૮૨૯૪૩૧ ટન હતું. તે ઈ. સ. ૧૯૪૭માં ઘટીને ૩૯૬૪૨૯ ટન થઈ ગયું. માત્ર દશ જ વરસમાં શુદ્ધ ધીના ઉત્પાદનમાં ૫૧ ટકાનો જંગી કાપ પડ્યો. છતાં દેશના કોઈ પશુશાસ્ત્રી, અર્થશાસ્ત્રી કે વેપારીએ વિરોધનો, ચેતવણીનો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો હોય તેમ જાણવા મળતું નથી.

આમ ગામડાંઓના માલધારીઓના ધંધાને મરણતોલ ફટકો પડ્યો હતો. તેની સાથે દેશના ખાદ્ય પદાર્થો અને અર્થતંત્રને પણ ફટકો પડ્યો હતો. પણ અગમ્ય કારણોએ પરદેશી સરકારની અને તેની પછીની સ્વાધીન ભારતની તમામ સરકારોની નીતિ ગોવંશ વિરોધી, ગ્રામ ઉદ્યોગ વિરોધી અને હિંદુ પ્રજા વિરોધી રહી છે.

વનસ્પતિ ધી જેવા નકામા પદાર્થને કોઈ અકળ કારણોસર તમામ સરકારોએ ધરખમ ટેકો આપીને તેના તરફ પક્ષપાતી વલણ બતાવીને ભારતના લાખો માલધારીઓને બેકારીના ખખ્ખરમાં ધકેલી દીધા છે. ખાદ્ય તેલોની અમૂતપૂર્વ અછત પેદા કરી છે. લોકોના ખર્ચમાં અમૂતપૂર્વ

વધારે થવા દીધો છે અને નબળા લોકોને રાહત આપવાના ઓઠા નીચે પરદેશી હલકા પ્રકારનાં અને લોકોને જેની તરફ નફરત છે એવાં ગુદ્દી-ગુદ્દી જાતનાં તેલો આયાત કરીને હૂંડિયામણુનો મોટા પાયા ઉપર દુર્વ્યય કર્યો છે.

આવી બિનજરૂરી, અન્યાયી, અનાર્થિક અને અવાસ્તવિક નીતિ-ઓને કારણે આયાત કરવી પડતી ચીજો પાછળ કેટલા પ્રધાનો, અમલદારો કે મળતિયા વેપારીઓનાં અંગત હિત સચવાતાં હશે ?

આવાં બધાં પગલાં પાછળ એ કારણો કદાપી શકાય છે : (૧) આડકતરી રીતે ગાયોનું સંવર્ધન અશક્ય બનાવી તેમને કતલખાનાં તરફ વાળવી. અને (૨) અંગત લાભ ખાટવા અને અમુક ચોક્કસ વ્યક્તિઓને લાભ કરાવી આપી બદલામાં તેમની પાસેથી ચૂંટણી માટે માતબર રકમ ભેગી કરવી.

વનસ્પતિ ઉદ્યોગને પ્રોત્સાહન આપીને સરકારે ગામડાંઓના માલધારીઓના પશુધનને ઝડપથી ડેરીઓ તરફ વાળ્યું, અને ત્યાંથી કતલખાનાં તરફ. ગામડાંઓમાં મોટી સંખ્યામાં ગાયો કતલ કરી શકાય તેવાં મોટાં કતલખાનાં ન હોય. ગામડાંના લોકોની નજર સામે ગાયો કપાય તો લોકોનો રોષ લભુકી ભેડે. અને શહેરમાં પશુઓ ન હોય અને દૂધની જરૂરિયાત હોય, માટે શહેરોને દૂધ પૂરું પાડવાના બહાના નીચે પશુઓને ગામડાંઓમાંથી શહેરોમાં લાવી ત્યાંથી કતલખાને મોકલી દેવામાં આવી પડી પડી પગલું છે.

જો ગામડાંઓમાં પશુઓ રાખવા દેવાની લોકોને સગવડ કરી આપવામાં આવે તો ગામડાંઓમાંથી પશુઓ ડેરીઓમાં આવે નહિ. અને કતલખાનાંઓને કાપવા માટે પશુઓનો પુરવઠો મળી શકે નહિ.

ડેરી એટલે પશુઓનું ફટણખાનું ?

શહેરની ડેરીઓને શહેરનાં ફટણખાનાંઓ જોડે સરખાવી શકાય. ફટણખાનામાં કદી પણ કુરૂપ કે મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ જોવામાં નહિ આવે. સમાજવિરોધી તત્ત્વો છળકપટથી સુંદર યુવાન બાળાઓને ફસાવીને

અહીં લાવે છે, અને બેચાર વરસમાં આ યુવતીઓ પોતાનું ૩૫, ચૌવન ગુમાવી દે એટલે તેમને સમાજના કોઈ અંધારા ખૂણામાં જીવન ગાળવા ફેંકી દેવામાં આવે છે.

તે જ પ્રમાણે ગામડાંઓમાંથી શ્રેષ્ઠ દુધાળ જાતની નાની વોટકીઓ (વોટકી એટલે પ્રથમ વખત વિચારેલી ચાર વરસની ઉંમરની ગાય.) જે દેખાવમાં સુંદર હોય, પુષ્કળ દૂધ આપતી હોય તેમને વીણી વીણીને શહેરની ડેરીઓમાં લાવવામાં આવે છે. ત્યાં છઆઠ મહિના સુધી તેના દૂધનું શોષણ કરીને તે વસૂકી બાય એટલે મોતને હવાલે થવા કતલખાને વેચી મારવામાં આવે. તેને સ્થાને નવી દુધાળ વોટકીઓની ભરતી કરવામાં આવે. ડેરી જોનારને એમ લાગે કે કેવી સરસ ગાયો અહીં ઉછેરવામાં આવે છે ! પણ ખીજે વરસે એ ચહેરા જોવા મળતા નથી.

જે હાલત ગાયની તે જ હાલત ભેંસની પણ હોય છે. આ નિર્દય, અનાર્થિક અને રાષ્ટ્રદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, તેમ જ સંસ્કૃતિદ્રોહી પ્રવૃત્તિએ સારાં પશુઓની સંખ્યામાં અને તેમની દૂધ આપવાની ક્ષમતામાં ઝડપથી લયજનક ઘટાડો કરી નાખ્યો છે.

હરિયાણાના પ્રખર ધારાશાસ્ત્રી અને લોકસભાના સભ્ય શ્રી ઠાકોર-દાસ ભાગવે ૧૯૫૮માં લખ્યું હતું કે સરકારની આ નીતિને કારણે હરિયાણામાંથી રોજનું ૧૫ થી ૨૦ શેર (શેર એટલે લિટર) દૂધ આપનારી ગાયો અને ભેંસોની આલોહ સંપૂર્ણપણે નાશ પામી ચૂકી છે. અને મધ્યમ કક્ષાની રોજનું પાંચથી સાત શેર (અહીં શેર એટલે અંગાળી શેર = લિટર) દૂધ આપનારી ગાયો અને ભેંસો જ જોવા મળે છે, જે કદાચ નજીકના અવિષ્યમાં નાબૂદ થઈ જશે.

તે જ પ્રમાણે રોજના ૩૦ થી ૪૦ મણ (અંગાળી મણ = ૮૦ પાઉન્ડ) એટલે આશરે ૧૨૦૦ થી ૧૬૦૦ કિલો વજન સહેલાઈથી ખેંચી જનારા બળદો નાશ પામી ચૂક્યા છે અને માત્ર ૧૫ થી ૨૦ મણ (અંગાળી મણ) વજન ખેંચનારા બળદો જ જોવા મળે છે.

સ્વાધીનતાનાં ૧૦-૧૫ વરસમાં જ ગાયોની દૂધ આપવાની અને બળદોની શ્રમ કરવાની શક્તિનાં ૫૦ ટકાનો ધરખમ ઘટાડો થઈ ગયો.

એની મહાભયાનક અસર દેશના અર્થતંત્ર ઉપર, પ્રબળતા સ્વાસ્થ્ય ઉપર અને ખેત-પેદાશના ઉત્પાદન તેમ જ શુભવત્તા ઉપર છવાઈ બળ છે.

આમક દલીલો

પશુઓની કતલ ચાલુ રાખવાના કારણમાંથી સરકારી કક્ષાએ અને સરકારી દોરીસંચાર ઉપર નાચતા હિત ધરાવતા વર્ગ તરફથી હુમેશાં દલીલ થયા જ કરે છે કે ઓછું દૂધ આપનારી અનાર્થિક ગાયો-ભેંસોને અને ખાણની તંગી હોવાથી બે આવાં બિનઉપયોગી પશુઓને મારી નાખીએ તો સારાં પશુઓને વધુ સારું ખવડાવી શકાય અને તેમની દૂધ આપવાની ક્ષમતા વધારીને દૂધનું ઉત્પાદન વધારી શકાય.

હકીકતમાં તો સરકારે વનસ્પતિ ઉદ્યોગના હિતને પોષવાની અન્ન-નીતિ અપનાવીને શિંગદાણા અને ઘઉંની ખેતી વધારીને ઘાસચારાની અછત પેદા કરી છે. અને કાપી નાખવામાં આવતાં પશુઓના ભાગનું ખાણ બચેલાં પશુઓને ખાવા દેવાને બદલે પરદેશનાં પશુઓને ખાવા નિકાસ કરી નાખે છે. અને એ રીતે ખાણની ઉચ્ચ અછત પેદા કરી સારાં પશુઓને અનાર્થિક બનાવે છે. જેથી તેમને પણ અનાર્થિકપણાની છાપ મારીને તેમની કતલને પણ વાજબી ઠરાવી શકાય.

...તો ખાણની નિકાસ શા માટે ?

બે સરકાર એવો દાવો કરતી હોય કે દેશમાં ખાણની અછત છે, તો તેને ખાણની નિકાસ વધાર્યે જવાનો કોઈ જ નૈતિક અધિકાર નથી. બીજા દેશોમાં આવી સરકારોને તેમની સામે ગંભીર રાષ્ટ્રદ્રોહનો આરોપ મૂકી પદબ્રષ્ટ કરવામાં આવી હોત અને તેમની સામે કાયદાની અદાલતમાં કામ ચલાવવામાં આવ્યું હોત.

પશુઓના ખાણની નિકાસના આંકડા હું ઉપર જણાવી ગયો છું. તેના પરિણામે દૂધ અને શુદ્ધ ધીના ઉત્પાદનમાં ધરખમ ઘટાડો થયો હોવા છતાં, આ નિકાસ દર વરસે કેટલા મોટા પ્રમાણમાં ચાલુ રાખવામાં આવી તેની વિગત નીચે આપી છે.

ઈ. સ. ૧૯૬૬-૬૭ના દશ જ મહિનામાં ૬૬૯૧૫૯ ટન ખોળ

પરદેશમાં મોકલી દેવાયો, ત્યાર પછી તે આંકડો દર વર્ષે વધતો જ ગયો છે. ઈ. સ. ૧૯૭૬ માં ૧૦૮૯૬૭૦ ટન અને ૧૯૭૭ માં ૧૭૨૮૩૯૭ ટન ખોળની નિકાસ થઈ.

ખોળની નિકાસમાં દશ વરસમાં ૧૫૮ ટકાનો અને ૧૯૭૭ માં આગલા એક જ વરસ કરતાં ૫૮ ટકાનો વધારો કરનારા શું મોઢું લઈને કહેતા હશે કે દેશમાં ખાણની અછત છે ?

આ અવાસ્તવિક, અનૈતિક અને આર્થિક મુદ્દા ઉપર ક્ષણભર પણ ટકી ન શકે તેવી નિકાસનીતિ પાછળ બે જ કારણ કદપી શકાય છે : દૂધ-ધીની અછત વધારતા જઈને વનસ્પતિ ઉદ્યોગને ઉત્તજન આપવું અને વગદાર તેમ જ અતિ શ્રીમંત વ્યક્તિઓએ પશુઓના અકુદરતી ખાણની ફેક્ટરીઓ સ્થાપી છે તેમને ઉત્તજન આપવું.

આ બંને કારણો પાછળ કોનાં અંગત હિતો સંડોવાઈ ગયાં હશે તે કદપી શકાય છે. પણ તે શોધી કાઢવાનું કામ સરકારનું છે. અહીં જે સરકાર પોતે પણ ગુનામાં ભાગીદાર હોય તો આવાં કૌભાંડો કોણ શોધી શકે ?

મુંબઈ—ભેંસાનું મૃત્યુસ્થાન

બ્રિટીશ શાસન દરમિયાન હેરીઓ ખાનગી માલિકીની હતી. હજી એને ઉદ્યોગનું નામ આપીને ગૌરવ અપાયું ન હતું. સરકારની અવાસ્તવિક નીતિને કારણે હેરીઓ કતલખાનાંઓની માંગને પહોંચી વળતી. પણ લોકોની દૂધની માંગને પહોંચી શકતી નહિ અને તેથી દૂધમાં પાણીની ભેળસેળ એ એક રેજિસ્ટ્રી ક્રિયા બની ગઈ હતી. દૂઝણી ગાયો અને તેમની દૂધ આપવાની ક્ષમતા અપાટાબંધ ઘટી રહી હતી, બીજી તરફથી લોકોની દૂધની માંગ, પીવાના દૂધ માટે નહિ પણ ચા બનાવવા માટે વધતી જતી હતી.

ભેંસના દૂધની ચા ગાયના દૂધની ચા કરતાં વધુ સારી બને, અને ગાયના દૂધ કરતાં ભેંસનું દૂધ ઓછું નાખીએ તો ચાલે એટલે લોકો આર્થિક દૃષ્ટિએ અને સ્વાદની દૃષ્ટિએ પણ ભેંસના દૂધની માગણી કરતા.

ડેરીવાળાઓને પાંચ શેર દૂધ આપતી ગાય કરતાં ચાર શેર દૂધ આપનારી ભેંસ રાખવાનું પરવડતું કારણ કે ભેંસના દૂધની માંગ હતી અને ભેંસના ચાર શેર દૂધમાં બેથી અઢી શેર પાણી ભેળવી દૂધનો ઉત્પાદન-ખર્ચ ઓછો કરી શકાય છે.

ઐટલે ડેરીઓમાં ગાય અને ભેંસ બન્ને કપાવાને પાત્ર બનવા આવતી અને કપાતી. મુંબઈ ભેંસોનું મૃત્યુસ્થાન બન્યું હતું, કલકત્તા ગાયોનું. કારણ કે બંગાળમાં રસગુદલાં અને એવી જ બીજી બંગાળી મીઠાઈઓ ગાયના દૂધમાંથી જ બનાવી શકાય છે, ઐટલે ત્યાંની ડેરીઓમાં ગાયો વધુ પ્રમાણમાં ભય છે. મુંબઈની ડેરીઓમાં ભેંસો લાવવામાં આવે છે.

ડેરીનું ધંધામાંથી ઉદ્યોગમાં રૂપાંતર

ભારત સ્વતંત્ર થયું ઐટલે લોકોને સ્વચ્છ ચોખ્ખું દૂધ પૂરું પાડવાનું બહાનું આગળ કરીને ડેરી નિષ્ણાતો સરકારને ડેરીના ધંધામાં ખેંચી લાવ્યા ઐટલે હવે ડેરી ધંધો મટીને ઉદ્યોગ બન્યો. જે ધંધો, ધંધો મટીને ઉદ્યોગ બને તેના માટે સરકારી સહાયના તમામ દરવાજા ખૂલી ભય છે. પરંતુ ડેરી ધંધો મટીને ઉદ્યોગ બન્યા પછી એક મોટા કૌભાંડમાં ફેરવાઈ ગયો. પરદેશીઓ ભારતના વિશાળ, જગતમાં બીજા નંબરના મોટા દૂધ અને ઘીના બજારમાં પોતાનાં હિતો પાથરી શકે તે માટે તેમના ભારતીય મિત્રો દ્વારા ડેરી ઉદ્યોગ વિકાસની સહાયના નામે કરજના ગાળિયા આ દેશના ગણમાં ભેરવાઈ ગયા. ઉદ્યોગ પરદેશી ડેરીઓની સેલિંગ એજન્સી જેવો બની ગયો.

આપણને અનુભવ છે કે પ્રધાનોને પ્રધાનપદાની ખુરશી ઉપર તેમની આવડત અને નિષ્ઠાને કારણે બેસાડવામાં નથી આવતા, અને જે ખાતાની ખુરશી ઉપર તેઓ બેસે છે તે ખાતાની ખુરશી તેમને તે ખાતા વિષેના જ્ઞાનને કારણે નથી મળતી, પણ અમુક કોમના હોવું, અમુક પ્રદેશના હોવું કે અમુક વગવાળા ઉદ્યોગપતિના પ્રીતિપાત્ર હોવું કે કોઈ પરદેશી સરકાર કે પરદેશી ઉદ્યોગપતિ સાથે મૈત્રી ધરાવતા

હોવું એ પ્રધાનપદાની ખુરશી મેળવવા માટેની યોગ્યતા હોય છે. આવા સંજોગોમાં જે તે ખાતાના નિષ્ણાતો ઘણી વખત તેમને ગેરરસ્તે દોરી બાંધે છે અને દેશના ઉદ્યોગપતિઓનું કે પરદેશી મિત્રોનું હિત સાધી આપે છે.

એમ લાગે છે કે દૂધના ધંધાને ડેરી ઉદ્યોગ નામ આપીને એ ઉદ્યોગ સરકારના હાથમાં સોંપીને પરદેશીઓનાં હિતો પાથરી દેવામાં અને દેશને દેવાના ડુંગર નીચે દબાવી દેવામાં, પ્રભમાં અયોગ્યતા દર્શાવે પેદા કરવામાં, કરોડો બાળકોને દૂધ વિના આંધળા બનાવી દેવામાં અને ભારતનાં શહેરોમાં પરદેશી ડેરીઓનાં દૂધના પાઉડરનાં પૂર રેલાવી દેવામાં અમુક નિષ્ણાતોએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

એક ઉદ્યોગ બ્યારે શરૂ કરવો હોય ત્યારે તે ઉદ્યોગ માટે કાચા માલનો પુરવઠો - ઉદ્યોગ માટે પાણી, વીજળી, બળતણ, મજૂરો અને મજૂરોનાં રહેઠાણો, વાહનવ્યવસ્થા, માલ માટેનું બજાર વગેરે ઘણી બાબતોની ચોક્કસાઈ કરવામાં આવે છે. પછી જ ઉદ્યોગ શરૂ થાય છે.

ડેરી ઉદ્યોગમાં સરકારને ખૂંચાડી દેવા પહેલાં આવી કોઈ જ ચોક્કસાઈ કરવામાં આવી હોય એમ લાગતું નથી.

ડેરીને ઉદ્યોગ કહો કે ધંધો, તે ચલાવવા માટે સહુ પ્રથમ સારી ડુધાળ ગાયો કે બેંસો ભેંઈએ. સરકારને આ ઉદ્યોગની બાબતમાં કસાવી દેવામાં આવી તે પહેલાં ડેરી માટે ઉપયોગી એવી રોજનું ૧૫ થી ૨૦ લિટર દૂધ આપનારી ગાયો અને બેંસોની ઓલાદને નાબૂદ કરી નાખવામાં આવી હતી, એ આ ડેરી-નિષ્ણાતોની બહુ બહાર નહિ જ હોય. જે નીતિ વડે આ શ્રેષ્ઠ ઉપયોગી ઓલાદ નાશ પામી ગઈ એ નીતિના ધડવૈયા પણ કદાચ આ ડેરી-નિષ્ણાતો જ હશે.

જે ગાયો અને બેંસો હવે રોજ ૫ થી ૭ લિટર દૂધ આપી શકે તેવી હતી તેમની પણ દૂધ આપવાની ક્ષમતા સરકારી નીતિને કારણે તૂટી રહી હતી અને એ ઓલાદનાં પશુઓ પણ નિર્વાશ બની નાશ પામતાં હતાં. આ પરિસ્થિતિથી પણ આ કહેવાતા ડેરી-નિષ્ણાતો અને પશુ-નિષ્ણાતો વાકેફ ન હોય એમ માનવું મુશ્કેલ છે.

ડેરીઓનાં પશુઓ માટે ચરિયાણો હતાં જ નહિ. કયાંય અપવાદ રૂપે ચરિયાણુ બચું હોય તો તેમાં ઘાસ જ ન હોય.

સરકારી સંસ્થા, ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ એગ્રિકલ્ચર રિસર્ચ- (ઇકાર)ની મોજણી મુજબ ડેરી ચલાવવાતી દષ્ટિએ પશુઓને જે ખોરાક મળવો જોઈએ તેમાં ૬ કરોડ ટન કડબની (ગુવાર-ખાજરાના સાંકા), ૧૭ કરોડ ૮૦ લાખ ટન લીલા ચારાની અને ૨ કરોડ ૬૦ લાખ ટન ખાણની (ખોળ, ભૂસું, કપાસિયા, ગુવાર, ૩ વગેરેની) ખેંચ હતી. (ઇકાર પ્રકાશન : એ હેન્ડબુક ઓફ એગ્રિકલ્ચર, પાના ૩૦૨)

ડેરીની ગાયો અને ભેંસો માટે તેમની જ જાતના શ્રેષ્ઠ ઓલાદના સાંદ અને પાડા જોઈએ તે પણ હતા નહિ.

પશુક્ષેત્રે અને દૂધક્ષેત્રે દેશ કેવી કંગાલ હાલતમાં છે, તેની ભારત સરકારના ખેતીવાડી ખાતાએ ગોરક્ષા સમિતિના સભ્ય સ્વામી વિદેહી હરિને લખેલો તા. ૧૦-૧-૧૯૭૩ના નંબર ડી. ઓ. ૧-૫-૭૨ સી.પી. સી.ના પત્રથી કંઈક અંશે અંખી થાય છે.

પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે :

દેશમાં ૨ કરોડ ૯ લાખ ગાયો દૂધ આપે છે, ૨ કરોડ ૫૮ લાખ ૪ હજાર ગાયો વસૂકી ગયેલી છે, ૪ કરોડ ૮૦ લાખ ૪૪ હજાર ત્રણ વરસની ઉંમરની નીચેનાં વાછડાં છે, ૨૨ લાખ ૫૫ હજાર ત્રણ વરસની ઉંમરની ઉપરના બળદોનો ઉપયોગ બળદ અને સાંદ બંને રીતે થાય છે. ત્રણ વરસથી મોટી ઉંમરના ૨૨ લાખ વાછડા બળદ અને સાંદ બંને રીતે વાપરવા પડે એ સ્થિતિ જ ખતાવે છે કે વાહનવહેવાર અને સાંદક્ષેત્રે દેશ કેવી કંગાલ હાલતમાં મુકાઈ ગયેલ છે.

દેશમાં ગાયો અને ભેંસોની કુલ સંખ્યાની ૬૬ ટકા દૂધમાં હોવી જોઈએ તેને બદલે માત્ર ૪૫ ટકા ગાયો દૂધમાં અને ૫૫ ટકા ગાયો વસૂકેલી હોય એ સ્થિતિ ખૂબ જ નિરાશાજનક છે.

વાર્ષિક ચાર કરોડ વાછરડાંઓનું મોત

દેશમાં ગાયોની કુલ સંખ્યા કરતાં ત્રણ વરસની નીચેની ઉંમરનાં વાછરડાંની સંખ્યા ત્રણગણી હોવી જોઈએ, તેને બદલે ગાયો જેટલી

જ વાછરડાંઓની સંખ્યા એમ બતાવે છે કે અનાર્થિક ગાયો કાપવાના એકા નીચે ત્રણ વરસથી નીચેનાં વાછરડાંઓની જ કારમી કતલ થાય છે. એટલે તેમની સંખ્યા જોઈએ તેના ત્રીજા ભાગની છે. આ સંખ્યા એમ બતાવે છે કે દેશમાં દર વરસે ઓછામાં ઓછાં ચાર કરોડ વાછરડાંઓને મારી નાખવામાં આવે છે અથવા કુદરતી રીતે મરી જવા દેવામાં આવે છે.

ગાયોની અને વાછડીઓની સંખ્યાને હિસાબે દેશમાં ઓછામાં ઓછા ૧૦ લાખ નામી, ઊંચી ઓલાદના જુવાન, તંદુરસ્ત, અને જે ૩૦ થી ૩૨ જાતની ગાયો છે તેમની જાતના સાંઢા હોવા જોઈએ.

સરકારને ડેરીક્ષેત્રમાં કૂદી પડવાની કોઈ જરૂર ન હતી. છતાં જો એ બિનજરૂરી ખોટું પગલું ભરવું હતું તો તેની સફળતા માટે સાચાં પગલાં પ્રથમથી ભરવાની જરૂર હતી. ખાણ અને ધાસચારા વિના ભૂખે મરતી, વરસોવરસ દૂધ આપવાની ક્ષમતા ગુમાવી રહેલી અને બળદ દ્વારા વાછડીઓને જન્મ આપતી ગાયો કે એવી જ કંડુણ હાલતની ભેંસો વડે ડેરી ચલાવી શકાય નહિ.

સાચો રસ્તો આ હતો:

જો સરકારે ડેરીક્ષેત્રમાં કૂદવું હતું તો સહુ પ્રથમ સંપૂર્ણ ગોધ-બંધી કરીને સારાં પશુઓની સંખ્યા વધારવા માર્ગ ખુલ્લો કરવો જોઈતો હતો. ચરિયાણામાં ધાસ ઉગાડવાનો અને ચરિયાણો વિસ્તારવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરનો હતો. કડબ પૂરતા પ્રમાણમાં મળે માટે ખરીદ પાકમાં શીંગદાણાના વાવેતર ઉપર અવરોધ મૂકી જુવાર, બાજરો અને મકાઈનું વાવેતર વધારી કડબ અને અનાજ બન્નેની પેદાશ વધારી કડબની ખેંચને છતમાં ફેરવી નાખવી જોઈતી હતી.

વનસ્પતિના ઉત્પાદન ઉપર પ્રતિબંધ મૂકી ડેરીઓના શુદ્ધ ધીને માટે બજાર મોકળું કરવું જરૂરનું હતું. ચોમાસુ પાકમાં જુવાર, બાજરો, મકાઈ, ચોખા અને રાગીનું ઉત્પાદન વધારી શિયાળુ પાકમાં ઘઉંનું વાવેતર ઘટાડી તેને બદલે પશુઓ માટે ચારો અને કઠોળ ઉગાડી

કુટોળના લાવ કાબૂમાં રાખી પશુઓ માટે તેની ચૂની અને સૂકો લીલો ચારો મળ્યા કરે તેવાં પગલાં ખૂબ જરૂરનાં હતાં.

ખોળ, ભૂસું, ચૂની, ગુવાર વગેરેની નિકાસ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવાનું અને કપાસિયા પીલવા ઉપર પણ સખત પ્રતિબંધ મૂકવાનું આવશ્યક હતું.

આટલાં પગલાં લીધા પછી જ સરકાર માટે ડેરીક્ષેત્રમાં દાખલ થવાનો વિચાર કરી શકાય. પણ ખરી હકીકત એ છે કે આટલાં પગલાં લીધા પછી દૂધ, ઘી અને પશુઓની સ્થિતિ એટલી સુધરી ગઈ હોત કે સરકારને આમાં વચ્ચે આવવાની જરૂર જ ન રહેત.

આવી બાબતોના જ્ઞાન વિનાના પ્રધાનોને પરદેશીઓ સાથે હિત ધરાવતા નિષ્ણાતો ડેરી ઉદ્યોગમાં ઘસડી લાવ્યા. ઉપર લખેલાં કોઈ પગલાં લેવાને બદલે ડેરીનાં અદ્યતન મકાનો પાછળ, દૂધને પેશ્ચુરાઈઝ કરવાનાં મશીનો અને દૂધની બાટલીઓ પાછળ, દૂધ લઈ જનારી ગાડીઓ પાછળ કરોડો રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા. પશુ-નિષ્ણાતોના સ્ટાફ, વેટરનરી કોલેજમાંથી બહાર પડતા ગ્રેજ્યુએટોનાં ઝુંડ, પટાવાળાઓ અને કારકુનોનાં ટોળાંઓ નોકરીમાં રોકીને દર મહિને કરોડો રૂપિયાનો ધુમાડો શરૂ કર્યો. એક રાજ્યમાં તો તેના પ્રધાનમંડળના સભ્યો કરતાં તેની ડેરીના વહીવટી અમલદારોની સંખ્યા વધુ હતી.

ગામડાંઓનું શોષણ

પણ આ નિષ્ણાતો બાણતા હતા કે અતિશય નીચી કક્ષાએ પહોંચી ગયેલાં અદ્યપસંખ્ય પશુઓ વડે આર્થિક રીતે ડેરીઓ ચલાવવાનું અને દૂધની માંગને પહોંચી વળવાનું શક્ય જ ન હતું એટલે ડેરીઓમાં પશુઓ રાખવાને બદલે ગામડાંઓને કમાણી કરાવી આપવાનું બહાનું આગળ કરી ગામડાંઓમાંથી દૂધ વેચાતું લઈ ડેરીઓમાં લાવવાનું શરૂ કર્યું.

પણ આ ડેરીઓની યોજનામાં માત્ર ખૂબ મોટાં શહેરોમાં દૂધ પહોંચાડવાની યોજના હતી, અને છે. શહેરોની ડેરીઓમાં પૂરતાં પશુઓ આર્થિક રીતે રાખવાનું બને તેમ ન હતું એટલે ગામડાંઓમાંથી તેમનું

દૂધ જૂંટવી લઈ ગામડાઓને પૂરક કમાણી કરી આપવાના બહાના નીચે તેમનું શોષણ શરૂ કર્યું.

ગામડાંઓમાં કાંઈ પશુઓ દૂધનો વેપાર કરવા પાળવામાં આવતાં નથી. જે ગાયને વાછરડો આવે તો એકાદ બળદ મળી જાય અને ગાયનું છાણુ, બળતણુ તેમ જ ખાતર માટે ઉપયોગમાં આવે એ દૃષ્ટિથી ગાય કે ભેંસ ગામડાંના લોકો પાળે છે. જે થોડુંઘણું દૂધ આ પશુઓ આપે તેનાથી તેમનાં બાળકોને કંઈક પોષણ મળી રહેતું. ગામડામાં દૂધ વેચવાનો તો કોઈને વિચાર જ આવે નહિ. કારણ કે ગામડામાં ગરીબી એટલી કે દૂધ વેચાતું લેવાનું કોઈને પરવડે જ નહિ.

પરંતુ ડેરીઓવાળા ગરીબોને કમાણી કરાવી આપવાના બહાને આ દૂધ વેચાતું લેવા - ખરી રીતે તો તેમની ગરીબીનો લાભ લઈ આંચકી લેવા - આવ્યા. ગરીબીમાં સપડાયેલા ગ્રામવાસીઓ, રોજરોજ જીવન-જરૂરિયાતની ચીજોની મોંઘવારીથી જે માનસિક વાંગી અનુભવતા હતા તેઓ પૈસાના લોભે જીવનની આ સહુથી મોટી જરૂરિયાતની ચીજ પોતાનાં બાળકોનાં મોંમાંથી જૂંટવી લઈ ડેરીઓવાળાને વેચી દેવા લાગ્યા.

અંધાપો વધવાનું કારણ

પરિણામ એ આવ્યું કે ગામડાંઓમાં અપોષણનાં દરદે અને બાળકોમાં અંધાપો વધતાં જાય છે. ૧૯૬૮-૬૯માં દેશમાં ત્રણ કરોડ બાળકો અંધાં હતાં. ડેરી ઉદ્યોગ વિકાસના અંચળા હેઠળ ગ્રામજનોને પૂરક આવક આપવાનાં રૂપાળાં સૂત્રો પાછળ ગામડાંઓના દૂધ ઉપર જે તરાપ મારવામાં આવી તેના પરિણામે હવે ૧૦ વરસમાં બીજાં દોઢ કરોડ બાળકો અંધાં બન્યાં હતાં. આજે અંધાં બાળકોની સંખ્યા સાડાચાર કરોડની થઈ છે. એટલે કે ભારતમાં આજે દર સો માણસોએ સાત બાળકો અંધાં છે. જે અંધત્વનું આ પ્રમાણ વધતું જ જાય તો કરોડો અંધજનોને પાળવાનો બોબો, કતલ કરવા માટે જ ચોક્કસ પગલાં દ્વારા અનાર્થિક બનાવાયેલાં પશુઓને પાળવા કરતાં વધુ નહિ આવે ?

આ અનાર્થિક બનાવાયેલાં પશુઓને તો પાછાં આર્થિક, તંદુરસ્ત

ઉપયોગી બનાવી શકાય તેમ છે, પણ જેમણે આંખો ગુમાવી છે તેમને કદી પણ દેખતાં કરી શકાશે ખરાં ? દેશના ઉત્પાદન-કાર્યમાં તેમનો કશો હિસ્સો તેઓ આપી શકશે ખરાં ? દેશમાં ચાર કરોડ બેકારો હોવાની ગણતરી છે પણ તેમાં આ સાડાચાર કરોડ અંધજનોને ઉમેરીએ તો તે સંખ્યા સાડા આઠ કરોડની થઈ જાય. અંધજનો પણ આખરે તો બેકાર જ રહે છે ને ?

સરકારને ડેરી ઉદ્યોગમાં ખેતી લાવવાનું કારણ બતાવાયું હતું, લોકોને સસ્તે ભાવે સ્વચ્છ, તાજું, લેણસેળ વિનાનું દૂધ પૂરું પાડવાનું. ૭૦ કરોડ લોકોને દૂધ પૂરું પાડવા આ યોજના હોય તો આપણને તે સામે વાંધો ન હોય, પણ તમામ લોકોને દૂધ પૂરું પાડવાને બદલે આ યોજનામાં ગામડાંઓમાં રહેતી ૮૦ ટકા પ્રજાના એટલે ૫૬ કરોડ પ્રજાના મોંમાં જે કાંઈ ૪૦-૫૦ ગ્રામ દૂધ પહોંચતું તે પણ ગામડાંના માણસોને કમાણી કરી આપવાના નામે આંચકી લીધું. અને માર્દલો દૂર શહેરોમાં રહેતા ૨૦ ટકા લોકોને પહોંચાડવા મોટર વાહનો દ્વારા શહેરોમાં લાવવાનું નક્કી કર્યું. આવી યોજનાથી દૂધનું ઉત્પાદન તો ન વધ્યું, તુકસાન ગામડાંઓને થયું. તેમનું દૂધ જૂંટવાઈ ગયું અને ખરો લાભ થયો અરબ દેશોને, જેમના ડીઝલની માંગ આ દૂધનાં વાહનો દોડાવવા માટે વધી.

પણ ગામડાંઓમાંથી લેણું કરાતું આ દૂધ એટલું તો ઓછું હતું કે શહેરી વસ્તીના ૨૦ ટકા લોકોને પણ પૂરું પડી શક્યું નહિ.

૧૦ હજારથી વધુ વસ્તીવાળા ગામને શહેર ગણીએ તો પણ ભારતમાં માત્ર ૧૭૮૮ શહેરો છે, જેની વસ્તી ૧૦ હજારથી વધારે છે.

પણ એક લાખથી વધુ વસ્તીવાળાં શહેરો તો માત્ર ૧૪૮ છે.

(ઇન્ડિયા ૧૯૭૭-૭૮, પાના ૧૩)

અને ડેરીઓનું દૂધ બે લાખથી ઓછી વસ્તીવાળાં શહેરોમાં પહોંચતું નથી. એટલે કે અખજો રૂપિયાની મૂડી જેમાં ભેરવાઈ ગઈ છે અને કરોડો રૂપિયાનો વાર્ષિક ખર્ચ દેશને માથે ઠાકી બેસાડવામાં આવ્યો છે એ યોજના ભારતનાં પૂરાં એકસો શહેરોને પણ દૂધ પહોંચાડી શકતી નથી, તો બીજા હાથ ઉપર જે શહેરોમાં એ દૂધ પહોંચે

છે તે, તે શહેરની તમામ પ્રજાને નથી મળતું. નથી પૂરું પાડી શકતું. તેની વહેંચણીવ્યવસ્થા પાછળ લોકોના દર વર્સે કરોડો કલાકો વેડફાઈ જાય છે.

દૂધના પાઉરની આયાત

પણ અદ્યપસંખ્ય શહેરોની નાનીસરખી સંખ્યાને પણ ગામડાંઓ પાસેથી લાલચ આપીને પડાવી લેવામાં આવેલું દૂધ પૂરું ન પડી શક્યું એટલે દૂધનું ઉત્પાદન વધારવાનાં પગલાં લેવાને બદલે એ હજી વધુ ઓછું થાય એવી નીતિને અમલ ચાલુ રાખી, પરદેશી ડેરીઓના દૂધના પાઉર આયાત કરવા લાગ્યા. પરદેશી ડેરીઓ માટે ભારતના દૂધના વિશાળ ફરવાબ ખૂલી ગયા, એટલે તે ડેરીઓના, આપણું વધુ શોષણ કરવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા.

પરદેશી ડેરીઓએ આપણે તેમનો પાઉર ખરીદીએ તો તેનું પ્રોસેસિંગ કરવા માટે તેની મશીનરી અને દૂધની હેરફેર માટે વાહનો સહાયના નામે ભેટ આપ્યાં. કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય કે આ આપેલી ભેટનો ઘસારો તેમણે આપણને વેચેલા દૂધના પાઉરની કિંમતમાં ચડી ગયો હશે. આ આયાતમાં કોનાં કેટલાં કમિશનો ચડ્યાં હશે અને હજી ચડતાં હશે તે જાણવું મુશ્કેલ છે.

અહીં પ્રજાની અને સરકારની પણ આંખે પાટા બાંધવા કાગળ ઉપર આ ડેરી અને પશુ-નિષ્ણાતો દ્વારા પશુ-સંવર્ધન માટે અને દૂધ-ઉત્પાદન વધારવા માટે કરોડોની, અરે અબજોની યોજનાઓ થઈ. તમામ યોજનાઓ કાં તો અવાસ્તવિક હતી, કાં તો અમલમાં જ ન આવી, અથવા તો દૂધને બદલે ઈંડાં અને માંસનું ઉત્પાદન વધારવામાં પરિણમી.

સાંઢ-ઉછેરના નામે વિદેશોને કમાણી કરી આપી

આવા વિદેશી એક સાંઢની જે કિંમત આપી હશે એટલી કિંમતે તો આપણા ઉર સાંઢ તૈયાર થઈ શક્યા હોત. પરંતુ જ્યારે અમુક ચોક્કસ વ્યક્તિઓ કે વર્ગનાં હિત પરદેશી માલની આયાતમાં જામી પડ્યાં હોય, અને એ વ્યક્તિઓ કે વર્ગ કાં તો સત્તા ઉપર હોય, અથવા સત્તા-

વાળાઓ સાથે મળેલો હોય ત્યારે આવાં કૌભાંડો સિવાય બીજી શેની આશા રાખી શકાય ?

આ પરદેશી સાંઢ આયાત કરવા પાછળ વ્યક્તિગત આર્થિક હિત ઉપરાંત, કદાચ ગોવધબંધીનો કાયદો થતો અટકાવવાનો, અને થાય તો તેને નિષ્ફળ બનાવવાનો ઉદ્દેશ પણ હોય.

પરદેશી સાંઢથી પેદા કરવામાં આવેલા વાછડાને ખૂંધ હોતી નથી, વાછડાને ખૂંધ ન હોય તો તેને ગાડામાં કે હજીમાં ભેડી શકાય નહિ. તે આબોહવાના ફેરફાર સહન કરી શકે નહિ. તેમનામાં શ્રમ કરવાની શક્તિ હોતી નથી. પણ સ્વભાવે ઝનૂની અને મારકણ હોય છે, એટલે આવા સંકર વાછડા કંઈ જ ઉપયોગમાં આવે નહિ. તેમનો ઉપયોગ એક જ રીતે થાય, તેમને મારીને ખાઈ જવાનો.

સંકર વાછડીઓ પણ દૂધમાં મોટા ભાગે નિષ્ફળ જતી હોય છે. એક એવી માન્યાતા છે કે સો સંકર વાછડીએ ૬૦ દૂધમાં નિષ્ફળ બાય છે. બાકીની ૪૦ પણ કાંઈ તમામ વધુ દૂધ નથી આપતી. હવે જો સંપૂર્ણ ગોવધબંધીનો કાયદો આવે તો ૧૦૦ સંકર વાછરડાંઓને ટોણુ જિંદગીભર મફત ખવડાવે અને ૧૦૦૦ સાંઢ તો દર વરસે આવાં લાખ વાછડા-વાછડી જન્માવે. એટલે જેઓ આવાં સંકર વાછડા - વાછડી અને ગાયોના માલિક હોય તેઓ જ સંપૂર્ણ ગોવધબંધીના કાયદાનો વિરોધ કરે. કાયદો અમલમાં હોય તો પાછો ખેંચી લેવા આંદોલન કરે.

મુસ્લિમોને ગોવધની નીતિને કારણે હિંદુઓ જેટલું જ - કદાચ હિંદુઓ કરતાં વધારે નુકસાન થયું છે અને હજી થાય છે તે તેઓને સમજવામાં આવતું નથી. તેમને તે બાબત સમજાવવાનો કોઈએ પ્રયત્ન પણ કર્યો નથી. તેમને તો ધર્મના નામે અને ગોમાંસ ખાવાના અધિકારને નામે (જેકે આવો કોઈ અધિકાર કોઈ પણ ધર્મનો છે જ નહિ. હોઈ શકે પણ નહિ.) ગોવધબંધીની હિંદુઓની માંગણી સામે અગાઉ અંગ્રેજો ઉશ્કેરતા હતા અને હવે અંગ્રેજો કરતાં પણ ઘણી વધારે ઉગ્રતાથી સેક્યુલર છાપના હિંદુઓ ઉશ્કેરે છે. અને એ રીતે ચૂંટણીમાં તેમના મત મેળવે છે.

પરદેશી સાંઢો દ્વારા સંકર વાછડા-વાછડી પેદા કરવા પાછળ ગોવધખંધીની માગણી કરતા હિંદુઓનો એક મોટો વર્ગ પેદા કરવાની ચાલ છે. અને એટલા માટે જ ખેડૂતોને અને ગામડાંઓને દૂધમાંથી કમાણી કરી આપવાના બહાના નીચે કરોડો રૂપિયા સંકર પશુઓના સંવર્ધન માટે સરકારી, અર્ધસરકારી તેમ જ સેક્યુલર વ્યક્તિઓ દ્વારા ખર્ચાય છે. ગોશાળાઓના સંચાલકોને સંકર ગાયો રાખવા લાખો રૂપિયાની લાંચરુશવત અપાય છે એવી પણ એક માન્યતા છે.

પરદેશી સાંઢોની ખિનજરૂરી આયાત ઉપરાંત ગુદાં ગુદાં રાજ્યોમાં ઇન્ટેન્સિવ કેટલ ડેવલપમેન્ટ પ્રોજેક્ટ્સ સ્થાપવાના નિષ્ણુઓ લેવામાં આવ્યા અને એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું કે આની પાછળનો ઉદ્દેશ દૂધમાં પાંચ વરસની અંદર ૩૦ ટકાનું ઉત્પાદન વધારવાનો હતો. ૧૯૬૫ અને ૧૯૭૨ની વચ્ચે આવા પંચાવન પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા જે દરેક પ્રોજેક્ટમાં એક લાખ ગાયો અથવા ભેંસો રાખવામાં આવશે.

આ પંચાવન ઇન્ટેન્સિવ કેટલ ડેવલપમેન્ટ પ્રોજેક્ટ્સ ઉપરાંત ૫૭૯ કી વિલેજ પ્રોજેક્ટ્સ પણ સ્થાપવામાં આવ્યા જેનો ઉદ્દેશ પશુઓનું સંવર્ધન કરવાનો અને તેમને સુધારવાનો હતો.

દૂધ-ઉત્પાદન વધારવાના બહાના નીચે ડેરીઓને ધરખમ કમાણી કરાવી આપવામાં કોનાં હિત સંડોવાયાં હશે ?

પાંચ વરસમાં ૩૦ ટકા દૂધ-ઉત્પાદન વધારવાની આવી ડેરીઓ યોજના પછી પાંચ વરસ બાદ દૂધના પાઉરની આયાતમાં ૩૦ ટકા ઘટાડો તો શું પણ ૩ ટકાનો ઘટાડો થયો. હોત તો આપણને આ યોજનામાં અને ઘડવૈયાઓમાં કંઈક પણ વિશ્વાસ બેઠો હોત. પરંતુ પાંચ વરસમાં ૩૦ ટકા દૂધ ઉત્પાદનની આ યોજના પછી પરદેશી ડેરીઓના દૂધના પાઉરની આયાત ૧૯૬૫માં ૬ કરોડ ૬૪ લાખ રૂપિયાની હતી તે ૧૯૭૫માં ૩૦ કરોડ ૯૯ લાખ રૂપિયાની થઈ ગઈ. દશ વરસમાં દરેક પ્રોજેક્ટની એક લાખ ગાય લેખે ૫૬ લાખને બદલે યોગ્ય સંવર્ધન દ્વારા ઓછામાં ઓછી ૩ કરોડ ગાયો ઊભી હોત અને દૂધમાં વધુ નહિ.

તો પણ છ ગણો વધારો તો થયો જ હોત. તેને બદલે પરદેશી ડેરી-
ઓના દૂધના પાઉડરની આયાત ૪૬૬ ટકા વધી ગઈ. આ પરદેશી પાઉ-
ડર ઉપર પ્રક્રિયા અહીંની ડેરીઓમાં થઈ અને ભેરશોરથી બહેરાતો થવા
લાગી કે અમે રોજ આટલા લાખ લિટર દૂધ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ.

(ઇન્ડિયન ૧૯૭૭-૭૮ પાના ૨૩૬)

આવાં કૌભાંડો સામે અર્થશાસ્ત્રીઓ મૌન શા માટે રહેતા હશે ?

અને આ કૌભાંડ સામે કોઈ અર્થશાસ્ત્રીએ, રાજદ્વારી પક્ષોના
નેતાઓએ, કે વિધાનસભા અથવા લોકસભાના સભ્યે વિરોધનો અવાજ
ઉઠાવ્યો નથી.

સરકાર ડેરી ઉદ્યોગમાં દાખલ થયા પછી દર વરસે દૂધના પાઉડરની
આયાત વધતી જાય છે. દૂધ મોંઘું, લેગ્સેળવાળું બનતું જાય છે અને
બ્રષ્ટાચાર પણ વધે છે, અને દૂધ-કેન્દ્રો ઉપર લોકોના દર વરસે કરોડો
કલાકો લાઈનમાં ઊભા રહેવામાં વેડફાય છે. દેશનાં સાંસ્કૃતિક કે આર્થિક
કાર્યોમાંથી લોકોના કરોડો કલાકો ઓછા થાય છે.

અને કપાસિયા પીલી નાખવાની નીતિ પછી દેશમાં પશુઓનાં
દૂધમાંથી ઘીનું પ્રમાણ ઓછું થતું જાય છે, કારણ કે દૂધમાં ઘીનું બંધારણ
પશુઓને કપાસિયા ખવડાવવાથી થાય છે. પશુઓને કપાસિયા ખવડા-
વવાથી તેમનાં દૂધમાં ઘી વધે છે, વધુ સ્વાદિષ્ટ બને છે અને વધુ સમય
બગડ્યા વિના રાખી શકાય છે, ભૂસું ખવડાવવાથી દૂધ વધુ સ્વાદિષ્ટ
બને. તેના સ્વાદમાં એકે જાતની લહેજત આવે છે અને ખોળ ખવડા-
વવાથી પશુઓ દૂધ વધુ આપે છે.

લેસના દૂધમાં જુદા જુદા પ્રદેશની લેસની જુદી જુદી જાત અને
તેમના ખોરાક મુજબ ૭ $\frac{1}{2}$ ટકાથી ૧૨ $\frac{1}{2}$ ટકા સુધી ઘી હોવું જોઈએ.
પરંતુ બ્યારથી કપાસિયા પીલી નાખવાની નીતિ અમલમાં આવી છે ત્યારથી
તેમના દૂધમાં ઘીનું પ્રમાણ ઓછું થતું જઈને હવે ગાય અને લેસ
બંનેના દૂધમાં સરેરાશ માત્ર ૨ $\frac{1}{2}$ ટકા ઘી ઊતરે છે એમ કહેવાય છે.

દૂધમાં ઘી માટે જે Fat ટકા - ફેટ ટકા - પરસન્ટ શબ્દ વપરાય.

છે તે ખોટો છે. એ ખોટો શબ્દ પ્રચલિત કરવા પાછળનો ઉદ્દેશ લોકોની ધી, એ ફેટ એટલે ચરબી છે એમ માની ચરબી ખાવા તરફની સૂચના આપી કરવાનો અને લોકોને ચરબી ખાતા ક્યાં પછી તેમને માંસાહાર તરફ વાળવાનો છે, જેથી તેમને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વટલાવવાનું સુગમ બને.

લોકોને ધીને બદલે ચરબી ખાતા કરવાની શબ્દબદલ

ખરો શબ્દ છે — અંગ્રેજીમાં ghee, — ધી પરસન્ટ, ગુજરાતીમાં ધીની ટકાવારી અને હિંદી ભાષામાં ઘૂતાંશ.

ધી અને ચરબી એક જ પદાર્થ નથી, બંનેના સ્વાદ અને ગુણ જુદા છે. ચરબી પણ ખોરાક ખાય પછી તેના શરીરમાં દશ દિવસે બને છે. ધી પણ એને કપાસિયા ખવડાવો કે ૨૪ કલાકમાં બને છે. ચરબી અપાચ્ય છે, તે પચતી નથી. ખોરાક સાથે ખાધા પછી તે ઝાડા વાટે બહાર નીકળી જાય છે. પણ શરીરમાંથી ઝાડા વાટે તેને બહાર ફેંકી દીધા પછી આંતરડાને તેનો શ્રમ પહોંચે છે. એ શ્રમ કરવામાં તેમને ચરબીમાંથી કાંઈ જ પોષણ મળતું નથી, તેથી આંતરડાં થાકી જાય છે અને તેથી ચરબી ખાનારને ગેસ થાય છે, કબજિયાત અથવા ઝાડા થાય છે, ભૂખ ઓછી લાગે છે.

ચરબી નસોમાં ચાંદાં પાડે છે. દવામાં ખાવામાં આવતા ખનિજ કેલ્શિયમની કલ્પી એ ચાંદાંમાં કોઈ વાર ચોંટી જાય છે ત્યારે નસનું પોલાણ પુરાઈ જાય છે. આ ચાંદાં જો હૃદયમાં લોહી વહી જતી નસમાં પડે અને તેમાં કેલ્શિયમની કલ્પી ચોંટી જઈને લોહીનો પ્રવાહ અટકાવી દે તો તરત જ હૃદયરોગનો હુમલો શરૂ થાય છે. આ રોગને એન્કોર્ડના કહે છે. જો તાત્કાલિક દાકતરી સારવાર ન મળી શકે તો દરદીનું અવસાન થાય છે. શરીરના બીજા ભાગમાં કોઈ નસમાં આવું બને તો ત્યાં ગાંઠ અંધાય છે અને કોઈ વાર ઓપરેશન પણ કરવું પડે છે.

પણ શુદ્ધ ધી સુપાચ્ય છે, બળવર્ધક છે. વીર્યવર્ધક છે. થાક ઉતારનાર છે. એનું ત્વરિત ગતિએ વીર્યમાં રૂપાંતર થાય છે. એ હૃદયને બળ આપનાર છે. કબજિયાત મટાડીને હસ્ત સાફ લાવનારું છે. જઠ-

રાખિને પ્રદીપ્ત કરનારું છે. જો શુદ્ધ ધી ગાયનું હોય તો તે વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણે દોષોનો નાશ કરનારું અને શરીરનાં ઝેરોને બહાર ફેંકી શરીરશુદ્ધિ કરનારું છે. તે આંખોનું તેજ વધારનારું છે, તેમાં વિટામિન 'એ' રહેલું છે. ગાયનું શુદ્ધ ધી પગનાં તળિયાંમાં રોજ ઘસવાથી ચરમાંના નંબર ઊતરી જાય છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં ધી અને ચરખી બન્ને માટે ગુદા ગુદા શબ્દો છે. ધીને ઘૂત કહે છે. ચરખી માટે મેદ શબ્દ છે. આમ ધી અને ચરખી બન્ને એકબીજાથી વિરુદ્ધ ગુણવત્તાના ગુદા પદાર્થો છે. ચરખી ખૂબ દુક્કાનકારક અને શુદ્ધ ધી આશીર્વાદરૂપ હોવા છતાં આપણને ધી એ ચરખી જ છે, એમ શીખવવામાં આવે છે.

પશ્ચિમી પશુવિજ્ઞાને અને અંગ્રેજોએ તૈયાર કરેલા પશુવૈજ્ઞાનિકોએ દેશનાં દૂધ અને ધીની ગુણવત્તાનું નિકંદન કાઢી નાખ્યું છે. એટલું જ નહિ દેશમાં તાજા દૂધ અને શુદ્ધ ધીનો દુકાળ નોતર્યો છે, અને છતાં ડેરીક્ષેત્રના અમલદારોને સ્વેત કાન્તિનાં અને ઓપરેશન ફ્લૂડનાં બધાં ફૂંકતાં સંકેત ચતો નથી. આ કહેવાતી સ્વેત કાન્તિમાં લોકોના ચહેરા સ્વેત (લોહી વિનાના ફિક્કા) બની ગયા છે, અને ઓપરેશન ફ્લૂડમાં પરદેશી ડેરીઓના દૂધનું પૂર અને પરદેશી કર્જનું પૂર દેશને ભરડામાં લઈ રહેલ છે જે પૂર દેશના પશુધન, દેશની સંપત્તિ, દેશની નીતિમત્તા અને પ્રજાના સ્વાસ્થ્યને તાણી જાય છે.

ડેરીઉદ્યોગે આપણને પરદેશીઓના દાસ બનાવ્યા છે.

અંગ્રેજી શાસનમાં ડેરી એ દેશના શ્રેષ્ઠ પશુધનને કતલખાનામાં ધકેલી દેવાની કેડી હતી. સ્વાધીન ભારતમાં એ પરદેશી ડેરીનો દૂધનો પાકિર અને બટર ઓઇલ દેશમાં પ્રસારાવી દેનારી નહેર બની છે. જેમ દુરમનો છૂપા ભોંયરામાંથી દાખલ થઈને કિલ્લાનો કબજો લઈ લે, તેમ ભારતની ડેરીઓમાં દાખલ થઈને પરદેશી ડેરીઓએ ભારતનાં દૂધ અને શુદ્ધ ધીનાં વિધનાં સહુથી મોટાં બબરોનો કબજો લઈ લીધો છે.

જો ડેરી ઉદ્યોગ પાછળ દેશની સમસ્ત પ્રજાને - શહેરી અને તમામ

ગામડાંઓની સમસ્ત પ્રબળને - સાડું, સસ્તું, તાજું દૂધ અને તાજું, સાડું, નિર્લેપ શુદ્ધ ધી પૂરું પાડવાની ભાવના અને યોજના હોત તો તેનો વિરોધ કરતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો પડત. પણ અહીં તો ડેરી ઉદ્યોગ ચલાવવા માટેનાં તમામ આવશ્યક સાધનો જેવાં કે વિસ્તૃત ચરિયાણો, નામી, શ્રેષ્ઠ અને ગાયોની જાતના જ સાંઢે, પૂરતો ધાસચારો, પૂરતું ખાણુ અને દરેક ઘેર વિના ખરચે દૂધ પહોંચાડવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા - એમાંથી એક પણ સાધન હસ્તી ધરાવતું નથી. અને ડેરીઓ પરદેશી સહાય, પરદેશી કરજ, પરદેશી દૂધ અને પરદેશી ખટર આઇલ વડે ચલાવીને આપણાં ધી-દૂધનાં વિશાળ ખબરો પરદેશી ડેરી-ઓને ચરણે ધરી દેવાયાં છે. ડેરી ઉદ્યોગના નામે દેશી અને પરદેશી શોષણખોરોની એક ટોળકી આ દેશનો આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક સર્વનાશ બોલાવી રહી છે.

પરદેશી સહાય, પરદેશી કરજ અને મકાનો, મશીનરીઓ, મોટર-વાહનો, રેલવે વેગનો અને હબરોના પગારદાર વિશાળ કર્મચારી મંડળો, સેંકડો અમલદારો પાછળ અખજે રૂપિયા દર વરસે ખરચ્યા પછી પણ દૂધ માત્ર પચાસેક જેટલાં શહેરોની પ્રબળ અતિ નાના ભાગને જ મળી શકે છે, અને તે પણ ભેળસેળિયું, વાસી, મોંઘુંદાટ

આ આખી ડેરી યોજના તદ્દન નિષ્ફળ નીવડી છે. આ યોજના વિષે તેમ જ તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્ર સરકારનાં પશુ-સંવર્ધન ખાતાંઓની કામગીરી તપાસવા, તેમના વહીવટની યોગ્યતા ચકાસવા ભારતના જૂની પ્રજ્ઞાલિકાના માલધારીઓની સહાય વડે અદ્વાલતી તપાસ નીમવામાં નહિ આવે તો ડેરી ઉદ્યોગને નામે ભારતની પ્રબળ પરદેશી કરજના બોલ નીચે, તેમાથી પ્રગટતા બ્રષ્ટાચાર નીચે અને બીમારીઓના ભરકામાં ભીંસીને ભાંગી નાખીને દેશને પરદેશી ડેરીઓનું સંસ્થાન બનાવીને જ આ યોજના અટકશે. આવી તપાસ સમિતિ સરકાર ન નીમે તો પ્રબળ એવી તપાસ સમિતિ નીમવી જોઈએ અને કાવતરા ખોરોને, ગુનેગારોને પુલ્કા પાડવા જોઈએ.

અંગ્રેજી શાસનમાં જલિયાંવાલા બાગના ગોળીબાર વિષે જ્યારે સરકારે આવી સમિતિ નીમવાની ના પાડી ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજીની સૂચનાથી ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસે આવી તપાસ સમિતિ નીમી હતી. અને જનરલ ડાયર તેમ જ ગવર્નર ઓડવાયરનાં કાળાં કૃત્યો પ્રત્યે સમક્ષ મૂક્યાં હતાં.

ડેરી એ ઉદ્યોગ નથી, ધંધો છે. ભારતની ભૂમિ ઉપર એ ધંધા તરીકે પણ વહેવારુ નથી. આર્થિક રીતે પરવડી શકે તેમ નથી. દૂધ અને ગાય એ દરેક કુટુંબની જરૂરિયાત છે અને તે દરેક કુટુંબમાં રહે તેવી વ્યવસ્થા જ આ દેશમાં વ્યવહારુ અને ઉપયોગી છે. આર્થિક રીતે, સાંસ્કૃતિક રીતે, ધર્મની દૃષ્ટિએ અને રોગોની સામે ચાલુ જમાનાના યાંત્રિક ઉદ્યોગો અને અણુશક્તિ તેમ જ અણુ ઉદ્યોગોના ઝેરી પ્રદૂષણ સામે રક્ષણની દૃષ્ટિએ.

હિંદુ ધર્મમાં ગાય અને દૂધ એ કદી પણ વેપાર-વિનિમયની વસ્તુઓ નથી. દૂધને વેપારની ચીજ બનાવીને ગરીબ તેમ જ મધ્યમ વર્ગના મોંમાંથી દૂધ આંચકી લઈ શકાય છે, અને ગાયને અનાર્થિક-પણની છાપ મારીને કતલ કરી શકાય છે, એ હવે સાબિત થઈ ચૂકેલી હકીકત છે.

ડેરી દ્વારા થઈ રહેલું દેશનું આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક અવમૂલ્યન

હિંદુ ધર્મમાં પ્રથમ સ્થાન ગાયના દૂધને નથી અપાયું, પણ ગાયના વાછડાને અપાયું છે. ગોદાન કરવા માટે દુગ્ધી ગાય જોઈએ એ પૂરતું નથી. એ દુગ્ધી ગાય સવત્સ એટલે વાછડા સહિતની જોઈએ (વાછડીવાળી ન ચાલે). આમ ગાયના દૂધ કરતાં વાછડાને વધુ મહત્ત્વ અપાયું છે. કારણ કે વાછડા વિના અન્ન નથી. અને અન્ન વિના જીવન નથી, જીવન ન હોય તો દૂધનો ઉપયોગ કોણ કરશે ? પરંતુ ડેરીમાં તો વાછડો પહેલાં કતલખાને મોકલી દેવાય છે. ગાય દૂધ આપતી બંધ થાય ત્યારે છ-આઠ મહિના પછી.

ગાય અને દૂધને વેપારની ચીજ બનાવ્યા પછી દૂધનું મૂલ્યાંકન

વધી ગયું. વાછડાનું અવમૂલ્યન થઈ ગયું. પરિણામે સમસ્ત ખેતી, વાહન વહેવાર અને ગ્રામ ઉદ્યોગોના મૂળમાં જ ફટકો પડ્યો. દશ રૂપિયામાં મળી શકતો બળદ શોધવા હવે પાંચથી સાત હજાર રૂપિયાની કોથળી લઈને ભટકવું પડે છે.

આ સ્થિતિ પેદા કરવા પાછળ એક જબરજસ્ત મૂડીવાદી કાવતરું છે. એક ટ્રેક્ટર ખરોબર બળદની ત્રણ જોડી થાય. ૬૦ રૂપિયામાં બળદની ત્રણ જોડ મળતી ત્યારે ટ્રેક્ટર ૧૦ હજાર રૂપિયામાં મળતું, હવે ત્રણ જોડી બળદના ૩૦થી ૪૫ હજાર રૂપિયા પડે છે ત્યારે ટ્રેક્ટર એક લાખ રૂપિયાનું થાય છે. પણ ટ્રેક્ટર ખરીદવા સરકારી લોન તરત જ મળે છે. બળદ ખરીદવા લોન ન મળે. મળે તોપણ નળવી અને લાગવગ હોય તો જ.

એક તરફથી ખેતી નીચેની જમીન વધારતા જઈને જમીન ખેડવા માટે બળદની અને ખાતરની જરૂરિયાત વધારે, બીજી તરફથી બળદોની અને નાના વાછડાઓની કતલ વધારતા જઈને, તેમ જ ગાયોના સંકરી-કરણ દ્વારા નકામા બિનઉપયોગી, હળ કે ગાડાંમાં ન જોડી શકાય એવા વાછડા જન્માવીને ઉપયોગી વાછડાના જન્મપ્રમાણ ઉપર કાપ મૂકીને બળદોની અને ખાતરની તીવ્ર અછત પેદા કરીને બળદોના ભાવ એટલા તો વધારી મૂકે કે પછી ખેડૂતો સહેલાઈથી લોનો મેળવીને ટ્રેક્ટરો લેવા દોડે.

આવી પશુ-વિરોધી અને ખેતી-વિરોધી અનાર્થિક નીતિને કારણે બળદના ભાવ દસ રૂપિયાથી વધી પાંચ હજારથી સાત હજાર રૂપિયા થઈ ગયા એટલે કે ૫૦૦ થી ૭૦૦ ગણા વધી ગયા જ્યારે ટ્રેક્ટરનો ભાવ દશ હજાર રૂપિયાથી વધી એક લાખ રૂપિયાનો થયો, જે માત્ર ૧૦ ગણા વધ્યો. આ નીતિથી ટ્રેક્ટર અને સ્ટીલ ઉત્પાદકો તેમજ ડીઝલ વેચનારા અરબોને મળલક કમાણી થઈ. પણ ખેતીનો ઉત્પાદનખર્ચ વધી જતાં સમસ્ત પ્રજાનો અનાજનો ખર્ચ ૪૦૦ ટકા વધી ગયો,

સવાલ માત્ર ટ્રેક્ટરનો નથી. ટ્રેક્ટર માટે ડીઝલ મેળવવા વધુ ને વધુ માંસ નિકાસ કરવું પડે છે. જનતા સરકારે ગાંધીચીંધ્યા માર્ગે જવાની

પ્રતિજ્ઞા લઈને પોતાના શાસનકાળમાં માંસની નિકાસમાં ૧૯૦ ટકાનો વધારો કર્યો. એક ટ્રેકટર માટે ડીઝલ મેળવવા ટોળાખંધ પશુઓ કાપવાં પડે છે અને લોકોને દૂધ, ઘી, બળતણ, ગરમ કપડાં વિના ચલાવી લેવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે.

ડેરી માટે અબજો રૂપિયાનાં મશીન અને મકાનો, કરોડો લોકો બેઘર અને બેકાર બને છે તેમના તરફ ઉપેક્ષા

ટ્રેકટર ખાતર આપતું નથી એટલે ફર્ટિલાઈઝરની આયાત પાછળ અબજો રૂપિયાનું આંધણ કુચું અને હવે એનાથીયે મોટી મૂડી ફર્ટિલાઈઝરનાં કારખાનાં આંધવા પાછળ ખરચાઈ રહી છે. દેશમાં બ્યારે કરોડો લોકો બેઘર બન્યા છે ત્યારે અબજો રૂપિયા ફર્ટિલાઈઝરનાં કારખાનાં આંધવા પાછળ રોકી દેવા એ માનવતા સામેનો ગુનો નથી ? જો ડેરીઓ થઈ જ ન હોત, જો ગાયોની ભારતીય વ્યવસ્થા ફરીથી શરૂ કરાઈ હોત તો આજે એક પણ કુટુંબ બેઘર બન્યું ન હોત. ડેરી અને ફર્ટિલાઈઝરની યોજનાઓ પાછળ કોનાં કેટલાં હિત સંડોવાયાં હશે એ બાણવાનું મુશ્કેલ છે. સિવાય કે સરકાર પોતે જ આ વિષયમાં તપાસ કરીને સાચો અહેવાલ બહાર પાડે.

બ્યારે ડેરીઓ ન હતી અને બળદ દ્વારા ખેતી થતી, અને ગાયો તેમ જ બળદોની કતલ ન થતી ત્યારે, બળદની કિંમત સારાત્રણથી છ રૂપિયા હતી, અને છાશિયું ખાતર મફત મળતું, તેથી ઘઉં એક રૂપિયામાં તેની બત પ્રમાણે ૫૭ પાઉન્ડથી ૮૦ પાઉન્ડ એટલે કે એક રૂપિયામાં ૨૫ કિલોથી ૩૬ કિલો મળતા. ઉત્તમ પ્રકારની હાથ-ઉઘોગની કાશીની ખાંડ એક રૂપિયાની ૩ કિલો મળતી અને ચોખા એક રૂપિયાના ૬૩ કિલો મળતા.

(આર સી. દત્તકૃત ઇકોનોમિક હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયામાંથી. ચોખાની માહિતી ભાગ-૧ પાના ૧૫૯ ઉપરથી અને ઘઉં તેમજ ખાંડની માહિતી ભાગ ૨ પાના ૨૪થી ૨૭ અને ૭૬ ઉપરથી)

પછી જેમ જેમ પશુઓની કતલ અને ડેરીઓનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ બળદના ભાવ ૧૦ રૂપિયા, ૨૦, ૫૦, ૧૦૦, ૧૫૦, ૨૦૦, ૫૦૦, ૭૫૦, ૧૦૦૦, ૧૨૦૦, ૧૫૦૦, ૨૦૦૦, ૩૦૦૦, ૫૦૦૦ એમ કૂદકે ને ભૂસકે વધતા ગયા અને ઘઉં-ચોખાની કિંમત અનુક્રમે એક રૂપિયાના ૨૦ કિલો અને ૧૦ કિલો, ૧૦ કિલો અને પાંચ કિલો ૨ કિલો અને ૧ કિલો અને હવે ૫૦૦ ગ્રામ અને ૨૫૦ ગ્રામ. ૧૭૦ ગ્રામ અને ૭૦ ગ્રામ થયા છે.

એક રૂપિયામાં ૨૫થી ૩૬ કિલો ઘઉં વેચવાનું અને ૬૩ કિલો ચોખા વેચવાનું પરવડતું, એ ખેડૂતોને આજે એક રૂપિયાના ૫૦૦ ગ્રામ ઘઉં અને ૨૫૦ ગ્રામ ચોખા વેચવા પરવડતા નથી એવી એમની ફરિયાદ છે.

દેશના પશુધનનો નાશ કરવામાં અને એ રીતે જળરી મોંઘવારી પેદા કરવામાં ડેરીઓનો હિસ્સો બહુ મોટો છે. ગાય અને ગાયના દૂધનો વેપાર કરાય નહિ એવી શાસ્ત્રોની આજ્ઞા લોપવાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે જેમ વરસાદનું તમામ પાણી અંતે તો નદીઓ દ્વારા દરિયામાં ભય છે તેમ આમપ્રદેશનું શ્રેષ્ઠ પશુધન ડેરીઓમાં ખેંચાઈ ભય છે અને ત્યાંથી કતલખાને ભય છે. અને પરદેશી ડેરીઓના દૂધના પાઉંડર અને બટર-ચોઈલ એ ડેરીઓમાં ઘૂસી જઈને ત્યાંથી શહેરોમાં ફરી વળે છે અને દેશની દોલત લૂંટી લે છે. તેના પ્રત્યાઘાતથી કરોડો બાળકો આંધળાં બને છે અને કરોડો વૃદ્ધો અને બીમારો દૂધ વિના ટળવળે છે. અને એણે પ્રગટાવેલી મોંઘારતથી પ્રજાના પચાસ ટકા માનવીઓ દિવસમાં બે વખત પેટ ભરીને અન્ન ખાઈ શકતા નથી.

આમ ડેરી એ માત્ર દૂગણી ગાયો, ભેંસો, વાછરડાં, પીડરડાંઓને મૃત્યુદ્વારમાં ધકેલી દેનારી નહેર નથી, એમાંથી પ્રગટ થતાં મોતનાં કિરણો સમસ્ત ખેતી ઉપર ફરી વળે છે. અને તેથી નિર્બળ અને મોંઘી બનેલી ખેતી વડે સમસ્ત પ્રજા ચુસાતી જઈને ગરીબીના, ભૂખમરાના, રોગોના ભરડામાં વધુ ને વધુ ભીંસાતી ભય છે.

પરદેશથી જે પાઉર આવે છે તે મલાઈ કાઢી લીધેલા દૂધનો હોય છે. એટલે તેમાં ધીનું પ્રમાણ અત્ય માત્રામાં જ હોય, અને આપણે ત્યાં આ ડેરી-નિષ્ણાતોએ જ દૂધમાં સાડાસાત ટકા ધી હોય એવા દૂધને જ પ્રમાણિત ગણાવેલું. તેથી ઓછા ધીવાળું દૂધ વેચનારને સજા થતી.

એટલે આ આયાતી દૂધને પ્રમાણિત ઠરાવવા નીચેનાં પગલાં લેવાયાં પ્રથમ ગામડાંઓમાંથી લેગા કરેલા દૂધમાંથી માખણ કાઢી લે પછી તેમાં પરદેશી પાઉર અને પાણી મેળવી હલાવી નાખે અને પછી તેમાં ધીનું સાડાસાત ટકા પ્રમાણ સિદ્ધ કરવા આયાત કરેલું બટરઓઈલ વૈજ્ઞાનિક ક્રિયા દ્વારા લેળવી દે.

પરદેશી બટરઓઈલ આ દેશમાં
ધુસાડવામાં કેનાં હિતો સચવાયાં હશે?

આ બટરઓઈલ શું છે તે આપણે જાણતા નથી. આપણે તેના વિષે માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે તે એક અખણે ચીકણા પીળા ગંધાતો પદાર્થ છે, અને તે દૂધમાં નાખ્યા પછી દૂધ અને તે દૂધમાંથી બનાવેલી ચા પણ ગંધાય છે.

એમ લાગે છે કે બટરઓઈલ નામનો આ પદાર્થ પૂરતા જથ્થામાં પરદેશી ડેરીઓ આપણને પૂરો પાડી શકતી નથી, અથવા તો આપણી ગરજ જોઈને તેના વધુ પડતા ભિંચા ભાવ માગતી હોય, અથવા તે દૂધમાં સાડાસાત ટકા જેટલું મેળવવાથી ગંધાતા દૂધની ખપત ઓછી થઈ ગઈ હોય, એ ગમે તે કારણે આ ડેરી-નિષ્ણાતોએ સરકાર પાસેથી દૂધની લેળસેળનો કાયદો સુધારાઓ અને સાડાસાત ટકાને બદલે ચાર ટકા ધી હોય એવા દૂધને પ્રમાણિત ઠરાવ્યું.

સમસ્ત પ્રજા આજે અમુક ગણ્યાગાંઠ્યા ડેરી-નિષ્ણાતોની દયા ઉપર ફેંકાઈ ગઈ છે. આ ડેરી-નિષ્ણાતો કાલે એમ કહે કે એક ટકા ધી હોય એવું દૂધ જ પ્રમાણિત માનવું અથવા એમ કહે કે પ્રજાને રોજ ચા માટે ૧૦ ગ્રામ દૂધ ઘણું છે, વધારાની જરૂર નથી. દૂધ કરતાં ઈંડાં અને માછલીમાં પોષણ વધારે છે તો તે પણ પ્રજાએ સ્વીકારવું

પડે અને સરકારને આ લોકોની મોરલી ઉપર નાચી તે પ્રમાણે નીતિ ઘડવી જોઈએ.

મૂઠ્ઠીભર સ્નાયીઓની દયા ઉપર
૬૫ કરોડ ભારતવાસીઓ જીવી રહ્યા છે

આજે એક માલધારી તમારી સામે તમારા વાસણમાં ગાય કે ભેંસ ડોહી આપે અને તે દૂધનો નમૂનો સરકારી માણસ લઈ જાય અને તેમાં અઢી ટકા જ ઘી હોય તો પેલા માલધારીને તેણે કશી ભેળસેળ ન કરી હોય છતાં ચાર ટકાથી ઓછા ધીવાળું ચોખ્ખું તાણું દૂધ વેચવા માટે જેલની સજા થાય. પણ પરદેશી વાસી પાઉરના દૂધમાં ચાર ટકા બટરઓઈલ વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા દ્વારા ભેળવી દેવામાં આવે તો દૂધ ભેળસેળવાળું ન ગણાય, પ્રમાણિત ગણાય.

ગામડાંઓને પૂરક આવક કમાવી આપવાના ઓઠા નીચે શરૂ થયેલી નવીન પ્રકારની આધુનિક ડેરીઓની આ નવી ચાલથી ગામડાંના માણસોને નામનું પોષણ મળતું તે જૂંટવાઈ ગયું છે. મળલક આવક થઈ છે પરદેશી ડેરીઓને અને દૂધના પાઉરના સોદામાં સંડોવાયેલી ભારતીય વ્યક્તિઓને.

૨૬ વરસમાં આપણે દૂધના પાઉરની ૭૪૨ ટકા આયાત ત્યારે જ વધારી શક્યા જ્યારે આપણને દૂધનો પાઉર પૂરો પાડનાર દેશોએ પોતાની નિકાસ વધારી. અને એ દેશો નિકાસ ત્યારે જ વધારી શક્યા હશે જ્યારે તેમણે પોતાનું પશુધન વધાર્યું હશે, વધુ દૂધ આપવાની ક્ષમતાવાળું બનાવ્યું હશે. અને આ સિદ્ધિ તેમણે આપણાં પશુઓના મોંમાંથી ભૂસું, જોળ અને ગુવાર તથા કપાસિયા આંચકી લઈને મેળવી છે. એક તરફથી આપણને જોળના ટૂંડિયામણની લાલચ આપીને બીજે હાથે એ ટૂંડિયામણ વ્યાજ સહિત દૂધના પાઉર અને બટરઓઈલની નિકાસ દ્વારા પાણું આંચકી લીધું છે.

ભારતીય અર્થશાસ્ત્રનો એક સિદ્ધાંત છે કે જે ચીજની જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં તે પેલા કરવી જોઈએ.

દૂધ એ તો રોજની જીવનની અત્યંત જરૂરિયાતની ચીજ છે. માટે આપણે એવી વ્યવસ્થા કરી હતી કે દરેક ઘરમાં તે ઉત્પન્ન થાય

અને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દરેકને મફત મળે. એ વ્યવસ્થા તોડીને તેને વેપારની ચીજ Commercial Commodity બનાવવામાં આવી. તેમાંથી પ્રભાતું અને પશુઓનું શોષણ કરવાના રસ્તા શોધાયા. તેમાંથી ડેરીઓનો જન્મ થયો અને છેવટે ડેરીઓ ઉત્પાદક મટીને પરદેશી ડેરીઓની સેલિંગ એજન્ટો જેવી બની ગઈ.

પરદેશી વિચારધારાએ શરમજનક કાર્યોને ગૌરવાન્વિત બનાવ્યાં

હવે ઉત્તર ગુજરાતનું દૂધ દિલ્હી બાય અને દક્ષિણ ગુજરાતનું દૂધ કલકત્તા પહોંચે તેમાં સરકાર ગૌરવ અનુભવતી હોય એમ લાગે છે. પણ ઉત્તર ગુજરાત અને દક્ષિણ ગુજરાતની ડેરીઓનું તમામ દૂધ સ્થાનિક ગાયો-ભેંસોનું છે કે પરદેશી પાઉરનું છે તે કોઈ પૂછતું નથી.

પરદેશથી મંગાવેલા પાઉરમાંથી દક્ષિણ ગુજરાતમાં દૂધ બનાવવામાં આવે અને તે કલકત્તા મોકલવામાં આવે તો તેનાથી વધુ શરમજનક પગલું બીજું કયું હોઈ શકે ?

દિલ્હી એટલે એક જમાનામાં દૂધ ઉત્પાદનનું મોટું કેન્દ્ર. તે સુખઈને ભેંસો પૂરી પાડે. કલકત્તાને હરિયાણા ગાયો પૂરી પાડે. અને હવે દિલ્હી અને કલકત્તાને ગુજરાતમાંથી પાઉરનું દૂધ આયાત કરવું પડતું હોય તો એનો અર્થ એ થયો કે હરિયાણાની ગાયોનું અને દિલ્હીની ભેંસોનું સંપૂર્ણ નિકંદન નીકળી ગયું. અને પશુઓની વસ્તીના સરકારી આંકડા વિશ્વાસપાત્ર નથી.

એમ કહેવાય છે કે ૧૯૭૬-૭૭માં દૂધના પાઉરની આયાત જે ૩૦ કરોડ ૯૯ લાખ રૂપિયાની હતી તે ૧૯૭૯માં વધીને એક અબજ રૂપિયાની થઈ ગઈ છે. જો આ સાચું હોય તો તે એક ખૂબ ચિંતાજનક બાબત છે. બે જ વરસમાં દૂધતા પાઉરની આયાતમાં બીજો રરર ટકાનો વધારો આપણું પશુધન કેવી ઝડપથી નાશ પામી રહ્યું છે તે બતાવે છે.

૧૯૭૮માં વર્તમાનપત્રોમાં એવા સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા હતા કે વિશ્વબેંક આપણને દર વરસે અઢી અબજ (૨૫૦ કરોડ) રૂપિયાના

દૂધના પાઉરની અને ૫૦ કરોડ રૂપિયાના બટરઓઈલની આયાત કરવાના પાંચ વરસના કરાર કરવાનું દબાણ કરે છે.

સંભવ છે કે આવા કરારો ન કરીએ તો વિશ્વબંક આપણને આપણા કહેવાતા વિકાસ માટે, પણ હકીકતમાં તો વિનાશ માટે જે લેનો આપે છે તે આપવાની ના પાડે અને તેમ કરીને આપણને દૂધના પાઉર અને બટરઓઈલની આયાત કરવાની ફરજ પડે.

જેમ ટ્રોયના ઘેરા વખતે લાકડાના ઘોડાના પેટમાં છુપાઈને દુશ્મન લશ્કર શહેરમાં ઘૂસ્યું થતું અને જૂનાગઢના ઘેરામાં સિદ્ધરાજ જયસિંહનું લશ્કર અફીણની પોઠોમાં સંતાઈને જૂનાગઢમાં ઘૂસ્યું હતું તેમ ન્યૂઝીલેન્ડે લોટ આપેલાં દૂધનાં વેગનો આપણા માટે અદૃશ્ય ગુલામી Latent slavery દેશમાં દાખલ થઈને ઘર-ઘરના રસોડા સુધી પહોંચી ગઈ હોય એમ નથી લાગતું ?

હિંદુ નીતિશાસ્ત્રનું વચન ‘વિવેકબ્રષ્ટાનાં ભવતિ વિનિપાતઃ શતમુખઃ’ —જે વિવેકબ્રષ્ટ થાય છે તેનું પતન સેંકડો રીતે થાય છે એ આપણે સાબિત કરી બતાવ્યું છે.

અહીં ‘વિવેક’ એટલે વાણીનો વિવેક એવો અર્થ નથી. વિવેક એટલે કાર્યોનો વિવેક. ધર્મશાસ્ત્રોએ બાંધી આપેલી મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરવું એ અવિવેક છે, વિવેકબ્રષ્ટતા છે. હિંદુ ધર્મે ગાય અને ગાયનું દૂધ વેપાર-વિનિમયની ચીજ બનાવવાની મનાઈ કરી, એ મર્યાદા તોડીને એ બન્નેને વેપારની ચીજ બનાવી. પરિણામ શું આવ્યું તે ઉપર બતાવાઈ ગયું છે. જો એ મર્યાદા ફરીથી ન સ્વીકારીએ તો સંભવ છે ફરીથી ગુલામીની અતૂટ સાંકળો આપણા ગળામાં પડી જશે અને હિંદુ ધર્મ તેમ જ હિંદુ સંસ્કૃતિ પૃથ્વીના પટ ઉપરથી અને ઇતિહાસમાંથી પણ ભૂંસાઈ જશે.

આજે તમારાં બાળકો પરદેશી ડેરીઓની દયાથી દૂધનું ટીપું પામે છે. તમારા રસોડામાં ઈરાન અને રશિયાની દયાથી કેરોસીન મળે તો જ રસોઈ થાય છે. અને તમારી મોટરો, લારીઓ, રેલવેઓ તેમજ ખેતીનાં યાંત્રિક સાધનો અરબ દેશોની દયા વડે જ ચાલે છે. એ કઠોર વાસ્તવિકતા આ આવી પડેલી અદૃશ્ય ગુલામીનું ભાન નથી કરાવતી ?

સારા માણસોની ગંદી ધરતી !

ગંદા માણસોની સારી ધરતી !

ભારતના ભૂતકાળનું એક જ વાક્યમાં દર્શન કરાવી દેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે, “એ સારા માણસોની ગંદી ધરતી હતી.”

વર્તમાનકાળના દર્શન માટે એમ કહી શકાય કે, “આ ગંદા માણસોની સારી ધરતી છે.”

ભૂતકાળમાં માણસ પોતે ખૂબ જ સારો રહેવા મથતો, કોઈપણ કાળો કલંકિત ડાઘ એને ન લાગી જાય તે માટે તે ઓવીસેય કલાક સજાગ રહેતો. આટલું થયા પછી તેને કપડાં, ઘરખાર, રાચરચીકું વગેરે મેલાં-વેલાં કે બેઢાં હોય તો પણ ચાલતું. તેમાં તે સાવ બેફિકર રહેતો.

એ ફર્સ્ટ ક્લાસ માનવ હતો; થર્ડ-ક્લાસ ગણાતી સામગ્રીઓ માટે લાપરવા.

આજનો માણસ પોતે ગમે તેટલો ખરાબ થઈ જવા તૈયાર છે. એને આખરૂંની પણ પરવા નથી. પોતાને ‘દેવાળિયો’ બહેર કરતાં એને એક મિનિટની પણ વાર લાગતી નથી. પણ આ થર્ડ ક્લાસ માણસને કપડાં, ખાણીપીણી, રહેણીકરણી, ઘર, મોટર વગેરે એકદમ ફર્સ્ટ ક્લાસ બોઈએ છે. એમાં એની કાળજીનો કોઈ સુમાર નથી.

ફર્સ્ટ ક્લાસ સામગ્રીનો આગ્રહી થર્ડ ક્લાસ જીવન જીવતો માણસ એટલે ૨૧મી સદીનો માણસ.

આજે માણસ બરબાદ થઈને ધરતીને આબાદ કરી રહ્યો છે.

ભૂતકાળમાં ધરતીને બરબાદ થવા દઈને પણ જાતને આબાદ સદા જાળવી રાખતો હતો.

પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી ગણિવર

દાનનો પ્રવાહ બદલો

બજારમાં આગ લાગે તો સહુ પ્રથમ કામ આગને આગળ વધતી અટકાવવાનું કરવું જોઈએ. તેને બદલે પ્રથમ કામ આગ ઠારવાનું કરીએ તો આગ કદાચ આખી બજારને ભરખી જાય.

વહાણુમાં ગાબડું પડે અને પાણી ભરાવા લાગે ત્યારે હોશિયાર નાખુદો સહુ પ્રથમ એ ગાબડું પૂરે છે, અને પછી અંદર ભરાયેલું પાણી ઉલેચે છે. પણ જો ગાબડું પૂર્યા વિના પાણી ઉલેચ્યા કરે તો ખલાસીઓ પાણી ઉલેચી ઉલેચીને થાકી જાય, ગાબડું મોટું થતું જાય અને આખરે વહાણુ ડૂબી જાય.

તે જ પ્રમાણે વધતી જતી બીમારીઓને રોકવાના ઇલાજ કરવાને બદલે માત્ર બીમારીઓની દવાઓ જ તૈયાર કર્યા કરીએ તો દેશની વધુ ને વધુ મૂડી આ બિનઉત્પાદક ક્ષેત્રે સત્વવાતી જશે, બીમારોની સંખ્યા વધતી જશે અને એક દિવસ આપણે બીમારોની સેવા કરતા થાકી જઈશું અને બીમારો વગર સારવારે મરવા લાગશે. આજે પણ લગભગ એવી હાલત પેદા તો થઈ ચૂકી છે.

આજે દવાઓનું ઉત્પાદન હબરગણું વધ્યું છે. દવાના ઉત્પાદન ક્ષેત્રે મૂડી અનેકગણી સત્વવાતી જાય છે. દર વરસે નવી નવી હોસ્પિટલો અને નવાં દવાખાનાં શરૂ થાય છે. છતાં બીમારોની સંખ્યા એટલી વધે છે કે તમામને પૂરી સારવાર ચોખ્ખી રીતે આપી શકાતી નથી. માટે પ્રથમ કાર્ય બીમારી ફેલાતી અટકાવવાનું કરવું જોઈએ.

આ જ સિદ્ધાંત કેળવણીને પણ લાગુ પડે છે. કેળવણી વડે ચારિત્ર્ય ઘડતર થાય, એને આજીવિકાનું કે કારકુનો પેદા કરવાનું સાધન ન બનાવાય. કેળવણીનો આજીવિકાના સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવા ૬૦ અબજ

રૂપિયા ખરચાઈ ચૂક્યા છે, છતાં બેકારોની સંખ્યા ૩૫ લાખમાંથી ૪ કરોડ ઉપર પહોંચી છે.

આજની કોલેજોમાંથી બહાર પડેલાઓ જ પેલા પક્ષપલટુઓ; બ્રહ્માચારીઓ અને ચારિત્ર્યહીનો સાબિત નથી થયા ?

કેળવણીની કાયાપલટ કરશું નહિ તો ‘મારે એની તલવાર’નો યુગ દેશમાં ફેલાઈ જશે. જેમાં કોઈ સ્ત્રી, કોઈ બાળક સલામત નહિ હોય.

અમારે મેટ્રિકમાં જેટલાં પાઠ્યપુસ્તકો ખરીદવાં પડતાં તેનાથી ઘણું વધારે પાઠ્યપુસ્તકો આજે ત્રીબ્લ કે ચોથા ધોરણમાં ભણતા વિદ્યાર્થીને ખરીદવાં પડે છે. અમે મેટ્રિકમાં પણ નિશાળે પાઠી-પેન લઈ જતા. નોટ-બુક તો આખા વરસમાં માત્ર ત્રણ કે ચાર લેવી પડતી.

આજે તો બીબ્લ-ત્રીબ્લ ધોરણથી જ વરસે પાંચથી છ ડઝન નોટ-બુકો વપરાય છે. દેશના કાગળના કુલ ઉત્પાદનના જથ્થાનો દશમો ભાગ તો નિશાળોનું સત્ર શરૂ થાય, કે પહેલા મહિનામાં જ નોટબુકોમાં વપરાઈ જતો હોય એમ લાગે છે. કદાચ એનાથી ઘણો વધારે બીજા જથ્થા આખા વરસ દરમિયાન વપરાઈ જતો હશે.

અમારી વાચનમાળાના અર્થની ચોપડીમાં જ ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને વિજ્ઞાન છપાઈ જતાં. એટલે એક જ ચોપડીમાંથી અમે ચાર વિષય ભણી શકતા. આજે તો ચાર વિષયો શીખવા માટે ગુદી ગુદી પાંચ ચોપડી ખરીદવી પડે છે.

અમુક ચોક્કસ પાઠ્યપુસ્તકો જેવાં કે ગણિત, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ભૂમિતિ, એલિજબ્રા, વ્યાકરણ વગેરે તો ૨૫-૩૦ વરસ સુધી બદલાતાં જ નહિ. એક જ પુસ્તકમાં એક કુટુંબની ત્રણ પેઢી ભણી શકતી. આજે તો દર ત્રણ વરસે પુસ્તકો બદલાય છે, ગુણવત્તાના ધોરણે બદલાતાં હશે કે નવા લેખકોને લાભ કરાવી આપવા, તે તો બદલનારા જ બાણે.

આ વિચિત્ર, અવહેવારું અને અનાર્થિક નિયમથી દેશનાં કાગળ, શાહી અને શ્રમરૂપી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો ખોટો વ્યય થાય છે, અને શિક્ષણનું ધોરણ વધુ ને વધુ નીચે ઊતરતું બાય છે.

નિશાળનાં મકાનો દાતાઓ ખાંધી આપે છે. સરકાર મફત કેળવણી આપવાનો સંતોષ માણે છે. હકીકતમાં તો એ ખરચ પ્રજા ઉપર કર ઝીંકીને વસૂલ કરી જ લે છે જ્યારે ખરી કમાણી કાગળ ઉધોગને થાય છે, ચુસાય છે મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગની પ્રજા.

આ બધું જોતાં એમ નથી લાગતું કે શિક્ષણની આવી યોજના કાગળ ઉધોગ અને પાઠ્યપુસ્તકોના લેખકોના હિતને લક્ષમાં રાખીને તેમની લાગવગના દબાણ નીચે ઘડાતી હોય !

હોસ્પિટલો અને કેળવણી ક્ષેત્રે મબલક દાન કરનારાઓએ તેમના દાનનો દાંચો બદલવાનો સમય હજી શું આવ્યો નથી ?

આપણા સમયે સમયે બદલાયેલા દાનના પ્રવાહને હવે ફરીથી યોગ્ય રીતે, વહેવારુ રીતે, સાચે રસ્તે વાળીએ એ આજના યુગનો તકાદો છે.

આજના મૂડીવાદી અર્થશાસ્ત્રીઓ આપણને એમ શીખવે કે સોનું સંધરવું નહિ, એ અનુત્પાદક મૂડીરોકાણ છે. તેઓ એને અનુત્પાદક ભલે કહે પણ તે સંપૂર્ણ સલામતીની ખાતરી આપનારું મૂડીરોકાણ છે, તેનો તેઓ ઇન્કાર કરી શકશે ખરા ?

પણ આપણે જે અખજો રૂપિયા દવાઓની ફેક્ટરીઓ, હોસ્પિટલો અને કોલેજો પાછળ ખર્ચ્યા છે, તે મૂડીરોકાણ સંપૂર્ણ રીતે અનુત્પાદક છે. તેણે આપણાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સલામતી જાળવ્યાં છે, એટલું જ નહિ તે લોકોનું શોષણ કરનારી અને બ્રષ્ટાચારનો પાયો નાખનારી મૂડી છે.

આજની કોલેજોમાંથી બહાર પડતા ડોક્ટરો, વકીલો, એન્જિનિયરો વગેરે પોતાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી ડિગ્રી મેળવવા જે મૂડીરોકાણ કરે છે (ખરચ કરે છે), તે મૂડી શું તેઓ જો પ્રામાણિકપણે ધંધો કરે તો પોતાની આખી જિંદગી દરમિયાન પણ પાછી મેળવી શકે ખરા ?

ડોક્ટરની પ્રેક્ટિસ શરૂ કર્યા પહેલાં જ જેણે શિક્ષણ માટે લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે તે, જો વગર જરૂરે ઇન્જેક્શનો ન મારે, દરદી સાથે વેપારી દષ્ટિએ વર્તાવ ન રાખે, જરૂર ન જણાય તો પણ ઓપરેશનો ન

કરે, તો શું એ પોતે શિક્ષણ પાછળ ખરચેલાં નાણાં પ્રામાણિકપણે ધંધા ચલાવીને પાછાં મેળવી શકે ખરે ?

આમ કરવામાં ડોક્ટર કે વકીલ કે એન્જિનિયર કોઈ દોષિત નથી, દોષિત છે કેળવણીનું માળખું, એ માળખું ઘડનારા અધિકારીઓ, અને તેને પોતાના દાન વડે મદદ કરનારા દાનેશરીઓ.

આજની કેળવણીની (ખરી રીતે એ કેળવણી નથી, પણ ચોક્કસ વિષયોનું શિક્ષણ છે જે વિષયોના નિષ્ણુઓની સરકાર અને મોટા ઉદ્યોગોને જરૂર છે) શરૂઆત જ બ્રહ્માચારથી થાય છે. અરે ! હવે તો બાળક જન્મતાં જ તેને બાલમંદિરમાં દાખલ કરવા ત્રણ વરસ અગાઉથી જ હોનેશનને નામે લાંચ આપવી પડે છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્માચારથી થતું શિક્ષણ નિશાળ, કોલેજ વગેરે દરેક તબક્કે હોનેશનના નામે લાંચની રકમ વધારતું જઈ આખરે ધંધાની શરૂઆત પણ બ્રહ્માચારથી જ થાય છે. અને ધંધા જામતો જાય તેની સાથે બ્રહ્માચાર પણ જામતો જાય છે.

જે આ ખોટું હોય તો તે અટકાવવાનું સામર્થ્ય આપણા દાનેશરીઓમાં છે. દાનનાં નવાં સુપાત્રો અને સમાજને સ્વચ્છ-પ્રામાણિક અને નીરોગી બનાવે તેવાં દાનનાં ક્ષેત્રો શોધાય નહિ, ત્યાં સુધી આ જન્મે ક્ષેત્રો તરફ અપાતા દાનનો પ્રવાહ સંપૂર્ણ રીતે અટકાવી દઈને તેઓ આ દેશનું કંઈ અધઃપતન થતું અટકાવી શકે તેમ છે.

ભારતીય દાન-વ્યવસ્થા

વિંધની બીજ કોઈ પણ પ્રજા કરતાં ભારતમાં હિંદુ પ્રજામાં દાન આપવાની ભાવના ઘણી સતેજ છે. તે સતેજ છે એટલું જ નહિ, પણ દાનનો લાભ માત્ર માનવીઓને જ નહિ, માનવેતર સૃષ્ટિને પણ મળે અને તે દાન પાછળ પોતાનો કોઈ અંગત સ્વાર્થ ન સંડોવાઈ જાય તેવી વ્યવસ્થા અને તકેદારી રાખવાની સૂઝ પણ હિંદુ પ્રજામાં હતી. એ દાનનો પ્રવાહ વણથંબો ચાલુ રહે માટે અલગ તારવીને પછી જ પોતાની આજીવિકા માટે પોતાની કમાણીનો ઉપયોગ કરવાનું હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે.

પ્રભાની મૂળભૂત જરૂરિયાતોથી કોઈ વંચિત ન રહે એ રીતે દાનની વ્યવસ્થા થતી. પ્રભાની મૂળભૂત જરૂરિયાતો એટલે ચોખ્ખી હવા, પીવા માટે સ્વચ્છ પાણી, ખાવા માટે સારું પૌષ્ટિક અનાજ, પોષણ માટે તાજું દૂધ અને શુદ્ધ ઘી, પહેરવા માટે કપડાં, રહેવા માટે પોતાની માલિકીનું મકાન અને કેળવણી.

દરેક માનવીની આ જરૂરિયાતો સંતોષાઈ શકે માટે જલદાન, અન્નદાન, ગોદાન, વસ્ત્રદાન, ભૂમિદાન અને વિદ્યાદાનને બીજાં દાનોમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું. તેમાં પણ જલપાન અને વસ્ત્રદાન સિવાયનાં બીજાં દાન સુપાત્રને અપાતાં. પણ જલદાન અને અન્નદાન આપવા માટે પાત્ર જોવાની જરૂર નથી. કોઈ પણ ભૂખ્યા કે તરસ્યા માણસને એ પાત્ર છે કે નહિ, તે જોયા વિના જ અન્ન અને પાણી આપી શકાય.

ચોખ્ખી હવા લોકોને મળે માટે રાખઓ અને શ્રીમંતો મોટાં વૃક્ષોનાં ઝુંડવાળા મોટા બગીચા ઉગાડતા અને સમાજ માટે તે ખુલ્લા મૂકતા.

પાણી માટે જ્યાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં વાવ, કૂવા, તળાવો બોદાવી આપતા. તેમાંથી લોકો સહેલાઈથી પાણી ભરી શકે તેવી સગવડ માટે પગથિયાં, પગા કે ઓવારા બાંધતા. વાવ ઉપર ગરેડી કે રેંટ પણ મૂકતા. અને બાગુમાં મોટા હવાડા પણ બાંધતા, જેથી પશુઓને પણ પાણી પીવા મળે. એ હવાડા દિવસમાં વારંવાર અસાચા કરે માટે હવાડા ભરનાર પગારદાર માણસો પણ રાખતા. શહેરો અને કસબાઓમાં ચોરે ને ચોટે હવાડા બાંધાવીને દિવસમાં વારંવાર ભરવા માટે નોકરોની વ્યવસ્થા કરતા, મુસાફરો માટે તેમના આવવા-જવાના રસ્તાની ધારે વાવ, બાગુમાં હવાડો, વિસામો લેવા માટે ચોરો અને તડકાથી બચવા બાગુમાં મોટું ઝાડ વાવીને મુસાફરો માટે આરામની વ્યવસ્થા કરતા. દૂર જંગલોમાં પણ પાણીની પરબ માંડતા.

અન્નદાનની શરૂઆત ખેતરમાંથી જ થતી. ખેડૂત પોતાના તૈયાર થયેલા પાકમાંથી સહુ પ્રથમ ગામના મંદિર માટે અને ગામમાં આવતા અતિથિઓ માટે અનાજનો અલગ ભાગ કાઢતો. દરેક શહેર અને કસબામાં

મક્ત અન્નક્ષેત્રો આલતાં, વારતહેવારે તેમ જ ચોક્કસ પ્રસંગોએ, ગામના વિદ્યાર્થીઓને સર્વ પ્રકારની મક્ત વિદ્યા ભણાવતા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને અનાજ આપી આવતા.

ગામમાં સાધુસંતો આવે તેમને ગામના દરેક સદાવ્રતમાં જમા-ડવાની વ્યવસ્થા રાખતા. પોષણ માટે તાજું દૂધ અને શુદ્ધ ઘી મળ્યા કરે માટે ગોદાનની પ્રથા હતી. હિંદુ પ્રજાના જન્મથી મરણપર્યંતના સોળ સંસ્કારના વિધિમાં દરેકમાં ગોદાન આપવાનો નિયમ હતો. ઉપરાંત દરેક ગૃહસ્થે વરસમાં ઓછામાં ઓછું એક વાર ગોદાન આપવાનું ફરજિયાત હતું.

રહેઠાણ માટે ભૂમિદાનની પ્રથા હતી. રાબરજવાડાંઓ ગરીબોને અને વિદ્વાનોને જમીન મક્ત આપતા. શ્રીમંતો તે જમીન ઉપર પોતાને ખરચે મકાનો બાંધી આપતા. કોઈ ઓછો શ્રીમંત હોય તો એકાદો ચારો બંધાવી આપતો. શ્રીમંતો મકાનની સાથે જમીન નીચે પાણીનું ટાંકું બંધાવી આપીને ભૂમિદાન અને જલદાન બન્નેનો લાભ લેતા.

અને બ્રાહ્મણો મક્ત વિદ્યાદાન લેતા. તે માટે તેઓ પાત્ર પણ બેતા. ભણવા આવનાર વિદ્યાર્થીને કયો વિષય અનુકૂળ આવશે તેની યોગ્યતા બેઠને તે વિષય શીખવતા. આજ અનુસૂચિત કે પછાત જાતિઓને યોગ્યતા સિવાય પ્રથમ પસંદગી અપાય છે, તેમ તે વખતે ન બનતું.

ખીજાં ઘણા પ્રકારનાં દાન હિંદુ પ્રજામાં પ્રચલિત હતાં. જુદા જુદા સમયે અને જુદાં જુદાં કારણોએ દાન અપાતાં.

સમયે સમયે દેશકાળ બદલાતો ગયો તેમ તેમ દાનના પ્રકાર અને પ્રથામાં આપણે ફેરફાર કર્યો છે. વેદકાળમાં યજ્ઞો થતા અને યજ્ઞોમાં બ્રાહ્મણોને ગાયો, અનાજ, આભૂષણો અને વસ્ત્રોનાં દાન અપાતાં.

ઋષિમુનિઓના આશ્રમો હતા. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને મક્ત સાચી કેળવણી અપાતી. આવા આશ્રમોમાં જરૂરિયાતની ચીજો લોકો આપી આવતા. પછી કાશી, ઉજ્જૈન, નાલંદા, દ્વારકા, તક્ષશિલા જેવી વિદ્યાપીઠો થઈ. અને શહેરોમાં અને ગામોમાં પણ નિશાળો થઈ. આ તમામ

શિક્ષણસંસ્થાઓમાં તમામ પ્રકારનું શિક્ષણ તદ્દન મફત અપાતું અને તેનો ખર્ચ દાનેશરીઓ ઉપાડી લેતા. પછી પશુઓ માટે, પક્ષીઓ માટે પાંજરાપોળો બંધાવા લાગી. જ્યાં માંદાં, ભૂખ્યાં, અશક્ત પશુઓની સારવાર થતી અને તેમને ત્યાં અભયદાન મળતું.

મુસ્લિમ શાસન દરમિયાન આપણાં હબરો મંદિરો તોડી પાડવામાં આવ્યાં હતાં. તે મંદિરો ફરીથી બાંધવા માટે પ્રબલ દાનનો પ્રવાહ વહેવડાવ્યો. એ મંદિરો દ્વારા અનેક ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક, જીવજનક અને અનુકંપાનાં જ્ઞાનપ્રચારનાં કાર્યો થતાં અને તે કાર્યો માટે પણ પ્રબલ તરફથી દાનનો પ્રવાહ અવિરતપણે ચાલુ રહેતો.

આયુર્વેદનું ફરમાન છે કે વૈદે દરદી પાસેથી પૈસા માગવા નહિ. લોકોને જરૂર પૂરતી વૈદકીય સારવાર મળ્યા કરે માટે દરેક ગામે વૈદો હતા. રાજવીઓ તેમને જમીનો આપતા, મકાનો બાંધી આપતા, શ્રીમંતો પણ વર્ષાસન બાંધી આપતા. અને તેમાંથી વૈદો પોતાનું ગુજરાન ચલાવીને પ્રબલ મફત વૈદકીય સારવાર આપતા અને યોગ્ય શિષ્યોને મફત આયુર્વેદ ભણાવતા.

બ્રાહ્મણોના પેટ પર લાત

પછી બ્રિટિશ શાસન આવ્યું. આ દેશને છળકપટથી ખ્રિસ્તી બનાવવા અને આ દેશની અગાધ કુદરતી સંપત્તિનું શોષણ કરવા....

તેમણે બ્રાહ્મણો દ્વારા ચાલતી તમામ નિશાળો અને વિદ્યાપીઠો અમાન્ય કરી અને પોતાની નિશાળો તેમ જ કોલેજો શરૂ કરીને પોતાની ભાષા અને સંસ્કૃતિ આપણા ઉપર ઠોકી બેસાડવાની શરૂઆત કરી. તેમની નિશાળો અને કોલેજો માન્ય થઈ એટલે બ્રાહ્મણોની વિદ્યાસંસ્થાઓ એકસાથે બંધ પડી ગઈ. બ્રાહ્મણ જાતિ સામુદાયિક રીતે બેકાર બની ગઈ. પણ આપણા શ્રીમંતોએ પોતાની સૂઝથી તેમને અન્ન અને વસ્ત્ર મળતાં જ રહે. તેવો પ્રબંધ કરી એક વખત તો તેમને ગૌરવભંગ થતા બચાવી લીધા.

આમ ઉદ્યોગો પર ફટકો

અંગ્રેજોએ યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા વિકસાવી. એટલે બેકારો વધવા

લાગ્યા. ગૃહઉદ્યોગો, ગ્રામઉદ્યોગો ભાંગી પડ્યા. આ બેકારોના પુત્રોને પ્રવાહ અંગ્રેજી નિશાળો તરફ વળ્યો. એવી આશાથી કે નિશાળમાં વિદેશી સંસ્કૃતિને અભ્યાસ કરવાથી સરકારી નોકરી મળશે. બેકાર પુત્રોને પ્રવાહ અંગ્રેજી નિશાળો તરફ ગયો તેમ વધુ ને વધુ નિશાળો બાંધવાની જરૂરિયાત વધતી ગઈ.

આપણા બેકારોને નોકરી લાયક બનાવવા પોતાને ખરચે નિશાળો આંધે એવી બેવકૂફ અંગ્રેજ પ્રજા ન હતી.

પોતાની નિશાળોમાંથી થોડાઘણા શિક્ષિતોને મોટા પગારની નોકરીઓ આપીને પોતાની કેળવણીનો પ્રભાવ, બેકાર બનતી પ્રજા ઉપર બેસાડવામાં અંગ્રેજો સફળ થયા. હવે પ્રચાર શરૂ કર્યો કે દેશને ઊંચે લાવવો હોય તો બાળકોને કેળવણી આપવાનું જરૂરનું છે. પ્રજાને પૂરાં એકસો વરસ સુધી સંપૂર્ણ અશિક્ષિત રાખીને તેમની વિદ્યાની પિપાસા ખૂબ ઉગ્ર બનાવી અને પછી તેમની અંગ્રેજી વિચાર-સરણી, અંગ્રેજી રીત-રિવાજો, અંગ્રેજી ખાણીપીણીથી પ્રભાવિત કરવા લાગ્યા.

ભ્રામક પ્રચાર

અંગ્રેજી રહેણીકરણી જ ઉત્તમ છે અને હિંદુ રહેણીકરણી અને હિંદુ જીવનના આદર્શો ખામીભરેલા છે, એવો પ્રચાર શરૂ કર્યો.

સામયિકોમાં, અંગ્રેજોથી પ્રભાવિત થયેલા લોકો, તેમના અંગ્રેજ ગુરુઓએ મગજમાં ઘુસાડી દીધેલાં મંતવ્યો પ્રસિદ્ધ કરવા લાગ્યા કે ભારત એવો જંગલી દેશ છે કે ત્યાં દર વરસે ૨૦ હજાર માણસો સર્પ-દંશથી મરે છે. જે પ્રજાનો ૬૦ ટકા ભાગ જંગલોમાં અને ખેતરોમાં શંતદિવસ કામ કરતો હોય તેવી ૩૦ કરોડની પ્રજામાં ૨૦ હજાર માણસો સર્પદંશથી મરે તેમાં જંગલોમાં કયાં આવી? એનાથી વધુ માણસો તો તેમના દેશમાં યાત્રિક કારખાનાંઓમાં અકસ્માતથી મરતા હતા. અને આજે એથીય વધુ માનવીઓ અમેરિકામાં એક જ અકવાડિયામાં નાતાલના દિવસોમાં મોટર - અકસ્માતોથી મરતા હોય છે.

પણ આપણે એવા પ્રભાવિત થઈ ગયા હતા કે આપણી જાતને હલકી માનવા લાગ્યા. ‘અરે ! ભારત એવો કમઅક્કલ દેશ છે, જ્યાં ૭૨

લાખ બાવાઓ વસે છે અને ભારતની પ્રજા તેમને મદ્દત ખવડાવે છે. એ ખવડાવવાના ખરચ જેટલા પૈસાનો દુર્વ્યય અટકાવીને તે પૈસા કેળવણી પાછળ ખરચે તો દેશ કેવો ઊંચે આવે ! ’

અને નવી પેઢી આ પ્રચારમાં ફસી ગઈ. એક પછી એક સહાનુભૂતો અને અન્નક્ષેત્રો બંધ પડવા લાગ્યાં અને એ ચલાવવા માટે અલગ રખાયેલા પૈસા નવી નિશાળો ખોલવા માટે વપરાવા લાગ્યા.

હિંદુ પ્રજાના જીવનમાં ગાયનું સ્થાન

દેવમંદિરો તરફ પ્રજાના કરોડ રૂપિયાના દાનનો પ્રવાહ ચાલુ હતો. એ દાનમાંથી નીચે મુજબની વ્યવસ્થા થતી. : (૧) મંદિરો ગોશાળાઓ રાખતાં અને એકથી હબારની સંખ્યા સુધીની ગાયોનું આ ગોશાળાઓમાં પોષણ થતું. હિંદુ પ્રજા ત્યાં સુધી જ હિંદુ તરીકે જીવી શકે જ્યાં સુધી એ ગાયનું રક્ષણ અને પોષણ કરી શકે.

ગાયનું રક્ષણ અને પોષણ ન કરે પછી એ હિંદુ કેમ મટી જાય ? એ પ્રશ્ન પાયાનો છે. ગાય અને ગોવંશને તરછોડયા પછી એ મુસ્લિમ કે ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારી લે એમ કેમ મનાય ?

હિંદુ પ્રજાના ધર્મનો પાયો જ અહિંસા, અનુકંપા, દયા, પ્રાણી-માત્ર પ્રત્યે સમભાવનો છે. હિંદુ પ્રજાનાં તમામ ધાર્મિક કાર્યોમાં ગોદાન, પંચામૃત અને પંચગવ્ય - આ ત્રણ બાબતોમાં કોઈ ને કોઈ ન હોય તો ધાર્મિક કાર્યો થઈ શકતાં નથી.

હિંદુ પ્રજાનું પોષણ ગાય વિના થઈ શકે જ નહિ. કારણ કે પોષણનું સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન ગાયનાં દૂધ-ધી છે. પાશ્ચાત્યો માંસ કે ઈંડાને પોષણનું સાધન માને એટલે આપણે પણ તે માની લઈએ ? ધી અને દૂધ સ્વાસ્થ્ય અને બળની કસોટી ઉપર માંસ અને ઈંડા કરતાં વધુ સારાં અને નિર્દોષ સાબિત થયાં છે. વળી વેદધર્મ માંસને રાક્ષસનો ખોરાક માને છે. એટલે આપણે દૂધ-ધી છોડી માંસાહાર સ્વીકારીએ તે જ ધડીએ ધર્માન્તર ન કરવા છતાં પણ બિંદુ મટી ગયા ગણાઈએ.

હિંદુ પ્રજાનું સામાજિક જીવન, હિંદુ સમાજની સ્થિરતા અને

હિંદુ જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન એ તમામના મૂળમાં ગાય અનિવાર્ય છે. એટલે એનું રક્ષણ અને પોષણ કરવામાં નિષ્કળ નીવડ્યા પછી હિંદુઓ ભલે ધર્માન્તર ન કરે તો પણ તેઓને હિંદુ કહી શકાય નહિ.

કેરીનો રસ ચૂસી લીધા પછી બાકી રહેલાં છાલગોટલાને કેરી કહેવાય નહિ. તેમ ગાયના રક્ષણ અને પોષણ કરવાને અશક્ત હિંદુને હિંદુ કહી શકાય નહિ. કારણ કે ગાયથી વિખૂટા પડ્યા પછી હિંદુ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ સાથેનો એનો સંબંધ કપાઈ જાય, અને એની રહેણીકરણી, આચાર-વિચાર, ખાણીપીણી, તમામ ભિન્ન પ્રકારનાં બની જાય.

મંદિરોની ઇતર પ્રવૃત્તિઓ

મંદિરોની બીજી પ્રવૃત્તિ સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ ચલાવીને સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનો પેદા કરવાની અને તેમના દ્વારા ધર્મનો પ્રચાર ચાલુ રાખવાની હતી.

મંદિરોમાં સંગીત, ચિત્રકલા, શિલ્પ, વ્યાયામ વગેરેને પણ પ્રોત્સાહન અપાતું અને સંસ્કૃતિનાં એ અંગો સંપૂર્ણ રીતે પરદેશી સંસ્કૃતિની અસર વિનાનાં હતાં.

મંદિરોમાંથી કથાઓ અને કીર્તનો દ્વારા પ્રજામાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ વહેતો રહેતો.

હિંદુ પાઠશાસ્ત્ર વિશ્વભરમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તે ત્યાં સંપૂર્ણ શુદ્ધ રીતે સચવાઈ રહેતું અને આ તમામ કાર્યોમાં અનેક કુટુંબોને રોજ મળતી. મંદિરો દ્વારા મોટા બગીચા જળવાઈ રહેતા અને ભારતીય રીતે વૃક્ષારોપણ અને વૃક્ષસંવર્ધનનું જ્ઞાન જળવાઈ રહેતું. વંશપરંપરા એ જ્ઞાન ઊતરી આવતું.

અને આ તમામ પાયાનાં કાર્યો દાનવીરોનાં અદળક દાનના કારણે ચાલુ રહેતાં. અંગ્રેજોએ જોયું કે આ મંદિરો હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સંસ્કૃતિના મજબૂત કિલ્લાઓ છે, માટે તે તોડવા જોઈએ.

તેમણે ધર્મચાર્યો વિરુદ્ધ જબરજસ્ત પ્રચારજીવેશ શરૂ કરાવી. તેમની ખૂબી જ એવી હતી કે પોતે આવી પ્રવૃત્તિ માટે કુહાડાના હાથા શોધી લેતા અને પોતાની જાતને તટસ્થ રાખી પેલા કુહાડાના હાથાઓ મારફતે કામ કરાવતા.

મંદિરો વગેરેને જુદા જુદા પ્રસંગોએ ભેટો

દાન કરવાની આપણી રીતો નીચે મુજબ હતી. ઘેર કાંઈ પણ શુભ પ્રસંગ આવે એટલે મંદિરોને મોટી ભેટ આપતા. પ્રાદ્યક્ષોને જમાડતા. ગરીબોને પણ જમાડતા.

ઘણી જ્ઞાતિઓમાં કોઈ નિર્વંશ જાય, તો પોતાની તમામ મિલકત - જંગમ સ્થાવર અને જંગમ પ્રકારની - મંદિરોને અર્પણ કરી દેતા.

ખહુ મોટા શ્રીમંત અને રાજ-મહારાજાઓ ખાસ પ્રસંગોએ ધુમાડાખંધ ગામ જમાડતા અને તે દિવસે મંદિરોને પણ મોટી ભેટ આપતા.

જ્ઞાતિઓમાં લઘાણું થાય, ત્યારે સહુ પ્રથમ લઘાણું મંદિરોને અપાતું.

ગાયરાણો નાશ પામ્યાં હતાં, માટે અમુક પર્વને દિવસે સહુ કોઈ ગામને ગોંદરે જઈને ગાયોને ઘાસ નીરી આવતાં.

ગામના હવાડા પોતાના તરફથી અમુક શ્રીમંતો ખારે માસ ભરાવતા.

વેપારીઓનાં વહાણો સફર કરીને સલામત આવે ત્યારે, મંદિરોને અને પાંજરાપોળોને ભેટ આપતા અને પ્રાદ્યક્ષોની નાત જમાડતા.

દર દિવાળીએ નાનામોટા તમામ વેપારીઓ પોતે પોતાની કમાણી પ્રમાણે મંદિરોને ભેટ મોકલતા અને પાંજરાપોળોને મોટી રકમો દાનમાં આપતા.

વેપારીઓ અરસપરસના વેપારમાં પણ બિલ ઉપર અડધો કે એક ટકો ગાયોના ઘાસચારા માટે ચડાવીને વસૂલ કરતા અને તે પૈસા પાંજરાપોળોને મોકલી આપતા.

તો કોઈ વેપારી વળી પોતાના વેપારમાં મંદિરોનો ભાગ રાખીને નફામાંથી મંદિરનો ભાગ મંદિરોમાં મોકલી આપતા.

પોતાના વડીલોની અને પોતાની મૃત્યુતિથિએ મંદિરોમાં મોકલી ભોગ ધરાવાય, ગાયોને ઘાસ ખવડાવાય અને પ્રાદક્ષિણી નાત જમા-રાય એવી વ્યવસ્થા કરતા. જે વ્યવસ્થા વંશપરંપરા તેમના વારસો ચાલુ રાખતા.

અમુક અમુક ચોક્કસ પર્વોના દિવસે પ્રાદક્ષિણી અને ગરીબોને અનાજ અને વસ્ત્રો આપવાની વ્યવસ્થા કરતા, જે તેમના વંશવારસો પણ ચાલુ રાખતા.

ન્યાં ન્યાં પાણીની અછત જણાય ત્યાં વાવ, કૂવા કે તળાવ ખોદાવી આપતા.

દરેક સદાનતમાં સાધુસંન્યાસીઓને પોતાના તરફથી અમુક સંખ્યામાં રોજ જમાડવા માટે અલગ ભંડોળ રાખતા.

દરેક શહેરમાં અને ગામડામાં પણ ધર્મશાળા ખંધાવતા.

ખદલાયેલા સંજોગોમાં મંદિરો અને પાંજરાપોળો તેમજ ગૌશાળાઓ દાન આપવાનાં મુખ્ય કેન્દ્રો બની ગયાં. હિંદુ પ્રજાના ધર્મ અને સંસ્કૃતિનાં ધીજ આ બે સ્થળોએ સચવાઈ ગયાં હતાં, એટલે અંગ્રેજોએ પોતાની પ્રચાર-તોપો તેમની સામે તાકી. નવી કેળવણી લેતી પેઢી એ પ્રચારમાં ફસાઈ ગઈ.

દાનના પ્રવાહ દિશા કેમ ખદલી ?

આ પ્રચારના મુખ્ય મુદ્દા આ હતા. મંદિરોના અધ્યક્ષો બધા જાણવાયારી અને ચારિત્ર્યહીન છે, તેઓ કાંઈ શ્રમ કર્યા વિના લોકોની સંપત્તિ ઉપર તાગડધિન્ના કરે છે, દેશમાં લોકો ભૂખે મરે છે, ત્યારે પ્રાદક્ષિણી કાંઈ શ્રમ કર્યા વિના લાડુ ઉડાવે છે. સદાનતો ચલાવીને આપણે આળસુઓને ઉરોજબ આપીએ છીએ. ખોડાં ઢારોને પાંજરા-પોળમાં સાચવીને દેશ ઉપર આર્થિક બોજે વધારીએ છીએ. સારાં પશુ-ઓને ભૂખ્યાં રાખીને માંદાં પશુઓને ખવડાવીએ છીએ.

ધર્મશુરુઓ વિલાસી અને જાણીતી છે. તેઓ મહત્ત્વના માલ મલીકા હોય છે. દેશને આબાદ કરવો હોય તો અંગ્રેજ કેળવણી આપવી જોઈએ. તેને બદલે સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ પાછળ પૈસા વેડફીને તેમાંથી લોકોને લૂંટનારા કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો પેદા કરીએ છીએ. નાતો જમાડવી એ અનાજનો બગાડ છે.

મંદિરોને વળી બગીચા શા માટે જોઈએ ? એ ખોટો ખરચ છે. એ બગીચા કાપી નાખીને ત્યાં નિશાળનાં મકાન બાંધવાં જોઈએ. પાંજરાપોળોમાં લોકો દેશની મૂડી રોકી રાખે છે એ ખોટું છે. એ પૈસો કેળવણી માટે, ગરીબો માટે વપરાવો જોઈએ.

આમ આ પ્રચાર એવો વેગ પકડ્યો કે મંદિરો અને પાંજરા-પોળો, પાઠશાળાઓ અને ગૌશાળાઓ તરફ વહેતા દાનના પ્રવાહે દિશા બદલી.

હવે નિર્વંશ જતાં કુટુંબોનાં મકાનો નવી નિશાળ શરૂ કરવા અપાવા લાગ્યાં. તેમની મિલકત વેચીને તે કેળવણી ફંડ ખાતે જવા લાગી. સદાચરો અને અન્નક્ષેત્રનાં ભંડોળો પણ કેળવણી ફંડમાં ફેરવાઈ જવા લાગ્યાં. અંગ્રેજોને કાળા અંગ્રેજો પેદા કરવા નિશાળો અને કોલેજોની જરૂર હતી, તે આપણા જ પૈસે શરૂ થવા લાગી.

મંદિરો વિરુદ્ધ પ્રચાર એટલો તો દુષ્ટ, ધૂણાજનક અને ભેરહાર હતો કે મોટા મોટા શ્રીમંત વેપારીઓએ ત્યાં લોટ મોકલવાનું બંધ કર્યું. ગુલાન વર્ગ ત્યાં દર્શન કરવા જતો હતો તે અટકી ગયો, પણ જે લોકો દર્શન કરવા જતા તેમની તરફ તિરસ્કાર ફેલાવવા અને બદનક્ષી કહી શકાય એવો પ્રચાર કરવામાં આવ્યો.

મોટા મોટા શ્રીમંતોએ પોતાના વીલમાં એવો આદેશ આપ્યો કે તેના મૃત્યુ બાદ તેની તમામ મિલકત તેની પત્નીને મળે, પણ જો તે અમુક સંપ્રદાયનાં મંદિરમાં દર્શન જાય તો મિલકતમાંથી તેને એક પૈસો પણ આપવો નહિ. અનેક કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓને દેવમંદિરોમાં દર્શન કરવા જવાની મનાઈ થઈ.

નિશાળો અને હોસ્પિટલો તરફ વળતો દાનનો પ્રવાહ

હવે અંગ્રેજોએ બીજા દાવ ફેંક્યો. શ્રીમંત બનેલા મોટા ભાગના વેપારીઓ બ્રિટિશ મિલોના અને ફારખાનાંઓના સેલિંગ એજન્ટ હતા. અથવા તેમની પાસેથી પોતાના ખપનો વેપારનો માલ મેળવતા. આ વેપારીઓ પાસેથી તેમણે કોલેજ અને હોસ્પિટલો માટે અઢળક ફંડો ઉઘરાવવાનું શરૂ કર્યું. નવી કોલેજ અને નવી હોસ્પિટલો હસ્તીમાં આવવા લાગી. ગામોમાં નવી નવી નિશાળો શરૂ થવા લાગી. અને એ નિશાળો અને કોલેજો સાથે દાતાઓનાં નામ ભેડી દેવાયાં. લોકોના દાનનો પ્રવાહ ગુદી જ દિશામાં વળી ગયો. એના અતિ ખૂરા પ્રત્યાઘાતો પડવાની કોઈને શંકા પણ આવી નહિ.

હવે એક નવી સમસ્યા ઊભી થઈ. ઘેટાંબકરાં જંગલોનો નાશ કરે છે અને તમામ જાતનાં પશુઓ જમીન ઉપર ચરીને જમીનની ફળદ્રુપતાનો નાશ કરે છે. એવો ભય કોલેજના શિક્ષણ દ્વારા ફેલાવીને તમામ પ્રકારનાં પશુઓની કતલને માન્યતા આપવામાં આવી.

સાચી હકીકત એ છે કે ઘેટાંબકરાં જંગલોનો નાશ નથી કરતાં પણ એક તરફથી એને વધારે છે અને બીજી તરફથી એને અમર્યાદિત વધી જતાં અટકાવે છે. તો બીજી તરફથી જેમ વધુ પશુઓ જમીન ઉપર ચરે તેમ જમીન તેમનાં છાણમૂતર દ્વારા વધુ ફળદ્રુપ બને છે. પણ તેઓ તો હિંદુ સમાજના પાયામાં જ સુરંગ ચાંપવા માંગતા હતા માટે આવી ખોટી ભ્રમણા આપણે પૈસે ચાલતી કોલેજોમાં આપણા જ પુત્રોને ફેળવીને ફેલાવી. આમ કરીને આપણી ઘેટાંની વસ્તીને ઘટાડી, આપણા ગરમ કાપડના ઉત્પાદન અને વેપારને ગૂંગળાવી બેકારી ફેલાવી અને બેકારોને નોકરીપાત્ર કરાવવા વધુ નિશાળોની જરૂરિયાત વધારી. બીજા હાથ ઉપર પોતાના દેશનું ગરમ કાપડ અહીં ઘુસાડી પોતાની હિંદુઓ વિરોધી નીતિને બણે - અબણે કે મનેક - મને કેટો આપે એવો એક ગરમ કાપડનો વેપારીવર્ગ ઊભો કર્યો, જેમની પાસેથી બ્યારે જરૂર હોય ત્યારે કોલેજ અને હોસ્પિટલો માટે ફંડકાળા ઉઘરાવી શકાય.

પશુઓ કાયદેસર રીતે ચલાવાતાં કતલખાનાંમાં કપાવા લાગ્યાં, ત્યારે પ્રબળા દિલને આઘાત લાગ્યો. પરદેશી શાસનની પકડ મજબૂત હતી, એટલે પ્રબળ લાચાર હતી. આજે આપણી પોતાની સરકાર હોવા છતાં પ્રબળ લાચાર બનીને પરદેશી શાસન કરતાં પણ અનેકગણી પશુ-હત્યા થતી જોઈ રહે છે. કાંઈ જ કરી શકતી નથી. તો પછી પરદેશી શાસન સામે તે શું કરી શકે ?

અવરોધો મૂકવાની જરૂર હતી

પ્રશ્ન ખરેખર ઘણો જટિલ હતી. અને આજે કદપના પણ ન આવી શકે તેટલો વધુ જટિલ બન્યો છે. પણ કશુંક કરવું તો જોઈએ જ, એમ વિચારી મહાજનો ભૂલ ભરેલે ચીલે ચડી ગયા. પશુહત્યા બંધ ભલે ન થાય પણ પશુઓ કાંઈ નધણિયાતાં ન હતાં. તેઓ કોઈ ને કોઈ પ્રબળનની માલિકીનાં હતાં. એટલે કપાવા માટે પશુઓ મળે જ નહિ, મળે તો એટલી ઓછી સંખ્યામાં મળે કે આર્થિક રીતે કતલખાનું ચલાવવું પરવડે નહિ; આવું કાંઈક પગલું ભરીને કતલખાના સામે જખરો અવરોધ મૂકી શક્યા હોત.

આમ થાય તો ?

કતલખાનાંનો કાયદેસર બનાવ્યા પછી જીવહયાને નામે, જીવ બચાવવાને નામે આપણે અખજો રૂપિયા ખરચી ચૂક્યા છીએ. છતાં જીવોને કપાતા બંધ તો નથી કરી શક્યા, પણ દર વરસે તેમની કતલ વધતી જાય છે. તે વધતી સંખ્યા ઉપર પણ અંકુશ નથી મૂકી શક્યા.

ખરું કહું તો આ નીતિને બદલે પશુઓ કતલખાને જઈ શકે જ નહિ; એવી પરિસ્થિતિ તૈયાર કરવાની ખૂબ જરૂર લાગે છે.

ખીજી તરફથી પેલા બચાવાયેલા પ્રાણીનો આપણી અર્થવ્યવસ્થામાં તે બંધ બેસે એવી રીતે તેને રાખવાની અને તેના કાયમી રક્ષણ અને પોષણની કોઈ મજબૂત અને વહેવારુ વ્યવસ્થા ન હોવાથી એ પ્રાણી ફરીથી કતલખાને પહોંચી જાય તેમ પણ બનતું હોય છે.

આપણા ઉપર દાનેશરીઓ, વિચક્ષણ વેપારી મહાજનો અને

તમામ શાણા પુરુષોની સૂઝ, આવડત અને દૂરદેશીને આ કોયડો એક પડકારરૂપ છે.

જે મહાનુભાવો શૂન્યમાંથી સર્જન કરી અક્રિયનમાંથી કરોડ-પતિઓ બને છે, જ્યાં નાનું દવાખાનું પણ ન હોય ત્યાં વિશાળ હોસ્પિટલો ખડી કરી શકે છે, કોલેજોની હારમાળાઓ ભરી કરી શકે છે, એ તમામનો વહીવટ પણ ચલાવી શકે છે, અને એ વહીવટના ખસ્ય માટે ભારતભરમાં દર વરસે ખરચાતા અબજો રૂપિયા ભેગા પણ કરી શકે છે, તેમના માટે આ કોઈ મુશ્કેલ કામ નથી.

માત્ર તેમણે સાચી પરિસ્થિતિ સમજવી જોઈએ, અને એ કાર્ય પાર પાડવાને પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થઈને નિષ્ઠાપૂર્વક યોજના તૈયાર કરીને એને અમલ શરૂ કરી દેવો જોઈએ.

કેળવણી લેવાનો હેતુ

અગાઉની નિશાળો ચાલતી તો સમાજના પૈસા વડે, પણ યોગ-ખાતી એ નિશાળ ચલાવનાર શિક્ષકના નામે. ગણિત, ઇતિહાસ, વ્યાકરણ એમ જુદાજુદા વિષયના વિદ્વાન શિક્ષકો ગામમાં પ્રસિદ્ધ હતા અને તે તે વિષયમાં રસવાળા વિદ્યાર્થીઓ તેમને ત્યાં જઈને મક્કત જ્ઞાન મેળવતા.

હવે નિશાળો માટે દાન આપનાર વ્યક્તિઓના નામે યોગખાવા લાગી અને તે સરકારમાન્ય રહે, માટે સરકારે નક્કી કરેલા વિષયો જ ત્યાં શીખવાતા, જેથી સરકાર અને શ્રીમંતોની કારકુનો મેળવવાની આવશ્યકતા સંતોષાઈ શકે. આ નિશાળોમાં એ જાતના ખોટા ઇતિહાસ શીખવામાં આવતા જેથી હિંદુ પ્રબંધમાં લઘુતાત્રયિ પેદા થાય અને હિંદુ-મુસ્લિમ કોમો વચ્ચે વૈમનસ્ય વધે અને અંગ્રેજોની પ્રતિભાથી હિંદુ કોમ અંબલેલી રહે.

અંગ્રેજી નીતિથી દેશમાં બેકારી વધતી હતી અને તેમાંથી બચવાનો એક જ તરણપાય લોકોને દેખાયો, અંગ્રેજી શિક્ષણ લઈ સરકારી નોકરી મેળવવાનો, જે આજે પણ લોકોના મનમાં જરૂબેસલાક બેસી ગયો છે. અને તેના પ્રત્યાઘાત રૂપે સરકારી નોકરીને જ અંગ્રેજી ભણેલા વર્ગે

પોતાની જીવાદોરી સમજી લેવાથી આજે ભાષાકીય અઘડાઓ વધતા બંધ છે.

દક્ષિણ ભારતીયોના અંગ્રેજી ભાષા ન જોડવાના આગ્રહ પાછળ એકમાત્ર કારણ સરકારી નોકરી કે ઔદ્યોગિક એકમોમાં રહેલી નોકરીની લાલસા છે.

ગુજરાતની પ્રબલ વેપારી પ્રબલ છે. તેને સરકારી નોકરીની તમન્ના ન હતી, એટલે એ કદી ભાષાકીય અઘડામાં સંડોવાઈ ન હતી, પરંતુ હવે જેમ જેમ મોટા યાંત્રિક ઉદ્યોગો ખીલે છે તેમ તેમ બેકારી વધતી બંધ છે, અને તેના ઉપાય તરીકે સરકારી તેમ જ ઔદ્યોગિક એકમોમાં નોકરી શોધવાની જરૂરિયાત અને લાલસા વધતાં બંધ છે.

એટલે માતૃભાષા પ્રત્યેની વફાદારી ઓછી થતી બંધ છે. અંગ્રેજી ભાષાનો મોહ, મર્યાદા વટાવવા લાગ્યો છે. પરિણામે અંગ્રેજી માધ્યમ-વાળી નિશાળો તરફ વિદ્યાર્થીઓનો ધસારો અને પરિણામે લાંચરુશવત (પછી ભલે તેને ડોનેશનનું રૂપાળું નામ અપાય પરંતુ હકીકતમાં તે એ રુશવત જ છે) પણ તેની મર્યાદા વટાવી આગળ વધી રહેલ છે.

માતૃભાષાનો મૃત્યુઘટ

આ ભાતની કેળવણીનું કેવું ખરાબ, રાષ્ટ્ર માટે ખતરો પેદા કરનારું પરિણામ આવી રહ્યું છે, તેનો વિચાર કર્યા વિના જ આ દિશામાં દાતાઓના દાનનો પ્રવાહ પૂરની માફક ધસી રહ્યો છે. જે આવા દાનની ફેરવિચારણા કરવામાં નહિ આવે તો થોડાં જ વરસોમાં આ દેશની તમામ ભાષાઓનો મૃત્યુઘટ વાગી જશે અને સમગ્ર ભારતની માતૃભાષા અંગ્રેજી બની જશે.

પ્રબલ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ

નિશાળોના પ્રથમ તબક્કે જોટા ઇતિહાસ શીખવી હિંદુઓના મનમાં લઘુતાઅંગિ અને કોમી વૈમનસ્ય પેદા કર્યાં. બીજા તબક્કામાં અંગ્રેજી પ્રજાથી પ્રભાવિત કર્યાં. પછી ધર્મ પ્રત્યે ઉદ્દાસીન અને તેવી ચાલ ચાલવામાં આવી. જેમ જેમ ઉચ્ચ શિક્ષણ તરફ વિદ્યાર્થીઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ આપણાં સનાતન મૂલ્યો, સંસ્કારો અને

જીવનપ્રણાલી ભૂલતા ગયા. તેઓ આપણા મહાન કવિઓ, વિદ્વાનો, વગેરેથી અનભિજ્ઞ બનતા ગયા અને પશ્ચિમના સાહિત્યકારો, પશ્ચિમના વિદ્વાનો, પશ્ચિમના રાજદારીઓથી પ્રભાવિત બનતા ગયા.

કોલેજમાં ગયા પછી તો તેઓ સંપૂર્ણ રીતે અંગ્રેજી ઢબના જીવનના આશરે બની ગયા. એટલું જ નહિ, પોતાના અંગ્રેજી ન ભણેલા વડીલોથી સુગાવા લાગ્યા. હવે દેશમાં પ્રભ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા લાગી. કોલેજમાં અંગ્રેજી કેળવણી લીધેલા પોતાને સવાઈ અંગ્રેજ માની અંગ્રેજી ન ભણેલાઓને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યા. વડીલો તેમના વારસદારોના આચરણથી મનમાં દુઃખી થવા લાગ્યા. અને છતાં અંગ્રેજી કેળવણી જ દેશને જિંદગી લાવશે એવી ફેલાઈ ગયેલી હવાના પ્રતાપે તેમનો દાનનો પ્રવાહ નવી નવી કોલેજ અને નિશાળો તરફ અવિરતપણે વહેતો રહ્યો.

હવે એ દાનની પાછળ ભાવના બદલાઈ હતી. હવે નિશાળો અને કોલેજો સાથે તેમનાં નામ જોડાતાં હતાં. એટલે એ રીતે તેમની કીર્તિની લાલસા વધવા લાગી, તેમના પૂર્વજોનાં દાન સમાજની સેવા માટેની ભાવનાથી, અનુકંપાથી, અપરિગ્રહની ભાવનાથી થતાં. હવે દાન તો એ જ ચીજોનાં હતાં પણ તેની પાછળ સમાજમાં કીર્તિ મેળવવાની, રાજકીય ક્ષેત્રે માનમરતબો મેળવવાની કે વેપારમાં લાભ મેળવી લેવાની લાલસા હતી.

હવે મંદિરોમાં ભાવિકોની ભીડ ઓછી થવા લાગી. કથાકારોની આવક ઓછી થવા લાગી. માણસોની કથાઓ બંધ પડી. રાતે ચોરા ઉપર વડીલોની આસપાસ યુવાનો ભેગા થતા, તેમના પગ દાબતા, શરીરની ચાંપી કરતા અને એમ વડીલોની સેવા કરતા કરતા તેમના આશીર્વાદ લેતા લેતા તેમના અમુલ્યોની, તેમના કુલાચાર, તેમની જ્ઞાતિ અને ગામના ઇતિહાસ અને પુરાણોની વાતો સાંભળતા તે બંધ થયું.

નવી ભણેલી પેઢી આ બુદ્ધિવાન વડીલોની છાયાથી દૂર રહેવામાં અને રાતે કલ્પોમાં જઈને જુગાર અને દારૂ પીને આધુનિક જીવન

જીવવામાં ગૌરવ અનુભવવા લાગી. છતાં વડીલો બાધપાઠ લઈ શક્યા નહિ. તેમણે પણ માન્યું કે આખરે આ લોકો સરકારી નોકરીમાં ઉચ્ચ હોદ્દા મેળવીને દેશને તારશે.

ડાક્ટરો—પરદેશી દવાઓના એજન્ટો

સમાજમાં એક બીજું પણ પરિવર્તન થયું. પશુઓની કતલ શરૂ થવાને લીધે પ્રજામાં બેકારી સાથે બીમારી પણ વધવા લાગી. સરકાર તરફથી ડાક્ટરી હોસ્પિટલોમાંથી જે ડાક્ટરો તૈયાર થવા લાગ્યા, તેમને શહેરોમાં હોસ્પિટલો ચાલુ કરીને નોકરીએ લગાડવામાં આવ્યા. એટલે આયુર્વેદિક વૈદ્યો તરફ પ્રજાના દાનનો પ્રવાહ અટકી પડ્યો. જેમના દીકરા દાક્ટર થાય તેમના કુટુંબીજનો પોતાના દાક્ટર પુત્રોની પ્રશંસા કરીને ગામના દરદીઓને તેમની હોસ્પિટલ તરફ વાળવા લાગ્યા.

ખરી હકીકત એ હતી કે પોતાના કાર્મસી ઉદ્યોગ માટે ભારતની વિશાળ વસ્તીવાળું બજાર અંગ્રેજોએ ખોલ્યું હતું. અને આ ડાક્ટરો બહુએબહુએ પરદેશી દવાઓના પ્રચારકો બની રહ્યા હતા. એમની દવાઓ પણ તે સમયે વનસ્પતિઓમાંથી બનતી, જે વનસ્પતિઓ તો ભારતમાં જ ઊગતી. અહીં પોતે સત્તાધારી હોવાથી સારામાં સારી વનસ્પતિઓ ખૂબ સસ્તા ભાવે લઈ જતા. એ રીતે અહીં વનસ્પતિઓની ખેંચ પડવા લાગી અને સારા માલની નિકાસ થઈ જવાથી હલકા પ્રકારની, જેને વનસ્પતિઓનો કચરો કહી શકાય એવી વનસ્પતિઓના ભાવ અહીં વધવા લાગ્યા. વૈદ્યોને મળતાં શ્રીમંતોનાં અને રાજવીઓનાં વર્ષાસન બંધ પડ્યાં. એટલે તેમની વગર પૈસે લોકોને દવા આપવાની શક્તિ ન રહી. એમની સામે સરકારે મફત સારવારની હોસ્પિટલો શરૂ કરી. પણ એ મફત સારવારી હોસ્પિટલોનો, દવાઓનો, મકાનોનો ખર્ચ વહીવટી ખર્ચ કાંઈ ઈજલડને ભોગવવાનો ન હતો. એ ખર્ચ તો ભારતની પ્રજા પાસેથી વિવિધ કર રૂપે વસૂલ કરાતો. ભારતની પ્રજાના પૈસા વડે ડાક્ટરની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરીને તેમના જ પુત્રો બ્રિટિશ કાર્મસીઓ માટે બજાર ખુલ્લું કરી રહ્યા હતા. તેમને એ પણ ખબર ન હતી કે તેઓ જે દવા લોકોને આપતા હતા, તે મૂળ તો

ભારતમાંથી જ ઇંગ્લંડ ગઈ હતી, અને ત્યાંથી રૂપાંતર થઈને પાછી અહીં આવતી હતી અને આ દેશનો ધનપ્રવાહ ખેંચી જતી હતી. આપણા દાનવીરોના દાનનો પ્રવાહ રૂપાંતર પામીને પરદેશ જઈ રહ્યો હતો.

ડોક્ટરનો એકરાત્ર

આ બાબત વિષે એક વયોવૃદ્ધ એમ. ડી. ડોક્ટરે મને ગળગળા અવાજે પોતાની નીચે મુજબ વાત કરેલી :

મારાં માબાપ મારી બાળવયમાં જ મૃત્યુ પામ્યાં. મારી વિધવા દાદીમાએ મને ઉછેર્યો. અમારી નાતમાં મેટ્રિક થનાર હું પહેલો જ હતો. એટલે મારાં સગાંવહાલાં તરફ પણ હું તુચ્છકારની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. હું કેટ-પાટલૂન અને હેટ પહેરી હાથમાં અંગ્રેજી છાપું રાખી ગામમાં રૂઆબથી નીકળતો ત્યારે મારી આસપાસના દેશી પોશાક પહેરેલા અને અંગ્રેજી ન જાણેલા લોકો પ્રત્યે મને સૂઝ ચડતી અને બાણે કે હું તમામ લોકોથી કંઈક વધુ જાણુ છું, એવી મગરૂરીથી મારું મન ભરાઈ જતું.

પછી મેં ડોક્ટરી લાઈન લીધી. હવે તો હું મારી બાતને ખૂબ જ મહાન માનવા લાગ્યો. એક દિવસ અમારા ઘરમાં બહારગામથી સગાંઓ આવ્યાં હતાં, તેમાં એક છોકરાને તાવ આવ્યો. મારાં દાદીમાએ તેને કડુ-કરિયાતું ઉકાળીને પિવડાવ્યું. મને એ ખબર પડી અને મારો આ જંગલીઓ તરફનો ક્રોધ અને તિરસ્કાર માઝા મૂકી ગયાં.

મેં મારાં દાદીમાને ‘રાંડ રાંડ’ કહીને ગાળો દીધી. સગાંઓને પણ ‘તમે બધાં જંગલી પશુઓ છો’ કહીને ખખડાવ્યાં. તે વખતે મને લાગ્યું કે આ નરપશુઓ કડુ-કરિયાતાં જેવી જંગલી કવા પિવડાવીને જંગલિયતની હાલ વટાવી ગયાં છે.

ભારતમાં આવા જંગલી ઉપચારોથી દર વરસે કેટલા માણસો માર્યા જતા હશે એ વિચારોથી મારું મગજ ધમધમી ગયું. ઘરનાં બધાં બિચારાં ગુપચુપ રડીને બેસી રહ્યાં.

ભાવી ડોક્ટર અને હેટ પહેરેલા યુવકની સામે જવાબ આપવાની પણ કોની મબલ હોય !

આખરે હું એમ.બી.બી.એસ. પાસ થયો અને રૂઆબથી ગામની હોસ્પિટલમાં ડોક્ટર તરીકે નોકરી મેળવી. ત્યાં રોજ આવતા ગરીબ માણસોનાં લઘરવલઘર કપડાં અને તેમનું અંગ્રેજી રીતભાતનું અજ્ઞાન જોઈને તેમના તરફ મારી સુગનો કોઈ પાર ન રહેતો. અને એ બિચારાઓને વિના કારણ હડધૂત કરતો.

એક દિવસ બપોરે હોસ્પિટલમાં રાઉન્ડ પર નીકળ્યો, અને મારી અભયબી વચ્ચે હોસ્પિટલના કમ્પાઉન્ડરો એક ત્રણ-ચાર મણુ પાણી સમાય એવડા ટોપમાં કાંઈક ઉકાળતા હતા. મેં જઈને રૂઆબથી પૂછ્યું “આ શી ધમાલ અહીં માંડી છે ?”

તેમણે જવાબ આપ્યો : “સાહેબ, કડુ-કરિયાતું ઉકાળીએ છીએ.”
કડુ-કરિયાતાનું નામ સાંભળતાં જ મારો પિત્તો ફાટ્યો, “શું ? એનું અહીં શું કરવું છે ? કોની રબથી આ કરો છો ?” મેં ગુસ્સાથી પૂછ્યું.

“સાહેબ !” પેલા કમ્પાઉન્ડરોએ જવાબ આપ્યો, “આપણે ત્યાં એ રિવાજ છે. બહારથી બ્રિટિશ ફાર્મસીઓનું તૈયાર ઉકાળેલું લઈએ તો બહુ મોંઘું પડે છે. એટલે અહીં દર અકવાડિયે તાજું ઉકાળી લઈ છીએ.”

“પણ શા માટે ? અહીં એનું શું કામ છે ?” મેં હજી એવા જ ગુસ્સાભર્યા અવાજે પૂછ્યું.

“સાહેબ, રોજ સો ઉપરાંત તાવના દરદીઓ આવે છે તેમના માટે.”
મારો ગુસ્સો એકદમ વધી ગયો અને મેં ત્રાડ મારી : “પણ તમને કોણે ડાહ્યા કર્યા ? દવા તો મારે લખી આપવાની હોય છે.”

કમ્પાઉન્ડરોએ ઠંટે કલેજે જવાબ આપ્યો, “સાહેબ ! તમે જ એ દવા લખી આપો છો. તમે જે ઈંગ્લિશ નામમાં દવા લખી આપો છો તે આ કડુ-કરિયાતું છે.”

હું તરત પૂઠ ફેરવી ગયો. બે વરસ પહેલાં જ આ કડુ-કરિયાતું પાવા માટે મને પેટે પાટા બાંધીને ભણાવનાર દાદીને કેવી ગાળો કાઢી હતી એ યાદ આવ્યું. મારું હૈયું રડી ઊઠ્યું.

પછી તો હું લાંડન ગયો, એમ. ડી. થયો. અને જ્યારે ગાંધીયુગ શરૂ થયો ત્યારે જ મને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું કે આપણે કેવી રીતે અંગ્રેજ ચુંગાલમાં ફસાયા છીએ.

અંગ્રેજ શિક્ષણે બે પેઢી વચ્ચે કેટલું અંતર પાડી દીધું છે તેનો આ હાખલો છે. ભાગ્યે જ કોઈ ઘરમાં પુત્રો દ્વારા વડીલોની અવહેલના નહિ થતી હોય. પછી એ અવહેલના થોડી કે વધુ હોય એ અલગ વાત છે.

અને છતાં આપણા મહાજનો ચેત્યા નહિ. એમનો દાનનો પ્રવાહ એ દિશામાં વધતો જ ગયો. હજી વધતો જ જાય છે, માત્ર એક જ લાલસાથી—કીર્તિ અને રાજદ્વારે માનપાન મળવાની સંભાવના.

હવે હોસ્પિટલો વધવા લાગી તેમ અંગ્રેજ હવાઓમાં લોહી, માંસ ઇંડાં માછલીનાં તેલ વગેરેનું મિશ્રણ થવા લાગ્યું. શરૂઆતમાં ઉચ્ચ ગણતાં વૈજ્ઞવ અને જૈન કુટુંબો આવી હવા ખાવા તૈયાર ન હતાં પણ આયુર્વેદની પરતી દશા થઈ ચૂકી હતી. સારા વૈદો શોધ્યા મળતા ન હતા. અને અંગ્રેજ ભણેલી નવી પેઢી અંગ્રેજ ન ભણેલા વૈદો પ્રત્યે માન ધરાવતી ન હતી. વડીલો પોતાની તબિયત દેખાડવા ઘરમાં વૈદ બોલાવે. તો અંગ્રેજ ભણેલા નખીરાઓની આંખ ફરી જતી. છેવટે બીમારીથી અને ઘરમાં છોકરાંઓની રોજની ખટપટ અને હબાણથી કંટાળી વડીલો પરદેશી હવા લેતા અને સારું થાય ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ઉપવાસ કરી નાખતા.

અંગ્રેજ ભણેલાઓની હયાજનક સ્થિતિ

વરસોવરસ આ કોલેજમાંથી વધુ ને વધુ પશ્ચિમ-પરસ્તોનો ફાલ બહાર પડતો જાય છે. દરેક નવી પેઢી આપણાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિથી વધુ ને વધુ દૂર ઘસડાતી જાય છે અને વધુ ને વધુ ભૌતિકવાદી તેમ જ પશ્ચિમપરસ્તીની આશક બનતી જાય છે.

હવે તેમને વધુ ઊંડા ઇતિહાસનું તો શું, પોતાના આપઘાતાઓના કુલચાર, લોકચાર કે તેમના જીવનસંગ્રામની પણ માહિતી નથી. તેમને આપણા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામની પણ બહુકારી નથી. આપણા દેશના મહાન પૂતો વિષે તેમને કાંઈ જ્ઞાન નથી. તેઓ કોલેજના પ્રોફેસર બને, પછી

શેક્સપિયર કોટોલ્સ્ટોય વિષે પ્રવચનો કરી શકે છે. તેઓ કાર્લ માર્ક્સ માઓ કે લેનિન વિષે ચર્ચા કરી શકે છે, પણ શંકરાચાર્ય કે વલ્લભાચાર્ય, હેમચંદ્રસૂરિ કે હરિભદ્રસૂરિ, જ્ઞાનેશ્વર કે કાલિદાસ વિષે ભાગ્યે જ કંઈ બાણુતા હોય છે. બાણુતા હોય તો તેમના તે અભિપ્રાયો પરદેશી વિદ્વાનોનાં મંતવ્યો ઉપરથી બંધાયેલા હોય છે.

તેઓ બી.કે.મ. કે એમ.કે.મ. થઈને બેઠામાં બેઠા ઓફિસરો બને છે. છતાં ભારતના ગૃહઉદ્યોગો, આમઉદ્યોગો, આમ-અર્થવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા વિષેનું એમને જ્ઞાન હોય તો પણ તે અતિમર્યાદિત પ્રમાણમાં.

છતાં બે જ કેન્દ્રો ?

અને છતાં આપણે દાન આપવાનાં બે જ કેન્દ્રો પસંદ કર્યાં છે. નિશાળો, કોલેજો અને હોસ્પિટલો. મંદિરો, પાંજરાપોળો અને પાણીની પરળો તરફનો પ્રવાહ રૂંધાઈ ગયો છે. સદામતો અને ધર્મશાળાઓ તરફનો પ્રવાહ તદ્દન બેરથી વહેતો રહ્યો છે, તે તો આપણી જીવદયાની ઉંચ ભાવનાને કારણે. પણ તેનાથી રાજ્યને જે ફાયદો થવો જોઈએ તે થતો નથી. જીવ બચાવવાના આપણા પ્રયત્નો છતાં જીવોની હિંસા વધતી જ બાય છે. જીવો બચાવવાના આપણા તમામ પ્રયત્નો પશુઓની કતલને ઓછી નથી કરી શક્યા. જીવોની કતલ વાજબી છે એવી માન્યતાને ફેલાતી પણ નથી અટકાવી શક્યા.

હવે આપણે અહીં જરા વિષયાંતર કરીએ. અત્યારે દેશમાં કેળવણી ક્ષેત્રે નીચે મુજબની સ્થિતિ છે :

ભારતીય વિદ્યાર્થીઓનું પશ્ચિમીકરણ કરતી આજની કેળવણી સંસ્થાઓ

કેળવણીનો સાચો અર્થ છે.... ચારિત્ર્ય અને નીતિમત્તાનું ઘડતર. એ દૃષ્ટિએ તો આપણે છેક તળિયે બેસી ગયા છીએ. જેમને આપણે કેળવણીની સંસ્થાઓ તરીકે ઓળખીએ છીએ ત્યાં તો ચારિત્ર્ય અને નીતિમત્તાનું નામનિશાન પણ નથી. પછી તેનું ઘડતર તો હોય જ ક્યાંથી ?

જો કેળવણીનો અર્થ વિદ્યા કરીએ તો તે પણ ત્યાં નથી. વિદ્યાનો

અર્થ આપણા શાસ્ત્રકારોએ કર્યો છે “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે” જે મુક્તિ અપાવે તે વિદ્યા. મુક્તિ એટલે દુન્યવી લાલસાઓમાંથી, મોહ-માયાથી, કામ, ક્રોધ, લોભ, ઈર્ષ્યા વગેરેથી મુક્ત કરી મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે વિદ્યા.

આપણી કહેવાતી કેળવણીની સંસ્થાઓ તો આપણી પ્રબળને વધુ ને વધુ બંધનમાં. આર્થિક બંધનમાં રાજદારી બંધનમાં તેમજ કામકોથના બંધનમાં જકડતી બળ છે.

માટે એ નથી વિદ્યાધામો કે નથી કેળવણીની સંસ્થાઓ. એ છે આપણા જ પૈસે આપણા જ પુત્રો દ્વારા ભારતની પાંસક કરોડની પ્રબલ ઉપર પરદેશી સંસ્કૃતિ, પરદેશી વિચારસરણી અને પરદેશી અર્થશાસ્ત્રની ગુલામી લાદી દેવાની સંસ્થાઓ. જ્યાં આપણા પૈસા વડે આપણા પુત્રોનું પશ્ચિમીકરણ કરીને તેમને આપણાં જ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપર હુમલા કરવા અને દેશને પરદેશીઓની અદૃશ્ય ગુલામીમાં ધકેલી દેવા છૂટા મૂકવામાં આવે છે.

અત્યારે ૬,૦૫,૩૯૬ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ૨૪ લાખ ૧૬ હજાર સિક્ષકો કે પ્રોફેસરો ૭ કરોડ ૫૦ લાખથી વધુ વિદ્યાર્થીઓનું (India 1977-78, Page 51) પશ્ચિમીકરણ કરી રહ્યા છે. આ પશ્ચિમીકરણની ક્રિયા પાછળ પહેલી ત્રણ પંચવર્ષીય યોજનામાં ૧૦ અબજ ૧૬ કરોડ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા. ચોથી યોજનામાં ૭ અબજ ૮૩ કરોડ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા અને પાંચમી યોજનામાં ૧૨ અબજ ૮૫ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાયા. આમ કુલ પાંચ યોજનાઓમાં સરકારે ૩૦ અબજ ૮૪ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા. પ્રબલ તરફથી ખર્ચાયા તે તો જુદા, તે કેટલા ખર્ચાયા હશે તેનો અંદાજ મળવો મુશ્કેલ છે. આર્થસમાજ સંસ્થા માટે એવું કહેવાય છે કે આ પશ્ચિમીકરણની ક્રિયા પાછળ કેળવણીના નામે પૈસા ખર્ચવામાં સરકાર પછી તેનો બીજો નંબર છે.

આજનાં બાલમંદિરોથી તે છેક કોલેજો સુધી વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ મેળવવા ડોનેશનને નામે જે રુશવત આપવી પડે છે, (રુશવતનો આ આંકડો હજારથી લઈને લાખ સુધી પહોંચી જતો હોય એમ કહેવાય

છે) તે રુશવત લેનારા અથવા તેના આંકડા નક્કી કરનારા અને ડાને-શનના નામે રુશવતની આ પ્રથા શરૂ કરનારા અતિ ઉચ્ચ પદવીધારી વ્યક્તિઓ, આગળ પડતા દાનેશ્વરીઓ અને સમાચારમાં અતિ પ્રતિષ્ઠિત ગણાતી વ્યક્તિઓ જ હોય છે ને ! અને એ ડિગ્રીધારી વ્યક્તિઓ પછી તે સ્કૂલ કે કોલેજના આચાર્ય હોય કે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો હોય, આખરે તો આ કેળવણીનો જ ફાલ છે ને ? મા-બાપોને બાલમંદિરો, નિશાળો અને કોલેજોની ફીના, પુસ્તકોના અને સ્ટેશનરીના જે પૈસા ખર્ચવા પડે છે તે કદાચ ૩૦ અબજ રૂપિયાથી વધી જાય ખરા. અને સરકારે પણ ૩૦ અબજ રૂપિયા કર દ્વારા પ્રાંત પાસેથી જ વસૂલ કર્યા છે ને !

યુનોના પંચે કંઈ તપાસ કરી ?

આપણે સ્વાધીન થયા પછી શિક્ષણક્ષેત્રે આપણે શું કરીએ છીએ અથવા શું કરવા માંગીએ છીએ તેની માહિતી મેળવવા યુનોનું એક પંચ અહીં આવ્યું હતું. તેમના રિવાજ મુજબ એ પંચ આંતરિક બાબતમાં શું હસ્તક્ષેપ કર્યો હશે તે જાણવાનું આપણી પાસે કોઈ સાધન નથી.

પણ એક મોટા રાજ્યના શિક્ષણ પ્રધાને આ પંચને કહ્યું હતું કે, “સાહેબ અમે અમારા બંધારણમાં મંજૂર કેળવણીની કલમ દાખલ કરી છે. પણ જો હું માત્ર મારા રાજ્યના જ નહિ કેન્દ્ર સરકારના પણ આખા બજેટના પૈસા ખર્ચી નાખું તો પણ મારા રાજ્યને મંજૂર કેળવણી આપી શકું નહિ. અમારી આ મુશ્કેલીમાં શું કરવું એ તમે જ સલાહ આપો.”

સોવિયેટ રશિયા કે ચીનના કોઈ પ્રધાને જો યુનોના પંચ પાસે આવી લાચારી બતાવી હોત, પોતાની અણઆવડતનું પ્રદર્શન કર્યું હોત અને સામે ચાલીને યુનોની દબલગીરી માગી હોત તો તેનો શું અંતમ આવડત તે કહેવાની જરૂર છે ખરી ?

સંભવ છે કે યુનોનું એ પંચ એવી તપાસ કરવા આવ્યું હોય કે મેકોલેએ વર્ષો પહેલાં ભારતવાસીઓનું પશ્ચિમીકરણ કરવા તૈયાર

કરેલ કેળવણીના ઢાંચામાંથી બહાર નીકળીને આપણી શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન વિદ્યાપ્રણાલિકા આપણે ફરીથી શરૂ તો નથી કરતા ?

અને એ પંચના સભ્યો સર્વ સ્થળે ફરીને ખારીક તપાસ કરીને પૂરા સંતોષ સાથે અહીંથી પાછા ફર્યા હશે કે ભારત પોતાની પ્રાચીન અને ઉજ્જવળ સંસ્કૃતિ તરફ પ્રયાણ કરવા જેટલું સાવધ બન્યું નથી. તે હજી વરસો સુધી પોતાની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ તરફ પાછું વળીને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ સાથેના સંબંધ કાપીને તેને પડકારી શકે તેમ નથી અને પોતાની અસ્મિતાના પ્રભાવથી વિશ્વને આંજી શકે તેમ નથી.

નિશાળો અને કોલેજોનાં મકાનો માટે, વિદ્યાર્થીઓને શાળા અને કોલેજોની ફી માટે, મફત પુસ્તકો અને નોટબુકો માટે દર વરસે પ્રજા તરફથી કરોડો રૂપિયાનું દાન મળે છે અને છતાં આ કહેવાતી કેળવણીની શરૂઆત જ લાંચરુશવતથી થાય છે.

વૈધિક ધર્મમાં દાનના પ્રકાર

વેદધર્મમાં દાનના બે પ્રકાર છે : (૧) મૃત કુટુંબીઓના આત્માના કલ્યાણ અર્થે, (૨) પોતે પુણ્ય કમાવા માટે. જે દાન કીર્તિની લાલસાથી અપાય છે તેનું પુણ્ય બંધાતું નથી.

મૃતજનોના આત્માના શ્રેય અર્થે કોઈ પણ પ્રકારનું દાન ન ચાલે. તેમની પાછળ માત્ર ગોદાન, અન્નદાન, જલદાન, વસ્ત્રદાન અને પાઠપૂજા થઈ શકે. પાઠપૂજામાં ખાસ કરીને ભાગવત પારાયણ, નીલશ્રાદ્ધ અને તીર્થસ્થળોએ શ્રાદ્ધ કરવું એ મુખ્ય કાર્યો છે. ભાગવત પારાયણ, નીલશ્રાદ્ધ અને તીર્થશ્રાદ્ધોમાં ગોદાન, અન્નદાન, જલદાન અને વસ્ત્રદાન પણ કરવાં પડે છે.

ભાગવત પારાયણ જેવી કથાઓનાં આયોજન અને ગોદાન મૃતાત્માના શ્રેય અર્થે અને પોતાના માટે પુણ્ય મેળવવા એમ બન્ને ઉદ્દેશથી થાય છે. પણ જ્યારે પોતાના પુણ્ય ખાતર એ આયોજન કરવું હોય ત્યારે માત્ર એ કથા સાંભળવાથી પુણ્ય ન મળે.

ગોદાનનો મહિમા બહુ મોટો છે. ધર્મશાસ્ત્રો તે કહે છે કે ગૃહસ્થોએ દર વરસે ગોદાન કરવું જોઈએ, પરંતુ ચાલુ યાંત્રિક શોષક અર્થવ્યવસ્થા અને ગોવધની નીતિને લીધે, લોકોનો એ દાન કરવાનો અધિકાર જૂંટવાઈ ગયો છે. કદાચને કોઈ શ્રીમંત ગોદાન કરવા ધારે તો પણ ગોદાન સ્વીકારવા કોઈ પ્રાદ્ધણ તૈયાર નહિ થાય, કારણ કે સરકારી નીતિઓ ઘેર ગાય રાખવામાં સીધી અને આડકતરી રીતે ઘણી મુશ્કેલીઓ પેદા થાય છે.

એક સમય એવો હતો કે તમામ લોકો ગોદાન કરતા અને પ્રાદ્ધણો કે દેવમંદિરો એ આનંદથી સ્વીકારતાં. પૃથ્વીરાજ ચૌહાણે તેના પિતા સોમેશ્વર ચૌહાણની પાછળ આઠ હજાર ગાય સોનાથી શીંગડાં મઢેલી, પગમાં ચાંદીની ગંજરી પહેરાવેલી, ગરદનમાં ઘંટડી બાંધેલી અને રેશમી જૂલ ઓઢાડીને પ્રાદ્ધણોને દાનમાં આપી હતી. (આધાર—કાર્મસ હોપ કૃત રાસમાળા ઉર્ફે ગુજરાતનો ઇતિહાસ, પાન-૩૧૮)

પુણ્ય મેળવવા માટે અગાઉ યજ્ઞયાગાદિ કરતા. યજ્ઞોમાં પ્રાદ્ધણો ઉપરાંત બીજા લોકોને પણ લોજનાદિકનો લાભ મળે છે. યજ્ઞને અંતે અનેક ચીજોનાં દાન અપાય છે. તે ચીજોના ઉત્પાદકો, વેપારીઓ, યજ્ઞ-મંડપ બાંધનારા કારીગરો, યજ્ઞમાં હોમ કરવાના પદાર્થોના ઉત્પાદકો અને વેપારીઓ, અને બીજા અનેક પ્રકારના કારીગરો, મજૂરો વગેરે સમાજના વિવિધ વર્ગના લોકોને એ યજ્ઞથી કાંઈ ને કાંઈ ફાયદો થાય છે. શુદ્ધ ધી અને બીજાં પવિત્ર દ્રવ્યોથી જે આહુતિઓ અપાય છે તેનાથી વાતાવરણ શુદ્ધ અને સુગંધી બને છે અને એના ધુમાડાથી વરસાદનો ગર્ભ બંધાય છે.

ગમે તે પ્રકારનાં દાન કરો, તેમાં ગોદાન, અન્નદાન અને વસ્ત્ર-દાન કેન્દ્રમાં હોય છે. અને આ તમામ પ્રકારનાં દાન એવાં હતાં કે તેમાંથી સમાજને હમેશાં લાભ થતો.

પરંતુ આ પાયાનાં દાન આજની શોષક અને હિંસક યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થાના ઢાંચામાં સમાઈ શકતાં નથી એટલે એ નામશેષ થઈ

ગયા છે. પરિણામે કરોડો લોકો અર્ધભૂખ્યા પેટે અને અર્ધનગ્ન હાલતમાં જીવન ગુજારે છે.

આ મુખ્ય દાનો કરવાનું અશક્ય બનવાથી; અને વિદેશી વિચાર-ધારાએ પોતાનો પ્રભાવ પ્રસરાવવાથી આપણા દાનનો પ્રવાહ મુખ્યત્વે કોલેજ અને હોસ્પિટલો તરફ વળી ગયો.

એ આયોજનો ઋષિમુનિઓએ કર્યા હતાં.

જે લો પોતાનેકો મનુ ભગવાન, વસિષ્ઠ કે વેદવ્યાસ કરતાં વધુ બુદ્ધિશાળી માનતા હોય; જેઓ પુનર્જન્મમાં ન માનતા હોય, જેઓ મૃત્યુ પછીની જીવની વિવિધ ગતિઓમાં ન માનતા હોય તેમને મારે કશું કહેવાનું નથી.

જેઓ એમ માનતા હોય કે સ્વર્ગ, નરક એ બધું બ્રાહ્મણોએ લોકોને ડરાવીને અને લાલચ આપીને લૂંટવા માટે એક કાવતરું કરેલું છે તેમને પણ તેમની માન્યતા ભલે મુબારક હો.

જેઓ એમ કહેતા હોય કે આ બધાં પાકપૂજા, ધર્મનાં કર્મકાંડ, દાનના ધર્મ એ તમામ બ્રાહ્મણોએ પોતાના સ્વાર્થ માટે રચેલું પ્રજાને લૂંટવાનું ષડયંત્ર છે, તેમને તો હું એટલું જ કહીશ કે આ બધાં દાનધર્મો, ક્રિયાકાંડો, યજ્ઞ-પારાયણો અને અનુષ્ઠાનો નક્કી કરનારા આજના પરદેશી સંસ્કૃતિ અને હિંસક અર્થશાસ્ત્રનો ભોગ બની ચૂકેલા બ્રાહ્મણો ન હતા.

એ યોજનારા હતા, વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ અને વેદવ્યાસ જેવા મહાન ઋષિઓ. જેઓ માત્ર કૌપીન પહેરતા, વનમાં પર્ણકુટીઓમાં રહેતા, રાજમહારાજઓ પણ જેમના પગમાં આળોટતા અને અબજ-પતિઓ તેમને પોતાનાં દાન સ્વીકારવા આજીજી કરતા અને જો તેઓ એ સ્વીકારે તો પોતાને મહાભાગ્યશાળી માનતા.

એવા એ મહાન અપરિચ્છી યોગીઓ હતા. તેમણે પોતાનાં જ્ઞાન અને યોગબળથી સમસ્ત બ્રહ્માંડની સ્થિતિ જોઈ. પૃથ્વી સહિતનાં ચૌદ લોક, સ્વર્ગ, નરક વગેરેની માહિતી મેળવીને પ્રજાના કલ્યાણ અર્થે આ બધા ક્રિયાકાંડો, જપ-તપ-દાન વગેરેની યોજના નક્કી કરી. એની

બારીકમાં બારીક વિગતો તપાસીને વિધિઓ તૈયાર કરીને આપણી પાસે મૂકી ગયા છે. તેમાં તેમનો કાંઈ જ સ્વાર્થ ન હતો. તમામ પ્રકારના દાનની પાછળ અહિંસા, જીવહયા, અનુકંપા અને વિશ્વકલ્યાણની જ ભાવના હતી. કોલેજો અને હોસ્પિટલોને આપવાનાં દાન તેમણે નક્કી કર્યાં નથી એટલે તે શાસ્ત્રવિહિત નથી.

શોષક અર્થશાસ્ત્ર અને પરદેશી સંસ્કૃતિને આપણી માન્યતાઓ અને દાનધર્મો ખૂંચે છે એટલે આપણને એવા દાનધર્મોને રસ્તે ચડાવી દીધા, જેમાં તેમને લાભ થાય અને શસ્ત્રોક્ત ન હોવાથી સમસ્ત વિશ્વનું અકલ્યાણ થાય.

મૃતાત્મા પાછળ દાન શા માટે ?

મર્યા પછી જીવ ગમે તે યોનિમાં જાય, પછી તે દેવયોનિ હોય, પિતૃયોનિ હોય, ભૂત, પ્રેત, રાક્ષસ કે સર્પ યોનિ હોય, પશુ-પક્ષી કે વનસ્પતિ યોનિ હોય, યક્ષ, ગંધર્વ કે કિન્નર હોય; તેને ખોરાક વિના ચાલતું નથી. માટે જ પિતૃઓની પાછળ અન્નદાનની વિધિ નક્કી કરેલી છે. તેમના અર્થે કરેલા ગોદાનથી તેમનું પુણ્ય બંધાય છે. અને જો તે અધમ કોટિ જઈને ત્રાસ ભોગવતો હોય તો તે પુણ્યના પ્રભાવે તેને રાહત મળે છે. પણ તેની પાછળ તેના નામે નિશાળ બાંધીને તેના નામની તકતી મૂકે કે હોસ્પિટલમાં તેના નામનો એક ઓરડો બંધાવી આપો, તેથી તે મૃતાત્માને કાંઈ લાભ નથી, કારણ કે તેની તેને જરા પણ જરૂર નથી. ભૂખ્યા માણસને પુસ્તક વાંચવાથી શાંતિ મળતી નથી. દારુણ તરસથી પીડાતા માનવીને હીરાના હારથી સુખ થતું નથી, તેમ મનુષ્ય જ્યારે શરીર છોડીને બીજી યોનિમાં જાય છે, ત્યારે તેને અન્ન, વસ્ત્ર, પાણી અને ગોદાનનું ફળ જ શાંતિ આપે છે.

નિશાળનો એક ઓરડો કે કોલેજનું આલીશાન મકાન અથવા હોસ્પિટલનો હોલ ન તેને શાંતિ આપે, ન તેને તેનો કાંઈ ઉપયોગ છે. જેને જે વસ્તુની જરૂર છે તે વસ્તુ તેને મળે તો જ તેને સંતોષ થાય.

વેદ ધર્મ અનુસાર અન્ય યોનિમાં ગયેલા આત્માને તેમના વારસદારો દ્વારા પ્રાદક્ષિણેને અપાયેલાં અન્ન, વસ્ત્ર, પાણી જ પહોંચે છે અને ગોદાનનું કૃણ મળે છે.

ધર્મશાસ્ત્રોએ નક્કી કરેલી ચીજો સિવાય બીજું કોઈ દાન મૃતાત્માને સુખ કે શાંતિ આપી શકાતું નથી. એટલે તેમના નામે બંધાતી નિશાળો, કોલેજો, હોસ્પિટલો અને દવાખાનાનાં મકાનો કે તેમના નામે અપાતી મંદિર દવાઓ, પુસ્તકો વગેરેનાં દાન અયોગ્ય છે. તેથી ન તો મૃતાત્માઓનું કલ્યાણ થાય છે, ન તો તે દાન આપનારા તેમના વારસદારોનું.

યજ્ઞો કેમ બંધ પડ્યા ?

હવે દાનનો બીજો પ્રકાર મનુષ્યોએ પોતાનાં પુણ્ય બાંધવા કરેલા દાનનો છે.

આમાં સહુ પ્રથમ યજ્ઞયાગાદિક કાર્યો આવે છે. યજ્ઞ કરવાથી મહાન પુણ્ય થવાનું ઋષિમુનિઓ કહી ગયા છે. પરંતુ આજથી ૫૦૦ વર્સ પહેલાં શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય મહારાજે આ કળિયુગમાં હવે દ્રવ્યોની શુદ્ધિ રહી ન હોવાથી બીજા યજ્ઞો બંધ કરીને માત્ર તપ અને જપ-યજ્ઞ કરવાનું જ કહ્યું છે.

કારણ કે યજ્ઞમાં વાતાવરણશુદ્ધિ, ઋણશુદ્ધિ, શરીરશુદ્ધિ, મન-શુદ્ધિ અને દ્રવ્યશુદ્ધિ—એમ પાંચ પ્રકારની શુદ્ધિ ન હોય તો યજ્ઞથી શુભ કૃણ નથી મળતું, ઊલટું નુકસાન થાય છે. વાતાવરણ શુદ્ધ હોય તો અવા યજ્ઞો યાત્રાનાં સ્થળોએ અથવા સરસ્વતી નદીના કે ગંગા જેવી પવિત્ર નદીઓના કિનારે કે એવાં પવિત્ર સ્થળોએ કરાતા.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના સમયમાં તો હજી અશુદ્ધિ ઓછી હતી. ત્યારે જ તેમણે યજ્ઞો કરવાની ના પાડી. પણ હવે તો ગંગા નદી પણ કારખાનાના ઝેરી કચરાથી દૂષિત બની છે. યાત્રાધામો પણ તેમની આસપાસ કતલખાનાં અને મચ્છીમાર કેન્દ્રો ચાલુ કરીને દૂષિત બનાવ્યાં છે. સમગ્ર વાતાવરણ ડીઝલ-પેટ્રોલના ધુમાડા અને જંતુનાશક ઝેરી દવાઓના છંટકાવથી ઝેરી બન્યું છે.

સિનેમાનાં ગાયનોના રેડિયો અને રેકર્ડોમાંથી રેલાતા સૂરોએ અને અર્ધનગ્ન પોશાકોએ મનની શુદ્ધિ બગાડી છે. પશુઓની ચરબી-વાળાં સાબુ અને વસ્ત્રોથી શરીરો અશુદ્ધ બન્યાં છે. અને ઈંડાં, ચરબી, માછલીના લોટ મેળવેલા ખોરાકોએ શરીર અને મન બંને અપવિત્ર બનાવ્યાં છે.

હવન-હોમમાં વાપરવાના પદાર્થો અપવિત્ર તો બન્યા છે, પણ ધી જેવા પદાર્થો તો તેલનું ધીમાં રૂપાંતર પામેલા હોય છે. અથવા પશુઓની ચરબી જ ધીના નામે વેચાય છે. એટલે આવાં દ્રવ્યો વડે યજ્ઞ કરવાથી પુણ્ય મળતું નથી, પણ પાપ ચોક્કસ બંધાય છે.

સદાશ્રી અને અન્નક્ષેત્રો અનાજની તાંગી અને રેશનની બેહુદી નીતિથી બંધ પડ્યાં છે. નવા ફૂવા અને તળાવો ખોદવાથી કાંઈ અર્થ સરતો નથી. કારણ કે ખોટી અને અવહેવારુ પાણીની યોજનાઓએ પાણીને જમીનથી હબર ફૂટ સુધી નીચે ધકેલી દીધું છે.

એટલે હવે લોકો માટે મોટાં દાન કરવા અને દાનેશરીની નામના મેળવવા માટે બે ક્ષેત્રો રહ્યાં છે; કોલેજો અને હોસ્પિટલો. કતલખાનેથી જીવ છોડાવવાનું કામ ધીમે ધીમે સંકડાતું જાય છે. કારણ કે કતલ વાજળી છે, દેશના હિતમાં છે એવી માન્યતા લોકોમાં દૃઢ થતી જાય છે. જ્યારે હોસ્પિટલો અને કોલેજો બાંધવાનો પ્રચાર વેગ પકડતો જાય છે અને તેમાં પૈસા આપવાથી કીર્તિ અને ઇન્કમટેક્સમાં રાહત મળે છે.

સમાજને કોરી ખાતી માયાજળ

પુણ્ય મેળવવા કરાતાં દાન પાછળ સમાજને ઉપયોગી થવાની ભાવના હોય છે. આ ભાવના જોકે હજી બહુત હશે છતાં કીર્તિની લાલસા વધુ સતેજ બની છે, એટલું જ નહિ એ રકમ ઇન્કમટેક્સમાં મજરે મળશે એવી લાંચનું પ્રલોભન પણ સતેજ બન્યું છે. કેળવણીની પેઠે દાનને પણ લાંચના પ્રલોભનથી દૂષિત બનાવાયું છે. જેમના લાભ અર્થે દાન થયું હોય તેમને તો તેનો એંકવાડ જ મળતો હશે.

આધુનિક અર્થશાસ્ત્રના પ્રભુતાઓની અને ઉપાસકોની આ એક અક્ષમ્ય, અદૃશ્ય અને સમાજને કેરી ખાતી છતાં તેને તેના તરફ આકર્ષી શકતી મોટી માયાબળ છે.

એ દાન ઉદ્યોગના લાભમાં જાય છે

હવે આપણે ખૂબ જ અગત્યના નિશાળ, કોલેજ કે હોસ્પિટલોમાં દાન આપીને શું ગુમાવીએ છીએ તે જોઈએ.

જે દાન આપણે કેળવણી માટે આપીએ છીએ તે ખરેખર કેળવણી માટે જ વપરાય તો આપણને વાંધો નથી. કેળવણી એટલે ચારિત્ર્યનું અને નીતિમત્તાનું ઘડતર. આ બંનેના નામે તો આ કહેવાતા કેળવણીના ક્ષેત્રે મીઠું જ છે. વિદ્યા તેના ખરા અર્થમાં તો છે જ નહિ. એથી ઊલટું એને અવિદ્યા કહી શકાય. એ માત્ર સરકારી અને ઔદ્યોગિક એકમોના વહીવટીતંત્રના હાથા તૈયાર કરવાનું સાધન છે. એથી પણ આગળ વધીને કહીએ તો શોષક બળોના વિસ્તાર માટે નવાં નવાં ક્ષેત્રો તૈયાર કરી આપનારો વર્ગ તૈયાર કરવાની યંત્ર-શાળાઓ છે.

આ જાતનું શિક્ષણ માત્ર એ શિક્ષણમાં સફળ થનારને નાની-મોટી નોકરી મળવાની સંભાવના અર્પે છે, ખાતરી નહિ. કાયમી આજીવિકા તો જરાય નહિ. કાયમી આજીવિકા તો વારસાગત વડીલોના ધંધા જ આપી શકે એટલે લોકોને આજીવિકા મળશે એવી ધારણાથી કેળવણી ક્ષેત્રે દાન આપવું એ ખોટું છે.

ખારીકીથી વિચાર કરીએ તો તમામ પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં મુખ્ય અને સહુથી મોટાં હિત સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને ઇજનેરી ઉદ્યોગોનાં છે. પછી તે યોજના ઉદ્યોગોની હોય, ખેતીની હોય, સિંચાઈ યોજના હોય કે વીજળી કે ખનીજ ઉત્પાદનની હોય, કેળવણીની હોય કે વહાણવટાની હોય.

તમે હોસ્પિટલ પાછળ પૈસા ખર્ચો કે નિશાળ કે કોલેજ પાછળ; એ પૈસાનો મોટો હિસ્સો ઉપરના ત્રણ ઉદ્યોગોના ખિસ્સામાં જશે. સરકાર એ પૈસા ખર્ચવાનો યશ લઈ જાય એ પણ ખોટું છે કારણ

કે, એ પૈસા એણે પ્રભ પાસેથી વિવિધ કર નાખીને વસૂલ કર્યા છે. એટલે એ તમામ પૈસો પ્રજાનો છે. કેળવણી ક્ષેત્રે તેના લાલ સ્ટીલ, સિમેન્ટ, ઇજનેરી અને કાગળ ઉદ્યોગને મળે છે.

સરકારી દાવો સાચો નથી

સરકારનો અમુક ધોરણ સુધી મફત કેળવણી આપતા હોવાનો દાવો પણ સાચો નથી. કારણ કે એ માત્ર ફીમાં માફી આપે છે પણ એ ફી પ્રભ પાસેથી કર દ્વારા વસૂલ કરી લે છે અને પેલા વગર ફીએ ભણતાં બાળકોનાં મા-બાપ તેનાં પુસ્તકો અને નોટબુકના ખર્ચના ભાર નીચે બેવડાં વળી જાય છે. ફીના ખર્ચ કરતાં પુસ્તકો અને નોટબુકોનો ખર્ચ દસ ગણો થઈ જાય છે.

કેળવણી માટે ભેગા કરાયેલાં ફંડનો મોટો ભાગ મકાનો બાંધવામાં વપરાઈ જાય છે. તેમાંથી મોટો હિસ્સો સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને ઇજનેરી ઉદ્યોગોને મળે છે. ઘણા નાનો હિસ્સો મજૂરોને ભાગે આવે છે.

સરસ્વતી મંદિર કે બ્રહ્માચારતું કેન્દ્ર

સરસ્વતી મંદિર તરીકે ઓળખાતાં નિશાળ અને કોલેજનાં મકાનો બાંધાતાં જ ત્યાં સારસ્વતો, ડોનેશન રૂપી લાંચની યોજના લઈને પોતાની બેઠક જમાવે છે. વિદ્યાર્થી પ્રવેશ માટે લાંચ રૂપી ડોનેશન આપીને છુટકારો નથી મેળવી શકતો. જુદાં જુદાં કારણો બતાવીને એ લાંચની વજુબર ચાલુ જ રહે છે.

મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ કૌટુંબિક પરિસ્થિતિને કારણે આ ડોનેશનનો બોજ સહન ન કરી શકવાથી અથવા અભુધત અને નિરુપયોગી અભ્યાસક્રમ સાથે તાલ મિલાવી ન શકવાથી અધવચ્ચે જ અભ્યાસ છોડી દે છે. સરકાર કે ઉદ્યોગોને ૧૦ હજાર એન્જિનિયરોની જરૂર હોય, માટે એક કરોડ બાળકોને ભૂમિતિનાં પુસ્તકો ગોળવાં પડે છે, આખું દરેક વિષયમાં બને છે.

શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સાડાસાત કરોડ બાળકો ભણે છે. નિશાળોના સત્ર ચાલુ થાય તેના પહેલા મહિનામાં જ વિદ્યાર્થીઓ જે નોટબુકો

ખરીદે છે તેતું ઓછામાં ઓછું સરેરાશ વજન એક કિલો ગણીએ તો પણ એક જ મહિનામાં આપણા કાગળના કુલ ઉત્પાદનનો દશમો ભાગ વપરાઈ જતો હશે. પાઠ્યપુસ્તકો પાછળ કાગળો વપરાય તે તો જુદા. કેળવણી ક્ષેત્રે તો સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને ઇજનેરી ઉદ્યોગો વધારે લાભ ખાટી જાય છે.

તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ પાસે થઈને સરકારી કે મોટા ઔદ્યોગિક એકમોમાં નોકરી મેળવે અને જુદી જુદી કમિટીઓમાં તેમની નિમણૂક થાય ત્યારે તેઓ આ ઉદ્યોગોના હિતની જ યોજનાઓ ઘડે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? પાઠ્યપુસ્તકોની સંખ્યા અને નોટબુકોની ફરજિયાત વપરાશ કાગળ ઉદ્યોગોની જરૂર પ્રમાણે ગોઠવાતાં હોય એમ લાગે છે. આમ થતું અટકાવવાનો દાનેશરીઓને કોઈ અધિકાર નથી.

દૂધ પિવડાની સાપ ઉછેરાય છે !!

કેળવણી માટે દાન અને કર આપ્યા પછી સાચી કેળવણીનો ઉદ્દેશ જળવાય છે કે નહિ તે જોવાનો દાતા કે કરદાતાને અધિકાર નથી. આજની કેળવણીસંસ્થા એટલે સરકાર અને મોટા ઉદ્યોગો માટે ચોક્કસ વિષયોના અભ્યાસીઓ તૈયાર કરવાની ફેક્ટરી છે. વિદ્યાર્થીઓને આપણી જૂની સંસ્કૃતિ, આપણા ધર્મ અને આપણા સાચા ઇતિહાસની જાણ કરાતી નથી. સ્વાસ્થ્ય અને પ્રોત્તીનના નામે તેમને ઇંડાં અને માંસાહાર અનિવાર્ય હોવાનું શીખવાય છે. પરદેશી વિજ્ઞાનથી એને પ્રભાવિત બનાવવામાં આવે છે. આપણી પાસે જાણે કે આપણું વિજ્ઞાન છે જ નહિ એવી માન્યતા એના મગજમાં ઘુસાડવામાં આવે છે. ધર્મ, ધંધો અને રાજકારણ એકબીજાથી અલગ વિષયો છે તેવી તેમને ખાતરી કરાવી દેવામાં આવે છે. દૂકમાં તમામ પ્રયત્નો વડે તેમના મગજનું ધોવાણ કરીને એને પશ્ચિમપરસ્ત પરદેશી અર્થવ્યવસ્થા અને પરદેશી રહેણીકરણીનો આશક બનાવીને કોલેજમાંથી બહાર પાડવામાં આવે છે.

આતુ' દાન પાપનાં પોટલાં બધાવે છે.

ચુસ્ત જૈનનો પુત્ર પ્રજ્ઞના અને પોતાના વડીલોના એક લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા પછી ડોક્ટર અને છે, અને તેની સાથે જ એ દવાની

ફાર્મસીઓનો બાણ કે સેલિંગ એજન્ટ જ બની ગયો હોય છે. એ પોતાની કારકિર્દી દરમિયાન ફાર્મસીઓની લાખો રૂપિયાની દવા ખપાવી દે છે. હજાર દર્દીઓને માંસ, મચ્છી, ઈંડાં ખાતા કરી દે છે. કોઈને તેમની બાણ વિના આવી દવાઓ આપે છે, કોઈને શક્તિને નામે, પ્રોટીનની જરૂરિયાતને નામે આગ્રહ કરીને સીધી રીતે ઈંડાં, ચીકન વગેરે ખાવાની સલાહ આપે છે, દબાણ પણ કરે છે.

હવે તેના દ્વારા જે આ પ્રચાર થાય છે અને એ પ્રચાર કે સલાહથી માંસાહાર વધે છે, અને પરિણામે જે હિંસા થાય છે, જે ધર્મનાશ થાય છે, જે સંસ્કૃતિનો હાસ થાય છે તે તમામ પાપના ભાગીદાર પેલા દાનેશરીઓ થાય છે. એ દાનથી ન એમના મૃત વડીલોના આત્માને શાંતિ મળે, ન તેમને પોતાને કાંઈ પુણ્ય મળે. માત્ર પાપનાં પોટલાં જ ખંધાય. જ્યાં સુધી એ નિશાળ કે કોલેજ ચાલ્યા કરે, જ્યાં સુધી તેમાંથી આવા પશ્ચિમપરસ્તો અને ધર્મભંગકો બહાર પડ્યા કરે અને સમાજમાં ફાર્મસીઓ અને કતલખાનાનાં હિંત વધાર્યા કરે ત્યાં સુધી એ તમામ પાપ પેલા દાનેશરીઓને ખાતે જમા થયા જ કરવાનાં એમાં કોઈ શંકા નથી.

તે જ પ્રમાણે કોઈ પરમ વૈષ્ણવનો સુપુત્ર લાખ રૂપિયા ખરચીને મોટો ઇજનેર બની ગયો. યોજનાઓના ક્ષેત્રે નોકરી કે કોન્ક્રાક્ટ મેળવવા ભાગ્યશાળી બની ગયાનો સંતોષ કુટુંબે મેળવ્યો, પણ આ પરમ વૈષ્ણવના સુપુત્રને હવે ગંગા-યમુના પવિત્ર નથી લાગતી. જરૂર પડે તો તેમાં ગટરનાં પાણી વાળવામાં કે કારખાનાંઓનો કચરો કાયમ પડ્યા કરે અને પાણીને અપવિત્ર કર્યા કરે તેમાં તેને કાંઈ અશુભતું નથી લાગતું. ત્રજભૂમિ જેવી પવિત્ર ભૂમિમાં ગાયોનું કતલખાનું ખાંધી આપવામાં કે દારકા, સોમનાથ જેવા યાત્રાધામમાં મચ્છીમાર કેન્દ્ર ખાંધી આપવામાં એને કશું ખોટું નથી લાગતું, કારણ કે ધર્મ હવે તેના માટે ગોણું છે. કહેવાતી વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ અને પોતાનો સ્વાર્થ એ તેને મન મહત્વનાં છે.

આમ અગત્યે રૂપિયાના ખરચે જે કહેવાતી કેળવણીસંસ્થાઓ શરૂ

થઈ તેમાં દાખલ તો કરોડો બાળકો થયાં પણ લાંચદુશવતનું નૈવેદ્ય ધરીને બહાર લાખો પડ્યા, મોટા ભાગના બેકાર રહ્યા અને જે થોડા ઠેકાણે પડ્યા તેમણે આપણાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને અર્થવ્યવસ્થાને છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખવા સિવાય બીજું કશું કયું નહિ.

આ જ હાલત તબીબી ક્ષેત્રે થઈ. આ ક્ષેત્રે તો એમ કહેવાય છે કે કોલેજમાં દાખલ થવા માટે દુશવતનો આંકડો ૫૦ હજાર સુધી પહોંચી જાય છે.

અહીં પણ મુખ્ય લાભ સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને કાગળ તેમ જ ઇજનેરી અને ફાર્મસી ઉદ્યોગો લઈ જાય છે. બેકારોની અને બીમારોની સંખ્યા વધતી જાય છે. લોકોને નોકરી-ધંધા મળશે એ માન્યતાએ ૬૦ અબજથી વધુ રૂપિયા ખર્ચા છતાં બેકારોની સંખ્યા ૩૫ લાખમાંથી ૪ કરોડ ઉપર પહોંચી છે.

સૌથી વધુ હિંસા આ હોસ્પિટલોમાં વપરાતી દવાઓ માટે થાય છે. એના વર્ણનની પુનરાવૃત્તિ કરવાની અહીં જરૂર નથી. મારી 'હિંસા અને હૂંડિયામણનો હડકવા' નામની પુસ્તિકામાં એનું કંટુણ વિગતવાર વર્ણન કરેલું છે.

અને આ તમામ થતી હિંસાઓ અને ચાલતા ભ્રષ્ટાચાર માટે આ ક્ષેત્રે દાન આપતા દાતાઓએ ઈશ્વરના દરબારમાં જવાબ આપવાનો જ રહેશે.

આપણે ૬૦ અબજ રૂપિયા ખર્ચીને જેમાં મોટા ભાગની રકમ મૃતઆત્માઓના કલ્યાણના નામે દાન રૂપે ભેગા કર્યા છે તેવાં કેળવણી ક્ષેત્રો અને કોલેજોમાંથી જે ફાલ નીકળ્યો છે તે કેવો છે તે લોકસભા, વિધાનસભા અને મ્યુનિસિપલ સભાખંડોમાં જોવા મળે છે. પછી આ દાનનો કાંઈ અર્થ છે ખરો ?

જે લોકો ધર્મમાં, પુનર્જન્મમાં, મૃત્યુ પછીની જીવની વિવિધ યોગિની ગતિમાં અને પાપપુણ્યમાં માને છે— એવા દાતાઓએ પોતાના દાન માટે પુનર્નિર્વારણ કરવી જ પડશે.

હોસ્પિટલોના વિકાસે હવે નવા જ દાનનું ક્ષેત્ર ખોલ્યું છે, ચક્ષુદાન, કીડનીદાન, રક્તદાન વગેરે. એના વેપાર શરૂ થઈ ગયા છે. જે લાખો વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓનાં ખંડેલો લઈને બહાર પડે છે, તેમને આનો કોઈ વિકલ્પ દેખાતો નથી. નેત્રચક્ષુ અને દંતચક્ષુ યોજનાઓનાં નામ છાપે ચડે, થોડા માણસોને એથી રાહત પણ થાય પણ એ ખરચાયેલા પૈસાનો તેમને તો એકવાડ જ મળે છે; મલાઈ તબીબી ક્ષેત્રનાં સાધન બનાવનારી કાર્મસીઓને મળે છે.

આ તબીબી કેળવણી પાછળ ખરચાતા અને દાનને નામે ભેગા કરવામાં આવતા કરોડો રૂપિયામાંથી કેટલા રૂપિયા ગર્ભપાત, દવાઓ માટે જરૂરી માંસ, લોહી, લિવર વગેરે મેળવવા કરવી પડતી હિંસાઓ, દવાઓના અખતરા માટે થતી પશુઓની, પ્રાણીઓની ઘોર રિષામણી પાછળ ખરચાતા હશે—તેનો દાતાઓએ કદી વિચાર કર્યો હશે ખરો? થોડાક રાહત મેળવનારા માણસો તેમને દેખાતા હશે, પણ અદૃશ્ય રીતે થતી હિંસા અને ગર્ભપાત જેવાં મહાપાપ, લોહીના વેપાર ચાલતા હોય તો તેમનાં દાનનો અર્થ શું છે? ખરું કહીએ તો એ દાન અને પુણ્ય નથી, સ્વેચ્છાપૂર્વક આપેલી લૂંટ અને પાપનાં પોટલાં છે.

ચોગ્ય વળાંક આપવાની જરૂર

માટે હવે દાનનો પ્રવાહ બદલવાનો, તેને ચોગ્ય વળાંક આપવાનો માર્ગ શોધવો જોઈએ.

એ વળાંક જીવંચાને ક્ષેત્રે શું હોઈ શકે તે હું ઉપર જણાવી ગયો છું. અને એના અનુસંધાનમાં તબીબી ક્ષેત્રે વળાંક આપવાની યોજના અહીં રજૂ કરું છું.

ગરીબ માણસો માંદા પડે તેની સારવાર ન કરવી એવા મતનો હું નથી. પણ એ માંદો પડે પછી સારવાર કરવી તેના કરતાં એ માંદો ન પડે એવી પરિસ્થિતિ પેદા કરવા તરફ આપણા દાનનો પ્રવાહ વહેતો કરવો જોઈએ અને છતાંય પણ જો માણસ માંદો પડે તો જરૂર તેની સારવાર કરવી જ જોઈએ.

માણસ માંહે ન પડે એવાં પગલાં લેવાથી બીમારોની સંખ્યા દિન પ્રતિદિન ઓછી થતી જશે. એટલે ઓછા ખર્ચે પૂરી સારવાર તમામ બીમારોને આપવાનું શક્ય બનશે.

મોટા ભાગના રોગો અપોષણને લીધે થાય છે. મોટા ભાગના લોકો દિવસમાં માત્ર એક જ વખત જમી છે. તેમને જમાડવાની સરકારી મનાઈ છે. પણ તેમને ઓછે ભાવે અનાજ વેચવાની મનાઈ નથી.

શ્રીમંતો બજારમાંથી અનાજ ખરીદીને લોકોને પરવડી શકે તેવા ખૂબ સસ્તા ભાવે વેચી શકે અને જે ખોટ આવે તે દાનખાતામાં લઈ જઈ શકે.

ગૌશાળાઓ ખાંધી મફત દૂધ આપે.

જે તમે કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે હોસ્પિટલો ખાંધી શકો અને કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે તે ચલાવી શકો તો ત્યાંથી તમારા પૈસા પાછા ફેરવીને લાખો રૂપિયાના ખર્ચે ગૌશાળાઓ ખાંધી ગરીબોને મફત અથવા ખોટ ખાઈને મફત દૂધ ન આપી શકો? એ ખોટ ગોરક્ષા ખાતે કે અનુકંપા ખાતે માંડી વાળી શકાય, આ કાર્યમાં તમને વહીવટી ખર્ચ ઘણો ઓછો આવે (હોસ્પિટલોની અપેક્ષાએ) અને જેમ હોસ્પિટલોમાં ટ્રસ્ટીમંડળો હોય છે તેમ અહીં પણ સેવાભાવી સંચાલકો એ કામ સંભાળી શકે.

વૃદ્ધો સમયનું દાન આપે.

પણ આવી ગૌશાળાઓ મોટાં શહેરોમાં શક્ય નથી. ત્યાં નાના દૂધ-ઉત્પાદકોનો સંપર્ક સાધી તેમની પાસેથી દૂધ ખરીદીને દરેક પરામાં અને લત્તામાં ઓછે પૈસે અને મફત દૂધ આપી શકાય. એ ખોટ દાનનાં પૈસા ખાતે માંડી વાળી શકાય. ૬૦ વરસ પછી નિવૃત્ત થયેલા માણસો આમાં સેવાભાવે વ્યવસ્થા ઉપાડી લઈ પોતાના સમયનો સફળ ઉપયોગ કરી શકે. શ્રીમંતો પૈસાનું દાન આપે. આવા લોકો પોતાના કામની સૂઝ વ્યવસ્થા, સંભાળવાની આવડત અને સમયનું દાન આપે.

મફત દવા નહીં, મફત દૂધ આપે.

“મફત દવા નહિ, પણ દૂધ. ધર્માદા હોસ્પિટલ પછી, પ્રથમ

ધર્માદા ” ગૌશાળા. આ સૂત્રનો પ્રચાર થઈ જવો જોઈએ, તો જ ગરીબો માંદા પડતા અટકશે. માંદા ઓછા પડશે તો દવાઓ ઓછી બનાવવી પડશે. દવાઓ ઓછી બનશે તો હિંસાનું પ્રમાણ ઘટશે.

આ વિષયમાં વધુ જાણકારો મેળવવા અખંડ-આનંદના ગુલાઈ ૧૯૭૭ના અંકમાં મારો પ્રસિદ્ધ થયેલો લેખ ‘સ્વાસ્થ્યના પ્રશ્નની બીજી બાજુ’ વાંચી જાઓ.

ચારિત્ર્ય ઘડનારાં આપણાં બાલમંદિરોં શરૂ કરો

કેળવણી ક્ષેત્રે દાનવીરોએ સરકારી સહાય લીધા વિના આપણાં પોતાનાં બાળમંદિરો અને નિશાળો શરૂ કરવી જોઈએ, જ્યાં આપણે પોતે તૈયાર કરેલી ચારિત્ર્ય ઘડનારી અને દેશ, સમાજ અને સંસ્કૃતિના સાચા ઇતિહાસની પુસ્તિકાઓ દ્વારા તેમને જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

ભણેલા બેકારોની સંખ્યા ઘટાડવા ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ ઉદ્યોગોના માલનો પ્રચાર કરી તેમને રાજી આપવી જોઈએ. એક શ્રીમંત ૫૦ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપે તેના કરતાં ૫૦ હજાર રૂપિયાની નુકસાની કરીને ગૃહ ઉદ્યોગ અને ગ્રામ ઉદ્યોગનો માલ વેચી આપે તો તે વધુ પુણ્ય મેળવે.

આપણા પૂર્વજો વાવ, કૂવા અને તળાવો ખોદાવતા. આજે એ શક્ય નથી. ૩૩ ટકા લોકો એટલે કે આશરે બે લાખ ગામડાંઓ પીવાના પાણી વિના તરફડે છે. જો લોકોને પીવાનું પાણી ન હોય તો પશુઓનું શું ? પક્ષીઓ તો સેંકડો માઈલ ભીડીને પણ તૃષા છિપાવી આવે, પણ આપણાં કરોડો વનપશુઓ, હરણાં, નીલગાય, સસલાં, વરુ, વાઘ, સિંહ, દીપડા, ચિત્તા, શિયાળ વગેરે પાણી વિના તરસે તરફડીને નાશ પામી ચૂક્યાં છે, તરસથી મરવું એ ભયંકર ચાતનામય મૃત્યુ છે.

નદીઓ ખોદાવવી શરૂ કરો

હવે આનો એક જ ઉપાય છે. દાનેશરીઓ ગામડાંના માનવી-ઓનો સહકાર લઈને જમીનના ધોવાણની માટીથી પુરાઈને છીછરી થઈ સુકાઈ ગયેલી નદીઓને ફરીથી ખોદાવવી શરૂ કરે. દરેક નદી તેના મૂળ

તરફથી ખોદવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેમ હોસ્પિટલ કે કોલેજ માટે ફંડ લેશું કરવા મધ્યસ્થ કમિટી હોય છે તેમ આ ખોદાણુ માટે જલપ્રાપ્તિ સમિતિ જેવી મધ્યસ્થ સમિતિ દરેક શહેરમાં યોજવામાં આવે અને તે સમિતિ ફંડ ઉઘરાવી નદીઓ ખોદાવવાનું શરૂ કરે. નદીઓ ૧૦ થી ૩૦ ફૂટ સુધી ઊંડી ખોદવી જોઈએ. તો ચોમાસાનું પાણી આ ખોદીને ઊંડી કરાયેલી નદીઓમાં સચવાઈ જશે. નદીઓમાં પાણી હશે તો સુકાઈ ગયેલા તમામ કૂવાઓમાં પાણી આવશે અને મનુષ્યો, પશુઓ, પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ તમામના—આ ખોદનારાઓને આશીર્વાદ મળશે. આમાં જેમ પૈસા આપનારાઓને પુણ્ય મળશે તેમ તે ખોદનારાઓને પણ મળશે કારણ કે તેમની શ્રમરૂપી મૂડી આમાં ખરચાઈ હશે. શું આ ઓછા પુણ્યનું કામ છે ?

તમારા દાનનો પ્રવાહ એ રીતે વાળવો જોઈએ, જેમાં ઓછા ખર્ચે વધુ પુણ્ય મળે. જ્યાં હિંસા, બ્રૂટાચાર અને શોષણખોરોને ઉત્તેજન ન મળે, અને વધુમાં વધુ જીવોને તેનો લાભ મળે. પછી તે દાન તમારા શ્રેય અર્થે હોય કે મૃત આત્માઓના શ્રેય અર્થે હોય.

આજે તો આ દાતાઓના જેટલા જ આવા હોસ્પિટલો અને કોલેજો માટે કથાના આયોજકો અને કથાના વાંચનારાઓ પણ પાપના ભાગીદાર થાય છે. તેમની કથાઓ વડે લેગો કરાયેલો પૈસો જ્યાં સુધી આ હિંસામાં વપરાયા કરશે અને એ પૈસામાંથી તૈયાર થયેલા પશ્ચિમ-ચમુઓ જ્યાં સુધી આ હિંસાનાં કાર્યોને ઉત્તેજ્યા કરશે, આપણા ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપર કુહાડાના ઘા માર્યા કરશે ત્યાં સુધી, કદાચ સૈકાઓ સુધી એનાં દુષ્પરિણામોનાં પાપનો ગંજ આ કથાકારો અને કથાના આયોજકોને નામે ઈશ્વરના દરબારમાં ચડ્યા કરશે.

તેમજી આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું હોય તો મેં ઉપર લખેલાં તમામ કાર્યો માટે તેમની કથાઓનું આયોજન, કથાઓ અને કથાઓ દ્વારા લોકોને આ માર્ગે પૈસા અને શ્રમનું દાન આપવા પ્રેરવા જોઈએ.

*

આજના ભયંકર રાજ કર્તાઓ

રૈયતનું ધન લૂંટતા રાજકર્તાઓને આ દેશની પ્રબળ સિંહાસન ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યા. આજે તો હવે તે રાજશાહીના અવશેષોય નામશેષ થવા લાગ્યા છે. ભલે....ભારતની લોખી પ્રબળને જે ઠીક લાગ્યું તે ખરું.

પણ હવે આ શું થવા બેઠું છે ? આનો કોઈ ઉકેલ ખરો ?

આજના નવા રાજકર્તાઓ તો પ્રબળો ધર્મ લૂંટવા બેઠા છે. ધર્મ એટલે પ્રબળો શ્વાસપ્રાણ....અહિંસાના સ્થાને કોડો અબોલ નિર્દોષ જીવોનો સંહાર ગોઠવાયો છે. સત્ય અને અચૂતના સ્થાને કાયદેસરનાં જૂઠા અને ચોરી માન્યતા પામ્યાં છે. બ્રહ્મચર્યાના તો સિનેમા, સહશિક્ષણ, ગર્ભપાત, નસબંધી, છૂટાછેડા અને આંતરજાતીય લગ્નો વગેરે દ્વારા કુરચેકુરચા ઉડાવી દેવાયા છે ! અપરિચિત તો માત્ર શબ્દકોષમાં પડેલા કે રાજકર્તાઓના બાપણોમાં પ્રબળ સાથે છેતરપિંડી કરવા માટે જ વપરાતો શબ્દ રહ્યો છે.

લૂંટાયેલું ધન તો પ્રબળ પાછું પણ મેળવતી; પણ લૂંટાતો અને જડમૂડથી નાશ કરાતો ધર્મ પાછો ય શી રીતે મળશે ?

રે ! કોક તો ભડનો દીકરો બને ! અને ધર્મલૂંટારું નવા રાજકર્તાઓની શાન ઠેકાણે લાવે ? કે છેવટે સિંહાસનેથી હેઠા ઉતારે !

—૫. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી ગણિવર

લૂંટણુવાદ વિ. ત્યાગવાદ

મૂડીવાદનો સિદ્ધાંત છે કે ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનો અને ઉત્પાદન કરેલા માલ પોતાના કબજામાં રાખીને સમસ્ત વિશ્વની પ્રબલ્યોનું શોષણ કરવું.

સામ્યવાદનો સિદ્ધાંત છે કે મૂડીદારોને મારી નાખી ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનોના પોતે માલિક બનવું. પ્રબલ્યોનું શોષણ કરવું અને જેમ પોતે મૂડીદારો સામે બળવો કરી તેમને મારીને લૂંટી લીધા, તેમ બીજા પોતાની સામે બળવો કરી લૂંટી ન લે માટે પ્રબલી તમામ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પોતાનો મજબૂત દોખાડી અંકુશ રાખવો.

સમાજવાદીઓ કહે છે કે, ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનોનો કબજો કરીને, માલના નફાની સમાન વહેંચણી કરવી. ઉત્પાદનનાં સાધનોનો કબજો લેવા હિંસા કરવી જોઈએ તો તે માટે તેમને વાંધો નથી.

ભારત પાસે પોતાની અલગ વ્યવસ્થા હતી....ત્યાગવાદની. ત્યાગવાદ નફાની સમાન વહેંચણીમાં નથી માનતું. પરંતુ ઉત્પાદન કરેલા માલની સમાન વહેંચણીમાં માને છે. એને નફામાં રસ નથી. એવી પરિસ્થિતિમાં રસ છે બધાં કોઈ ભૂખ્યું ન રહે, કોઈ તરસ્યું ન રહે, કોઈ અર્ધનગ્ન ન રહે, કોઈ બેકાર ન રહે, કોઈ ધાર્મિક સંસ્કારોથી વંચિત ન રહે, કોઈ નીતિમત્તાની ઉપેક્ષા ન કરે.

આવી સુંદર વ્યવસ્થા છોડીને આપણે મૂડીવાદ અને સામ્યવાદનું સંકીર્ણ કરીને મિશ્ર અર્થતંત્ર પેદા કર્યું. પરિણામે મૂડીવાદના નિકાસમાં લાભપતિઓ કરોડપતિ બને છે, કરોડપતિ અબજપતિ બને છે. આવો વર્ગ છે માત્ર આંગળીને ટેરવે ગણી શકાય એટલો.

સમાજવાદી અર્થવ્યવસ્થા મુજબ ખાકીની પ્રજા બેઘરપણાની, પાણીની તંગીની, અર્ધભૂખમરાની, અર્ધનગ્નપણાની, રેશનની વિવિધ ચીજો માટે લાઈનમાં બિલા રહેવાની, વિવિધ રોગોની સમાન વહેંચણી કરી લેવાની દિશામાં આગળ વધી રહી છે.

દુઃખોની, ચાતનાઓની આ સમાન વહેંચણીના, અને મૂડીવાદી-સામ્યવાદી-સમાજવાદી જુલમોના હિંસાના સીમાડા દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ વિસ્તૃત થઈ રહેલ છે. આ સંઘર્ષ એક દિવસે જગતને અણુયુદ્ધ અને લેસર કિરણોના યુદ્ધમાં હોમી દેશે. લેસર-યુદ્ધ જગતની તમામ સંપત્તિ અકબંધ રાખશે, પણ તે ભોગવવા લેસર-યુદ્ધ લડનારા પોતે પણ હયાત નહિ હોય. તમામ માનવવસતિની સાથે તેઓ પોતે પણ લેસર કિરણો વડે ઓગળી ગયા હશે. ભારતે આ સ્થિતિ ટાળવી હોય તો તેના મૂડીપતિઓએ ત્યાગની ભૂમિકા પર ફરીથી આવી જવું પડશે. સામ્યવાદીઓએ વર્ગવિગ્રહ જગાવનારા અને સમાજવાદીઓએ નફાની સમાન વહેંચણીના ધખારા છોડી દેવા પડશે. અન્યથા તેમના ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનો, તમામ માલસામાન, તમામ મૂડી અહીં અકબંધ મૂકીને પોતે સહકુટુંબ લેસર કિરણોમાં ઓગળી જવાની તૈયારી રાખવી પડશે.

મૂડીવાદ

ધર્મના નામે યુદ્ધ નથી થયાં

ધર્મ પ્રત્યેની હિંદુ પ્રજાની ભાવના ભારે ઉચ્ચ હતી. એ ઉચ્ચ ભાવનાએ ઇસ્લામના ધસારાને થંભાવી દીધો. ઇસ્લામ જે ઝડપથી વિશ્વમાં ચારે દિશાએ ફરી વળ્યો, તે ઝડપ હિંદુઓ સામે અથડાતાં થંભી ગઈ. યુરોપ, આફ્રિકા અને છેક ઇન્ડોનેશિયા સુધી વાવાઝોડાની માફક ધસતાં ઇસ્લામી ધારાં કાબુલ પાસે બસો વરસ સુધી અટકી પડ્યાં હતાં. ત્યાર પછી તેઓ જેમ જેમ ભારતમાં આગળ વધ્યાં તેમ તેમની સામે કેસરીઆ કરનારા વીરો અને જૈનહર કરનારી વીરાંગનાઓનો પ્રતિકાર આવી પડ્યો.

ભારતમાં તેમનો એક હજાર વરસનો વસવાટ પણ ભારતની પ્રજાને ઇસ્લામી બનાવી શક્યો નહિ.

પછી ખ્રિસ્તી પ્રબળો આવી. ફિરંગીઓએ ઇસ્લામી અત્યાચારોને પણ ઝાંખા પાડે તેવા જુલમો ગુજાર્યા. હિંદુઓ તેમની સામે પણ એવા જ અપ્રતિમ જુલસાથી ઝઝૂમ્યા. ફિરંગીઓ થાક્યા પણ ફાવ્યા નહિ. પછી અંગ્રેજો આવ્યા. તેમણે આપણા ઇતિહાસમાંથી બોધપાઠ લીધો. બળથી હિંદુઓની ધર્મભાવના નહિ ભાંગે એની ખાતરી થતાં છળનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો.

કેળવણી દ્વારા એવો પ્રચાર શરૂ કર્યો કે ધર્મને નામે વિશ્વમાં બહુ લોહી રેડાયું છે. તેમણે ધર્મ વિરુદ્ધ પ્રચાર ન કર્યો; ધર્મ છોડાવવા બળ પણ ન વાપર્યું. પણ ધર્મના નામે લોહી રેડાયું છે એવા પ્રચાર, દ્વારા લોકોની ધર્મભાવનામાં સુરંગ મારી. લોકોને ધર્મ પ્રત્યે ઉદાસીન બનાવ્યા.

ખરી હકીકત એ છે કે ધર્મ કદી યુદ્ધ લાઘુ નથી. ધર્મ બચાવવા યુદ્ધ વડે પ્રતિકાર થયો છે. એક ધર્મની પ્રજા બીજા ધર્મની પ્રજા ઉપર પોતાનો ધર્મ લાદવા ભરજુલમથી હુમલો કરે તે જ વખતે હુમલો કરનારા પાપી, અધર્મી બની જાય છે. એ અધર્મનો સામનો કરવા હુમલાનો ભોગ બનેલી પ્રજા હથિયાર ઉપાડે, તેમાં ધર્મને દોષિત ઠરાવી શકાય નહિ. એ લડાઈમાં જે લોહી રેડાય તેની જવાબદારી ધર્મની નથી; પેલા અધર્મીઓની છે. એટલે ખરી હકીકત એ છે કે અધર્મીઓએ અધર્મ આચરવા આ વિશ્વમાં ખૂબ લોહી રેડ્યું છે.

પરંતુ ધર્મને નામે લોહી રેડાયું છે એવો પ્રચાર કરીને, પોતાનો ધર્મ પ્રાણવાનો આગ્રહ રાખીને પોતાના પ્રાણ આપનારા અને બીજા ઉપર પોતાનો ધર્મ ઠોકરી બેસાડીને ખૂનરેણ ચલાવનારા અધર્મીઓને એક છાબડે બેસાડીને ધર્મનિષ્ઠાને ઉતારી પાડવામાં આવી. અવળા પ્રચાર દ્વારા લોકોની ધર્મ પ્રત્યેની વફાદારીને ઉતારી પાડી. તેમની ધર્મભાવનાની ઉચ્ચતાને તોડી નાખવામાં આવી.

લૂંટ માટે યુદ્ધો

ભૂતકાળમાં થયેલાં તમામ યુદ્ધો કાંઈ ધર્મ માટે નથી લડાયાં, સિકંદર અને સીઝર, તૈમૂર, ચંગીઝખાન અને નાદિરશાહ તેમ જ અહમદશાહ

એ બધા કાંઈ ધર્માન્તર કરાવવા યુદ્ધો નથી લડયા. એ બધા તો નીકળ્યા હતા લૂંટ કરવા, પ્રભની તમામ ધનસંપત્તિ લૂંટી લેવા. મોટા ભાગનાં યુદ્ધો લૂંટ માટે હતાં. લૂંટણવાદ તે સમયે પોતાના નગ્ન સ્વરૂપમાં કૂલ્યોફાલ્યો હતો.

ભારતમાં તે સમયે લડાએલાં યુદ્ધો ધર્મનાં કે લૂંટનાં ન હતાં. એ કાં તો સ્ત્રીઓની રક્ષા કાળે અથવા પોતે જ બળવાન છે એવા અહમ્મને કારણે થતાં. ભારતના રાજવીઓએ કદી પરાજિત પ્રબને લૂંટી નથી, પરાજય પામેલા રાજાનો પ્રદેશ છીનવી લીધો નથી, માત્ર પરાજિત રાજા વિજેતાને નમે અને ખડ્ગ આપે એટલે તેને છોડી દેતા.

મુસ્લિમ રાજાઓ બીજી પ્રભાઓ ઉપર ઈસ્લામ ઠોકી ખેસાડવા લડયા અને પ્રદેશો જીતીને ત્યાંની સંપત્તિ લૂંટી લેવા પણ લડયા. આ તમામ અંધાધૂંધી વચ્ચે હિંદુ પ્રભ અડગ ઊભી હતી. કારણ કે તેની પાસે ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સમાજવ્યવસ્થાને સ્થિર રાખવા ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા વડે સુરક્ષિત રહેલી એક પ્રચંડ અર્થ-વ્યવસ્થા હતી. એ વ્યવસ્થા પાછળ ત્યાગવાદ હતો, હિંદુ પ્રભની સમાજવ્યવસ્થા, વર્ણવ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થા અને ધર્મ પણ ત્યાગવાદના સિદ્ધાંત ઉપર સ્થપાયાં હતાં.

આ ત્યાગવાદ વિષે આગળ ચર્ચા કરશું. હમણાં મૂડીવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદ વિષે ચર્ચા કરીએ.

લૂંટણવાદનાં યુદ્ધોમાંથી મૂડીવાદ જન્મ્યો. લૂંટણવાદમાં લૂંટનારાઓને લૂંટનો મોટો હિસ્સો પોતાનાં લશ્કરને આપી દેવો પડતો. ન આપે તો લશ્કરના સૈનિકોને લડવાની હોંશ રહે નહિ. અને કોઈવાર બળવો કરીને લૂંટના માલનો મોટો ભાગ લઈ જાય. વળી એક વખત મોટી લૂંટ કરી આવ્યા પછી પણ પોતાની પાસે હિંદુઓના જેવી સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થા ન હોવાથી લૂંટી આવેલી સંપત્તિ થોડા જ વખતમાં વપરાઈ જતી અને લૂંટીને સમૃદ્ધ થએલા ફરીથી ગરીબાઈના ચક્કરમાં ફસાતા.

યત્રવાદમાંથી જન્મેલા મૂડીવાદ

જ્યારે યત્રોની શોધ થઈ ત્યારે યત્રોની મદદથી ઉત્પાદનનાં સાધનો અને માલ એક હાથ કરીને રાજ્યસત્તાની મદદથી અને રાજ્ય-સત્તાના રક્ષણ તળે પ્રજાઓનું શોષણ કરવાની નવી તરકીબ શોધી કાઢવામાં આવી.

અમુક વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓની મંડળી, ઉત્પાદનનાં સાધનોનો કબજો લઈ લે, રાજ્ય પાસેથી ઉત્પાદનનો ઇન્કારો લઈ લે અને રાજ્ય સત્તા તરફથી એ ઇન્કારદારોને તમામ પ્રકારની અયોગ્ય સહાય આપવામાં આવે. પ્રજા વિરોધ કરે તો પોલીસ અને લશ્કરનું રક્ષણ આપવામાં આવે અને આ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓની મંડળી પ્રજાનું શોષણ કરવાનું શરૂ કરે.

લશ્કરોની મદદથી લૂંટ થતી ત્યારે માત્ર મોટાં શહેરો જ લૂંટાતાં, અને ભારતનાં શહેરોમાંથી જે લૂંટ મળતી તે તો ભારતની સાચી સંપત્તિને એકવાડ માત્ર હતો. સાચી સંપત્તિ તો ગામડાંઓમાં અને તેમનાં ઝૂંપડાંઓમાં હતી.

પરંતુ જીવનજરૂરિયાતની ચીજોનાં ઉત્પાદનનાં સાધનોનો કબજો લઈને અને એ રીતે તમામ ઉત્પાદિત માલ પોતાના અંકુશ તળે રાખીને, શહેરો તેમ જ ગામડાંઓ - તમામને લૂંટવાનું શક્ય બન્યું. લોહી રેડયા વિના લૂંટ ચાલુ થઈ ગઈ.

આ કેવી રીતે બની શકે તેના થોડા દાખલા વધુ સ્પષ્ટીકરણ માટે આપું.

ઇંગ્લેંડમાં આ નવા જન્મેલા મૂડીવાદ સામે ઉચ્ચ વિરોધ થયો હતો. કાપડની યાંત્રિક મિલો સામે અને તેમની અયોગ્ય હરીફાઈ સામે ત્યાંના હાથશાળના કારીગરોએ પ્રચંડ વિરોધ કર્યો હતો. પણ રાજ્યની પોલીસ અને લશ્કરને મૂડીવાદીઓની મદદે મોકલવામાં આવ્યાં અને વિરોધ કચડી નાખવામાં આવ્યો.

મીઠું ખનાવવાના કારખાનાએ ગોદારાણાઓને બેકાર બનાવ્યા હરિયાકિનારા ઉપરના એક શહેરમાં આશરે એક હજાર ગોદારાણા

મીકું પકવતા અને શેરીએ શેરીએ ફરીને મીકું વેચતા, એ તેમનો પરાપૂર્વથી ચાલતો વારસાગત ધંધો હતો. મીકું મનુષ્યો, પશુઓ અને વનસ્પતિને પણ ભેઈએ. એટલે જ ઉત્પાદનનો તમામ માલ હાથમાં આવી જાય તો મનપસંદ ભાવે વેચીને મળદાખ કમાણી કરી શકાય.

આ ઇરાદાથી એક શ્રીમંતે ત્યાંના રાજા પાસેથી મીકાનું કારખાનું ખોલવાની પરવાનગી માગી. રાજ્યમાં એક ઉધોગ સ્થપાશે અને રાજ્ય પ્રગતિશીલ કહેવાશે એવી દલીલ વડે પરવાનગી મેળવી. કારખાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ કારખાનામાં પૈસાનું જોકાણુ થયું, તેનું વ્યાજ ચડતું હતું. કેમિકલ પ્રોસેસથી મીકું બનાવવાનો ખર્ચ આવતો હતો. મજૂરોને મજૂરી આપવી પડતી હતી. એટલે તેનો ઉત્પાદન-ખર્ચ વધારે આવતો. પણ ગોદારાણુઓને તો માત્ર શ્રમ કરવાનો હતો. મીકાના અગર કુદરતી હતા. દરિયાનું પાણી તેમાં આપમેળે ભરાતું, અને સૂરજના તાપથી મીકું બની જતું, એટલે ઉત્પાદન-ખર્ચ શૂન્ય હતું.

યાંત્રિક કારખાનું માનવીય શ્રમ પાસે હારી ગયું. કારખાનાના મીકા કરતાં ગોદારાણુઓએ પકવેલું મીકું સસ્તું અને વધુ સારું હતું. કારખાનાના માલિકે રાજ્ય પાસે ધા નાખી. દીવાનના પુત્રને પોતાના કારખાનામાં મેનેજરની જગ્યાએ ગોઠવ્યો. એટલે દીવાન સાહેબે રાજવીને સલાહ આપી કે ઉધોગને રક્ષણ આપવું એ તમામ સુધરેલાં-પ્રગતિશીલ રાજ્યોની નીતિ છે. માટે કારખાનાને સુશ્કેલીમાંથી બચાવી લેવા ગોદારાણુઓને મીકું બનાવવાની મનાઈ કરો.

રાજવીનો હુકમ બહાર પડી ગયો કે, ગોદારાણુઓને મીકું બનાવવાની મનાઈ કરવામાં કરવામાં આવે છે. અગરોની આસપાસ પોલીસ અને લશ્કર ગોઠવાઈ ગયાં. હજારો ગોદારાણુ બેકાર બન્યા. રાજ્યની જમીન ઉપર શ્રીમંતનું કારખાનું હતું, માટે કારખાનાદારે રાજ્યને દર વરસે અમુક રકમ ભાડા પેટે આપવાનું ઠરાવીને દીવાન સાહેબે રાજવીને ખુશ કર્યા. આ રકમ પણ મીકાના ઉત્પાદન-ખર્ચ ઉપર ચડી. હવે મીકાના ભાવ વધારી દેવાયા. એ મીકું કુદરતી મીકા

કરતાં હલકા પ્રકારનું અને ખૂબ મોંઘું હતું.

પણ દરેક ઘરને એની જરૂર હતી. ઘરઘરમાંથી મીઠાના વધુ ભાવની કિંમતનાં નાણાંનો પ્રવાહ પેલા કારખાનેદારની તિબ્બરી તરફ વહેતો થઈ ગયો. ઉત્પાદન થએલા માલનો જે નફો હબ્બર ગોલા-સાણાઓનાં ઘરમાં જતો તે હવે ત્રણ-ચાર ગણો થઈને માત્ર એક જ ઇબ્બરદારના ઘરમાં જવા લાગ્યો. કારખાનાએ હબ્બર કુટુંબોને બેકાર બનાવ્યાં, ૫૦-૭૫ માણસોને રોજી આપી, અને શોષણ-ચક્ર પ્રબલ માથે ફરવા લાગ્યું.

આવો બીજો દાખલો કાપડ ઉદ્યોગનો છે. ભારતનો સૌથી પ્રખ્યાત ઉદ્યોગ કાપડનો હતો. તમામ કાપડ હાથશાળ ઉપર બનતું અને એ કાપડ વિશ્વભરમાં વખણાતું.

કાપડની મિલોએ લાખો વણકરોના પેટ ઉપર ભારેલી લાત

આ હાથશાળ ઉદ્યોગ સામે કાપડની યાંત્રિક મિલો નાખવામાં આવી, ઉદ્યોગોને સહાય આપવાના બહાના નીચે તેમને કારખાના માટે પાણીના મૂલ્યે જમીન આપવામાં આવી. મિલો માટે પાણી જોઈએ, માટે તળાવો બંધાયાં. તેનો ખર્ચ પ્રબલ ઉપર વેરો નાખીને વસૂલ કરવામાં આવ્યો. તેમાંથી કમાણી કરવા લોકોને સગવડ આપવાના બહાના તળે ઘેર ઘેર નળ આપવામાં આવ્યો. અને એ પાણીના પૈસા વોટર ટેક્સ નાખીને વસૂલ થયા. પણ જે લાવે મિલોને પાણી અપાતું તેના કરતાં ઘણો વધુ ભાવ પ્રબલ પાસેથી લેવાતો.

જેમનાં માળાઓમાં ફૂવા હતા, તેમણે પૈસા ખરચીને નળ લેવા ના પાડી, એટલે ફૂવા એક કે બીજા બહાના તળે ફરજિયાત બંધ કરાવ્યા. અને પાઈપ લાઈનના કારખાના માટે બજાર ખોલી આપ્યું. મિલોને વીજળી જોઈએ, એટલે વીજળીનાં કારખાનાં શરૂ થયાં. એ કારખાનાં ઊભાં કરવાના ખર્ચને પહોંચી વળવા વળી નવા કરવેરા આવ્યા. લોકોને ઘેર ઘેર વીજળી આપી પણ તેના દરમાં પણ મિલોના દર કરતાં ઘણો મોટો તફાવત હતો. લોકોને લાગ્યું કે વીજળી અને

પાણીની સગવડ થઈ, પણ કમાણી વધ્યા વિના ખર્ચ વધ્યો તે ધ્યાનમાં ન આવ્યું.

હાથશાળના કાપડનો ઉત્પાદન-ખર્ચ ઓછો હતો, એટલે એની સામે વિવિધ અવરોધો મૂકીને તેને ભાંગી નાખ્યો. કરોડો કાંતનારીઓ અને લાખો વણકરો બેકાર થયાં. હવે વ્યક્તિઓની મ'ડળીઓના હાથમાં કાપડનું તમામ ઉત્પાદન આવી ગયું, અને કાપડના ભાવ વધતા ગયા. કાપડ દરેક ઘરમાં દરેક વ્યક્તિને જોઈએ છે. એટલે કરોડો કુટુંબોની જરૂરિયાત પોષવાનો ઇબરો મુઠ્ઠીભર મિલ-માલિકોને મળી ગયો. દરેક ઘરની સંપત્તિનો નાનો યા મોટો પ્રવાહ આ મુઠ્ઠીભર આસામીઓની તિલેરી તરફ વળી ગયો. પ્રબળ સામુદાયિક શોષણની શરૂઆત થઈ ગઈ.

મિલમાં મજૂરોનું શોષણ થવા લાગ્યું, તેમણે વધારે વેતનની માગણી કરી. તે ન સ્વીકારતાં હડતાળ પાડી, તો પોલીસ અને જર પડે તો લશ્કર પણ તેમને દબાવી દેવા તૈયાર હતાં. મૂડીવાદના કૂર શોષણને પગલે પગલે મજૂરોમાં અસંતોષ વધે છે. જ્યારે મજૂરો સંગઠિત થાય છે ત્યારે ઘર્ષણ થાય છે, હડતાળો પડે છે. પ્રબળ સંગઠિત હોતી નથી તેથી બારે માસ મૂડીવાદની ઇચ્છા મુજબ ચૂસાયા કરે છે. છતાં જ્યારે હડતાળ પડે છે ત્યારે તેમને જરૂરી ચીજો ન મળવાથી તેમની સહાનુભૂતિ મૂડીપતિઓ તરફ રહે છે.

ખાંડ ઉદ્યોગ એકૂતોની રોજ છીનવી

આનાથી વધુ ખરાબ દાખલો ખાંડ ઉદ્યોગનો છે. ખાંડ ઉત્તર ભારતનો સહુથી મોટો ગૃહઉદ્યોગ હતો. એકલું બંગાળ મધ્ય એશિયાના દેશોની ખાંડની માંગ પૂરી પાડતું.

અમુક વ્યક્તિઓએ સરકારી સહાય અને રક્ષણ નીચે એની ફેક્ટરીઓ નાખી. એટલે તે ઉદ્યોગ થયો. આ ઉદ્યોગ ગૃહઉદ્યોગ સામે ટક્કર ઝીલવા સમર્થ ન હતો. એટલે સરકાર તેની મદદ આવી.

ગામડાંઓમાં બનતી, મિલો કરતાં વધુ ઉત્તમ અને વધુ સસ્તી

ખાંડ પ્રાંતની બહાર મોકલવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો. તે ઇબ્નરો માત્ર ફેક્ટરીઓને મળ્યો. છતાં ફેક્ટરીઓ પગભર ન થઈ ત્યારે તેમને કરોડો રૂપિયાનું રિબેટ આપ્યું. આ રિબેટના પૈસા તો પ્રભાએ જ કર દ્વારા ચૂકવવાના હતા. ગૃહઉદ્યોગોને યૂગળાવવા માટેના અન્યાયી અર્થનો બોલો વાપરનારી પ્રભા ઉપર પડ્યો.

છતાં આ ઉદ્યોગની ભૂખ સંતોષાઈ નહિ, એટલે તેને વધુ સહાય આપવા ફેક્ટરીની આજુબાજુના પ્રદેશમાં જે ખેડૂત શેરડી ઉગાડે તેને તેનો ગોળ બનાવવાની મનાઈ ફરમાવી અને પોતે ઉગાડેલી શેરડી પોતાનાં વાહનોમાં ફેક્ટરીને સરકારે બાંધી આપેલા ભાવે પહોંચાડી દેવાની ખેડૂતોને ફરજ પાડી. આ શેરડીનાં નાણાં તો ખેડૂતોને છેક વરસની આખરે મળે.

આમાં એક ખાસ અગત્યની સગવડ ફેક્ટરીઓને એ મળી કે શેરડીની હેરફેરનો અર્થ તેમને બચી ગયો, જે બીજા ઉદ્યોગોને પોતાનો કાચો માલ કારખાનામાં લાવવા ભોગવવો પડે છે.

લશ્કરી લૂંટ તો ચાર-પાંચ દિવસ ચાલે, આ મૂડીવાદી શોષણ બ્યાં સુધી લોકો તેમનો માલ વાપરે - અને વાપર્યા વિના તો છૂટકો જ નહિ - ત્યાં સુધી ચાલે. વળી લશ્કરી લૂંટમાં તો સૈનિકોએ લોકોને લૂંટવા તેમના ઘરમાં જવાનું હોય છે, ત્યાં તેમનો સામનો થવાનો અને જાન જોખમવાનો પણ ભય હોય છે. આ નવા પ્રકારની લૂંટમાં તો લોકો માલ લેવા સામા આવે અને સામા ચાલીને લૂંટાઈને જાય.

લાખો શેરડી-ઉત્પાદકોના ગૃહઉદ્યોગો ભાંગી પડ્યા. બેકારી અને ગરીબીમાં વધારો થયો. માલની જાત હલકા પ્રકારની થઈ. તેમાંથી અનેક અનિષ્ટો પ્રગટ્યાં છે. પણ ઉદ્યોગ જેમ જેમ વધુ ધન મેળવે છે તેમ તેમ તેની ધનલોભુપતા વધે છે, શોષણની નીત નવી પદ્ધતિ પણ વધે છે.

હર મહિને સરેરાશ બે લાખ ટન ખાંડ બબ્બરમાં મુક્ત હેરફેર મળે આવે છે. અને એક જ મહિનામાં એ ખાંડ પાંચ રૂપિયે કિલોના

ભાવે વેચાય, દશ રૂપિયે કિલોના ભાવે વેચાય, અને રેશનની ખાંડ એ જ સમયે બે રૂપિયા પંચાશી પૈસે કિલો વેચાતી હોય !

વિચાર કરો, કેટલા અબજ રૂપિયા દર મહિને પ્રજાના લૂંટી લેવાતા હશે, આ ભાવોની હેરફેર દ્વારા જ ? શું તૈમુર અને નાદિર-શાહની લૂંટ આ લૂંટો સામે અતિ વામણી નથી લાગતી ? તૈમુર, નાદિરશાહ, ગઝની અને ઘોરીઓની લૂંટ તો પાંચ-સાત દિવસ પૂરતી જ હતી, રાજધાનીનાં શહેરો પૂરતી જ હતી, આ તો દરેક ખારેમાસ લૂંટાય છે, સામે જઈને લૂંટાઈ આવે છે. લૂંટાઈ આવીને રાજ થાય છે કે હાશ ! ખાંડ મળી.

વનસ્પતિ ઉદ્યોગે તો લાખો પશુઓને કતલખાને ધકેલ્યાં. ખાદ્યતેલ ઉદ્યોગ અને વનસ્પતિ ઉદ્યોગ એ કદાચ સહુથી વધારે અમાનુષી દાખલા છે.

શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન એ ભારતનો સહુથી મોટો ગૃહઉદ્યોગ હતો. આ ઉદ્યોગ માટે ગાય દ્વારા શુદ્ધ ધી, ઉપરાંત દેશની ખેતી માટે બળદ, ખાતર અને બળતણના પુરવઠામાં પણ પોતાનો ફાળો આપતો.

કેટલીક ચીજો એવી હોય છે, જેના વિના લોકો ચલાવી શકે. જે જીવવા માટે જરૂરી ન હોય, માત્ર વધુ સગવડ માટે કે મોજશોખ માટે જ વપરાતી હોય. આવી અનેક ચીજો છે પણ પ્રજાનો ઘણો મોટો ભાગ તેના વિના ચલાવતો હોય. એટલે એ ચીજના ઉત્પાદનનાં સાધનો કબજે રાખવાથી કે ઉત્પાદન કબજે રાખવાથી શોષણનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત રહે છે. દા. ત. દૂધપેસ્ટ અને દૂધગ્રંથ તો ભારતના ૩ થી ૪ કરોડ માણસો વાપરતા હશે, બાકીના ૬૫ કરોડ માણસોનું શોષણ થઈ શકે નહિ. રેડિયો, ટ્રાન્ઝીસ્ટર, ટી. વી., ઘડિયાળ, ફ્રીજ વગેરે એવી અનેક ચીજો છે જે વાપરનારો વર્ગ મર્યાદિત છે. ઉપરાંત ઘડિયાળ, ફ્રીજ, રેડિયો વગેરે અમુક સમય સુધી બદલાવાં પડતાં નથી. જો આ ચીજો જલદી ન બગડી બાય તો, તેનાં ઉત્પાદક-કારખાનાં કેમ ચાલે ?

અગાઉ ઘડિયાળો આવતી તે પચાસ વરસ સુધી ચાલતી. પરિણામે

એ કંપનીઓ બંધ પડી. હવે ઘડિયાળ બે વરસથી વધુ ન ચાલે એટલે દર બે વરસે નવી ખરીદવી પડે અને બે વરસ પહેલાં ખરચેલી કિંમતથી વધુ કિંમત આપવી પડે - આમ શોષણની ક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ.

પરંતુ દૂધ, ઘી, સાકર, અનાજ વગેરે એવી વસ્તુઓ છે, જે દરેક વ્યક્તિને રોજ ભેઈએ, એટલે એમાં શોષણનું ક્ષેત્ર અમર્યાદિત અને કાયમનું. મૂડીવાદનો સહુ પ્રથમ હલ્લો તો કાપડ ઉપર થયો. પણ કાપડ કરતાં પણ ઉપર લખેલી ચીજોમાં શોષણ વધુ પ્રમાણમાં અને દરરોજ થઈ શકે છે, એટલે મૂડીવાદનો હુમલો ખાંડ અને ઘીના ગૃહઉદ્યોગ ઉપર આવ્યો.

વનસ્પતિની સામેના પ્રભાવના પ્રચંડ વિરોધની અવગણના કરવામાં આવી. વનસ્પતિ ઉદ્યોગ કૂલેકાલે તે માટે પરદેશી અને દેશી સરકારો તરફથી જેને બિલકુલ અન્યાયી અને પ્રભાદ્રોહી કહી શકાય એવી સહાય અને રક્ષણ મળ્યાં છે અને હજી મળે છે.

વનસ્પતિ તેને માટેની પ્રથમ જરૂરિયાત. સીંગતેલનો પુરવઠો સતત મળ્યા કરે માટે સીંગદાણાનું વાવેતર વધારવા સરકારે તમામ પગલાં લીધાં. શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન આ વનસ્પતિના વિકાસને રૂંધી ન શકે, માટે વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ ગણાએલા આપણા પશુધનની કતલ ચાલુ રાખી. વનસ્પતિની શુદ્ધ ધીમાં ભેળસેળ ન થઈ શકે તે માટે તેને રંગવાની પ્રભાવની દરખાસ્ત પણ સરકારે ઉડાવી. વનસ્પતિનો વપરાશ વધારવાની પ્રભાવે દરજ પડે માટે ઘઉંનો વપરાશ વધારવાનાં ઝડપી પગલાં લીધાં અને એ રીતે એક કાંકરે બે પક્ષી માર્યાં. ઘઉંની વપરાશ સાથે વનસ્પતિનું બળર વધુ વિસ્તૃત બનાવ્યું. અને ઘઉંના સાંઠા મશુઓ ખાય નહિ એટલે લોકો લાચારીથી તેમને કસાઈઓને વેચી નાખે, જેથી શુદ્ધ ધીનો પુરવઠો ઓછો થાય.

સીંગતેલ વનસ્પતિ ઉદ્યોગોને સહેલાઈથી મળી શકે માટે સીંગદાણાના વાવેતરને વિવિધ પગલાં વડે ઉત્તેજન આપ્યું. અને ખાદ્યતેલના ઉત્પાદનને કેન્દ્રિત બનાવી મૂડીપતિઓના હાથમાં સોંપી દીધું. આમ ઘી

અને તેલ ખાનારી તમામ પ્રબને વનસ્પતિ ઉદ્યોગ અને તેલ ઉદ્યોગની દયા ઉપર ફેંકી દેવામાં આવી.

લશ્કરી લૂંટણવાદ કરતાં વધુ ભયંકર યાંત્રિક મૂડીવાદ

લશ્કરી લૂંટણવાદ કરતાં યાંત્રિક મૂડીવાદ રાજકર્તાઓને એટલા માટે અનુકૂળ આવે છે કે લશ્કરી વિગ્રહમાં જય-પરાજય અનિશ્ચિત હોય છે. ઉપરાંત દરેક રાજ, સરમુખત્યાર કે વડાપ્રધાન લશ્કરી દૃષ્ટિએ ખાહોશ, ખહાડુર અને હિંમતવાળા હોતા નથી.

સીઝર, સિકંદર, ગઝની, ચંગીઝખાન, તૈમુર, નાદીરશાહ, અબ્દુલ્લી — આ તમામની વચ્ચે કેટલાં વરસોનો ગાળો છે? વળી લશ્કરી લૂંટમાંથી અડધો લાગ સૈન્યો લઈ જાય છે અને બાકી રહે તે થોડાં જ વરસમાં વપરાઈ જાય છે.

જ્યારે રાજસત્તા મૂડીપતિઓ સાથે સહકાર સાથે ત્યારે રાજ્યના વડાઓને વિના પરિશ્રમે ઉદ્યોગપતિઓ પાસેથી અઢળક ધન મળ્યા કરે છે. હમણાં જ એ હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ છે કે અમેરિકા, ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સના ઉદ્યોગપતિઓએ એશિયાનાં અનેક રાજ્યોના વડાઓને અથવા ખાતાઓના વડાને અઢળક રૂપિયાની રુશવત આપીને પોતાનાં હથિયારો એ દેશોને વેચ્યાં હતાં. આ રુશવત લેનારાઓમાંથી જાપાન પણ બાકાત રહ્યું નહિ.

મૂડીવાદને શોષણ માટે વધુ ને વધુ વિસ્તારો મેળવવાની લાલસા રહે છે. બીજા દેશોમાં ઘૂસણખોરી ન કરી શકે ત્યારે પોતાની જ પ્રબળ શોષણ કરવાનું તેને માટે અનિવાર્ય બની જાય છે. આપણી નજર સામે આપણા જ દેશનો દાખલો મોજુદ છે.

બીજા પ્રબળોનું શોષણ કરવાની બે રાષ્ટ્રો વચ્ચેની હરીફાઈ હંમેશાં યુદ્ધમાં પરિણમે છે. વિશ્વ ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધ તરફ ધકેલાઈ રહ્યું છે તેનું કારણ મહાસત્તાઓ વચ્ચેની શોષણ કરવાની હરીફાઈ જ છે.

૩૫ લાખમાંથી ચાર કરોડ

ભારતમાં આ શોષણ કેવી રીતે થાય છે તે વિગતવાર તપાસીએ.

ભારતમાં પરદેશી શાસન હતું, ત્યારે દેશમાં ૩૫ લાખ બેકાર હતા. મૂડીવાદી અને સામ્યવાદી અર્થવ્યવસ્થાને છૂટો દોર આપ્યા પછી બેકારીનો આંકડો ચાર કરોડને વટાવી ગયો છે. આનું કારણ આપણને વસતિવધારો કહેવામાં આવે છે, પણ તેમાં તથ્ય નથી.

મોટા ઉદ્યોગોમાં એકલા બહાર ક્ષેત્રમાં જ રૂપિયા પંદર હજાર કરોડની મૂડી રોકી દેવામાં આવી છે. છતાં બેકારીમાં દશ ગણો વધારો થયો છે, કારણ કે નાના ઉત્પાદકોનાં સાધનોને બેકાર બનાવાયાં છે અને ઉત્પાદકોની તેમ જ તેમનાં કરોડો પશુઓની મજૂરીરૂપી મૂડીને સ્થગિત કરી દેવામાં આવી છે.

મૂડીવાદે હરિજનોના હાથમાંથી પડાવેલા બંધા.

દેશમાં છેલ્લાં ૨૦ વરસમાં દર વરસે સરેરાશ ૫૬ લાખ ગાંસડી (૧૭૦ કિલો વજનની એક ગાંસડી) રૂની બંધાય છે. એટલે કે ખેડૂતો આશરે ૧૯ લાખ ટન કપાસ ઉગાડે છે. અને તેની ઉપર કાંઈ જ પ્રક્રિયા કર્યા વિના વેચી નાખે છે.

આ કપાસને લોઢવાનું-પીંજવાનું-કાંતવાનું અને છેવટે કપડું બનાવવાનું કામ બહાર કારખાનામાં થાય છે. એ રૂમાંથી સરેરાશ ૮૭ કરોડ કિલો સૂતર બને છે અને ૬ અબજ ૮૫ કરોડ ૧૦ લાખ મીટર કાપડ બને છે.

દેશમાંથી ૭૩ ટકા લોકો ખેતી ઉપર ગુબારો કરે છે. તેનો અર્થ એમ નથી કે એ તમામ લોકો પાસે ખેડવાને જમીન છે. ખેતી નીચેની જમીન ૪૦ કરોડ ૬૫ લાખ એકર છે. તેમાંથી ૩૪ કરોડ ૫૮ લાખ એકર જમીન ઉપર માત્ર એક જ પાક લઈ શકાય છે. ૮૦ ટકા ખેડૂતો પાસે માત્ર અઢીથી ત્રણ એકર જમીન છે. આમાં તેનું ગુજરાન થઈ શકે નહિ. ઉપરાંત વરસના સાત મહિના તેને કશું કામ હોય નહિ. ૪ કરોડ બેકારોનો મોટો ભાગ ગામડાંઓમાં છે. ખેતરમાં ભેગલા કપાસ ઉપરની તમામ પ્રક્રિયા ગામડાંઓમાં બને તો ૧ કરોડ ૩૦ લાખ વણકરોને પૂરી આવક હાથશાળ ઉપર મળે. આમાં હરિજન કામને કામનો મોટો હિસ્સો મળી શકે અને ૨૦ કરોડ વ્યક્તિઓને.

લોહવા, પીંજવા અને કાંતવાના કામમાં પૂરક રોજી મળી શકે.

મૂડીવાદે સરકારી સહાયથી આ લોકોની મજૂરી રૂપી મૂડીને સ્થગિત કરી છે, અને ઉત્પાદનની તમામ મજૂરી અને નફો પોતાના ગજવામાં મૂકી માત્ર ૧૦ લાખ મજૂરોને રોજીનો ટુકડો વહેંચી દે છે.

ખેડૂત ૧૩૩ કરોડ ટન શેરડી ઉગાડે છે. ખાંડ બનાવવાની તેમની સૂઝ અને શ્રમરૂપી મૂડીને રૂંધી નાંખીને ખાંડની થોડીક મિલોએ સમસ્ત પ્રબળે ખાંડ પૂરી પાડવાનો ઇબ્જરો મેળવી લઈને માનવ અને પશુ બન્નેને ખેકાર બનાવી દેશભરમાં શોષણનું નગ્ન તાંડવ નથી આરંભ્યું ?

વનસ્પતિ ઉદ્યોગે સેંકડો માલધારીઓની આવક આંચકી લીધી તેલની ૫૦૦ મિલોએ બળદગાડી ચલાવનારાં આઠ લાખ કુટુંબોની પૂરી આવક છીનવી લઈને દશ લાખ બળદોને પણ ખેકાર નથી બનાવ્યા ? આઠ લાખ ઘણી દ્વારા ૫૦ લાખ ટન તેલીબિયાં પીલાય તો તેના ઉત્પાદન-ખરચમાંથી ૧૦ લાખ બળદોના છાણરૂપી ખાતર કે બળતણની ૪૦ કરોડ રૂપિયાની કિંમત બાદ કરીએ તો ઉત્પાદન-ખર્ચ કેટલો ઓછો થઈ જાય ? તેલની મિલો માત્ર ૩ થી ૪ હબ્બર મજૂરોને રોજી આપે છે અને રોજી કરતાં અનેક ગણી કિંમત ડિઝલના ઉત્પાદકોને આપતા હશે.

વનસ્પતિ ઉદ્યોગે કેટલા લાખ માલધારીઓની આવક આંચકી લીધી છે, કેટલા કરોડ પશુઓ આ પચાસ વરસમાં મરાયાં હશે, અને માલની કિંમત વધારતા જઈને કેટલા અબજ રૂપિયાનું શોષણ કયું હશે, તેમ જ પશુનાશ દ્વારા ગામડાંઓની કેટલા અબજ રૂપિયાની મૂડી અને કેટલા અબજ રૂપિયાની આવક નાશ પામી હશે તેનો અંદાજ કાઢવો ઘણો મુશ્કેલ છે.

આ બધું શોષણ યાય છે, થઈ શકે છે, એની પાછળ એક જ કારણ છે - લાલસા. વધુ ને વધુ ધન મેળવવાની પ્રબળ બનતી લાલસા. દુનિયા - સમસ્તની તમામ ધનસંપત્તિ લૂંટી લેવાની પાશવી લાલસા. અને આ લાલસાએ હવે એક વધુ ફૂંકો માર્યો છે અનાજ તરફ. ખેડૂતોને

ટૂકટૂર, ફટિલાઈઝર, જંતુન દવાઓ, મોટરપંપો અને મોટરટ્રકોના આધીન બનાવી તેના દ્વારા અનાજના ભાવ ઉપર કાબૂ મેળવવો અને એકેએક વ્યક્તિનું શોષણ કરવું.

જે કામ ચંગીઝખાન અને તૈમૂર તલવારના બળે ન કરી શક્યા તે હવે આ નવા શોષણખોરો યંત્રના બળથી સફળ રીતે કરે છે. અને આ મહાભયાનક લાલસામાંથી જ એક પ્રચંડ વિશ્વ વિશ્વને ભરખી ભય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

મૂડીવાદ એ બીજાનું ધન લૂંટી લેવાની રાક્ષસી લાલસામાંથી જન્મેલી લૂંટણવાદની સુધરેલી આવૃત્તિ છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય બીજાનું લૂંટી લેવાની લાલસા રાખે, પોતે જેનો ઉપભોગ કરી શકે તેનાથી વધુ ધન પોતાના કબજામાં રાખવાની લાલસા રાખે, ત્યાં સુધી લૂંટાનાર વર્ગમાં ગરીબીનો, ખેડારીનો અને અસંતોષનો અગ્નિ સળગતો રહેવાનો.

જ્યાં સુધી મૂડીવાદી અર્થવ્યવસ્થા રહેશે ત્યાં સુધી વિશ્વશાંતિની વાતો, વિશ્વશાંતિ આટેની શિખર પરિષદો વગેરે નર્યો દંભ બની રહેશે. આ ભતની અર્થવ્યવસ્થા વિશ્વયુદ્ધ જ આપશે, વિશ્વશાંતિ કદી નહિ આપે. જેમ યાદવો એક દિવસ દાડૂ પીને તેના અતિરેકથી પોતાની ભતે જ નાશ પામ્યા, તેમ મૂડીવાદનો વધુ ને વધુ ધન મેળવી લેવાની લાલસાડૂપી દાડૂ, એક દિવસ આ આખી અર્થવ્યવસ્થાને ખતમ કરશે અને કદાચ તેની સાથે વિશ્વની પ્રજાઓને પણ.

કાર્લ-માર્ક્સનો સામ્યવાદ

મૂડીવાદે રાજસત્તાનાં સહાય અને રક્ષણ મેળવીને જે ભયાનક શોષણ શરૂ કર્યું, તેના પ્રતિકારની શોધમાંથી સામ્યવાદનો જન્મ થયો. તેનો પ્રભુતા હતો કાર્લ-માર્ક્સ.

માલિકી-હક્કની માર્ક્સની વ્યાખ્યા

એ કહે છે કે મૂડીવાદી અર્થવ્યવસ્થા જે વ્યક્તિવાદ ઉપર રચાઈ છે, અને જેમાં વ્યક્તિના ખાનગી માલિકીહક્કને ધર્મે, નીતિએ, કાયદાએ, સમાજના રીતરિવાજો તથા માણસના અત્યારના સ્વભાવે

માન્ય રાખ્યો છે તે નાબૂદ થવો જોઈએ. અને તેને બદલે તમામ મૂડી ઉપર સમાજનો માલિકીહક સ્થાપવો જોઈએ. અહીં માણસની અંગત વાપરવાની વસ્તુઓ - જેવી કે કપડાં, પુસ્તકો, રહેવાનું ઘર, તેમાંનું રાચરચીકું - એના ઉપર માલિકીહકની નાબૂદીની વાત નથી. આવા માલિકીહકથી કોઈનું શોષણ થઈ શકતું નથી. શોષણ તો ઉત્પાદનનાં સાધનો ઉપરના માલિકીહકથી થાય છે. જે વસ્તુમાંથી ઉત્પાદન કરી શકાય તે વસ્તુ ઉપર તમારો માલિકીહક ન હોવો જોઈએ. ઘર તમે જાતે વાપરો તો વાંધો નહિ, પણ જો તમે તે ભાડે આપો તો તે તમારી આવકનું સાધન થયું અને તેના ઉપર તમારો માલિકીહક ન હોઈ શકે.

માર્ક્સનું ગાઢ અજ્ઞાન

કાર્લ માર્ક્સનો બીજો મોટો સિદ્ધાંત વર્ગ-વિચ્છેદનો છે. ભારતની હિંદુ સંસ્કૃતિ અને હિંદુ સમાજરચનાનું તેને જ્ઞાન નથી, એટલે એ માને છે કે માલિક અને શુલામ, જમીનદાર અને કિસાન, વેપારી અને કારીગર વચ્ચેના વિચ્છેદોએ જ માનવજાતિની પ્રગતિમાં ફાળો આપ્યો છે. (પ્રગતિની એની વ્યાખ્યા શું હશે તે આપણે બહુતા નથી.) હવે બદલાએલા સંજોગોમાં યંત્રોના આવાગમને મૂડીદાર અને મજૂર વચ્ચે વિચ્છેદ આરંભાયો છે.

મૂડીદાર પાસે ઉત્પાદનનાં સાધનો (યંત્રો) છે. રાબત્યસત્તા તેની પડો છે અથવા રાબત્યતંત્રમાં મૂડીદારોનું જ વર્ચસ્વ છે. મજૂરો પાસે એની મજૂરી વિના બીજું કશું નથી. મજૂરી એ જ એની મૂડી છે, અને પોતાની મજૂરીરૂપી મૂડી મૂડીદારને વેચે તો જ તેનું શુભરાન ચાલે, માટે મૂડીદાર વર્ગ સામે ઢાઝણ વિચ્છેદ આદરીને મૂડીદારોનો નાશ કરી ઉત્પાદનનાં સાધનો મજૂરોએ હાથ કરવાં જોઈએ. મૂડીદાર વર્ગ નાશ પામ્યા પછી શોષણ બિલકુલ રહેશે નહિ. કારણ કે શોષણ કરનારા વર્ગનો અંત આવ્યો હશે.

પ્રભાઓનું શોષણ કરવા માટે જુદાં જુદાં રાજ્યોના મૂડીદારો વચ્ચે સ્પર્ધા જાગે, તેમાંથી યુદ્ધો પેદા થાય છે. માર્ક્સ કહે છે કે

આમાં કરુણતા તો એ છે કે આ યુદ્ધોમાં હિત માત્ર મૂડીદારોનું હોય છે. પણ લોકોને રાષ્ટ્રીયતાનું ઘેન ચડાવીને મૂડીદારો પોતાના સ્વાર્થ ખાતર લોકોને દુરમનોની તોપોના બલિ બનવા મોકલી આપે છે. સામેના દેશનો મૂડીદાર પોતાના દેશના મૂડીદાર સાથે સ્પર્ધામાં ભિતર્યો માટે બંને દેશના મજૂરો એકબીજાનાં લોહી રેડે છે. આ લડાઈઓને અંતે તેમને કશું મળતું નથી. જે કાંઈ લાભ થયો હોય તે તો મૂડીદારોને જ થયો હોય છે. જનમાલની તુકસાની બંને પ્રબલોએ ભોગવી હોય છે.

હિંસાનો કટ્ટર પ્રચેતા માર્ક્સ

માટે માર્ક્સ કહે છે કે વિશ્વહો રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર વચ્ચે નહિ, દરેક દેશમાં મૂડીદાર વર્ગ અને શ્રમજીવી વર્ગ વચ્ચે ખૂનખાર આંતર-વિશ્વહો લડી લેવા બેઠ્યો. તેની વિચારસરણીમાં જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો નથી, પણ માત્ર બે વર્ગો છે, મૂડીદાર વર્ગ અને શ્રમજીવી વર્ગ. માટે તો એણે આહ્વાન આપ્યું કે :

“Proletariates of the world unite, you have nothing to loose but your chains.”

વિશ્વભરના ઓ શ્રમજીવીઓ ! બગો, સંગઠિત થાઓ. તમારે તમારી ગુલામીની જાંજીરો સિવાય બીજું કશું જ ગુમાવવાનું નથી.

ધર્મ-સંપ્રદાયો સામે રોષ

માર્ક્સ ધર્મ-સંપ્રદાયો સામે પણ પોતાનો રોષ ઠાલવે છે અને તેનાં બે કારણો દર્શાવે છે : (૧) ધર્મ-સંસ્થાઓ માલદાર છે અને સમાજમાં માલદારની જ પ્રતિષ્ઠા છે. રાષ્ટ્રમાં જે કાંઈ સગવડો હોય છે તે તમામ સગવડો માલદારો જ ભોગવે છે. ગરીબોને તો અંધારી ગંદી ખોલીઓમાં રહેવાનું, રોગોમાં રિખાવાનું અને દિનરાત મજૂરી કરવા છતાં પણ અર્ધનગ્ન, અર્ધભૂખ્યા રહીને જીવન વિતાવવાનું. (૨) ધર્મસંપ્રદાયો માલદાર હોઈ રાજ્યના મૂડીદાર વર્ગને જ અનુકૂળ રહે

છે અને તેમના બચાવમાં કહે છે કે મૂડીદારો પોતાના આગલા જન્મના શુભકર્મનું પરિણામ ભોગવે છે માટે તેમની ઈર્ષા ન કરવી જોઈએ; અને ગરીબો પોતાના આગલા જન્મનાં દુષ્કર્મોનાં ફળ ભોગવતા હોઈ, પોતે જે સ્થિતિમાં છે તે પોતાનાં જ કર્મનું ફળ હોઈ, જે હાલતમાં જીવે છે તેમાં સંતોષ માનવો જોઈએ.

ધર્મ લોકોને સંતોષમાં રહેવાનું શીખવતો હોવાથી તે માર્ક્સના વર્ગગ્રહના સિદ્ધાંતમાં મોટો અવરોધ છે એમ તેને લાગે છે, માટે મૂડીદારોની સાથે સાથે તમામ ધર્મસંપ્રદાયોનું નિકંદન કાઢી નાખવાનું પણ તે કહે છે. વર્ગવિહીન, ધર્મવિહીન, શોષણવિહીન વિશ્વની એની કલ્પના છે, અને એનો ઉપાય તેને માત્ર વર્ગવિગ્રહમાં જ જોવા મળે છે.

માર્ક્સનો હિંસક કાર્યક્રમ

પણ અનેક મૂડીદારોને બદલે એ રાજસત્તાની સરમુખત્યારી પદ્ધતિની હિંમત કરીને નીચેનો કાર્યક્રમ સૂચવે છે :

(૧) ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનો-જમીન કારખાનાં વગેરે રાજ્યની માલિકીનાં કરી નાખી તેનો વહીવટ રાજ્ય દ્વારા ચલાવવો.

(૨) ઉત્પાદનનાં સાધનો સિવાયની બીજી અંગત મિલકત હોય તે માણસ પાસે રહે પણ તે મિલકતનો ઉપયોગ તેમાંથી આવક મેળવવા માટે તે કરી શકે નહિ.

(૩) વારસા-હક નાબૂદ કરવામાં આવે.

(૪) જે લોકો કાન્તિનો વિરોધ કરે તેની તમામ માલમિલકત જપ્ત કરવામાં આવે.

(૫) દેશનો તમામ શરાફી વહેવાર રાજ્ય ચલાવે.

(૬) સંદેશો અને રાજ્ય-વહેવારનાં તમામ સાધનો રાજ્યહસ્તક રહે.

(૭) ખેતી અને ઉદ્યોગો રાજ્યને આધીન રહે.

(૮) ખેતી અને ઉદ્યોગોનું પ્રમાણ એવી રીતે જળવાઈ રહેવું જોઈએ,

જેથી ગામડાં અને શહેરો વચ્ચેના લેદ નાબૂદ થઈ જાય અને દેશમાં વસતિનું પ્રમાણ સરખી રીતે વહેંચાઈ જાય.

(૯) તમામ સશક્ત સ્ત્રી - પુરુષોએ રાજ્યે નક્કી કરી આપેલી મજૂરી ફરજિયાત કરવી જોઈએ. માંદા, વૃદ્ધ અશક્ત અને અપંગોનો નિર્વાહ રાજ્ય તરફથી ચાલે.

(૧૦) રાજ્યની શાળાઓમાં રાજ્ય તમામ બાળકોને મફત કેળવણી આપે.

કાર્લ માર્ક્સના સિદ્ધાંતો

કાર્લ માર્ક્સના સિદ્ધાંતો દુકાંમાં આ રીતે વર્ણવી શકાય : તમામ મૂડીદારોની કતલ, તમામ ધર્મચાર્યોની કતલ, તમામ રાજવીઓની કતલ, ધર્મસ્થાઓની નાબૂદી, ધર્મની નાબૂદી અને પ્રજાની તમામ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર રાજ્યનો અંકુશ, જેથી જે પ્રમાણે મૂડીવાદ સામે લોકો બળવો કરે તે પ્રમાણે સામ્યવાદી સરમુખત્યારી સામે બળવો કરી શકે નહીં.

સમાજવાદ

સમાજવાદીઓ દ્વિધામાં

સમાજવાદ એ સામ્યવાદની જ જરા સૌમ્ય કહેવાય એવી આવૃત્તિ છે. બન્નેના સિદ્ધાંત સમાન છે. ફરક માત્ર એટલો જ છે કે, સમાજવાદીઓ પોતે જે સરમુખત્યારી સ્થાપવા માગે છે તે હિંસાથી નહિ પણ લોકોના મત મેળવીને, કહેવાતી લોકશાહી પદ્ધતિથી સ્થાપવા માગે છે. પણ પ્રજા એવી બેવકૂફ ન હોઈ શકે કે જે પોતાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ પોતાને હાથે જ રાજ્યસત્તાને આધીન કરી દે. કોઈવાર છેતરપિંડીથી આ અંકુશને પ્રજા પાસેથી માન્ય કરાવી લેવાય પણ અંતે તો તેમાંથી ધર્મણુ બને જ.

સમાજવાદીઓ હિંસાનો આશ્રય લીધા વિના સરમુખત્યારી દ્વારા પ્રજાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર લોકશાહી દબે અંકુશ મેળવવા ઇચ્છે છે ખરા; પણ તેઓ હિંસાનો વિરોધ કરતા નથી. જ્યારે તેમનો એક વર્ગ તો આ અંકુશ હિંસા દ્વારા જ મેળવવા માગે છે, એટલે સમાજવાદની

સ્થાપના માટે પણ લોહી રેડવાનું અનિવાર્ય જ બની રહેશે.

યંત્રો એ જ શોષણ

માર્ક્સના સિદ્ધાંતની સહુથી મોટી ક્ષતિ એ છે કે તે મૂડીવાદી-ઓનાં શોષણ કરવાનાં સાધનોના નાશ કરવાને બદલે મૂડીદારોનો જ નાશ કરવાનું કહે છે. આ સાધનો મૂડીદારોના હાથમાંથી આંચકી લઈને પોતાના કબજામાં લીધા પછી જો એ સાધનો ચાલુ રાખવાનાં જ હોય તો શોષણ અનિવાર્ય જ રહેશે....કારણ કે, એ સાધનો - યંત્રો જ એવાં છે કે, શોષણ કર્યા વિના ચાલી શકે જ નહિ. મજૂરોની મજૂરીને માર્ક્સ મૂડી ગણીએ છે તો એ મૂડીનું જ સહુ પ્રથમ શોષણ થાય ત્યારે જ પેલાં યંત્રો ચાલે છે.

ઝેર એ ઝેર જ છે, તે કોના કબજામાં છે એ સવાલ ગૌણ છે. ઝેરનો નાશ કરવાને બદલે એ જેના હાથમાં હોય તેનો નાશ કરવાથી ઝેરનો શુષ્ક ઓસરી જતો નથી. એટલે યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા શોષણ વડે જ ચાલતી હોવાથી જેમના હાથમાં એ સાધનો આવે તેણે કોઈનું પણ શોષણ કરવું જ પડશે. પછી તે પોતાના જ રાષ્ટ્રનું હોય કે બીજી પ્રજાઓનું. એટલે ખૂનખાર વિગ્રહો લડ્યા પછી પણ શોષણ ચાલુ રહેવાનું જ. અને તે બીજી પ્રજાનું થવાનું હોય તો યુદ્ધ અને પોતાની પ્રજાનું જ કરવાનું હોય તો બળવો - એ જ એનું પરિણામ. પછી એ બળવો તાત્કાલિક થાય કે વરસો પછી થાય. તે તો તે સમયના વિશ્વના સંજોગો ઉપર આધાર રાખે. માર્ક્સે આ બળવાનો ભય ટાળવા માટે જ કદાચ પ્રજાની તમામ પ્રવૃત્તિ ઉપર રાજ્યનો કબજો રાખવાની તકેદારી પોતાના કાર્યક્રમમાં રાખી હશે.

વિગ્રહ પછી પણ શ્રમજીવીઓ શું મેળવશે ?

વિશ્વભરના શ્રમજીવીઓને સંગઠિત બનીને એ બળવો ઉઠાવવાનું કહેતી વખતે કહે છે કે તમારે તમારી જ જીરો સિવાય કશું શુભાવવાનું નથી.

વાત સાચી નથી. પ્રથમ સવાલ એ છે કે તેમણે મેળવવાનું શું

છે ? આ ધનધોર વર્ગવિગ્રહને અંતે આ શ્રમજીવીઓને શું મળવાનું છે ? તેમણે તેમની જાંજીરો ખોવાની છે જ નહિ. એ જાંજીરોને પકડી રાખનારા હાથ માત્ર બદલવાના છે. એમને ફરીથી એ જ યંત્રો ચલાવવાનાં છે, એ જ યંત્રોની નીચે પિસાવાનું છે; કઠાય થોડી રોજ વધુ મળે, થોડી છૂટછાટો વધુ મળે પણ તેની તેમણે આકરી કિંમત પણ આપવાની છે.

લાખો મિલમજૂરોની આંખ મહીં
ઘૂમે મૃત્યુની છાપ શું દીડી નહિ ?
એની યંત્રોમાં કાય પિસાઈ રહી.

મેઘાણીની કવિતાની એ પંક્તિઓની યથાર્થતા યંત્રોની માલિકી બદલી જવાથી ભૂંસાઈ જતી નથી.

ભારતમાં જમીનદારી છે જ ક્યાં ?

એ જમીનદારીનો નાશ ઇચ્છે છે. ભારતમાં જમીનદારી ક્યાં છે ? ૮૦ ટકા ખેડૂતો પાસે માત્ર ત્રણથી પાંચ એકર જમીન છે. બાકીના ૨૦ ટકા પાસે પાંચથી ત્રીસ એકર જમીન છે. પણ જમીનદારીનો અર્થ એવો કરવામાં આવ્યો કે જેની પાસે જમીન હોય તે જમીનદાર. અને આ જમીનદારીની નાબૂદી કરી ખેતીનું સરકારીકરણ કરવા જતાં રશિયામાં એક કરોડ ખેડૂતોને ગોળીએ ઉડાવી દીધાનો માર્શલ સ્ટેલીને તેની ઇંગ્લેંડના વડાપ્રધાન ચર્ચીલ સાથેની મુલાકાતમાં એકરાર કર્યો છે ' જ્યારે સામ્યવાદી ચીને તેનાથી પણ આગળ વધીને ત્રણ કરોડ ચીનાઓને ગોળીએ વીંધ્યા. (Communist China by S. Chndra-shekhar).

આમ જમીનદારી નાબૂદી કરવાના ઝનૂતમાં ખેતીની જાણકારી- (Knowhow)નો પણ નાશ કરી નાખવામાં આવ્યો. ચીન અને રશિયા આજે અનાજની અછતથી પીડાય છે તેનાં બીજાં કારણોમાં આ પણ એક કારણ છે, કે તેમના વારસાગત ખેતીવિજ્ઞાનનો નાશ થઈ ગયો છે.

1. Memories of the world war Vol. IV By Wincent Churchill.

ખેતીસુધારણાના નાદમાં જમીનદારીની નાબૂદીનું સૂત્ર વહેવારુ તે નથી પણ તદ્દન ખોટું છે. ખેતીસુધારણા માનવી, પશુ અને કુદરત વચ્ચેના ગાઢ સહકાર વડે જ થઈ શકે.

માર્ક્સ તમામ ધર્મસંપ્રદાયોને ખતમ કરવામાં માને છે, કારણ કે તેને હિંદુઓના ધર્મનું જ્ઞાન નથી. ભારતના ધર્મસંપ્રદાયો વિષે પણ જ્ઞાન નથી. ભારતમાં દુપ ટકા મંદિરો નિર્ધન છે. ભક્તોનાં દાન અને પૂજા વડે જ એ ચાલે છે. જે પાંચ ટકા પાસે પૈસા છે તે મંદિરો પણ યુરોપના ચર્ચની સંપત્તિની સરખામણી પાસે તે ગરીબ કહેવાય.

ભારતના ધર્મસંપ્રદાયો કદી રાજકારણમાં માથું મારતા નથી. રાજ્યસત્તાની તેમના તરફ હમેશાં કરડી નજર રહે છે. તેમની સંપત્તિનો ઉપયોગ પણ ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક કાર્યોમાં જ થાય છે. રાજ્યસત્તાનાં કે મૂડીદારોનાં અન્યાયી કાર્યોને ધર્મસત્તાએ કદી માન્યતા આપી નથી. પણ સમયે સમયે વિરોધ કર્યો છે. સામ્યવાદીઓ હિંદુ પ્રજાના ધર્મોનું રહસ્ય સમજ્યા નથી, સમજવાની કોશિશ પણ કરી નથી. માત્ર માર્ક્સે કહ્યું માટે ધર્મના, ધર્મગુરુઓના અને ધાર્મિક સંસ્થાઓના દુશ્મન બની બેઠા છે.

માર્ક્સના દશે સિદ્ધાંતોની યથાર્થતા તપાસીએ

- (૧) ઉત્પાદનનાં સાધનો મૂડીદારોના હાથમાંથી આંચકીને રાજ્યની માલિકીનાં થવાથી શોષણ અટકી શકે નહિ. કારણ કે આ સાધનો પાછળ ધન એકત્રિત કરવાની લાલસા છે અને મૂડીદાર કરતાં રાજ્યના સરમુખત્યારોને એ લાલસા ઓછી હોવાનું કોઈ જ કારણ નથી. કારણ કે આ સરમુખત્યારો કોઈ ઋષિ-મુનિઓ નથી, મૂડીદારો તરફના દ્વેષથી પીડાતા માનવીઓ જ છે.
- (૨) આ સિદ્ધાંત આપણા અપરિગ્રહના સિદ્ધાંત પાસે ખૂબ વામણો લાગે છે.
- (૩) વારસા-હક નાબૂદ કરવાથી લોકોની વધુ કામ કરવાની ઇચ્છા મારી જાય. માનવસ્વભાવ બદલી શકાતો નથી. એ પોતાના

વારસદારો માટે પણ કમાવું ન હોય તો બીજા લોકો માટે માણસ શા માટે મહેનત કરે ?

(૪ થી ૧૧) તમામ સિદ્ધાંતો સરમુખત્યારીને જડબેસલાક બનાવવાના અને માનવીઓને માનવી મિટાવી ઈર્ષ પક્ષના સત્તાધારીઓના મનસ્વીપણાના ગુલામ બનાવી દેવાનાં છે.

તેમનાં જે પગલાંઓને તેઓ નેશનાલિઝમ તરીકે એટલે કે રાષ્ટ્રીયકરણ તરીકે ઓળખાવે છે તે ખરું જોતાં રાષ્ટ્રીયકરણ નથી પણ સરકારીકરણ છે.

સામ્યવાદની કૂરતા

સામ્યવાદ મૂડીવાદના હાથમાંથી શોષણ કરવાનાં સાધનો અને શોષણ કરવાનો અધિકાર આંચકી લેવા માગે છે, પણ એ સાધનોનો અને અધિકારનો નાશ કરવાને બદલે એ પોતાના હાથમાં રાખવા માગે છે અને તે પોતાના હાથમાં રહી શકે માટે મૂડીદારો કરતાં તે વધુ કૂર, વધુ હિંસક અને વધુ અમાનુષી બને છે.

સામ્યવાદની પણ ધનની અમર્યાદ લાલસા

સામ્યવાદને પણ ધનની લાલસા છે. સત્તાની લાલસા છે. જે સાધનો વડે એ ધન મેળવવા માગે છે તે સાધનો શોષણ વિના કામ આપી શકે તેમ નથી. એટલે તેણે પણ બીજી પ્રબલઓનું અથવા પોતાની પ્રબલું શોષણ કરવું જ પડે છે. બીજી પ્રબલઓનું શોષણ થઈ શકે માટે પોતાની સલામતીના બહાના નીચે પડોશી રાજ્યોના સાર્વભૌમ પણાનો ભંગ કરીને ત્યાં પોતાની પૂતળા સરકારો બેસાડવા અને તેની સામે પ્રબલકીય બળવો થાય તો પોતાનાં લશ્કરો ત્યાં મોકલવાં પડે છે.

માર્ક્સ વર્ગ-વિગ્રહ દ્વારા વર્ગવિહીન સમાજરચના કરવા માગતો હતો અને એ રીતે વિશ્વશાંતિ સ્થાપવાની એની આશા હતી. પરંતુ હકીકતમાં તો સામ્યવાદમાં જ વર્ગ-વર્ગ વચ્ચે વિગ્રહ જાગી પડ્યો. આજે બન્ને વર્ગના સામ્યવાદીઓ પોતાના કદા દુશ્મન મૂડીવાદીઓની મદદ લઈને પણ વિરોધી સામ્યવાદીઓનો નાશ થાય તો કરવા સમ્મત

છે. આમ બન્યું તેની પાછળ કારણ એક જ છે : લાલસા. વધુ ને વધુ લોગવિલાસનાં સાધનો મેળવવાની, વધુ ને વધુ સત્તા મેળવવાની પ્રયત્ન લાલસા, વર્ગ-વિગ્રહથી કંટાળેને વિશ્વવિગ્રહ તરફ આ બંને જૂથોને ખેંચી રહી છે.

આખરે તો આ બંને પક્ષો એક જ અર્થવ્યવસ્થાના ઢાંચામાંથી જન્મ્યાં છે. શોષણ અને હિંસા, અન્યાય અને જુલમ એ જ જેની જીવાદોરી છે, તે પશ્ચિમની યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા.

આ અર્થવ્યવસ્થાનો જ નાશ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી વર્ગવિગ્રહ ચાલવાના, જે આખરે વિશ્વવિગ્રહમાં પલટાઈ જશે. આ ધરતીના પટ પર વિશ્વશાંતિ અને પશ્ચિમી યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા એક સાથે રહી શકે જ નહિ.

કાર્લ માર્ક્સ જેને રાષ્ટ્રીયકરણ કહે છે તે ખરી રીતે રાષ્ટ્રીયકરણ છે જ નહિ. તે તો સરકારીકરણ છે. જે મૂડીદારી ઇબ્રાહીમી કરતાં પણ વધુ ખતરનાક છે. માર્ક્સ મૂડીદારોનાં વર્ગનો જ નાશ ઇચ્છે છે, પણ એ નાશના ભંગાર ઉપર તે ખુદ રાબત્તે જ મૂડીદાર બનાવવા માગે છે, જેને સામ્યવાદીઓ State Capitalism તરીકે ઓળખાવે છે.

આમાંથી એક શક્યતા એવી છે કે આ State Capitalism માંથી સામ્યવાદી સરમુખત્યારો લૂંટણવાદ તરફ ઢળે. પોતાની પ્રજાના મૂડીદારોને લૂંટીને, તેમને મારી નાખીને પછી તેમને બીજાં રાબતોના મૂડીદારોને, ધર્માચાર્યોને લૂંટી લેવાની, મારી નાખવાની લાલસા થાય તો માર્ક્સની વિશ્વશાંતિની કલ્પના વિશ્વવિગ્રહમાં ફેરવાઈ જાય.

ચીનની સરહદો વિસ્તારવાળી લાલસા, તિબેટના ધર્મગુરુઓ લામાઓની નિર્દય રિબામણી ભરેલી કતલ, ભારત ઉપરનું આક્રમણ, રશિયાનું સરહદી રાબતો ઉપરનું લશ્કરી દબાણ અને ત્યાં પોતાની કક-પૂતળી સરકારો સ્થાપી તે રાબતોનું વેપારી કરારો દ્વારા શોષણ - આ બધા પ્રસંગો આ માન્યતાને યથાર્થ નથી ઠરાવતા ?

મૂડીવાદ શોષણની કળા શીખવે છે. દુનિયાને લોગવિલાસ તરફ

ધકેલે છે. સામ્યવાદ હિંસા, શોષણ, બળપૂર્વકની લૂંટ અને તિરસ્કાર દ્વારા વિશ્વશાંતિને બદલે વિશ્વવિશ્વહનાં બીજાં વે છે.

ખરું રાષ્ટ્રીયકરણ તો ભારતની પ્રજાએ જ કરી બાક્યું હતું. એની અર્થવ્યવસ્થાનો પાયો જ રાષ્ટ્રીયકરણનો હતો. ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનો, તમામ કારીગરોથી માલિકીનાં હતાં અને એ સાધનો પાછળ તેમની શ્રમરૂપી મૂડી હતી. એ એવી બહુઈ મૂડી હતી કે તેનો કુગાવો થઈ શકે નહિ, સંગ્રહ પણ થઈ શકે નહિ.

ભારતનો ત્યાગવાદ

એ તૂમડાંનો તરાપો

ભારતીય જનતા પાર્ટીએ પોતાના કાર્યક્રમમાં ગાંધીવાદી સમાજવાદની બહેરાત કરી ત્યારે ઘણાને એમ થયું હશે કે આ વળી ગાંધીવાદ અને સમાજવાદનું સંકરીકરણ કયાંથી આવ્યું ?

ખરી હકીકત એ છે કે કોઈ જ રાજદારી પક્ષ પાસે પોતાનો મૌલિક, આર્થિક, સામાજિક કે રાજદારી કાર્યક્રમ નથી; એટલે તમામ પક્ષો સામ્યવાદના, સમાજવાદના કે મૂડીવાદના તૂમડે રાજકારણનો દરિયો તરવા મથે છે.

ભારતીય જનતા પાર્ટીએ ગાંધીવાદ અને સમાજવાદરૂપી એ તૂમડાંનો તરાપો બાંધીને રાજકારણના દરિયામાં અંપલાવ્યું છે.

ખરું પૂછો તો ગાંધીવાદ જેવો કોઈ વાદ જ નથી. ખુદ ગાંધીજીએ પણ એવો દાવો કદી કર્યો નથી. ભારતની હબરો વરસની જે વ્યવસ્થા અંગ્રેજોએ છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખી હતી તેનો ભંગાર ભેગો કરી - ગેઝલીને ગાંધીજીએ ભારતથી જનતા પાસે મૂક્યો હતો. તેમાં હજી પણ કડીઓ ખૂટતી હતી પણ સમાજવાદના પૂરમાં એ જેમ તેમ ગેઝલાયેલો ભંગાર ફરીથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયો.

ભારતમાં એકમાત્ર હતો ત્યાગવાદ

ભારતમાં માત્ર એક જ વાદ હતો અને એ હતો ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા ઉપર રચાયેલો “ત્યાગવાદ.”

ગાયો તમને બિનઉપયોગી એવી વસ્તુઓ ખાઈને તમને ખૂબ ઉપયોગી એવી વસ્તુઓ, પોતે ખાય તેના કરતાં અનેક ગણી આપીને ત્યાગની ભાવના શીખવે છે.

જંગલો તમારી પાસેથી માત્ર રક્ષણની અપેક્ષા રાખે છે. બઢલામાં તેમની પાસે જે કાંઈ છે તે તમામ જીવસૃષ્ટિને સમર્પી દે છે. મનુષ્યો સહિત તમામ જીવો, જેને જે જોઈએ તે લઈ જાવ. જંગલો એ અસીમ ત્યાગનું જ્વલંત દષ્ટાંત છે.

ભૂમિ તમારી તમામ ગંદી, નકામી વસ્તુઓને પોતાનામાં સમાવી લે છે. તમને જોઈતી વસ્તુ વિના મૂલ્યે આપે છે. એટલું જ નહિ, પોતાના પેટાળમાં જે અદળક સંપત્તિ છે તે પણ તમને લઈ જવા દે છે. એ લઈ જવા તમે તેનું પેટાળ ફાડી નાખો છો, તો પણ વિરોધનો એક શબ્દ બોલ્યા વિના તે બધું સહન કરી લે છે અને સહન કરતાં કરતાં તમને આપ્યા જ કરે છે. ઘેર્યંની, સહનશીલતાની, અને ત્યાગની આવી મૂર્તિ કયાંય જોવા મળશે ખરી ? માટે તો હિન્દુઓ પૃથ્વીને માતા કહે છે. આ તમામ ઉપકારોના બઢલામાં પૃથ્વી એટલું જ ધ્યેય છે કે તેની છાતી ઉપર ચડીને લોકો પાપાચરણ ન કરે. તેનાં જ બાળકોની કતલ કરીને તેમના લોહીથી તેને નવડાવે નહિ.

જલાશયો તમારી પાસેથી એટલી જ અપેક્ષા રાખે છે કે તમે તેમને અલડાવો નહિ, તેમનામાં તમારા ગંદા-ઝેરી કચરા નાખો નહિ, તેમની કુદરતી ગતિ અવરોધીને તેમને સૂકવી નાખો નહિ.

બઢલામાં બીજી કોઈ જ અપેક્ષા વિના તે સમગ્ર જીવસૃષ્ટિને જીવન સમર્પી રહે છે.

મનુષ્યો, પશુઓ, પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ, જીવજંતુ, વૃક્ષો, વનસ્પતિઓ, સહુને જીવન અને પોષણ આપતી દિવસ ને રાત વહેતી જતી તમામ નદીઓ “ત્યાગમૂર્તિ”ઓ જ છે ને !

આ વિશ્વમાં હિંદુ પ્રજાએ હિંદુ પ્રજા તરીકે પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખ્યું હશે તો ભારતમાં એક જ વાદ રહેશે “ત્યાગવાદ”

અને ત્યાગવાદનો પાયાનો કાર્યક્રમ છે : “ગોરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા, અને જલરક્ષા.”

જે ભારતની પ્રજા ત્યાગવાદ સ્વીકારશે અને તેના કાર્યક્રમનો અમલ કરશે તો બાકીના બધા વાદ શિયાળાની ઝાકળનાં બિંદુઓની પેઠે સુકાઈ જશે.

ત્યાગવાદની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરો

પરદેશી વિચારસરણીમાં પોતાની જાતને ખોઈ બેઠેલા લોકોને “ત્યાગવાદ” શબ્દ કદાચ નહિ ગમે અથવા તે એક અશક્ય આદર્શ જેવો લાગશે. પણ હિંદુ સમાજનું માળખું ત્યાગવાદ ઉપર જ રચાયેલું હતું તે એક હકીકત છે.

જેમ પાણી એ અમૂલ્ય વસ્તુ હોવા છતાં એ જ્યાં સુધી જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જેટલું જોઈએ તેટલું મળી શકતું ત્યારે એનું મૂલ્ય આપણે ભૂલી ગયા હતા. હવે જ્યારે ઘણા પ્રદેશોમાં તે વેપારની અથવા રેશનની ચીજ બની ગઈ ત્યારે તે તે પ્રદેશોમાં તેના મૂલ્યની લોકોને જાણકારી થવા લાગી છે.

તે જ પ્રમાણે જ્યારે ત્યાગવાદ પ્રજાના લોહીમાં મળી ગએલો હોતો, હિંદુ સમાજની રચના જ ત્યાગની ભાવના ઉપર રચાયેલી હતી ત્યાં સુધી કોઈને એનો વિચાર પણ ન આવતો. પરંતુ પરદેશી વૈચારિક આક્રમણે એ વ્યવસ્થાને નબળી પાડી – તોડી નાખી. મૂડીવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદના ત્રિપાંખીઆ ધસારાએ ત્યાગવાદને અભડાવ્યો, સંપડાવ્યો અને દેશ અંધાધૂંધી, હિંસા અને ગેરકાયદે કૃત્યોથી અસ્વસ્થ, અસ્થિર બન્યો છે, ત્યારે ત્યાગવાદ સમજવાનું અને તેની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવાનું આવશ્યક બન્યું છે.

હિંદુ પ્રજાની વર્ણવ્યવસ્થા જ ત્યાગ ઉપર રચાઈ હતી. પ્રજાના ગ્રાહ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એમ ચાર ભાગ કરવામાં આવ્યા હતા અને દરેક વર્ણને બાકીના ત્રણ વર્ણોના ગ્રેય અર્થે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવાનો હતો.

આદ્યજ્ઞાની ત્યાગવૃત્તિ

દુનિયાભરની સંપત્તિ એક હાથ કરી લેવાની પાશવી લાલસાએ દુનિયાને અનેક યુદ્ધોમાં લોહી-તરબોળ કરી છે. વીસમી સદીએ બપો લોહીયાળ વિશ્વયુદ્ધોમાં કરોડો માનવીઓને અને સેંકડો અબજની સંપત્તિને વિનાશ કર્યો છે અને છતાં હજી વધુ મોટા, વધુ ભયાનક યુદ્ધ તરફ પ્રબળ ધસી રહી છે. આવું કાંઈ ન બને તે માટે હિંદુ સંસ્કૃતિએ પ્રબળે ચાર વર્ષમાં વિભક્ત કરી દરેકને ત્યાગની ભૂમિકા ઉપર મૂકી જુદાં જુદાં કાર્યોની સોંપણી કરી. આદ્યજ્ઞા તમામ વિદ્યાના ભણકાર હતા. જો તેઓ દુન્યવી ભોગવિલાસની તૃપ્તિ માટે દુનિયા-ભરની સંપત્તિ ઉપર આધિપત્ય જમાવવા તેમની વિદ્યાનો ઉપયોગ કરે તો બાકીની તમામ પ્રજાના હાલ આજની એશિયા-આફ્રિકાની પછાત ગણતી પ્રજાઓ કરતાં પણ વધુ ખૂરા થાય.

પરંતુ તેમણે ત્યાગની ભાવના કેળવી. ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાનના પ્રવાહથી પ્રબળે તરબોળ કરવા આશ્રમે બાંધીને રહ્યા અને ધર્મ, સંસ્કૃતિ તેમ જ જ્ઞાનનો પ્રવાહ પ્રજાના દરેક સ્તરમાં પહોંચાડતા ગયા. વિદ્યાની પરબો બાંધીને બેઠા.

રામ, ભીષ્મ, કર્ણ અને અર્જુન જેવા અનેક મહારથીઓને યુદ્ધવિદ્યા શીખવનારા આદ્યજ્ઞા જ હતા. તેમણે ધાર્યું હોત તો પોતે પૃથ્વીપતિ બન્યા હોત. પરંતુ તેમણે પોતાની યુદ્ધવિદ્યાનો ઉપયોગ પૃથ્વીપતિ બનવા ન કર્યો. ક્ષત્રિયોને વિદ્યા શીખવી.

મગધ સામ્રાજ્યના મહાઅભાત્ય, ચાણક્ય, વાલકેશ્વરના રાજ-ભાવન જેવા કે રીજ રોડના 'વર્ષા' જેવા કે નવી દિલ્હીના 'ત્રિમૂર્તિ' જેવા મહેલોમાં ન રહેતાં એક બગીચાના ખૂણામાં પર્ણકુટી બાંધીને રહેતા અને ત્યાંથી આ મહાન સામ્રાજ્યનો વહીવટ ચલાવતા. તેમણે ધાર્યું હોત તો આપણા રાષ્ટ્રપતિ ભવન કરતાં પણ મોટી મહેલાતમાં રહ્યા હોત અને કેન્દ્રના આપણા તમામ પ્રધાનોના પગારના સરવાળા કરતાં મોટો પગાર અને વધુ સગવડ લઈ શક્યા હોત.

મૂળરાજ સોલંકીએ ગામનાં ગામ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણમાં આપવા માંડ્યાં ત્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, ‘અમારે ગામોને શું કરવાં છે ? અમારો ધર્મ યજ્ઞો કરવાનો, પ્રજામાં વિદ્યાનો, ધર્મનો, સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કરવાનો.’

આમની સામે આજે ચૂંટણીની ટિકિટ મેળવવા અઠવાડિયામાં ત્રણ વખત પક્ષપલટો કરનારા અને પ્રધાન થવાની લાલચે પક્ષપલટો કરી સરકાર તોડનારા રાજદ્રોહીઓ કેટલા વામણા, કેટલા કંગાલ લાગે છે ?

ગુજરાતનું મોઢેરા એટલે લશ્કરી વિદ્યાપીઠ. ૧૩ મી સદીના એ વિદ્યાપીઠના આચાર્ય સમસ્ત ભારતવર્ષમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ બાણાવળી ગણાતા. અલાઉદ્દીન ખિલજીનાં ઝંઝાવાતી સૈન્યો દિલ્હીથી દક્ષિણ સુધી ફરી વળ્યાં. પાટણને ભસ્મીભૂત કર્યું, પણ મોઢેરા પાસે આ વિરાટ સૈન્ય વામણું બની ગયું. ભૂંડો પરાજય પામી પાછું ફર્યું. આ આચાર્યે ધાર્યું હોત તો પાટણની ગાદી હાથ ન કરી શકત ? પણ તેમણે માત્ર વિદ્યાપ્રચારમાં જ સંતોષ માન્યો.

બ્રાહ્મણ વર્ણે લાલસાનો ત્યાગ કરી ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને વિદ્યાનો પ્રવાહ વહેતો રાખ્યો. આજીવિકા માટે માત્ર ગુરુદક્ષિણા અને તે પણ વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શિષ્ય પોતાની મેળે આપે તેના ઉપર અને ગૃહસ્થોએ આપેલા દાન ઉપર જ આધાર રાખ્યો.

તેઓ યુદ્ધવિદ્યા ઉપરાંત કૃષિ, પશુપાલન, વેપાર-વાણિજ્ય, શિલ્પ, હુન્નર ઉદ્યોગ વગેરે અનેક વિદ્યાના બાણકાર હતા પણ એ વિદ્યા દ્વારા ધન ઉપાર્જન કરવાની લાલસા ત્યાગીને બીજા વર્ણોને એ વિદ્યા શીખવતા. એ ત્યાગ કાંઈ નાનોસૂનો ન હતો.

બલિદાનની મૂર્તિ - ક્ષત્રિયો.

ક્ષત્રિયોને ભાગે આવ્યું, તમામ લાલસાઓ ત્યાગીને પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું કામ. ચોર-લૂંટારા પ્રજાને પીડે નહિ, પરદેશી દુશ્મનો પ્રજાને રંબાડે નહિ તે માટે હર ઘડી મોતને મુઠ્ઠીમાં રાખી સાવધ રહી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું કામ.

શાંતિને સમયે દેશને સમૃદ્ધ રાખવા, ખેતી કરવી અને પ્રભુ ઉપર કોઈ પણ દિશાએથી આકૃત આવે કે હુધિયાર લઈ ઘોડે ચડી પ્રભાના રક્ષણ માટે ચાલી નીકળવું. અરે ! લગ્નની ચોરીમાં ત્રણ ફેરા કર્યા હોય, ચોથો થાય અને રાડ પડે કે ફૂદીને લગ્નમંડપમાંથી બહાર આવે અને મોત સામે ધસી જાય; કારણ કે એ ક્ષત્રિય છે, ગોપ્રાદાણુ-પ્રતિપાળ છે. ગાય અને ગ્રાદાણુ એટલે ધર્મના, સંસ્કૃતિના, વિદ્યાના અમૃત-ઝરા. એ ઝરા જો સુકાઈ જાય તો પછી પ્રભાની હાલત શું થાય ?

આ ક્ષત્રિયોએ ધાયું હોય તો પ્રભાને લૂંટી નીચાવી લીધી હોત. પણ ના, લૂંટના માલ કરતાં પ્રભાનું ગોપ્રાદાણુ અને સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરતાં કરતાં મેળવેલું મૃત્યુ તેમને વધુ મીઠું લાગતું હતું.

લગ્નની ચોરીમાંથી સંસાર માણવા મહાબળેશ્વરની શીતલ ટેકરીઓને બદલે મોતના મેદાનમાં ધસી જનારાઓની ત્યાગવૃત્તિ કેવી પ્રબળ હશે ?

એ માત્ર બળવાન ન હતા, બુદ્ધિશાળી પણ હતા. પરંતુ એ બળબુદ્ધિ, તેમણે કરોડો કમાવા કરતાં કરોડપતિઓનું રક્ષણ કરવા માટે વાપરવાનું વધારે ઉચિત માન્યું.

તેમના હાથમાં સત્તા હતી. તેઓ ધારે તો વેપારમાં ઝુકાવીને પણ માલેતુબાર થઈ શકતા હતા, પણ તેઓ જાણતા હતા કે જેનો રાજા વેપારી તેની પ્રભા લિખારી. એટલે એ લાલસા પણ તેમણે ત્યાગી.

સત્તાના જોરે તેઓ શૂદ્રોનું, તેમની કારીગરી અને હુન્નર ઉદ્યોગોને લાલ માત્ર પોતા માટે મેળવીને (જેમ આજે ઉદ્યોગોનું Nationalisation કરીને રાજ્યલાલ મેળવે છે તેમ) પણ સમૃદ્ધિ મેળવી શકત. પણ એ તમામ લાલસાઓ ત્યાગીને સમર્પણની મૂર્તિ સમા એ ગોપ્રાદાણુ પ્રતિપાળ અને મોતના આશક બની રહ્યા હતા.

તેમને કરોડપતિ બનવા કરતાં કેસરિયાં કરવાં ગમતાં. “જ્યશિખરને છોડી મારે પક્ષે આવી જાવ તો ગુજરાતનું અડધું રાજ્ય આપું.” એવા ભુવડના સંદેશાને તિરસ્કારી; દેશની, રાજ્યની અને રાજવીની વફાદારીને વળગી રહી મોત સાથે બાથ લીડનાર સૂરપાળના ત્યાગનો વિચાર તો કરો ? વિચાર કર્યો તમને તેની કલ્પના નહિ આવે. આજના તમારા

ચૂંટણીની ટિકિટ માટે પણ અઠવાડિયામાં ત્રણ વખત પક્ષપલટો કરતા રાજ્યધારીઓ સાથે, અખજપતિઓની આંખને ઇશારે નાચતા પ્રધાનો સાથે, કે જે ગમે તેવા રાષ્ટ્રવિરોધી, સંસ્કૃતિવિરોધી, ધર્મવિરોધી અને દુષ્ટ ઇરાદાવાળા ઠરાવોની તરફેણમાં આંગળી ઊંચી નહિ કરીએ તો આવતી ચૂંટણીમાં ટિકિટ નહિ મળે એવા ભયથી થરથરતા રાજ-ક્ષારીઓ સાથે સરખાવો ત્યારે જ સૂરપાળના ત્યાગની ભવ્યતાની કાંઈક અંખી થઈ શકે.

પ્રાદેશો ત્યાગ-મૂર્તિ હતા તો ક્ષત્રિયો ત્યાગ અને બલિદાનની પણ મૂર્તિ હતા.

જગતનો તાત ખેડૂત

સહુ પ્રથમ વૈશ્ય છે ખેડૂત. ખેડૂત ધારે તો પ્રભને ભૂખે મારી શકે. એ ધારે તો સમાજને અંધાધૂંધીમાં ફેંકી શકે. પશ્ચિમનો ખેડૂત કાં તો શોષણખોર છે અથવા શોષણખોરોનો એજન્ટ છે. એણે આજના વિજ્ઞાનની મદદથી ખેતીને લૂંટતું હથિયાર બનાવ્યું છે.

ભારતનો ખેડૂત આજે પણ વિશ્વમાં સહુથી વધુ કુશળ છે. એણે ધાર્યું હોત તો પોતાના માટે ઘણા લાભો પ્રાપ્ત કર્યા હોત. પણ તેણે શોષણખોર થવાને બદલે ત્યાગવૃત્તિ દાખવી જગતના તાતનું ખિરુદ્ધ મેળવવાનું વધુ ઉચિત માન્યું.

આગરતા તાપમાં, કડકડતી ઠંડીમાં, અનર્ગળ વરસાદમાં કે અંજાવાતી પવનની આપટો અને ધૂળની ડમરીઓ વચ્ચે કે ઘોર અંધારી રાતમાં હિંસક પશુઓની ડણક વચ્ચે એ પ્રભને ખવડાવવા અનાજ ઉગાડવા કમર કસીને મંડયો જ રહે છે. ખેતીને એણે કમાણીનું સાધન ન માનતાં યજ્ઞ તરીકે સ્વીકારી.

ખેડૂત જે ખેતી પાછળની યજ્ઞ-ભાવનાને હુકરાવી નફાખોરીનું સાધન બનાવવા લલચાય તો શું થાય, તે આપણી આજની સ્થિતિ કહી આપે છે. ખેતીના વણલખ્યા કાયદાની મર્યાદામાં આજની ખેતીને સમાવી શકાય તેમ નથી.

ધર્મની મર્યાદામાં રહેતા વૈશ્યો

વૈશ્યોનો ધર્મ વેપાર કરીને રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ વધારવાનો. વેપારમાં મૂળ ખેતીમાં છે. વૈશ્યોનો ત્યાગ પણ કયાં ઓછો હતો ? તેઓ તેમની મર્યાદાની બહાર જાય તો શું થાય તે આજના કરોડપતિઓની પ્રવૃત્તિ જ આપણને કહી દે છે.

વૈશ્યોના ધંધા ઉપર હિંદુ ધર્મે મર્યાદા મૂકી છે. અમુક ધંધા જે નાના ઉત્પાદકોના હાથમાંથી શ્રીમંત વૈશ્યોના હાથમાં જાય તો પ્રજાના શોષણની, દુઃખની, માનસિક તાંગીની કોઈ મર્યાદા જ ન રહે. કારણ કે પૈસાના જેરે એ અમુક જીવનજરૂરિયાતની ચીજોના સંઘરા કરીને પ્રજાને નીચોવી શકે. માટે તો તેલ, ધીનો વેપાર કરવાની વૈશ્યોને મનાઈ હતી. દૂધનો તો વેપાર કરવાની જ મનાઈ હતી. વૈશ્યો આ ત્રણે ધંધામાંથી મળતી પૈસો મળી શકે છે તે સારી રીતે જાણી શકે એટલા બુદ્ધિમાન હતા પણ તેમણે ત્યાગવૃત્તિ દાખવી. આવા અનેક ધંધામાં હસ્તક્ષેપ ન કર્યો.

ત્યાગવૃત્તિ તજીને હિંદુ ધર્મની મર્યાદાઓ તોડીને જ્યારે તેમણે આ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે દૂધ, ધી, તેલ, ગોળ વગેરે ક્ષેત્રે પ્રજાની યાતના કેટલી વકરતી જાય છે તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર છે ખરી ?

વૈશ્યો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોની મર્યાદામાં રહીને પણ કરોડો અને અબજો રૂપિયા કમાઈ શકતા એ એમની બુદ્ધિનો પ્રતાપ હતો. ગુજરાતના શ્રેષ્ઠીઓની હૂંડીઓ છેક યુરોપમાં સ્વીકારાતી. તેમની બુદ્ધિ અને પૈસાના જેરે તેઓ સમાજમાં ઘણી અવ્યવસ્થા પેદા કરી શક્યા હોત, જેમ આજના દેશ-વિદેશના કરોડપતિઓ અને અબજપતિઓ કરે છે તેમ. પણ ના ! તેમણે તેમના ભોગ-વિલાસની લાલસાઓ ઉપર અંકુશ રાખી પોતાનાં નાણાંનો સમાજમાં શ્રેય-અર્થે ત્યાગ કરવામાં કૃતકૃત્યતા માની.

ભારતમાં જેટલાં વાવ, ફૂવા, તળાવો, મંદિરો, મઠો, પાઠશાળાઓ, અન્નક્ષેત્રો, સદાત્રતો, ધર્મશાળાઓ, પાણીની પરબો, પાંજરાપોળો વગેરે છે તેવાં અને તેટલાં દુનિયાના કોઈ ભાગમાં તો બતાવો !

આ તમામ દેન મુખ્યત્વે આપણા વૈશ્યોની જ છે ને ! જે સમાજ પાસેથી તેમણે એ ધન મેળવ્યું તે સમાજને ચરણે પાછું ધરી દીધું. સમાજ પાસેથી મેળવેલી સંપત્તિ સમાજને પાછી ધરવા પાછળ પછ તેમની વહેવારું બુદ્ધિ હતી.

ભામાશાએ ધાર્યું હોત તો પોતાની સંપત્તિના બળે એ અકબરને પક્ષે જઈને મેવાડનો સૂરો બની શક્યો હોત. પણ તેણે પોતાની સર્વ સંપત્તિ રાણા પ્રતાપને ચરણે ધરી દીધી, પોતા માટે ગરીબી સ્વીકારી એ ત્યાગ શું નાનોસૂનો હતો ? ભારતના ગામડે-ગામડે આવા નાના-મોટા ભામાશાઓ પાકતા.

સરખામણી કરો આ ભામાશાઓની પેલા વિશ્વના અબજપતિઓની સાથે; જેઓ દુશ્મન-દેશોને પણ હથિયાર વેચી આવે છે, નાનાં નાનાં રાજ્યોનાં પ્રધાનમંડળોને જ ખરીદી લે છે, અને વિશ્વ ઉપર મોતનો વરસાદ વરસાવનારાં સાધનો ફેલાવતા રહી ધનના ઢગલા ભેગા કરે છે, અને આપણા ભામાશાઓને લાખ લાખ વંદન કરવા તમારું મન તલપાપડ થઈ જશે.

તેઓ તેમના ત્યાગ અને દાનવૃત્તિને કારણે માનને પાત્ર હતા. આજની હિંસક અને શોષક અર્થવ્યવસ્થાએ તેમને પ્રજામાં તિરસ્કૃત બનાવ્યા છે.

સમાજની આધારશિલા—શૂદ્રો

શૂદ્ર એટલે હરિજન નહિ. શૂદ્ર શબ્દ પણ હલકો નથી. શૂદ્ર એટલે તમામ કાચી ચીજોમાંથી જીવન ઉપયોગી ચીજો બનાવનાર કારીગર. શૂદ્રો ધારે તો સમસ્ત પ્રજાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ સ્તંભિત કરી નાખે. એ રાષ્ટ્રને મુશ્કેલીમાં પણ મૂકી શકે. પણ તમામ સ્વાર્થી લાલસાઓ ત્યાગીને તેમણે પ્રજાની સેવાઓ જ કરી છે. કેઈ એમ કહે કે શૂદ્રો ત્રણ વર્ણની સેવા કરે છે તો તે ભૂલ છે. શૂદ્ર ચારે વર્ણની સેવા કરે છે.

માનવ-ધર્મની અને માનવ-સેવાની વાતો કરનારા આજે આ

શૂદ્રના અમુક ભાગનું શોષણ કરે છે. અમુકને હઠધૂત કરે છે અને અમુકને પોતાના સ્વાથી^૧ હિત માટે ઉપયોગ કરે છે.

શૂદ્રો સેવાભાવથી કામ કરે ત્યારે જ બ્રાહ્મણોનાં તમામ યજ્ઞો, કાર્યો સંભવિત બને; ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો ત્યાગભાવનાથી લાલસા-રહિત થઈને સેવાયે^૨ કામ કરે તો જ સમૃદ્ધ ખેતી શક્ય બને, તો જ ક્ષત્રિયો પ્રભનું રક્ષણ કરી શકે, વૈશ્યો વેપાર કરી શકે.

વૈશ્યો દ્વારા થયેલાં વાવ, કૂવા, તળાવો, મંદિરો, પાઠશાળાઓ, સદાવ્રતો, અન્નક્ષેત્રો વગેરે સમાજને ઉપયોગી તમામ પ્રવૃત્તિઓ જો શૂદ્રોએ ત્યાગવૃદ્ધિ સ્વીકારી ન હોત તો શક્ય બની ન હોત; તો ભારતનાં શિષ્ય, સ્થાપત્યો, ચૈત્યો જગપ્રસિદ્ધ બન્યાં ન હોત.

શૂદ્રોની ત્યાગવૃત્તિને, સંતોષવૃત્તિને, સેવાવૃત્તિને સીમા જ ન હતી. તેમણે પોતે માત્ર પેટ ભરવા માટે નહિ, શ્રીમંત થવા માટે પણ નહિ, પણ રાષ્ટ્રને માટે પોતાનાં ઓભરો ચલાવતાં ચલાવતાં ભજનોના લલકારથી વાતાવરણને ગાજતું રાખ્યું હતું.

આ પ્રમાણે આખી સમાજવ્યવસ્થા ત્યાગવાદ ઉપર રચાયેલી હતી. ત્યાગવાદ એ જ ભારતનો સાચો વાદ છે. કેસરીઆની કથાઓ અને ગામડે ગામડે જીભેલા પાળિયા આ ત્યાગવાદનું સર્જન છે. પવિત્ર ધર્મગ્રંથો પાછળ પણ ત્યાગવાદ ઝળહળે છે. જ્યાં સુધી પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનું આક્રમણ ન આવ્યું અને મૂડીવાદે, સામ્યવાદે અને સમાજવાદે ત્યાગવાદને અભડાવ્યો નહિ ત્યાં સુધી હિંદુ પ્રભમાં ત્યાગવાદ ગૂંથાઈ ગયો હતો. ત્યાગ એ ગૌરવનો, માનનો વિષય હતો. ત્યાગવાદને વિદેશી વિચારધારાએ, વિદેશી સંસ્કૃતિએ, વિદેશી અર્થવ્યવસ્થાએ અભડાવ્યો છે એટલે હવે ત્યાગ ખેવકૂદ્રીમાં ખપે છે.

આશ્રમ-વ્યવસ્થામાં પણ ત્યાગની પ્રધાનતા

હિંદુ પ્રભાની આશ્રમવ્યવસ્થા પણ ત્યાગવાદ ઉપર રચાયેલી હતી. ૨૫ વરસ સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્ય^૩ પાળી વિદ્યાભ્યાસ કરવો. ૨૫ થી ૫૦ વરસ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમી બની, બ્રાહ્મણોએ ધર્મ^૪ અને વિદ્યાપ્રચાર કરવો, ક્ષત્રિયોએ પ્રભનું રક્ષણ કરવું; વૈશ્યોએ વેપારવાણિજ્ય વડે

રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ કરવું અને શુદ્ધોએ ત્રણે વર્ણો પોતાને સોંપવામાં આવેલી જવાબદારી સરળતાથી ઉપાડી શકે તે માટે સેવાભાવે તેમને મદદ કરવી. ૫૦ વરસથી ૭૫ વરસની ઉંમર સુધી વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં રહી સંસારની સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરી ઈશ્વરાભિમુખ બનવા પ્રયત્ન કરવો અને સમાજ-સેવા કરવી. પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવનો પ્રભને લાભ આપવો, અને ૭૫ વરસની ઉંમર થાય એટલે સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રવેશી, ઘરખાર, કુટુંબ-કળીલા, સગાંસ્નેહી સર્વનો ત્યાગ કરી જંગલમાં જઈ રહેવું. અને જંગલનાં ફળ-ફળાદિ વડે અથવા ભિક્ષા માગીને પેટ ભરવું. અને ઈશ્વરભજન, જપ-તપમાં બાકીના દિવસો વિતાવવા.

મોટા ચમરબંધી રાજવીઓ પણ રાજપાટ છોડી જંગલમાં જઈ ભિક્ષા વડે પેટ ભરતા. આમ આશ્રમ-વ્યવસ્થામાં ત્યાગ કેન્દ્રસ્થાને હતો. સાધુસંતો-મુનિભગવંતોના ત્યાગની તો વાત જ શી કરવી? હિંદુધર્મ જ એવો ધર્મ છે કે જેના સાધુસંતો કઠોર સંયમ પાળી અપરિગ્રહ-વ્રત ધારી ત્યાગમય જીવન ગાળે છે. જેઓ પોતે જ્યાં રહેતા હોય તે જગા સાથે પણ મોહ, મમતા ન બંધાય માટે રોજ ફરતા જ રહે છે. માત્ર ચોમાસાના ચાર મહિના જ એક સ્થળે સ્થિર રહે છે, અને આ ચાર મહિનામાં પણ તેઓ પ્રભને ધર્મનું જ્ઞાન આપવા કેટલો કઠોર પરિશ્રમ કરતા હોય છે!

આપણા સાધુઓનાં આ કઠોર તપ, સંયમ અને અપરિગ્રહની સામે, ખ્રિસ્તી ધર્મના પાદરીઓ જુઓ : નથી અપરિગ્રહ, નથી સંયમ. દારૂ, માંસાહાર અને ભોગવિલાસમાં જ રમ્યા-પમ્યા રહે છે. વિશ્વમાં સેવાનાં નામે વિગ્રહો સળગાવે છે. આસામ એનો તાબો જ દાખલો છે.

હિંદુ પ્રભએ સંસારનાં અને ધર્મનાં સર્વ કાર્યો ફળની ઇચ્છા-રહિત થઈને કરવાનાં હોય છે. યજ્ઞ, જપ, તપ દાન વગેરે પણ ફળની ઇચ્છારહિત કરવામાં આવે છે, અને તે કાર્યો પછી તેનું જે ફળ હોય તે ઈશ્વરને ચરણે ધરી દેવામાં આવે છે. આમ જન્મથી મરણ પર્્યંત હિંદુ સંસ્કૃતિએ ત્યાગ અને અપરિગ્રહને જ શ્રેષ્ઠ માનેલ છે.

જ્યારે ભારતની સરહદની પેલે પાર જન્મેલા મૂડીવાદ, સામ્યવાદ કે સમાજવાદમાં માત્ર સ્વાર્થવૃત્તિ, પરિગ્રહ અને હિંસા તેમ જ શોષણખોરી રહેલાં છે. એ ત્રણે વાદોના બંધારણમાં જ હિંસા અને શોષણખોરી રહેલાં છે.

આ શોષણખોરી અને સમસ્ત વિશ્વની સર્વ સંપત્તિના માલિક બની જવાની રાક્ષસી આકાંક્ષાએ જ આપણે બળે વિશ્વયુદ્ધો જોયાં છે, અને એ બન્નેથી પણ વધારે ભયંકર ત્રીજા વિશ્વવિગ્રહ તરફ આપણે ધસઠાઈ રહ્યા છીએ.

ત્યાગ એ પ્રજાઓના લોહીમાં જ નથી. એટલે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ અનિવાર્ય છે. પણ જો આવી રહેલા આણુયુદ્ધ અને લેસર-કિરણો વડે લડાનાર મહાભયાનક યુદ્ધથી જો બચવું હોય તો ભારતે ત્યાગવાદની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી જ જોઈએ. અને તેનો અમલ ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષાના કાર્યક્રમ દ્વારા જ થઈ શકે. ભારતથી આ થઈ શકે તેમ છે. કારણ કે, તેના લોહીમાં તેનો લાખો વરસનો વારસો છે.

આપણે આપણા હાથે જ જો વર્ણુ-વ્યવસ્થા અને આશ્રમવ્યવસ્થા તોડી ન હોત અને ત્યાગવાદને મૂડીવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદથી અલગડાવ્યો ન હોત તો વૃદ્ધોની જે યાદવાસ્થળી જે દિલ્હીમાં જોઈ, અને રાજ્યોનાં પાટનગરોમાં જોઈએ છીએ, એ દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ન હોત.

મૂડીવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદને ધર્મ સાથે નિરૂપત નથી. સામ્યવાદ અને સમાજવાદ ધર્મને તિરસ્કારે છે. મૂડીવાદ તેને તિરસ્કારતો નથી, પણ પોતાનાં દુષ્ટત્વોમાં તેને હસ્તક્ષેપ કરવા દેવા તૈયાર નથી. હિંદુ પ્રજા પોતાના દરેક કાર્યને ધર્મની કસોટી ઉપર મૂકીને ચાલતી.

વેદ અને જૈન ધર્મ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા સંગ્રહખોરી—એ તમામને ત્યાગી તમામ લાલસાઓથી મુક્ત રહી અહિંસા, અપરિગ્રહ અને અનુકંપાવૃત્તિ દ્વારા સુખશાંતિ મેળવવા શીખે છે. આવા ધર્મનો દ્રોહ કરવાથી હિંદુ પ્રજાને કાંઈ લાભ મળે નહિ.

ઐશ્વર્યની સમતુલા જળવાઈ રહે એ માટે હિંદુ પ્રજાના ધર્મોએ આવકના છઠ્ઠા ભાગથી વધુ કર લેનારા રાજાઓને ચોર કહ્યા છે અને તેમને રાજગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવાની સલાહ પણ આપી છે. એટલું જ નહિ, તમામ રાજવીઓએ અને શ્રીમંતોએ અમુક સમયને અંતરે પોતાની તમામ સંપત્તિ પ્રજાની વચ્ચે લૂંટાવી દેવાની આજ્ઞા આપી છે.

સામ્યવાદ અને હિંદુ પ્રજાના ત્યાગવાદ વચ્ચે આ એક મોટો તફાવત છે. એક ખૂનામરડી દ્વારા લૂંટી લેવાનો આદેશ આપે છે, બીજો પ્રેમપૂર્વક પોતાની ઇચ્છાથી સમર્પણ કરી દેવાનું શીખવીને મોક્ષ-માર્ગે ચડાવે છે.

મૂડીવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદ, એ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, વેર, સંઘરાજોરી અને લાલસાથી ખદબદે છે. આ તમામ દૂષણો દુઃખના દાવાનળ જેવાં છે અને લોકોને અધો-ગતિમાં નાખનારાં છે.

હિંદુ પ્રજાનો ત્યાગવાદ એ તમામ દુર્ગુણોને ત્યાગવાનું તો કહે છે; પણ તમામ શુભ કર્મોનાં ફળ પણ ત્યાગીને ઈશ્વરને સમર્પણ કરવાનું કહે છે જેથી અંતે મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ થઈ શકે.

ઉપસંહાર

મજૂરીરૂપી મૂડીનું લીલામ

મૂડીવાદની આધારશિલા જ શોષણ છે. ઉત્પાદનનાં નવાં યાંત્રિક સાધનો ઉપર એ પોતાનો કાબૂ રાખે એટલું પૂરતું નથી. એ ચાહુ રાખવા માટે પોતાની મૂડી ઉપરાંત મજૂરોની મજૂરીરૂપી મૂડી પણ ભેઈએ. અને એ મૂડી ઓછામાં ઓછી કિંમતે પડાવી લેવી ભેઈએ.

માણસ જ્યારે ચારે બાજુથી મૂંઝાય છે, તેને બીજો કોઈ આધાર નથી રહેતો ત્યારે જ તે પોતાના મકાન, દાગીના કે જમીન અથવા પશુરૂપી મૂડી વેચે છે. આ મજૂરો પોતાની મજૂરીરૂપી મૂડી વેચવા નીકળ્યા તે પહેલાં તેઓ તે મૂડી પોતાનાં નાનાં ઉત્પાદક

સાધનોમાં લગાડતા. તેમાંથી જે માલ બનતો તેના ઉપર તેનો પોતાનો અધિકાર હતો અને તે માલની આવકમાંથી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા.

મૂડીદાર વર્ગે સત્તાની સહાયથી તેમનાં સાધનો સ્થગિત કરી દીધાં. તેમના માલમાંથી તેમને નફાને બદલે નુકસાન થાય એવાં પગલાં લેવાયાં. એટલે આખરે ગુજરાન ચલાવવા આ નાના કારીગરોને પોતાની મજૂરીરૂપી મૂડી, મૂડીદારોને વેચવાની ફરજ પડી. હવે તેઓ જે ઉત્પાદન કરે તેના ઉપર તેમનો કોઈ અધિકાર ન હતો. તેઓ માત્ર તેમની મજૂરીની વેચાણ કિંમતના ધણી હતા.

જેમ વેચનારા વધારે તેમ વેચાણની વસ્તુની વેચાણ કિંમત ઓછી જાડે. કારીગરોના અતિ મોટા વર્ગને બેકાર બનાવી તેમની મજૂરીરૂપી મૂડી વેચવાની ફરજ પડે તેવી સ્થિતિ પેદા કરનારા માલિકોને જોઈએ તેના કરતાં વધુ મૂડી વેચાવા આવે ત્યારે કુદરતી રીતે જ તેનો ભાવ નીચો બોલાય. આમ મજૂરોને ઓછી કિંમતે પોતાની મૂડી વેચવાની ફરજ પડી અને તેમનું શોષણ-થવાનું શરૂ થયું.

ઇંગ્લેંડમાં બળવો કેમ ન થયો ?

ઇંગ્લેંડ અને બીજાં યાંત્રિક ઉદ્યોગીકરણ તરફ આગળ ધપતાં પશ્ચિમી રાજ્યો પાસે પોતાના ઉદ્યોગો માટે કાચો માલ સસ્તા ભાવે પહોંચી લેવા અને પોતાનો તૈયાર માલ જાંચા ભાવે લેવાની ફરજ પાડવા માટે સંસ્થાનો હતાં. એટલે તેમને ત્યાં મજૂરો અને માલિકો વચ્ચે ચક્રમક ઝરતી છતાં તેઓ પોતાના મજૂરોની મૂડીથી વધુ કિંમત આપી શકતા—(વધુ રોજી) એટલે કાર્લ માર્ક્સની જે માન્યતા હતી કે આ રાજ્યોમાં પ્રથમ બળવો થશે તે સદંતર ખોટી પડી.

ભારતનું બે દિશાએથી શોષણ

ભારતમાં મૂડીવાદ અંગ્રેજો લાવ્યા પછી ભારત પોતે જ અંગ્રેજોનું સંસ્થાન બની ગયું હતું, એટલે ભારતીય મૂડીવાદે તો પોતાની પ્રજાને જ લૂંટવા સિવાય બીજો વિકલ્પ હતો જ નહિ. ભારતને નસીબે બે દિશાએથી લૂંટાનું પડતું. યુરોપી મૂડીવાદ તરફથી અને દેશી મૂડીવાદ.

તરફથી. પરિણામે મજૂરોમાં અસંતોષ વધ્યો. જમશેદપુર અને મુંબઈની મિલોમાં ૧૯૨૮માં સામાન્ય હડતાળ પડી, જે આઠ મહિના ચાલી.

મૂડીવાદી માનસની કૂરતા

આખરે મજૂરોની હાલતની તપાસ કરવા સરકારે એક કમિટી નીમી. આ કમિટી સમક્ષ એક મિલમાલિકે આપેલી ગુખાનીમાં ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબથી મૂડીવાદી માનસની કૂરતા ઉપરથી પડદો ખુલ્લો થઈ બાક્ય છે.

કમિટીના પ્રમુખે મિલમાલિકને પૂછ્યું, “તમારા મજૂરો રોજ શું ખાય છે?”

મિલમાલિકે કહ્યું, “ગુવારના રોટલા અને ચટણી.”

પ્રમુખ : “તેમને બીજા કોઈ વધારાના પોષણની જરૂર ખરી કે નહીં?”

મિલમાલિક : “ગુવારમાં તમામ પોષણ મળી શકે છે.”

પ્રમુખ : “પણ મજૂરોને ખાવામાં કોઈ વિવિધતા જોઈએ કે નહિ? તેમને કોઈ વાર બીજા સારી ચીજ ખાવાનું મન ન થાય?”

મિલમાલિક : “મજૂરોએ હમેશાં પોતાની ઇચ્છા ઉપર કાબૂ રાખવો જોઈએ.”

સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી મજૂરોને વધુ રોજી મળે તેવા ઘણા કાયદા થયા છે, છતાં મજૂરોને રક્ષણ મળ્યું નથી. પગારમાં જે કાંઈ વધુ મળે છે તે દાડ અને જુગારમાં ઝુંટવાઈ બાક્ય છે અને વધતી મોંઘવારીના ખર્ચને તેઓ પહોંચી વળી શકતા નથી. ઉપરાંત આપણી પાસે શોષણ માટે સંસ્થાનો ન હોવાથી જો કારખાનાંઓ ચાલુ રાખવાં હોય તો સમસ્ત પ્રજાનું શોષણ વિવિધ માર્ગો દ્વારા કરવું જ પડે છે અને મજૂરો પણ પ્રજાનો જ એક ભાગ હોવાથી તેમનું શોષણ ચાલુ જ છે.

બીજા હાથ ઉપરથી માલિકો ફરિયાદ કરે છે કે મજૂરો વધુ પગાર માગે છે પણ બદલામાં પૂરું કામ આપતા નથી. જો કે આપણે તેમને એમ પૂછી શકીએ કે તમે તેની મજૂરીરૂપી જે મૂડી ખરીદો છો તેની વાજબી કિંમત આપો છો ખરા? વાજબી એટલે વધુ નહિ

તો તેમના રોજિંદા ખરચને પહોંચી વળીને કંઈક બચાવી શકે એટલી, તેમનાં ઘરનાં સ્ત્રી-બાળકોને પણ પોતાની મજૂરીરૂપી મૂડીનું લીલામ ન કરવું પડે અને પુરુષોની આવકમાંથી જ આખા કુટુંબનું ગુજરાન ચાલી શકે એટલી કિંમત તો હોવી જોઈએ, જે નથી.

અને મજૂરો પૂરું કામ નથી આપતા તે ફરિયાદ સાચી માનીએ તો પણ કામ પૂરું ન આપવાનાં બે કારણ હોઈ શકે : (૧) તેમને નીતિમત્તા અને ફરજનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું નથી પણ મજૂર-આગેવાનો અને ઘણી વખત કહેવાતા સમાજવાદી પ્રધાનો તરફથી પણ તેમની લાગણીઓ માલિકો વિરુદ્ધ ઉશ્કેરાયેલી રાખીને તેમનામાં ઈર્ષાવૃત્તિ જાગ્રત કરવામાં આવે છે અથવા (૨) તેઓ દિવસે દિવસે શારીરિક અશક્ત બનતા બચે છે.

રેશનનું સરેલું અનાજ અથવા ખુલ્લા બજારનું હાઈપ્રાઇનું સત્વહીન અનાજ, પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોમાં આરોગ્યની અને શુદ્ધતાની કસોટી ઉપર બિલકુલ ટકી શકે નહિ એવાં સિન્થેટિક દૂધ અને ઘી અને તે પણ અતિ અદ્ય પ્રમાણમાં, જંતુનાશક દવાઓની અનાજમાં રહી જતી ધીમી જેરી અસરથી મનુષ્યોની હરાઈ જતી શક્તિ, અવાજ અને હવાના પ્રદૂષણથી લાંગી પડતા જ્ઞાનતંતુઓ, જુગારથી, દારૂથી, આર્થિક ભીંસને કારણે તેમ જ છાતીએ છાતી ભીંસાય એવી ગિરદીમાં રોજ બેથી ત્રણ કલાક મુસાફરીથી શરીરના સ્નાયુઓ અને હાડકાંઓનું કમજોર થતા જવું...આ તમામ કારણોએ દિન-પ્રતિદિન અશક્ત બનતા મજૂરો પૂરું કામ ન આપે તો એ વાંક એમનો નથી પણ એવી પરિસ્થિતિ પેદા કરનારા મૂડીદારો, મોટા ઉદ્યોગપતિઓ પોતે છે.

તેઓ આ સ્થિતિ ન સુધારે તો મજૂરો હજી વધુ અશક્ત થશે. એનું પરિણામ તો પ્રજાએ જ ભોગવવું પડશે. કારણ કે, જેમ ઉત્પાદન ઓછું થશે તેમ ઉત્પાદન-ખરચ વધશે અને આપણી પાસે શોષણ માટે સંસ્થાનો ન હોવાથી એ મોંઘાં બનતાં ઉત્પાદનનો ખરચનો બોલો આપણી જ પ્રજાને માથે પડશે.

સામ્યવાદમાં પણ મજૂરોનું શોષણ

સામ્યવાદનો સિદ્ધાંત એવો છે કે મજૂરોએ ઓછામાં ઓછું કામ કરીને વધુમાં વધુ રોજ મેળવવી જોઈએ. પણ વધુ પગારના બદલામાં તેમણે પોતાની સ્વતંત્રતા ગુમાવી દીધી છે અને જેમ ઓછું કામ, અને વધુ પગાર તેમ ઉત્પાદન ખર્ચ વધારે. ઉત્પાદન-ખર્ચ વધે તેમ માલ મોંઘો થાય અને માલ મોંઘો થાય તેમ જીવનખર્ચ વધે. એટલે સામ્યવાદમાં પણ સરવાળે મજૂરોને લાભ નહિ. ઉપરાંત જેમ ઉત્પાદન વધારે તેમ બહારની દુનિયામાં એ ઊંચા ભાવનો માલ વેચવો પરવડે નહિ. માટે તેણે પણ તમામ પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાની ઘોષણા કરવા છતાં સંસ્થાનો મેળવવાં જ જોઈએ.

રશિયાએ પોતાનાં પડોશી રાજ્યો ઉપર લશ્કરી કહી શકાય એવા એવા અંકુશ જમાવવા ઉપરાંત આર્થિક અંકુશ પણ નથી મેળવ્યો? અને અફઘાનિસ્તાન તરફની એની આજેકૂચ પણ તેને પોતાનું સંસ્થાન બનાવવા માટે નથી?

ચીન પણ પોતાની સરહદ ઉપરનાં રાજ્યોને પોતાનાં નવા પ્રકારનાં સંસ્થાનો બનાવવા નથી મથતું?

સમાજવાદમાં પણ એ જ સ્થિતિ

સમાજવાદીઓ માને છે કે - મજૂરોમાં નફાની સમાન વહેંચણી થવી જોઈએ. પણ જો ઉત્પાદનનાં સાધનો ઉપર તમારો અંકુશ ન હોય તો સમાજવાદીઓને પણ પણ કાં તો મજૂરોનું, કાં તો સમગ્ર પ્રજાનું શોષણ કરવું પડશે અથવા ઊંજા વિકલ્પરૂપે નવાં સંસ્થાનોની શોધમાં નીકળવું પડશે. જેનું પરિણામ વિશ્વયુદ્ધ જ આવે, એ બખ્તે વખત સાબિત થઈ ચૂકેલી હકીકત છે.

મજૂરો નહીં, પણ કારીગરો

જ્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિ એમ માને છે કે નફાની નહિ પણ ઉત્પાદિત માલની સમાન વહેંચણી થવી જોઈએ, મજૂરી રૂપી મૂડીનું વેચાણ ન થવું જોઈએ. પણ તે મૂડી ઉત્પાદિત માલનો માલિક તેનો ઉત્પાદક પોતે હોવો જોઈએ.

આપણે ત્યાં મજૂરો નહિ પણ સ્વતંત્ર કારીગરો હતા. તેમનું શોષણ કરનાર કોઈ માલિક ન હતો. ઉત્પાદિત થયેલો માલ તે ઉત્પાદન કરનારાઓના શ્રમ અને સૂઝ મુજબ યોગ્ય રીતે વહેંચાઈ જતો.

ખેતરોમાં પણ મૂડીવાદી, સમાજવાદી અને સામ્યવાદી વ્યવસ્થાએ ખેતમજૂરોની રોજી પૈસામાં ખરીદીને મુશ્કેલી પેદા કરી. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ખેતરમાં કામ કરનારાઓની મજૂરીરૂપી મૂડીમાં ઉત્પાદિત થયેલા માલની વહેંચણી થતી. દરેક કારીગરને અને ખીબા શ્રમ કરનારાઓને ખેતરમાં પેદા થયેલા માલમાંથી ભાગ મળતો. એ વધુ સારી વ્યવસ્થા હતી. તેનાથી મોંઘવારી, કુળાવો અને બ્રષ્ટાચારને અવકાશ જ ન રહેતો.

ખનીજ સંપત્તિની માલિકી કોની ?

એક ખીબે નવો મુદ્દો પણ વિચારવા જેવો છે. ઈશ્વરે મનુષ્યોને પાણી, વૃક્ષો અને પશુઓથી માંડી વિવિધ ખનીજ પદાર્થો રૂપી અઢળક સંપત્તિ આપી છે. જે જે પ્રદેશમાં એ સંપત્તિ હોય તે સંપત્તિની માલિક રાજસત્તા નહિ પણ પ્રબલ છે. રાજસત્તાને તેનો પોતાની મરજી પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાની, મૂડીદારોને તે ખોદી કાઢવાનો ઇબ્જરો આપવાની, તેનો જરૂરિયાત ન હોય એવાં કાર્યોમાં દુર્વ્યય કરવાની કે દુર્વ્યય કરવા દેવાનો અધિકાર ખરો ?

એ સંપત્તિઓને મર્યાદા બહાર ખોદી કાઢીને તેનો વિનાશક હથિયારોમાં ઉપયોગ કરવો, શોષણ-કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો, અને તેમાંથી થતો મબલખ નફો રાજ્યની અથવા એનો ઇબ્જરો લેનારા મૂડીદારોની તિબ્જેરીમાં જમા થવા દેવો એ ન્યાયી અને સલાહભર્યું છે ખરું ? એની માલિકી તો સમય પ્રબળી છે. એ જ પ્રબળને તેમની જ સંપત્તિ વટે લૂંટવી, કુદરતી સંપત્તિનો ક્ષય કરવો જવો અને વિશ્વશાંતિને ભ્રમમાં મૂકવી એમાં કેટલું ઠહાપણ છે, કેટલો ન્યાય છે એ વિશ્વના કાદ્યા પુરુષોએ વિચારવાનો સમય પાકી ગયો છે.

જો ખનીજ સંપત્તિઓ, જેવી કે લોહું, ડિઝલ, કોલસો, એલ્યુમિનિયમ, તાંબું વગેરેને પ્રબળી માલિકીની ઠરાવી રાજસત્તા કે મૂડી

દારોની માલિકી નાબૂદ કરવામાં આવે તો વિશ્વયુદ્ધનો ભય કદાચ હંમેશને માટે ટળી જાય.

ખનીજ સંપત્તિનો દુર્વ્યય અટકાવો

જેમ પાણી, માટી, રેતી વગેરે પ્રજા પોતાની જરૂરિયાત પૂરતી જ મફત વાપરે છે કારણ કે, એ તેમની માલિકીની છે. તે જ પ્રમાણે ખીજી તમામ ખનીજ સંપત્તિ પણ પ્રજાની માલિકીની છે. પ્રજા પોતે તે માટીની માફક ખોદી લઈ જઈ શકે નહિ, પણ એક એવી પ્રભુકીય સંસ્થા હોવી જોઈએ જે પ્રજાની જરૂરિયાત પૂરતી જ એ સંપત્તિ ખોદે અને એ ખોદવાનો જે ખર્ચ આવ્યો હોય તે ચડાવીને પ્રજાને આપે. તેની નિકાસ પણ ત્યારે જ થાય જ્યારે તેના બદલામાં આપણને આપણે ત્યાં ન થતી ખનીજ સંપત્તિ ખીજા દેશમાં થતી હોય ત્યાં તેમની સાથે વિનિમયના ધોરણે આપ-લે થઈ શકે.

આવી કોઈ વ્યવસ્થા વિચારવામાં નહિ આવે તો વિશ્વના થોડાક સત્તા અને ધનભૂખ્યા, લાલસાના ગુલામો આ પ્રજાની તમામ ખનીજ સંપત્તિનો નાશ કરી નાખશે.

આ વ્યવસ્થાની જો કોઈ પહેલ કરી શકે તો ભારત જ કરી શકે. કારણ કે હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન લાલસાત્યાગ, અપરિગ્રહ અને અહિંસા ઉપર જ રચાયું છે. થોડાક ધનભૂખ્યા અને સત્તાભૂખ્યા માનવીઓને હાથે સંપૂર્ણ રીતે પોતાની માલિકીની ઈશ્વરદત્ત સંપત્તિનો નાશ થતો અટકાવવા અને તેમ કરીને ભવિષ્યની પેઢીને દારૂ પ્રશ્નોના ભોગ થતા બચાવવા જગતની પ્રજાઓ કટિબદ્ધ થશે ખરી ?

કાર્લ માર્ક્સે કહ્યું હતું કે Prolet rians of the world unite you have nothing lose but your Chains એ ખોટું હતું. આજે વિશ્વની પ્રજાને એમ કહી શકાય કે People of the world unite you have nothing to save except your natural wealth culture and humanity from complete destruction.

✱

આ યુગનું સર્વોચ્ચ પાખંડ :

લોકશાહીના મહોર નીચે !

જે લોકશાહીના ગુણ ગાતાં ભારતમાં કોઈને હજી થાક લાગ્યો નથી; જેનાં આવતાં જતાં અત્યંત ભયંકર અનિષ્ટો તરફ હજી કોઈની નજર પડી નથી; જે પ્રયોગ સર્વત્ર ધરાવે નિષ્ફળ ગયો છે તે લોકશાહી શું છે તે બાજુ છે ? તે તો મહાભયંકર પાખંડી માણસોના એક ટોળાનું; સુંદર મજાનું મહોરું છે. જેનાથી સહુને કળીને લૂંટી શકાય છે.

અહીં જ વાંચો; અમેરિકન પત્રકાર વોલ્ટર લિપ્મનના શબ્દો... [ભૂમિપુત્ર તા. ૬-૬-૭૬ માંથી]

“ લોકશાહીમાં બહુમતીની ઇચ્છાને સર્વોપરી માનવામાં આવે છે. બહુમતીને બાજુ કાયદાનું કોઈ બંધન નથી. કેમ કે એ પોતે જ કાયદા ઘડે છે. સાચું શું ? અને ખોટું શું ? તે વિષે અંતિમ નિર્ણય તેનો જ ગણાય છે. પરંતુ તાર્કિક દૃષ્ટિએ અને વ્યવહારમાં આ સિદ્ધાન્તે એકહથ્થુ સત્તાવાળા રાજ્યને જન્મ આપ્યો છે. અમર્યાદ આપખુદીની તે એક આધુનિક આવૃત્તિ છે. તેને માટે ગાદી ઉપરનો વારસહક્ક સાબિત કરવો પડતો નથી અથવા કોઈ લશ્કરી વિજય પણ મેળવવો પડતો નથી. લોકોની બહુમતીના જોરે તે આપોઆપ તમને મળી જાય છે. આપણા જમાનાનું આ એક સર્વોચ્ચ પાખંડ છે; જે લોકશાહીનું મહોરું પહેરીને ફરે છે.

—પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

[૩૦]

સમાજદર્શન

[૧] સમાજદર્શન

આજથી ૬૦ વરસ પહેલાંની એટલે કે ઈ. સ. ૧૯૧૫-૧૬ આસ-
પાસની આ વાત છે. અમે હાઈસ્કૂલમાં ભણવા જઈએ કે મંદિરે પૂજા
કરવા જઈએ, વચ્ચે ઇસ્માઈલ મતવાનું ઘર આવે. નાનું એવું મકાન,
૪૦-૫૦ જેટલી ગાયો જીભી હોય. એક ખાટલા ઉપર ઇસ્માઈલ મતવો
ખલો રૂંઝણું નાખીને બેઠો હોય. (રૂંઝણું એટલે દોહતી વખતે ગાયના
પાછલા બે પગ અને પૂંછડું તથા ભેંસના આગલા બે પગ બાંધવાનું
દોરડું.)

એક ખાટલા ઉપર દૂધ દોહવા માટેની પિત્તળની ચકચકિત
તામડીઓ માંજ સાફ કરીને તડકામાં સૂકવવા મૂકી હોય. દૂધ દોહવા
બેસે ત્યારે તામડી ભીની હવાવાળી પણ ન રહે એની ખાતરી કરી
લે. પાણીનું એકાદ ટીપું પણ બાજુમાં રહી ન જાય માટે તડકામાં
સુકાયેલી તામડીમાં પણ કપડાનો કટકો ફેરવી લે.

એનો મોટો દીકરો હવે ગાયો ચારવા અને દોહવા જેવડો મોટો
થયો હોતો. એક વખત અમે ત્યાંથી પસાર થતા હતા ત્યારે તે ગાય
દોહવા બેઠો. પણ તેણે તામડીમાં કપડું ફેરવ્યું નહિ. ઇસ્માઈલે તરત
તેને કપડાર્યો, ‘દીકરા, તામડીમાં લેજ પણ ન રહે માટે તેમાં કપડું
ફેરવી લેવાનું ભૂલતું જ નહિ. આપણે ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુઓને દૂધ
આપીએ છીએ. તેમને આપણા પાણીનો છાંટેય ન ખરે. એમનો
ધરમ અભાસવવાનું આપણને પાપ લાગે, બે તામડીમાં જરા પણ લેજ
રહી ગયો હોત તો.’

તેના દીકરા વલીએ તરત કપડું લઈ તામડી અંદરથી અને
બહારથી લૂછી નાખી અને પછી ગાય દોહવા લાગ્યો.

મતવા એ મુસલમાન કોમની એક જાત છે. આપણો અમુક ભણેલો વર્ગ એમ માને যে કે જ્ઞાતિપ્રથાથી જ ભારતનું પતન થયું છે; એટલે જ્ઞાતિપ્રથાની ટીકા કરવામાં ગૌરવ માને છે. પણ જ્ઞાતિપ્રથા દરેક ધર્મ અને સમાજમાં હોય છે. મુસ્લિમોમાં પણ ઘણી જ્ઞાતિઓ છે. મતવા જ્ઞાતિનો વંશપરંપરાનો ધંધો ગાયો પાળવાનો. તેમની એક આસિયત કે મતવો ગાયો જ પાળે અને મતવાની પ્રામાણિકતા એવી કે કદી દૂધમાં ખણીનું ટીપું ન નાખે.

શ્રી વલ્લભી સંપ્રદાયની હવેલીઓમાં દૂધનો પુષ્કળ ઉપયોગ હોય એટલે હવેલીની પોતાની માલિકીની ગાયો હોય છતાં કોઈ પ્રસંગે દૂધની ખેંચ પડે તો તેઓ મતવા પાસેથી જ દૂધ ખરીદે. મતવા કોમ માટે હિંદુઓને પૂરો વિશ્વાસ. આજે તો સરકારની પશુવિરોધી નીતિએ મતવા કોમની આ પ્રખ્યાત માલધારી સંસ્થાને ભાંગી નાખી છે અને મુસ્લિમોએ ગોવધબંધીની માગણીનો વિરોધ કરીને પોતાની જ કોમને હિંદુઓ કરતાં પણ વધારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે.

મુસ્લિમોએ વગર સમજ્યે હિંત ધરાવતી વ્યક્તિઓના હાથમાં હથિયાર બનીને ગોવધબંધીની માગણીનો વિરોધ ચાલુ રાખીને જેમની સાથે તેઓ હજાર વરસથી રહે છે તેમનો સદ્ભાવ ગુમાવ્યો છે. પોતાની કોમને મળી શકે એવું સહુથી સસ્તું અને શ્રેષ્ઠ પોષણ (દૂધ) ગુમાવીને અપોષણનાં દરદોના શિકાર બન્યા છે, મોંઘવારીનો શિકાર બન્યા છે અને પોતાની અનેક જ્ઞાતિઓ જેઓ ગાય અને ગોવંશ દ્વારા જ આજીવિકા મેળવતી તેમને એકાર બનાવીને કોમમાં ગરીબીનો વધારો કર્યો છે.

તેમણે એટલો પણ વિચાર નથી કર્યો કે આઠ કરોડ મુસ્લિમોમાં કેટલા મુસ્લિમો ગોમાંસ ખાઈ શકે છે! અરે પાકિસ્તાનમાં કેટલા જણ ખાતા હશે? પણ દૂધ તો શ્રૌડુંઘણું લાખો પી શકતા હશે અને ગોવધબંધીની માગણીને ટેકો આપી સંપૂર્ણ ગોવધબંધી કરાવે તો તમામ મુસલમાનોને સસ્તું સારું દૂધ મળી શકે અને કરોડો મુસ્લિમોને ગાય અને ગોવંશ દ્વારા રોજી પણ મળે, અને કોમમાં સમૃદ્ધિ તેમ જ રોજગારીનો ખૂબ વધારો થાય.

ઉપર લખેલ સમયની આસપાસનો એક બીજો પ્રસંગ પણ યાદ આવે છે. અમારી બે વરસની વાછડી માંદી પડી. ગામના વેટરનરી સર્જને ઘણી દવા આપી પણ વાછડી તો વધુ ને વધુ રિખાવા લાગી. આખરે અમારા ગોવાળે સલાહ આપી કે વાછડી બચાવવી હોય તો આ વિલાયતી દવાઓ છોડો અને મામદ મતવાને બોલાવી લાવો, તો ઝપાટામાં વાછડી સારી થઈ જશે.

મામદ મતવાના ઘરનું ઠેકાણું 'પૂછી હું' તરત જિપડયો તેને તેડવા. મામદ મતવો અમારા ગામનો બહુ મોટો માલધારી. તેને ઘેરે પહોંચ્યો તો જોયું કે બહારના વાડામાં આશરે પાંચસો જેટલી ગાયો જીભી છે. આ બધી તેની માલિકીની હતી. મેં વાડામાં જઈ ઘરનું ખારણું ખખડાવ્યું તો દરવાજો ખૂલી ગયો. અંદર જોયું તો ૬૫ વરસનો ખખડધજ મામદ જમવાની તૈયારી કરે. રોટલો ખાઈને પોતાની ૫૦૦ ગાયો લઈને સીમમાં ચારવા જવું છે.

રોટલાનો કકડો ભાંગીને મોંમાં મૂકવા બધ ત્યાં તો મેં ખારણું ખોલી નાખ્યું. એટલે મારી સામે જોઈ કહે, 'આવો ભા, કેમ આવવું પડ્યું?' મેં વાછડીની હકીકત કહી કે તરત અલ્લાહ અલ્લાહ કરતો રોટલાને સલામ કરી, ફરીથી થાળીમાં મૂકીને જીભો થઈ ગયો. પાસે જ રોટલા સાથે ખાવા દૂધની તાંસળી હતી તેની ઉપર થાળી ઢાંકી દીધી.

મેં કહ્યું, 'મામદ બાપુ, રોટલો ખાઈ લો. હું અહીં બેઠો છું.' મામદે ના પાડી, માથે પાછડી મૂકી. મેં ફરીથી કહ્યું કે 'બાપુ, આ દૂધ તો પી લો. એવી શી ઉતાવળ છે?' મને વચ્ચે જ અટકાવી કહે, 'બેટા, એ ન બને. મૂગું પ્રાણી રિખાતું હોય ત્યારે મારે ગળે દૂધનું ટીપું ન જિતરે. મોડું કરું તો મારો અલ્લાહ નારાજ થાય. ચાલો, જલદી વાડે પહોંચીએ.'

હાથમાં લાકડી લઈ યુવાનને પણ શરમાવે એવી ઝડપથી મામદ બાપુ મારી સાથે આવ્યા. વાછડીને ઝીણવટથી તપાસી અને કહે કે 'જિથમું જરૂર છાસમાં વાટીને એ છાસની ત્રણ નળી દિવસમાં ત્રણ

વખત પિવડાવો. હમણાં એને ખાવાનું નહિ આપતા. વખતોવખત છાસ પિવડાવ્યા કરતો. ત્રણ દિવસમાં લોહી-ઝાડા બંધ થઈ જશે. ચોથે દિવસે પાંચેર તોલા દિવેલ પિવડાવતો.

‘પછી કડખનાં પાંદડાં, ઝીણી કડખ, થૂલું એમ નરમ ખોરાક અઠવાડિયા સુધી આપતો. ત્રણ દિવસમાં ઝાડા બંધ ન થાય તો મને તેડવા આવતો.’ એટલું કહીને એ તો લાકડી ઉપાડીને પાછા જવા ફર્યા, એટલે મેં કહ્યું, ‘મામદ બાપુ, પૈસા તો લેતા બન્યો!’

‘શેના પૈસા?’ તેણે મારી સામે જોઈને પૂછ્યું. ‘મૂશું પ્રાણી રિખાતું હોય એની સેવા કરવાનો તો આપણો ધરમ છે ખેટા! એના પૈસા લેવાના ન હોય. લઈએ તો ખુદા નારાજ થાય. ચાલો, જલદી ઘેરે પહોંચું. મારી ગાયો હવે ચરવા જવા ઉતાવળી થતી હશે અને બાંભરતી હશે.’ અને ઝડપથી ડગલાં ભરતા એ ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યા.

આજે આ પ્રસંગો યાદ આવે છે ત્યારે થાય છે કે ક્યાં તે વખતના ઉચ્ચ ભાવનાશાળી મુસ્લિમો અને ક્યાં આજના ઉચ્ચ વર્ણના કહેવાતા નખીરાઓ? જેઓ ખાદ્ય પદાર્થોમાં દૂધ હોય કે ઘી, લોટ હોય કે પાઉં-ગિસ્કટ, દરેકમાં જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં ઇંડાં, કતલ કરવામાં આવેલાં પશુઓની ચરખી અને સૂકવીને કેમિકલ પ્રોસેસથી ગંધ ઉડાડી દીધેલી માછલીનો લોટ પણ મિશ્ર કરતાં અચકાતા નથી.

ખાદ્ય પદાર્થોમાં પશુઓનાં માંસ-ચરખી ભેળવવાની શોધો કરનારા, સરકાર પાસે એ યોજનાઓ મૂકનારા અને ભેળસેળનાં કેન્દ્રો ચલાવનારા મોટા ભાગે ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુ નખીરાઓ છે. અને એ તમામ આજની કોલેજોની અને કોલેજોમાં અપાતા શિક્ષણની દેન છે.

એ કમનસીબ છે આ દેશનું કે તેની પાસે હવે મામદ બાપુ નથી, જે પશુઓનું દુઃખ સાંભળી થાળી ઉપરથી ભરી નાથ, પણ મણિલાલો છે, જે ગોવધબંધીની માગણીનો વિરોધ કરે છે અને ગોહત્યાને સફળ બનાવવા જુદા જુદા પેંતરા રચી શકે છે.

આપણી પાસે હવે ઇસ્માઈલ મતવા નથી જે પરધર્મીઓની ધર્મની લાગણીને માન આપી એ સંસ્કાર પોતાના પુત્રોમાં ઉતારે. તેને

ખઠલે આપણી પાસે છે જોનો અને વૈષ્ણવો, જેઓ પવિત્ર યાત્રાધામોમાં જોસીને પ્રબળને દગા ફટકાથી માંસ, મઝી, ઇંડાં ખાતી કરવાની યોજના ઘડતા હોય, તેનો અમલ કરતા હોય અને તે માટે ગૌરવ પણ અનુભવતા હોય.

આપણી કોલેજે ૩૨ વરસમાં એક શ્રદ્ધાનંદ, એક કૃપલાણી કે એક ટંડનબાળુ તો શું પણ એક ઇસ્માઈલ કે એક મામદ મતવો પણ ન આપી શકી હોય તો ૩૨ વરસમાં કોલેજે પાછળ અબજો રૂપિયા વેઠફી નાખનારાઓએ આ પ્રબળને છેતરપિંડી, ફંસ અને બ્રહ્મચાર આચરનારાં ટોળાઓને હવાલે કરી દીધી છે, એમ નથી લાગતું ?

[૨] સમાજદર્શન

મધ્યમ વર્ગનું એ કુટુંબ પોતાના ઘરમાં ટોળે વળીને બેઠું છે. કુટુંબનો વડો ચિંતાતુર છે. પોતે નોકરી કરે છે; ચાર બાળકો સ્કૂલ અને કોલેજમાં ભણે છે. નિશાળ તરફથી આવતા મહિનાથી ફીમાં બે રૂપિયા વધારો કરવાની જાહેરાત થઈ છે. તો બીજી બાજુ રેલ ભાડામાં વધારો કર્યો છે. આવતા મહિનાથી આશરે આઠ-દશ રૂપિયાના વધારાના ખર્ચને કેમ પહોંચી વળવું તેની ચિંતા આ કુટુંબને ઘેરી વળી છે. પોતાના દૂકા પગારમાંથી દર મહિને માંડ પૂરું કરતા આ વડીલને મહિને વધારાના આઠ-દશ રૂપિયા ક્યાંથી ફાજલ પાડવા તેનો રસ્તો સૂઝતો નથી.

તેની પત્ની રસ્તો કાઢે છે કે હું અઠવાડિયાના બેથી ત્રણ એકાસણાં (એક જ વખત જમવું) કરું તો તે બચતથી આ ખર્ચને પહોંચી વળાશે. તેના પતિને આ દરખાસ્ત મંજૂર નથી.

પતિ વળતી દરખાસ્ત મૂકે છે કે નોકરને રજા આપવી અને તમામ કપડાં એ પોતે ધોઈ નાખશે પણ એ દરખાસ્ત વહેવારુ ન બની. કારણ કે નળમાં પાણી રાતે બે વાગ્યે આવતું એટલે ઉભાગરો કરી કપડાં ધોવાનું બને નહિ.

પત્નીએ વળતી બીજી દરખાસ્ત મૂકી કે છોકરાઓ સિનેમા જોવા જાય છે તે બંધ કરવું તો દીકરાઓએ વાંધો લીધો કે સિનેમા ન જોઈએ તો પછી જિંદગીમાં રસ શું રહે? સિનેમા જોવા વિના તો ચાલે જ નહિ. ખૂબ વિચારણાને અંતે એમ નક્કી થયું કે કુકુંબના સભ્યો રોજ બે વખત ચા પીતા તે હવેથી એક જ વખત પીવી, અને છતાં જો ખરચને ન પહોંચી વળાય તો તેટલા પૂરતું શાકભાજી વિના ચલાવી લેવું.

*

બીજું એક ગરીબ કુટુંબ છે, પતિ-પત્ની અને બે બાળકો. બાળકો નિશાળમાં ભણે છે. નાના પગારમાં માંડ પૂરું થાય છે. અચાનક આ અને આવાં લાખો કુટુંબો પર વજાઘાત થયો. આયાત કરેલા રેશનના ઘઉંના ભાવ સરકારે વધારી મૂક્યા. ભાવ વધારવા માટે હજાર બેશોનાં મળી શકે છે. ભાવ ઘટાડવાનાં પગલાં લેવાનું શોધનારો નાણાપ્રધાન કોઈ હજી આપણને મળ્યો નથી.

રેશનના આ ભાવવધારાએ આ અને આવાં લાખો કુટુંબોને ઘેરી ચિંતામાં મૂકી દીધાં. ખૂબ ચર્ચાવિચારણા પછી આ પતિ-પત્નીએ નક્કી કર્યું કે વધારાના ખરચને પહોંચી વળવા આપણે રેશનનું પણ રેશનિંગ કરવું અને બન્ને જણાંએ રોજ માત્ર બપોરે રોટલી જ ખાવી. માનવી દુઃખથી ટેવાઈ જાય છે. ભૂખથી અને રોગથી પણ ટેવાઈ જાય છે. તે નિયમ પ્રમાણે આ કુટુંબ પણ ભોજનના રેશનથી ટેવાઈ ગયું છે. હવે તેનો પગાર વધ્યો છે. એક દીકરો પણ કમાવા લાગ્યો છે. પણ પેલું ભોજનનું રેશન હજી ઉઠાવી લેવાયું નથી. પતિ પત્ની બન્ને હવે માત્ર બે રોટલી ખાવાથી ટેવાઈ ગયાં છે.

સરકારે રેશન ઉઠાવી લીધું પણ આવાં કેટલાં કુટુંબોમાં દર મહિને વધતી મોંઘવારીને કારણે મરજિયાત રેશન સ્વીકારવાનું ફરજિયાત બનતું હશે તેનો કોઈ અર્થશાસ્ત્રી, કોઈ રાજદ્વારી નેતા કે કોઈ નાણાપ્રધાન વિચાર કરશે ખરા ?

[૩] સમાજદર્શન

હસનઅલી શેઠ પોતાની દુકાને બેઠા છે. સમસ્ત રાષ્ટ્ર અને મુંબઈ શહેર પણ કોમી હુલ્લડોથી તરબોળ બનેલ છે. રોજ હજારો કાયલ થાય છે. સેંકડો મરાથ છે. માનવી માનવતા ખોઈ બેઠો છે. એની દાનવલીલા સ્ત્રી, બાળક, વૃદ્ધ કે બીમાર કોઈની છાતીમાં ધૂરી હુલાવવામાં આનંદ માને છે.

હસનઅલી શેઠની આખરૂ બહુ મોટી છે. વેપારની કુનેહ પણ સારી, પણ હુલ્લડોએ એનો વેપાર રૂંધી નાખ્યો છે. દુકાન દર મહિને વધુ ને વધુ ખોટ કરે છે. તેમણે નક્કી કર્યું કે હાલ તરત દુકાન બંધ કરી વેપાર સમેટી લેવો.

તેમણે મહેતાજીને બૂમ મારી. ‘જયન્તીલાલ, જરા આમ આવો.’ જયન્તીલાલ શેઠ પાસે આવ્યા, એટલે કહ્યું, ‘ગુઓ જયન્તીલાલ, હાલ મારે વેપાર બંધ કરવો છે, માટે તમે બીજી નોકરી શોધો, પણ ઉતાવળ કરીને ગમે ત્યાં નહિ બેસી જતા. તમને સારી નોકરી મળે ત્યાં સુધી તમારી નોકરી ચાલુ રાખીશ. સારું ઠેકાણું મળે એટલે મને કહેજો.’

પંદરેક દિવસ પછી જયન્તીલાલે કહ્યું કે, ‘શેઠ, મને અમુક દુકાને નોકરી મળે છે. પગાર પણ ત્યાં ૨૫ રૂપિયા વધારે આપે છે.’

હસનઅલી શેઠ કહે, ‘સારું’ ‘સારું’. એ માણસો સારા છે. હું પણ તેમને તમારા માટે ભલામણ કરીશ. પણ જયન્તીલાલ, અહીં તમારો હિસાબ શું છે?’ જયન્તીલાલે જરા ઢીલા થઈને કહે, ‘શેઠ, આશરે ૩૫૦ રૂપિયા મેં ઉપાડ્યા છે, પણ ત્યાં ૨૫ રૂપિયા વધારે મળશે તે હું દર મહિને તમારે ત્યાં ભરતો રહીશ.’

શેઠ કહે, ‘મેં રૂપિયા ક્યાં માગ્યા છે? મેં તો માત્ર હિસાબ પૂછ્યો છે. ઠીક, ચોપડો લાવો, જોવા ઘો.’ મહેતાજીએ ચોપડો આપ્યો. શેઠે ખાતું જોયું. ૩૫૦ રૂપિયા મહેતાજી પાસેથી લેણા નીકળતા હતા; તે પોતાને હાથે જમા કરી હિસાબ સરબર કરી નાખ્યો.

મહેતાજી તો આભા બનીને જોઈ જ રહ્યા. ત્યાં તો શેઠે બીજો સવાલ પૂછ્યો, ‘મહેતાજી, ગામમાં તમારી શી દેતીદેતી?’ મહેતાજી કહે ‘શેઠ, એ તો હું ગામમાં સમજી લઈશ. આશરે ૧૨૦૦ રૂપિયાનું દેવું છે. પણ વેપારીઓ સારા માણસ છે. તકાદો કરતા નથી. હું થોડા થોડા આપ્યા કરું છું.’

શેઠે ૩. ૧૫૦૦ની નોટો મહેતાજીના હાથમાં મૂકી અને કહ્યું, ‘જાઓ, હમણાં જ તમામ દેવું પતાવી પહોંચ લઈ આવો અને ઘટે તો બીજા લઈ જાઓ. વધે તો પાછા આપવાની જરૂર નથી, તમારી પાસે રહેવા દેજો.’

મહેતાજી કાંઈ બોલવા જતા હતા ત્યાં શેઠે બોલ્યા ‘જયન્તીલાલ ! તમે આટલાં વરસથી મારી નોકરી કરો છો અને ગામમાં તમારા ઉપર દેવું હોય એ મારા માટે શરમ જેવું કહેવાય, માટે કાંઈ બોલશો નહિ. કાલથી નવી નોકરી ઉપર ચડી જાઓ. પણ દર મહિને જેમ તમારાં બાળકોની ફી અને ચોપડીના પૈસા લઈ જાઓ છો તેમ લઈ જવાનું ચાલુ રાખજો.’

અને હવે જુઓ તેનો વિરોધાભાસ !!

પોપટલાલ સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે તેની પાસે ફક્ત શેરોમાં જ એટલી મૂડી હતી કે વરસે એક લાખ રૂપિયા વ્યાજના આવતા. પાંચ શહેરોમાં મોટા આલીશાન બંગલા હતા. ઉપરાંત રોકડ, જરૂરેરાત તો જુદાં. પોતે વિશાળ કંપાઉન્ડમાં આલીશાન બંગલામાં રહેતા.

સાહેબ એક દિવસ જરા માંદા પડ્યા. ડૉક્ટર તેમની નાતનો જ હતો. તે તબિયત જોવા આવ્યો. સાહેબ જરા મૂડમાં હતા એટલે ડૉક્ટરે કહ્યું, ‘સાહેબ, એક વિનંતી કરવી છે.’

સાહેબ હસીને બોલ્યા, ‘બોલો, શું છે?’

ડૉક્ટર બોલ્યા, ‘પેલા ત્રિકમજીને તમે ઓળખો છો. સવજી ગોરનો છોકરો, આપણી નાતનો જ છે અને લેખાંડ બજારમાં નોકરી કરે છે.’

સાહેબે કહ્યું, ‘હા જોળખું છું. તેનું શું છે?’

ડૉક્ટર કહે, ‘સાહેબ, એને પરણ્યે બે વરસ થયાં, પણ રહેવા જોરડી નથી. પગાર સારો છે પણ પાછડીના પૈસા ક્યાંથી કાઢે? બે વરસ પરણ્યે થયાં, છતાં ઘરસંસાર મંડાયો નથી. કન્યા બિચારી પિયરમાં રહે છે અને પોતે કોઈ મિત્રની સાથે. તેને તમારા આ વિશાળ કમ્પાઉન્ડમાં એકાદ જોરડી બાંધી આપો તો તેનું ઘર મંડાય, અને તમને તેમના આશીર્વાદ મળશે.’

સાહેબ બોલ્યા, ‘આવી મોંઘારતમાં જોરડી કેમ બંધાય? પણ એક પતરાની જોડી છે તે વીસ રૂપિયા ભાડું આપે તો આપું. નાતી-લાનો દીકરો છે તો પાછડી નહિ લઉં, ખસ!’

ડૉક્ટરે પેલાં દંપતીને આ જોડીમાં વસવા મોકલી આપ્યાં. સાહેબ પોતાનું પરચૂરણ કામ પણ આ ત્રિકમજીભાઈ પાસેથી કરાવતા. હિસાબ-કિતાબ પણ લખાવતા.

ચોમાસું આવ્યું. ભારે વરસાદ પડ્યો. પતરાંની જોડીનું ભોંય-તળિયું કમ્પાઉન્ડની જમીન બરોબર હતું એટલે દરવાજામાંથી પાણી જોડીમાં ધસી આવ્યું. તો ભોંયતળિયાના કાચા ધાખાની તિરાડો-માંથી પણ પાણી ભરાવા લાગ્યું. ત્રિકમજીનો બધો સામાન ભીંજાઈ ગયો. ઘરમાં બેસાય તેવું રહ્યું નહિ. સાહેબની ગંઢેરીમાં કપડાંની પેટી અને પથારી મૂકી બેસવા દેવાની ત્રિકમજીએ રબ માગી. સાહેબે રબ ન આપી. પાડોશના બંગલાવાળાઓને બખર પડતાં તેમણે આશ્રય આપ્યો. આથી સાહેબને પોતાનું અપમાન થતું લાગ્યું.

ત્રિકમજીએ વિનંતી કરી. ‘મને જોડીના દરવાજા આડે જરા જોંયું પગથિયું કરાવી આપો અને જોડીમાં લાદી બેસાડી આપો.’ તો કહે, ‘ભાડું મહિનાના ૬૦ રૂપિયા કરી આપો, અને બિલ નહિ આપું, તો કરાવી આપું.’ ત્રિકમજી નિરાશ થયો. પણ તેનો એક સહાધ્યાયી મ્યુનિસિપાલિટીમાં નોકરી કરતો હતો. તેણે મ્યુનિસિપાલિટીની પરવાનગી મેળવી આપી. અને ત્રિકમજીએ પોતાના ખરચે લાદીઓ બેસાડી ભોંય-તળિયું જોંયું કરાવી લીધું.

હવે સાહેબે રૂ. ૬૦ ભાડાની ઉધરાણી કરી. તે ન આપ્યું. એટલે ખાલી કરાવવા દાવો માંડ્યો. પણ કેસ હારી ગયા. હવે તે ત્રિકમળ ઉપર આવો ઉપકાર કરવા બદલ પસ્તાવો કરે છે. હવે પોતે રિટાયર થઈ ગયા છે, એટલે જૂની વાતો કરવામાં વાંધો નથી.

જ્યારે પણ મિત્રો ભેગા મળે છે ત્યારે પોતે કેવા કેવા ઉપકાર વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓ ઉપર કર્યા અને તે બધા કેવા ખાનદાન હતા, કેવો પોતે કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળી આપતા તે વાતો વાગોળે છે. અને ત્રિકમળની વાતો કરીને કહે છે, જુઓ તો ખરા, સમાજ કેવી અધોગતિએ જઈ રહ્યો છે !

સુસલમાન હસનઅલી અને હિંદુ પોપટલાલ વચ્ચે કેવો વિરોધાભાસ છે !

[૪] સમાજદર્શન

ગામડાગામનો શિક્ષક - પત્ની અને બે બાળકો - મોટો ભાઈ અને ભાભી, નાનાં ત્રણ બાળકો મૂકી અવસાન પામ્યાં છે. આમ પાંચ બાળકો, પત્ની અને પોતે, સાત જણાનું પોતાના દૂકા પગારમાં પૂરું કરવાનું છે.

પંચવર્ષીય યોજનાઓ વિસ્તૃત બનતી જાય છે તેમ તેમ મોંઘવારી વધતી જાય છે. યાંત્રિક ઉદ્યોગોનું સ્ટીમરોલર ગામડાના ઉદ્યોગો અને ગૃહઉદ્યોગો ઉપર ફરી વળ્યું છે એટલે પૂરક આવકનું કોઈ સાધન ગામડામાં રહ્યું નથી. શહેરમાં તો શિક્ષકો સવારથી રાત સુધી ટચૂશનો કરીને ખરચને પહોંચી વળવા મથતા હોય પણ ગામડામાં ટચૂશન પણ ક્યાંથી મળે ?

શહેરમાં તો રેશનની દુકાને હોય અને માલ પણ હોય, માલ ન હોય તો લોકો તોફાને ચડી જવાનો ભય ખરો. કારણ કે ત્યાં લોકો મોટા સમૂહમાં હોય છે.

ગામડામાં દુકાનમાં માલ હોય કે ન હોય પણ પાટિયાં ફરજિયાત હોય, પણ ભાવનાં પાટિયાં જોઈને માણસોનાં પેટ નથી ભરાતાં. ભાવ

લખ્યો હોય, સામે માલ નથી લખ્યું હોય, એ વાંચીને લોકો ભેડો નિસાસો નાખે.

આમ વધતી મોંઘવારી અને માલ મળવાની અનિયમિતતાથી વખતોવખત ભૂખે દિવસ કાઢવા પડે. તેથી માનસિક તંગદિલીથી પેલા શિક્ષક ભાંગી પડ્યા. તેમને ટી.બી. લાગુ પડ્યો. ટી.બી.ની સારવાર માટે દવાઓ ક્યાંથી લાવવી? પોષણના અભાવે ટી.બી. થાય. દૂધ સિવાય બીજું એવું કયું પોષણ છે, જે લોકોને રોગોથી બચાવે? પણ ગામડાંઓનું દૂધ તો ડેરીઓવાળા લઈ બચ છે. શહેરીઓને લૂંટવા અને પરદેશી ડેરીઓને કમાવી આપવા.

ગામડાંના માણસોને ટી.બી. તો શું, કોઈ પણ રોગ થાય તો ‘ઔષધ’ બહુનવીતોય’ વેંધો નારાયણો હરિ:’ કહીને પાણી પી લેવાનું. દૂર દૂરનાં ગામડાંઓમાં માણસો માંદા પડે તો મૃત્યુપર્યંત પાણી એ જ એમની દવા. અને પાણી પણ રેશનિંગમાં મળતું હોય, તો મળે ત્યાં સુધી રાહ જોવાની. ગામડાંઓની વનસ્પતિઓ જંગલોની સાથે જ નાશ પામી ગઈ છે. હજારો વનસ્પતિઓ કદાચ હવે પૃથ્વીના પ્રલય સુધી પણ નહિ મળે.

આવી હાલતમાં પેલા શિક્ષકનું અવસાન થયું. મહિનાઓ સુધી બ્યારે તેઓ પથારીમાં તરફડયા હશે ત્યારે તેમનાં સ્ત્રી-બાળકોની પાછળથી શું દશા થશે એ વિચારમાં ને વિચારમાં તેઓ કેવા રિખાયા હશે! કેટલી શારીરિક અને માનસિક રિખામણીવાળું એ મૃત્યુ હશે?

હવે એ બાળકોની અવદશાની પરાકાષ્ઠા આવી. આજીવિકાનું કોઈ સાધન નથી, ભૂખમરાએ આ કુટુંબને ઘેરી લીધું. ઉચ્ચ વર્ણની આ બ્રાહ્મણ બાઈ જેમતેમ કરીને બીજા માગીને દિવસો પસાર કરવા લાગી. ગામડાગામમાં રોજ બીજા પણ ક્યાંથી મળે? કોઈ વખત ખાવાનું મળે, કોઈ દિવસ સાવ ભૂખ્યાં રહેવું પડે. બાળકો ભૂખથી રોઈ રોઈને થાકીને સૂઈ બચ ત્યારે આ બાઈના મનમાં કેવા વલોપાત થતો હશે?

આખરે બાઈ તદ્દન ભાંગી પડી. ન ક્યાંય કામ મળે, ન ભીખ મળે. હવે તે ગમે તેને ઘેરે જઈને તેનો એકવાડ માગી લાવવા લાગી. જે કાંઈ એકું-જૂકું મળે તે લઈ આવીને બાળકોને ખવડાવે. પછી તે ઘર વાણિયાનું હોય, હુકાર-સુતારનું હોય કે હરિજનનું પણ હોય.

કેટલાં નિરધાર કુટુંબો આવી હાલતમાં જીવતાં હશે આ દેશમાં? સમાજ મૂઢ બની ગયો છે એમ નથી લાગતું? મારા ગામમાં કોઈ જૂએ પેટે સૂએ નહિ એવી ચોંપ રાખનાર રાજવીઓ અને શ્રીમતોના વારસદારો શું રહ્યા જ નથી?

આપણા આયોજનકારોની નજર આવાં નિરાધાર કુટુંબો ઉપર કદી પણ પડશે ખરી? સંભવ નથી; કારણ કે હૂડિયામણ, મૂડી વિકાસ અને પરદેશી કરજની ગણતરીની દીવાલો ભેદીને આ નિરાધાર કુટુંબોના ચિત્કાર તેમને સંભળાય તેમ નથી. તેમની એરકંડિશન્ડ ઓફિસોમાં આવા કરોડો લોકોના અને કતલ થતા અબજો જીવોના પણ જિના જિના નિઃશ્વાસ પણ ઠંડા થઈ જશે.

આપણી નજર તેમના ઉપર ભલે ન પડે પણ ખ્રિસ્તી મિશનરી-ઓની નજર જરૂર તેમના ઉપર પડશે અને ત્યારે એ લોકો ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારી એમને તરછોડનારા સમાજના યોક્તાક દુરમનો બની જિભા રહેશે.

[૫] સમાજદર્શન

મુંબઈ શહેરના એક પરાના મંદિરમાં કોઈ ભાવિક ગૃહસ્થે સૂકા-મેવાના હિંડોળા કરાવ્યા છે. બદામ, પિસ્તાં, કાજુ, અંજીર, અખરોટ વગેરે દોરીમાં પરાવીને હિંડોળા ઉપર બાંધ્યાં છે.

સેંકડો ભાવિકો આ દર્શન કરે છે. એક દંપતી (જાને એન્જ્યુ-એટ છે.) આ હિંડોળાની સખત ટીકા કરવા લાગ્યાં. એક યોગળીતા ભાઈ આ દંપતીને રસ્તા પર ભેટી ગયા. તેની પાસે આ દંપતી પોતાના હૈયાની વરાળ કાઢવા લાગ્યાં કે ‘આટલી મોંઘવારીમાં લોકો પિસાય છે ત્યારે આ ધનાઢ્યોને પોતાની સંપત્તિનું પ્રદર્શન ગોઠવવામાં

રસ છે. લોકોને પૂરું ખાવાનું મળતું નથી ત્યારે આવા કાળાબાજીયા-
ઓને પોતાની સંપત્તિનાં પ્રદર્શનો ગોઠવીને સૂકામેવા આરોગવા છે.
પછી દેશ કયાંથી જિંચો આવે ?’

પેલા સામે મળેલા ભાઈએ પૂછ્યું કે ‘આ લોકો મેવો નહિ
ખાય તો દેશ કેવી રીતે જિંચો આવશે ? તેઓ સૂકામેવો ન ખાય તો
એવો કયો ચમત્કાર સરખાય કે દેશ જિંચો આવે ?’

‘તેમને મેવો ખાવો હોય તો છાને ખૂણે બેસીને ભલે ખાય.
પણ આ પ્રમાણે પોતાની સંપત્તિનું પ્રદર્શન કરીને શા માટે લોકોમાં
ઈર્ષાવૃત્તિ બાતલ કરતા હશે ?’

‘લોકો અહીં ભગવાનનાં દર્શન કરવા આવે છે. દર્શન કરવાને
બદલે તેમણે ઈર્ષા શા માટે કરવી જોઈએ ?’ પેલા ભાઈએ સામો
જવાબ આપ્યો. ‘શા માટે તેમણે મંદિરમાં ઈર્ષા કરીને પાપમાં પડવું
જોઈએ ?’

પેલાં દંપતીએ કહ્યું કે ‘સંપત્તિનાં આવાં પ્રદર્શનો કરે છે પછી
આવી ઈર્ષા તો થાય જ ને ?’

પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે ‘પણ આને પ્રદર્શન કેમ કહે-
વાય ? આ તો માત્ર ૪૦૦-૫૦૦ માણસો દર્શન કરવા આવશે, તે
જોશે. જોનારાને બીજા પણ નથી કે હિંડોળા કરાવનાર કોણ છે. લોકો
તેને જોળખે નહિ તો પ્રદર્શન નિષ્ફળ ગયું કહેવાય.

‘તેણે સંપત્તિનું પ્રદર્શન કરવું હોય તે કાંઈ સ્ટાર હોટલો કયાં
નથી ? ત્યાં જલસા ગોઠવીને હજારો માણસોને પોતાની સંપત્તિ અભિ-
માનપૂર્વક દેખાડી શકે છે.’

દંપતીએ કળી દલીલ કરી કે ‘ધણા લોકો ભૂખે કરતા હોય
તેમણે મેવા શા માટે ખાવા જોઈએ ? તેને બદલે નેઓ ગરીબોને
અનાજ આપે તો શું ખોટું ?’

‘કાંઈ જ ખોટું નહિ.’ પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો. ‘પણ
આપણે એમ કઈ રીતે માની લઈએ કે તે ગરીબોને અનાજ નહિ

આપતા હોય? શ્રીમંતો પણ મેવો નહિ ખાય તો મેવો ઉગાડનારા
પણ ભૂખે મરવા લાગશે.’

‘તમે આવા કાળાંબળરિયાઓનો પક્ષ લેતાં ક્યારથી શીખ્યા?’
પેલાં દંપતીએ ગુસ્સે થઈને પૂછ્યું.

‘હું આ હિંડોળા કરાવનાર ભાઈને ઓળખતો જ નથી એટલે
પક્ષ લેવાનો સવાલ જ ઉપસ્થિત થતો નથી. વળી એ કાળાંબળરિયો
છે એમ માનવાને પણ કારણ નથી. કોઈ મોટો વેપારી કાળાંબળર ન
કરતાં પ્રામાણિકપણે ધંધો કરતો હોય તોપણ તે આટલો ખરચ કરીને
હિંડોળા કરાવી શકે.’

‘પણ વેપારી કાળાંબળર કયાં વિના કમાઈ શકે જ નહિ.’
દંપતીએ તેમની જીદ હજી ચાલુ રાખી.

‘જુઓ. તમે કાળાંબળરનો અર્થ જ નથી સમજતા. માત્ર સરકારી
અને સમાજવાદીઓના પ્રચારથી મનમાં એક જાતની અનિશ્ચિત બંધાઈ ગઈ
છે. ઘણા વેપારીઓ પ્રામાણિકપણે વેપાર કરે છે અને સરકારને કર
ભરી દે છે. એ સાચું છે કે આમ કરવાથી તેમની પ્રામાણિકપણે કરેલી
કમાણીનો મોટો ભાગ ગુમાવી દે છે.

‘બીજા કેટલાક વેપારીઓ મોટો વેપાર કરે છે, પ્રામાણિકપણે
કરે છે. મોટા વેપારને લીધે તેમનો નફો પણ મોટો હોય છે. જે વેપારી
મોટો નફો કરે તે કોઈ વાર મોટી ખોટ પણ કરે. હવે જો નફાનો
મોટો ભાગ કરમાં તણાઈ ગયો હોય તો મોટી ખોટ આવે ત્યારે તે
ભરપાઈ ન કરી શકે એટલે તેની આબરૂને ધક્કો લાગે. માટે સરકાર
જ્યારે અમાનુષી કરવેરા નાખે ત્યારે પોતાની પ્રામાણિકપણે મેળવેલી
કમાણી બચાવી લેવા આવા વેપારી હવાલા નાખી થોડોઘણો નફો
સંતાડી દે. આ બચાવી લીધેલી સંપત્તિ કહેવાય, કાળાંબળર ન
કહેવાય.

‘કાળાંબળર તો ત્યારે કહેવાય જ્યારે વેપારી પૈસાના જોરે
માલ દબાવી અકુદરતી અછત પેદા કરે અને પછી માલ વગર બિલે.

બબરભાવ કરતાં બમણા-ત્રણગણા ભાવે વેચે. એ નાણાંને કાળાબબરનું નાણું કહેવાય.

‘અને હજી એક બીજી વાત પણ સમજી લો કે એ ભાઈએ મેવો ખાવો જ હોત તો તે પોતાના ઘરમાં બેસીને ખાઈ શકત. પણ ભગવાનની ભક્તિને કારણે અને દર્શનાર્થીઓને પ્રસાદ દેવા તેણે આ હિંડોળા કર્યા હશે.

‘આજે ગરીબ અને મધ્યમવર્ગનાં કરોડો બાળકોએ બદામ, પિસ્તાં, અખરોટ વગેરેનાં નામ પણ નહિ સાંભળ્યાં હોય તો જ્યાં તો ક્યાંથી જ હોય? આજે આવાં ઘણાં બાળકો આ મેવાનાં નામ જાણશે, કેવા હોય તે જાણશે અને તેના સ્વાદ પણ જાણશે.’

‘પણ આવી લકઝરીની ચીજ બાળકોને દેખાડવાની અને ખવડાવવાની શી જરૂર છે? એને બદલે એમને પિપરમીંટ, ચોકલેટ આપીએ તો કેવાં રાજી થાય!’ હજી પણ દંપતીએ તેમની જીદ ચાલુ રાખી.

‘બાળકોને પિપરમીંટ, ચોકલેટ આપવી એટલે તેમના શરીરમાં હાયાબિટીસના રોગનો પાયો નાખવો. ખાંડનો દુરુપયોગ કરવો અને સમાજમાં હાયાબિટીસ જેવા ભયંકર રોગનો ફેલાવો કરનાર ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવું. સૂકો મેવો માત્ર મોરારજીભાઈના કહેવાથી લકઝરીની ચીજ બની નથી જતો. એ તો બાળક યુવાન અને વૃદ્ધ તમામ માટે ઉપયોગી અને આવશ્યક ખોરાક છે, જે આપણા નાણાપ્રધાનોએ નિર્દયતાથી આપણી પાસેથી જૂંટવી લીધો છે. ૫૦ વરસ પહેલાં બદામ ચાર આને રતલ (૪૫૦ ગ્રામ) અને પિસ્તાં આઠ આને રતલ મળતાં.

‘આર્થિક અસમાનતા-નાબૂદીના દંભી અંચળા નીચે ભારે કરવેરા અને ક્લાઈસ-સ ક્વોટા પદ્ધતિ દ્વારા સરકારે જ એનો ભાવ અનુક્રમે ૧૮૦ રૂપિયે કિલો અને ૨૫૦ રૂપિયે કિલો થવા દીધો છે.’

‘પણ આવાં પ્રદર્શનો અટકાવવાં જોઈએ એમ નથી લાગતું?’ હજી એની એ દલીલ દંપતીએ આગળ ચલાવી.

‘વળી પ્રદર્શનની વાત કરી? આ પ્રદર્શન નથી, ભક્તિભાવ છે. જે લોકોને આવી ચીજ જોવા પણ નથી મળતી, તેમના પ્રત્યેનો

સમભાવ છે, એ શા માટે અટકાવવો જોઈએ? એમ કેમ નથી પૂછતા કે આવી ઉપયોગી ચીજો ફરીથી સહુને મળે અને બાળકોનાં બળબુદ્ધિ વધે, એનો કોઈ ઉપાય છે?’

‘તો ચાલો એમ પૂછીએ છીએ કે એનો કોઈ ઉપાય છે?’ આ પ્રશ્નથી પેલા ભાઈ મૂંઝાશે—એમ ધારીને દંપતી બોલ્યાં.

‘હા, જરૂર છે.’ પેલા ભાઈએ તરત જવાબ આપ્યો. આ દેશમાં પરદેશથી આયાત કરેલી શોષક અને હિંસક યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થાની મૂડીવાદી, સમાજવાદી અને સામ્યવાદી ત્રણે શાખાઓને અરણીસમુદ્રમાં ફેંકી દો અને ગોરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા તેમ જ જલરક્ષા દ્વારા આપણી ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને અર્થવ્યવસ્થા સ્વીકારો.

‘ગોરક્ષાનું એ સુદર્શન ચક્ર આજની તમામ મુશ્કેલીઓ નાબૂદ કરી પ્રજાને સાચાં સુખ, શાન્તિ અને સમૃદ્ધિ આપશે. પછી તમારે આર્થિક અસમાનતા ટાળવાનો દંભ પણ નહિ કરવો પડે, ગરીબી હઠાવોની ગર્જનાઓ પણ નહિ કરવવી પડે અને વેપારીઓને ગાળો પણ નહિ આપવી પડે.’

‘પણ તમારી વાત સાચી હોય તોપણ એ કોણ માને?’ હવે દંપતીએ પરાજય સ્વીકાર્યો.

‘જેને માનવું હોય તે માને. નહિ માને તો આ ગગનચુંબી મહેલાતો એક દિવસ ભસ્મીભૂત થઈ જશે. અને ન માનનારાઓનાં બાળકોનું સ્થાન સામે દેખાતી જૂંપડપટ્ટીઓમાં હશે. ભલે આજે તેઓ કરોડપતિઓ હોય.’

‘પણ આ સમજ લોકોને કોણ આપે?’ દંપતી હવે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરતાં હોય એમ બોલ્યાં.

‘એ કામ તમારું શિક્ષકોનું છે.’ કહી પેલા ભાઈ તો ચાલતા થયા.

પેલાં શિક્ષક-દંપતી એકબીજાને કહેવા લાગ્યાં, ‘આની વાત તો તદ્દન સાચી છે, પણ આપણને કેમ કદી આ સૂઝતું જ નહિ હોય?’

તેમને ક્યાં ખબર છે કે તેમણે જ્યાં શિક્ષણ લીધું છે તે કેલે.

જમાં તેમનું પ્રેરણન-વોશ કરી નાખવામાં આવ્યું છે. (મગજમાં જમણા પેદા કરવામાં આવી છે) પછી શી રીતે આ વાત સમજાય ?

[૬] સમાજદર્શન

ભરયુવાન વયનો આ વેપારીનો દીકરો આજે મૂંઝાઈ પડ્યો છે. બાપદાદાના વખતથી ચાલતી દુકાન સંભાળીને પ્રામાણિકપણે કમાણી કરી ગુજારો કરતો આ યુવાન હપતા માગતા અધિકારીઓના રોષનો ભોગ બન્યો છે.

કોઈ પણ ચીજવસ્તુમાં ભેળસેળ ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તેની ઉપર અછત હોય. એ ભેળસેળ અટકાવવાનો વહેવારુ ઉપાય એ છે કે અછતની ચીજનું ઉત્પાદન વધે તેવાં પગલાં લેવાં. પણ સરકારોને આવી સાદી સમજની વાત મંજૂર નથી હોતી.

એ તો ભેળસેળ અટકાવવાના કાયદા કરે છે. પછી અછત વધે તેમ તેના કાયદા પણ વધે છે. તેથી પરિસ્થિતિ વધુ કથળે છે. પરિણામે ભેળસેળ-પ્રતિબંધક કાયદા. તેની પેટાકલ્પો, તેનો અમલ કરનાર અધિકારીઓ અને તેના ખરચા વધતા જાય છે. પછી પ્રજાની મુશ્કેલીઓ વધે છે. ભેળસેળિયા અધિકારીઓને હપતા આપીને ભેળસેળ ચાલુ રાખે છે. પ્રામાણિક વેપારીઓ આરોપી તરીકે કોર્ટમાં ઘસડાય છે. કોર્ટમાં આવા કેસો વધતા જાય એટલે નવી કોર્ટો ખોલવી પડે. વકીલો માટે ધંધાનું એક નવું ક્ષેત્ર ખૂલી જાય છે.

આ યુવાન ઉપર અનેક આરોપો મુકાયા છે. તે હપતા આપીને છૂટી ગયો હોત, પણ એણે લડવાનું પસંદ કર્યું. વરસો સુધી લડીને તે નિર્દોષ છૂટી ગયો. પણ લડવામાં ધ્યાન રોકાવાથી ધંધામાં પૂરું ધ્યાન રાખી શક્યો નહિ. દુકાન પડી ભાંગી. પાસે મૂડી હતી તે કોર્ટ અને વકીલોના ખરચમાં વપરાઈ ગઈ. હવે શું કરવું ?

કુટુંબનું ગુજરાન કેમ કરવું તેની સૂઝ પડતી નથી. ક્યાંય નાખી નજર પહોંચતી નથી. તે શૂન્યમનસ્ક થઈ ગયો છે. હતાશ, ભખાશ થઈને આપઘાતના વિચારે ચડ્યો છે.

આસપાસના લોકોને લાગ્યું કે આ યુવાન હતાશામાં જો આપઘાત કરશે તો એનાં બાળબચ્ચાનું શું થશે ? તેમણે એક સુખી ગૃહસ્થને જાલામણ કરી કે આ માણસ બહુ પ્રામાણિક છે, એને પાંચેક હબ્બરની લોન આપો તો કોઈ વેપાર કરીને પગભર થાય. તમારા રૂપિયા તે જરૂર વ્યાજ સહિત પાછા આપશે.

પેલા ગૃહસ્થે પાંચ હબ્બર રૂપિયા આપ્યા. પણ આ યુવાન હતાશ થઈ ગયો હતો, તો બીજી તરફથી કોર્ટમાં હારીને સખત ટીકાને પાત્ર થયેલા અમલદારો વધુ દેખી અને ઝનૂની બન્યા હતા. હવે તેમને હપતાની લાલચ ન હતી, પણ કોર્ટમાં તેમને ટીકાપાત્ર બનાવનારને પાયમાલ કરવો હતો. મનથી હારી ચૂકેલા આ વેપારી આ અમલદારોની વિવિધ સતામણીઓ સામે ટકી શક્યો નહિ. તેમણે જીભી કરેલ અનેક અડચણોથી નુકસાની ઉપર નુકસાની સહન કરી ફરીથી ઘેર બેઠો. લોનનાં નાણાં નુકસાની અને ખરચામાં વપરાઈ ગયાં તેના સદ્ભાગ્યે તેના રહેવાના સ્થળથી ૪૦-૫૦ માઈલ દૂર કોઈ કારખાનામાં તેને નોકરી મળી. રોજ વહેલી સવારે નોકરી ઉપર બાય અને રાતે ઘરે પાછો ફરે.

પેલા સુખી ગૃહસ્થને મહિનાઓ સુધી મૂડી, વ્યાજ કે આ વેપારીના સમાચાર પણ મળ્યા નહિ. એટલે તેણે પોતાના કોઈ મિત્રને તેનું શું થયું છે તેની તપાસ કરવા મોકલ્યો.

એ મિત્ર અભણ્યો થઈને પેલા વેપારીને ઘરે મહેમાન તરીકે ગયો. યુવાન વેપારીની પત્નીએ તેનો સત્કાર કર્યો. તેનો પતિ ‘દૂર ફેક્ટરીમાં નોકરી કરવા ગયેલ છે અને રાતે પાછો ફરશે’ કહીને તેને જમવાનો આગ્રહ કર્યો.

મનમાં મૂંઝવણ તો ઘણી થઈ કે શું જમાડવું ? ઘરમાં કંઈ જ હતું નહિ. માત્ર આગલા દિવસના બે-ચાર ખાખસ હતા તે અને જરા મીઠું ત્રાણીમાં મૂકીને આપ્યાં, પણ તે આપતાં આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડ્યાં. તે પેલા આગતુક બેઠી ગયા. એ બધી પરિસ્થિતિ સમજી ગયા.

ત્યાં તો વેપારીનો નાનો દીકરો આવ્યો. કહે, ‘બા, ભૂખ લાગી છે, કાંઈ ખાવાનું આપે તો ખાઈને નિશાળે જાઉં.’ તેની નિશાળ પણ આ ગામડાગામથી ૧૦-૧૫ માઈલ દૂર હતી. ‘છોકરો અત્યારે ભૂખ્યો જશે તો છેક સાંજ સુધી ભૂખ્યો રહેશે.’ આ વિચારે માને વઢોલી નાખી. કાંઈ ખાવાનું બચી ગયું હોય તો શોધવા ડબલાં ખોલી ખોલીને તપાસ્યાં, તો એક ડાબરામાંથી પાંઉનો સુકાઈ ગયેલો ટુકડો મળી આવ્યો. તે લઈને દીકરાને આપ્યો. તે કહે, ‘બેટા, આ આટલું છે તે ખાઈ લે. ઉપર પાણી પીજે એટલે પેટ ભરાઈ જશે. સાંજે પાછો આવીશ ત્યારે કંઈક બનાવી રાખીશ.’

દીકરાએ પાંઉનો લુખો ટુકડો ખાધો. ઉપર પાણી પીધું. માતાએ આગ્રહ કરીને બે ખ્યાલા પાણી વધારે પાચું, જેથી પાણીથી પેટ ભરાય અને નિશાળે મોકલ્યો. ફરીથી આંખમાં પાણી આવ્યાં તે લૂછી નાખ્યાં. પેલા તપાસ કરવા આવેલ ભાઈ એક વખતના સુખી કુટુંબની કુણુ હાલત જોઈ ગદ્ગદ થઈ ગયા. પાછા જઈને પેલા સુખી ગૃહસ્થને આ હાલત કહી સંભળાવી.

પેલા ગૃહસ્થ પૂરા ખાનદાન હતા. તેમણે આપેલા રૂપિયા માંડી વાળ્યા. પેલા યુવાનને તેની જાણ કરી અને લખી જણાવ્યું કે ‘ભાઈ, દુનિયામાં ચઢતીપડતી તો આવ્યા જ કરે છે, માટે હિંમત હારશો નહિ અને વધુ મદદની જરૂર પડે તો વિના સંકેચે લઈ જશો.’

આવા કેટલા નિર્દોષ લોકો સત્તાધારીઓના રોષનો ભોગ બનતા હશે? આવાં કેટલાં બાળકો પાણી પીને જ પોલી જતાં હશે? અરે! ઘણા પ્રદેશોમાં તો પીવા માટે પાણી પણ ક્યાં છે? ત્યાં તેમની શી દશા થતી હશે? કેટલી સ્ત્રીઓ છૂપાં આંસુ સાર્યા કરતી હશે?

ધ્રુવજીએ દિવસો સુધી માત્ર પાણી પીને જ તપ કર્યું હતું. પણ તેમને તો ભગવાનનાં દર્શનની ઇચ્છા હતી. આ તો સિકયુલર સ્ટેટ છે. તેમાં ભગવાનનાં દર્શનની ઇચ્છા રખાય ખરી?

મિશ્ર અર્થતંત્રની પંચવર્ષીય યોજનાઓ આવા કેટલા આશાભર્યા પ્રામાણિક યુવાનોની જિંદગી ધૂળમાં મેળવી દેતી હશે? કેટલી માતાઓ

છાનાં આંસુ સારતી પોતાનાં બાળકોને પાણી પિવડાવીને સુવડાવતી હશે? વાતાવરણમાં દર વરસે વધી રહેલી ગરમી આવાં કરોડો સ્ત્રી-બાળકોના જિના જિના નિઃશ્વાસોનું પરિણામ નહિ હોય?

આ કરોડો નિર્દોષ માનવીઓના અને આ શોષક અર્થવ્યવસ્થાને ધબકતી રાખવા કતલ થતાં કરોડો પશુપક્ષીઓના જિના નિઃશ્વાસો તો દક્ષિણ ધ્રુવ અને ઉત્તર ધ્રુવના બરફને પિગાળી રહ્યા નહિ હોય?

આપણને આ બધું જોવાની કે વિચારવાની કુરસદ નથી. કારણ કે આપણી આંખો ટી.વી ઉપર, ફિલ્મી સ્ટારોનાં ચિત્રો ઉપર અને ગગનચુંબી મહેલાતોના વૈભવવિલાસ ઉપર મંડાયેલી છે. આપણા મનમાં કેબરે ડાન્સીસ જોવા જવાની લાલસા પ્રબળ છે.

લાયન્સ ક્લબ અતે રોટરી ક્લબનાં કરોડોનાં ફંડો આ લાખો લાચાર પાણી પીને સૂઈ રહેનારાં બાળકો સુધી નથી પહોંચતાં. એ તો પહોંચે છે મોટી ફાર્મસીઓ સુધી, હોસ્પિટલો સુધી અને કંલેજ સુધી; જ્યાંથી સંસ્કારી માબાપના પુત્રો અસંસ્કારી બનીને બહાર પડે છે.

અમારા કથાકારો તપસ્વી ધ્રુવજીને તો બરાબર જાણે છે. પણ તે ધ્રુવ તો એક જ હતા, આજના કરોડો ધ્રુવજીઓની કથા લોકોને સંભળાવવા કોઈ સાચા કથાકાર ક્યારે બહાર આવશે?

[૭] સમાજદર્શન

ઈ. સ. ૧૯૧૬-૧૭ની સાલની આ વાત છે. એક શ્રીમંત ભાટિયા ગૃહસ્થ સુબંધમાં રહે. આજના હિસાબે શ્રીમંત ન કહેવાય, પણ તે સમયે તો બે-ત્રણ લાખ તો ઘણી મોટી આસામી કહેવાય. મૂળજી જેઠા મારકીટમાં કાપડની દુકાન. આંખુ' કુટુંબ સુબંધ રહે, પણ દેશમાં ૨૦-૨૫ ગાયો સંખેલી. તેને સાચવવા એક નોકર પણ રાખ્યો હતો. દર મહિને નોકરનો પગાર અને ગાયોના ઘાસચારાના રૂપિયા દેશમાં મોકલે.

એક દિવસ કોઈ પારસી મિત્રે પૂછ્યું કે 'તમે રહો છો તો સુબંધમાં, પછી શા માટે દેશમાં ગાયો રાખીને ખાટલો ખરચ કરો છો?'

પેલા ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો કે ‘અમે ભાટિયા એટલે ક્ષત્રિય છીએ. ક્ષત્રિયોના ધર્મ ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાળના, માટે ગાયો રાખી છે. અમારા બાપદાદાઓના વખતથી પેઢીઘર અમે ગાયો પાળતા આવ્યા છીએ. આ ગાયો છે તે પણ અમારા પૂર્વજોની ગાયોના વંશવેલાની છે. હું એમને પાળું છું. દૂધ બ્રાહ્મણોને અને મંદિરોમાં આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે. ઉપરાંત એક નોકર નણે છે. કમાવા માટે મુંબઈ આવ્યા, માટે કાંઈ બાપદાદાના કુલાચાર અને ગાય તેમ જ બ્રાહ્મણને પાળવાનો ધર્મ ચુકાય ? કોને ખબર કે આ ગાયોના નસીબનું જ અમે નહિ કમાતા હોઈએ ?’

*

હવે પ્રસંગ છે ૧૦-૧૨ વરસ પછીનો. અમારો પેઢીઘર ગોવાળ. ચાર-પાંચ પેઢીનો સંબંધ દર વરસે મુંબઈથી દેશમાં ભઈ ત્યારે અચૂક તેને ઘેરે મળવા જવાનો નિયમ.

એક જમાનામાં એનું ખોરડું શ્રીમંત ગણાતું. ઘરે ગાયો-ભેસો મળી પચાસેક ઢેર હતાં. ગામનાં પશુઓ ચારવા લઈ ભય ત્યારે હભરેક ગાયો અને પાંચસો-છસો ભેસોનું ધણુ લઈને નીકળે. પણ ઉપરાછાપરી દુકળેએ, ગામની ઓછી થતી જતી પશુવસ્તીએ અને વધતી જતી મોંઘવારીએ એને ભાંગી નાખ્યો છે. માથે કરજ થયું છે.

એક વખત તેને ઘેર ગયો. ત્યાં તેની પત્નીએ મને કહ્યું કે ‘સાઈ, આને જરા સમજાવોને ! એ તમારા વિના કોઈનું નહિ ગાંઠે.’

મેં પૂછ્યું : ‘શું બાબત છે ? શું સમજાવવું છે ?’ તો કહે, ‘જુઓને, આ દુકાળનું વરસ છે. ઘાસચારાનું નામ લેવાતું નથી. છતાં બ્યાં ત્યાંથી આ પાંખડાં (પાંખડાં એટલે વસૂકી ગયેલાં) ઢેર ભેગાં કરીને રોજ રોજ લઈ આવે છે. દૂગણી ગાય તો આ જિભી છે, એ દશ જ છે. બાકીની બધી આ ટોળાંબંધ જિભી છે એ પાંખડી છે.’

મેં ગોવાળને પૂછ્યું, ‘આ બધી ક્યાંથી લાવ્યો છે ?’

તે કહે કે ‘દુકાળ છે તે બધા રસ્તા ઉપર છોડી ભય છે.

રસ્તા ઉપર ભૂખી ઠેખાં ખાતી જોઈ એટલે હાંકી આવું. હું ન લઈ આવું. તો બિચારીને કસાઈ લઈ લય.’

મેં પૂછ્યું, ‘પણ એને ખવડાવીશ ક્યાંથી?’ તરત એની પત્ની તાડુકી, ‘ગાંઠમાં ફદિયું તો છે નહિ, અને નીરણુ તો રૂપિયાના બે પૂળા માંડ મળે છે. તે શું મારું કાળજું ખવડાવશે? એ તો વહેલી સવારે જંગલમાં લય છે અને જે કાંઈ મૂળિયાં કે એવું કાંઈ મળે તે ખોદીને લઈ આવે છે. એનો ખાંડીને ભૂકો કરે છે. આગુળાગુથી એકવાઠ માગી લાવે છે. તેમાં પેલો ભૂકો મેળવીને ખવડાવે છે અને અર્ધભૂખી ગાયોના નિસાસા લે છે. કહું છું કે છોડી મેલ, તો માનતો નથી.’

મેં જોવાળ સામે જોયું તો કહે કે ‘અહીં બાંધી છે તો એટલુંય પામે છે. છોડી મૂકું તો રસ્તા ઉપર પૂછલી જઈને પડે અને મરી જાય. અથવા કસાઈ લોકો હાંકી જાય. હજી એકાદ મહિનો છે. તે જેમ તેમ કરીને ખેંચી કાઢીશ. પછી તો ચોમાસું ખેસશે એટલે વાંધો નહિ આવે.’

મેં પૂછ્યું, ‘તો પછી આને પાંજરાપોળમાં કેમ નથી મૂકી આવતો?’ તો કહે કે ‘પાંજરાપોળવાળા પણ થાક્યા છે. મેં ઘણી વિનવણી કરી પણ નથી રાખતા.’

‘તો પછી તું શું કરવા રાખે છે?’ મારાથી પુછાઈ ગયું. તેણે મારી સામે નજર નોંધી. એની નજરમાં વિષાદ ભર્યો હતો.

‘તું આવું પૂછીશ એમ મેં નોતું ધાર્યું’. મુંઝઈ જઈને તારી પણ બુદ્ધિ બગડી? ગામનું મહાજન રૂપિયા-આના-પાઈના હિસાબ કરતું થઈ ગયું પણ હું તો આ ગામનો પેઢીધર જોવાળ. મારાથી મારા ગામની ગાયોને મરતી કેમ જોવાય? અને આ દશ ગવડિયું આવા કપરા કાળમાં પણ ફૂંડે છે તે કોને ખબર એમાંની કોઈ પાંખડીના નસીબે જ ફૂંડતી હશે. ગામમાં લાખોપતિ છે, પણ બધાની બુદ્ધિ બગડી ને કોઈને દુકાળમાં મરતાં ઠોરની અને માણસોની પડી નથી, પણ હું મારો ધરમ કેમ ચૂકું?’

એને કષ્ટો આપવા જતાં હું જ લોઠો પડ્યો. મારી પાસે એની ફ્લોલનો કોઈ જવાબ ન હતો. પાછળથી મને ખબર પડી કે આ દુષ્કાંડગ્રસ્ત ગાયોને બચાવવા તેણે પોતાનાં ત્રણ ઘર ગીરો મૂકી દીધાં હતાં, કારણ કે ગામને ગોવાળ હોવાની એને ખુમારી હતી. ગોવાળ તરીકે શક્ય એટલાં પશુઓ બચાવી લેવાનો એણે પોતાનો ધર્મ માન્યો હતો.

સ્વતંત્ર ભારત આવા માલધારીઓને જોઈ બેઠું છે, અને અખૂધ, અનાર્થિક પરદેશી ડિઝીવાળા હજારો પશુ-શાસ્ત્રીઓના પગાર પાછળ હર વરસે કરોડો રૂપિયા ખર્ચીને દેશનાં પશુઓનું નિકંદન કઢાવે છે.

*

અને હવે પ્રસંગ છે ૫૦ વરસ પછીનો. એક વૈષ્ણવ કરોડપતિને સ્નેહ જવાનું થયું. સાંભળ્યું હતું કે તેણે પોતાના બંગલામાં ગાયો રાખી છે. મેં ચારે બાજુ નજર ફેરવી પણ ક્યાંય ગાય દેખાતી નહિ. એટલે સહજભાવે પૂછ્યું, ‘તમે તો ગાયો રાખી છે ને? ક્યાં રાખી છે? મારે જોવી છે.’

તરત જવાબ મળ્યો : ‘રાખી હતી, પણ કાઢી નાખી. આજના જમાનામાં એ ન પોષાય – તદ્દન અન-ઇકોનોમિક.... ઘાસચારાની કિંમત જેટલું પણ દૂધ.....’

‘પણ તમારે ક્યાં દૂધ વેચવું છે?’ મેં તેને વચ્ચેથી જ અટકાવીને પૂછ્યું. ‘જેને દૂધનો વેપાર કરવો હોય તે એવી ગણતરી કરે.’

‘એસ નહિ’ પેલા સજ્જનને જવાબ આપ્યો. ‘વેપાર ભલે ન કરીએ પરંતુ દરેક વસ્તુ ઇકોનોમીની દૃષ્ટિએ જોવી જોઈએ. ગાય રોજ ત્રણ લિટર દૂધ આપે અને પાંચ રૂપિયા ખવડાવવાનો ખર્ચ આવે, વાછરડીને ખવડાવવાનો ખર્ચ જુદો અને વળી તેની દેખભાળ રાખવા માણસ રાખવો પડે, તેના પગાર ચડે. તેને બદલે દૂધ વેચાતું લઈએ તો છ રૂપિયામાં ત્રણ શેર દૂધ આવે એટલે ઇકોનોમીની દૃષ્ટિએ ગાય કાઢી નાખી.’

આ બધી વાતચીત ફરમિયાન મારી નજર સમક્ષે પડેલી છે. મોટર અને એ આદેશિયન કૂતરા જિલ્લા હતા તેની ઉપર ચોટી હતી.

શેઠની રબ લઈ પાછો ફરતાં હું રસ્તામાં વિચારતો હતો કે આ મોટરો કદી પણ અન-ઇકોનોમિક થવાની નહિ, ચાર આને માઈલ દોડતી ત્યારે ઇકોનોમિક હતી, ૧૨૫ પૈસે માઈલ દોડે છે તોપણ ઇકોનોમિક છે અને કેને બબર છે કાલે પાંચ રૂપિયે માઈલ દોડતી હશે તોપણ ઇકોનોમિક હશે.

અને આ આદેશિયન કૂતરાઓને તો કદી પણ આર્થિક અનાયિક-પણનો સવાલ જ નથી. કારણ કે પાશ્ચાત્યોએ કે આપણા પશુશાસ્ત્રના નિષ્ણુઓએ તેમને કદી પણ અનાયિક કહ્યા નથી.

તેઓ તો કહે છે કે જો ગાયો મારવાનું બંધ કરશે તો દેશ પર ખરચનો બોલે વધી પડશે અને તેઓ માંદી પડે તો તેમની સારવાર કરવા અમરી પાસે સાધન નથી. પશુઓ માંદાં પડે તે માટે દવાખાનાં તો હોય છે, પણ એ તો બધાં કૂતરાઓની સારવાર માટે. આદેશિયન કૂતરા અને બીજા કૂતરા પણ રોજ ચાર-પાંચ રૂપિયાનું દૂધ પીએ (બાળકોને ભલે ચાર પાંચ આનાનું પણ ન મળે), છથી આઠ રૂપિયાનું માંસ ખાય, પાંઉ કે રોટલી ખાય તે તો જુદું, ઉપરાંત તેમને નવડાવવા, ફરવા લઈ જવા, ખાવાનું આપવા એક નોકર રાખવો જોઈએ. પણ એ તો બધું અનિવાર્ય છે. કારણ કે આપણે પાશ્ચીમી ઢંગે જીવવું છે. અને પાશ્ચાત્યોએ કદી કૂતરાને અન-ઇકોનોમિક કહેલ નથી.

તેમની નજરે ભારતમાં જો કાંઈ અન-ઇકોનોમિક હોય તો તે આપણી ગાયો છે.

અને આપણા પશ્ચિમચક્ષુઓને આ કૂતરા દૂધ પીએ, માંસ આરોગે એ નથી ખૂંચતું. ખૂંચે છે આપણા ધર્મજીવો દૂધ પીએ કે ઠાકોરજીનો પ્રસાદ આરોગે તે. તેમને ખૂંચે છે, જો તમે કાંઈ ધાર્મિક પ્રસંગે ૨૫-૫૦ સંબંધીઓને જમાડો તે.

પચાસ વરસમાં સમાજમાં કેવું પરિવર્તન!

બાણો છે? દેશમાં કારખાનાંઓની સહુથી વધુ સંખ્યા કયા ક્ષેત્રે છે?

પ્રબળને પરદેશી વિચારસરણી, પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ, પરદેશી હિંસક અને શોષક અર્થવ્યવસ્થામાં પલોટવા સ્કૂલો અને કોલેજો રૂપી ફેક્ટરીઓ શિક્ષણક્ષેત્રે સહુથી વધારે છે.

આશરે પાંચ લાખ સ્કૂલો, ૩૨૫૩ કોલેજો અને ૧૦૬ યુનિવર્સિટીઓના માર્ગદર્શન નીચે ૧૩ લાખ ૬૬ હજાર શિક્ષકો, ૯ કરોડ ૨૫ લાખથી વધુ બાળકોનું પશ્ચિમીકરણ કરી રહ્યા છે.

પશ્ચિમીકરણની આ ક્રિયા માટે પાંચ પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં ૧૩ અબજ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા છે. છતાં આ કારખાનાંઓમાંથી છેલ્લાં ૩૨ વરસમાં એક પણ રાબતી કે કૃપલાણી, મહર્ષિ ટંડનબાણુ કે ગણપતિશંકર વિદ્યાથી નીકળ્યા નથી.

આર્યસમાજનો દાવો છે કે સરકાર કરતાં ધીજે નંબરે આર્ય-સમાજ શિક્ષણક્ષેત્રે કાર્ય કરે છે, છતાં તેમની સંસ્થામાંથી પણ હજી સુધી એક પણ શ્રદ્ધાનંદ સ્વામી દેશને મળ્યા નથી.

આ શોષક અને હિંસક અર્થવ્યવસ્થા, આ પંચવર્ષીય યોજનાઓ, આ આર્થિક અને વેપારી નીતિઓ ખોટી છે, અવહેવારુ છે, રાષ્ટ્રવાતક છે એવો યુલંદ સ્વર ગબાવનારો એક પણ વીરલો આ કારખાનામાંથી નીકળ્યો નથી.

નીકળ્યા છે, માત્ર હજારો પક્ષપલટુઓ, હજારો વિશ્વાસઘાતીઓ, અને ગ્રીનકાર્ડ મેળવવાના ઉત્સુકો, આપણા જ ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સમાજવ્યવસ્થાના મૂળમાં ઘા મારનારા સિકયુલરિસ્ટો.

જે રાજ્યમાં કેળવણીનું પ્રમાણ વધારે છે તે રાજ્ય બેકારીમાં પણ મોખરે છે. આ કેળવણી તમામને કામ આપી શકતી નથી, નોકરી પણ આપી શકતી નથી. તે સદાચાર અને કુલાચાર બુલાવી બ્રષ્ટાચાર અને પાપાચાર શીખવે છે.

જે કારખાનું ખોટ કરે તે બંધ કરવું જોઈએ, જે દુકાન ખોટ કરે તે દુકાન બંધ કરવી જોઈએ એવો વેપારી નિયમ છે. પરંતુ આ એક દુઃખદ પરિસ્થિતિ છે કે વધુ ને વધુ નીચી કક્ષાનો માલ કાઢતી આવી ફેક્ટરીઓ વધુ ને વધુ સંખ્યામાં ખોલવા માટે દર વરસે સમાજના દરેક વર્ગના અને દરેક ક્ષેત્રના લોકો દોડધામ કરતા હોય છે. અને તે માટે ફંડ ભેગાં કરવા, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોના નામે સંસ્કૃતિનો ઉન્નય કરનારા કાર્યક્રમો અથવા તો કથાઓ અને જ્ઞાનયજ્ઞોનાં સત્રોનાં આયોજન કરે છે.

આવા કાર્યક્રમોથી વિરુદ્ધ અને જૈન સાધુઓ અને મુનિ ભગવંતોનાં પ્રવચનો સાંભળીને હજારો યુવાનો સદાચારી, ધર્મપ્રેમી અને સંસ્કૃતિપ્રેમી બનતા જાય છે. ભોગવિલાસથી લાલસાવિહીન બનતા જાય છે, છતાં લોકોને આવાં પ્રવચનો અને સાધુસંતો દ્વારા કેળવણી આપવાની યોજના વિચારવાને બદલે વધુ ને વધુ કોલેજો અને હોસ્ટેલો જોઈએ છે.

સહુથી વધુ દુઃખદ તો એ છે કે ધાર્મિક ટ્રસ્ટો, વિવિધ ધર્મના ધર્માચાર્યો અને કથાકારો પણ કોલેજો અને હોસ્ટિપટલો માટે ધાર્મિક પ્રવચનોની શિબિરો અને જ્ઞાનસત્રો યોજીને કરોડો રૂપિયાનાં ફંડો ભેગાં કરી આપે છે અને એ રીતે પોતાની શક્તિ અને પ્રભાવના પૈસા વેડફી નાખે છે.

ધણી વાર તો આવા જ્ઞાનસત્રની શિબિરની બાજુમાં જ જેમની જિંદગીની તમામ પ્રાથમિક જરૂરિયાતો પણ જૂંટવાઈ ગઈ છે એવાં નગ્ન, અર્ધભૂખ્યાં, આખા શરીરે ચામડીના દહનાં ચાકાં પડી ગયેલાં એવાં સેંકડો બાળકો ધૂળમાં રગદોળાતાં હોય છે. તેઓ પણ ભારતની ભાવી પ્રજા છે એવો વિચાર પણ શિબિરમાં બેઠેલા જ્ઞાનીઓને કદી આવતો હશે ખરો ?

નિશાળમાં અમે કવિતા શીખતા. તેમાં નળરાજની કવિતામાં નીચેની લીટીઓ શીખ્યા હતા : ‘તેને સૂએ અવળું જ જેને દુર્દશા શિર પર ફરે.’ હોસ્ટિપટલો અને કોલેજો માટે દર વરસે કરોડોના ફંડક્ષણ ભેગા કરવા મથતા ધર્માચાર્યોની આ પ્રવૃત્તિ, દેશની દુર્દશા

વધુ ઘેરી થતી હોવાથી સૂચક તો નહિ હોય ? કોઈ સંત-મહંત, કોઈ જ્ઞાની, કોઈ સમગ્ર કેળવણીકાર આ પ્રબંધની અસ્મિતા અતમ કરતી કેળવણી સામે અવાજ ઉઠાવવાની હિંમત કરશે ?

[૯] સમાજદર્શન

સ્થળ—મુંબઈનું એક શ્રીમંત ગણાતું પરું.

લક્ષાધિપતિઓ અને કરોડપતિઓનાં રહેઠાણોની વચ્ચે એક ખાલી જગાનો ખાડો. તેમાં વરસાદનું પાણી ભરેલું છે. મચ્છરોનાં ઝુંડ ઊડે છે. ખાડાની ધાર ઉપર જૂંપડપટ્ટી બની ગઈ ગઈ છે. રસ્તાની બાજુએ એક ઉકરડો છે. આજુબાજુ જૂંપડાવાસીઓ ઝાડો-પેશાબ કરે છે. તેની ગંદકી અને દુર્ગંધ છે.

સવારે સાત વાગ્યે ત્યાંથી પસાર થાઓ તો એક વરસથી ૭-૮ વરસની ઉંમર સુધીનાં ૭૦-૮૦ બાળકો તદ્દન નમ્મ હાલતમાં રસ્તાથી મંદી ધૂળમાં સૂતાં હોય છે. કોઈ કોઈ સ્ત્રી જૂંપડીના દરવાજા પાસે મેલા, ગંદા કાગળોનાં ઢગલામાંથી નાનામોટા કાગળના કટકા, પ્લાસ્ટિકનાં ટુકડા, દૂધની શીશીઓનાં ઢાંકણાં વગેરે જુદાં પાડે છે.

આગલે દિવસે આખો દિવસ રસ્તામાં રખડીને સુકાયેલી ગટરો-માંથી, ઉકરડાઓમાંથી, ચાલીઓનાં કમ્પાઉન્ડમાંથી, બાકુતોની ગળે ખાતાં ખાતાં વીણી લાવેલ આ કચરો છૂટો પાડી કોઈ ફેક્ટરીવાળાને વેચી આવી કદાચ આજના દિવસ પૂરતું તે અનાજ ખરીદી શકશે.

આ અર્ધનગ્ન નારીઓને રસ્તા ઉપર કચરો વીણતી જોઈએ છીએ અને મેઘાણીનો પેલો બુલંદ સ્વર કાનમાં ગાળે છે કે—

લથડી લથડી ડગલાં ભરતી

લાખો નાર ગલીએ-ગલીએ ફરતી

સારી રાત ભૂખે મજૂરી કરતી

‘મારો બાળ પરોઢિયે જાગીને માગશે ભાત’

વિચારી એ દેહ દમે...

સાત વાગી જાય છે અને તમામ ઊઠી જાય છે. તેમની પાસે દાતણ નથી, પેસ્ટ કે મંજન ખરીદવાના પૈસા નથી. સહુ આજુબાજુ રસ્તા

ઉપર મળ-વિસજન કરી લે છે, પણ હાથ સાફ કરવા પાણી નથી. છોકરાઓ આનુબાનુના રસ્તા ઉપર અને પાસે આવેલ મંદિર પાસે ભીખ માગવા ગોઠવાઈ જાય છે.

પુરુષવર્ગમાં કોઈ સદ્ભાગીને નોકરી મળી છે. તે જીંદીને તરત ચાલ્યા જાય છે અને ઓફિસના નળ-સંકાસ વાપરવાનો લહાવો લે છે. કોઈ દાણચેરી કે દાડના ધંધામાં ગોઠવાઈ ગયા હશે. અતિવૃદ્ધ પણ લંગોટીભર મંદિર પાસે ભીખ માગવા બેસી જાય છે. અને પછી ફૂટપાથ ઉપર સૂઈ રહે છે. બાકીના આખો દિવસ ગુજાર રમતા હોય છે.

મંદિર પાસે જીલેલાં બાળકોને કોઈ દર્શનાર્થી પાંચ-દસ પૈસા આપે છે. તો વળી કોઈ વધુ સુખી ગૃહસ્થ પાસેની હાટડીમાંથી પાંઉ કે બિસ્કિટ લઈને ખાવા આપે છે ત્યારે તો આ બાળકો માટે સોનાનો સૂરજ જીએ છે.

કોઈ કોઈ વાર ઉકરડામાં આનુબાનુના બંગલામાંથી ફેંકાઈ ગયેલા એઠવાડમાંથી પણ આ બાળકો રોટલીના ટુકડા કે શાકના લચકા વીણી વીણીને ખાઈ લેતાં હોય છે. તો કોઈ વખત એકાદ-બે ગાય ત્યાં આવી ચડે ત્યારે તેની ઉપર ચોકી કર્યા કરે છે કારણ કે કોઈ ને કોઈ બંગલામાંથી કોઈ તો આ ગાયોને ગોઝાસ આપવા આવશે જ તેની તેમને ખાતરી છે. અને જેવું કોઈ આવે અને ગાયના મોઢા પાસે ગોઝાસ મૂકે કે તરત આ છોકરાંઓ દોડીને ગાયના મોંમાંથી રોટલી ખેંચી લઈને પોતે ખાવા લાગે છે.

નાહવું જોઈએ, દાતણ કરવું જોઈએ તેની એમને જન્મથી જ ખબર નથી. સ્ત્રી-પુરુષ-બાળક તમામનાં શરીર ગંધાતાં હોય છે. પણ હવે તેમને કોઠે પડી ગયાં છે. સ્ત્રીઓ રસ્તા ઉપર જ ત્રણ પથરા મૂકી ચૂલા બનાવી તેના ઉપર ભાત રાંધી લે છે. તે બધાં ભાગે પડતાં ખાઈ લે છે.

આનુબાનુના બંગલાવાળા ફરિયાદ કરે છે કે આ લોકો અહીં ગંદકી કરે છે. ગુજાર રમે છે.

જુગાર ન રમે તો ભલા શું કરે? તેઓ ભણેલા નથી. કોઈ વાંચી બાણતું હોય તોપણ, ચોપડી કે છાપું ખરીદવા તેમની પાસે પૈસા નથી. તેમની આધ્યાત્મિક વૃત્તિ કોઈએ ઢંઢાળી હોત તો તેઓ ભજન-કીર્તનમાં પણ સમય ગાળત. કામધંધો તેમને મળતો નથી. પછી સમય વિતાવવા જુગાર સિવાય તેમથી પાસે શું સાધન છે?

અહીંથી રોજ મોટા વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓ મોટરમાં પસાર થાય છે. કેળવણીકારો, સાહિત્યકારો, સમાજવાદીઓ, સામ્યવાદીઓ, ‘ગરીબી હટાવ’નો ઝંડો લઈને ફરનારા પસાર થાય છે. મ્યુનિસિપાલિટીના ઓફિસરો પણ પસાર થાય છે. કોઈને આ માનવ-ભંજારના ગંજ તરફ નજર કરવાની પણ કુરસદ નથી.

એક વખત કોઈએ મ્યુનિસિપાલિટીને અહીં વધી રહેલી ગંદકી વિષે ફરિયાદ કરી. થોડા દિવસમાં ફરિયાદીને ટેલિફોનથી સંદેશો મળ્યો કે અમે ૧૦-૧૫ જણા તપાસ કરવા આવીએ છીએ. અમારા માટે ચાપાણીનો બંદોબસ્ત રાખજો.

પછી ૧૦-૧૫ને બદલે ૨૦-૨૫નું ટોળું આવ્યું. ઓફિસરો, કોર્પોરેટરો અને કારકુનોએ ફરિયાદીના ઘેર ચાપાણીનાસ્તાને ઇન્સાફ આપીને ફરિયાદીને ઉપકૃત બનાવ્યા. રસ્તા ઉપર લટાર મારી, પેલા માનવભંજારોને ચેતવણી આપી કે તમારે અહીં ગંદકી ન કરવી.

આવેલા આ જહાજરતોને ક્યાં ખબર હતી કે આ તો જેમના માટે પાંચ પાંચ પંચવર્ષીય યોજનાઓ ઘડાઈ છે, તેમાંથી આ યોજનાઓમાં બિનઉપયોગી એવા માનવભંજારોનો આ ગંજ છે.

ખરેખર આ તમામ માનવીઓને તેમના ગામમાં તેમનાં ગાર-માટીનાં રહેઠાણો હશે તેમના બાપદાદાના પેઢી દર પેઢીના લુહાર, સુતાર, કુંભાર, દરજી, મોચીના ધંધા હશે. આ તમામ ધંધાઓ ઉપર પંચવર્ષીય યોજનાઓ રૂપી બુલડોઝર ફરી વળ્યું હશે અને તેઓ અહીં ફેંકાઈ ગયા છે.

તેમનાં ૮૦ ટકા બાળકો રિકેટ અને ચામડીનાં દરદો કે પેટનાં દરદોથી પીડાતાં હોય છે. આવા દરદીઓ માટે લખપતિઓ દંતયજ્ઞો-

નેત્રયજ્ઞો ગોઠવે છે. મહત્ત્વ ચિકિત્સાકેન્દ્રો ખોલે છે કારણ કે તેથી તેમની છાપામાં નામના થાય છે. આપેલ દાનની રકમ ઇન્કમટેક્સમાં મજરે મળે છે. (રુશવતખોરીએ આજે દાનના ક્ષેત્રને છોડ્યું નથી. ઇન્કમ-ટેક્સમાં રકમ મજરે મળવાની લાંચ આપીને દાન લેવાય છે. આ છે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનાં દાન !)

તેઓ માનપૂર્વક માનવી તરીકે જીવી શકે તે માટે યોજના કરવા પૈસા ખર્ચવા કોઈને હૈયે રામ વસતા નથી કે જીવનસંઘર્ષ ખેલી રહેલા આ માનવીઓનો હાથ ઝાલે. એકલા-અટૂલા સમાજમાંથી ફેંકાઈ ગયેલા આ લોકો દારુણ જીવનસંઘર્ષ ખેલી રહ્યા છે. તેઓ લગ્ન કરે છે, લીલાં પાઠડાંનાં તોરણો બાંધી જૂંપડીઓ શણગારે છે. ઢોલ-શરણાઈ વગાડે છે. ગીત ગાય છે. નૃત્ય કરે છે અને નાણિયેરનાં પાન વીણી લાવીને જૂંથણી કરી જૂંપડીઓને ઠીક કરવા મહેનત કરે છે એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે આ લોકોનું ખમીર તૂટી ગયું હશે. અને ત્યારે તક જોઈને ખેડેલા ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ તેમની વચ્ચે ધસી જશે અને તેમને સામ-દામ ભેદ વડે ખ્રિસ્તી બનાવી દેશે.

ચંદ ખારોટના પુત્રે લડાઈમાં હારી રહેલા પૃથ્વીરાજને કહ્યું હતું કે 'દિન પલટયો પલટી ઘડી'. શું આ વાત હિંદુ સમાજને પણ લાગુ પડશે ?

પંચવર્ણીય યોજનાઓએ મનુષ્યોને જ નહિ માનવતાને પણ મરણપથારીએ પછાડી છે એમ નથી લાગતું ?

પણ જૂંપડીપટ્ટીઓની દુનિયામાં આ તો આપણે ઊંચી કક્ષાનો વિસ્તાર જોયો. ચાલો જરા વધુ નીચા વિસ્તારમાં જઈએ. જ્યાં ફરત્રણ મિનિટે બેથી ત્રણ હજાર પ્રવાસીઓ રેલવેમાં પ્રવાસ કરે છે, તેની સમાંતરે લોકોનાં મળમૂત્રથી, ગંધાતું કારખાનાંઓના ઝેરી પાણીથી ભરેલી ગટરની ધાર ઉપર જૂંપડીપટ્ટી વિસ્તરી છે.

આમાં વસનારાઓના પૂર્વજો એકાદ સૈકા પહેલાં કદાચ સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી વહી જતી નદીઓના કિનારે પોતાનાં વડીલોપાર્જિત રહેઠાણોમાં રહેતા હશે અને પોતાના વડીલો પાસેથી મળેલા વારસાગત ધંધા વડે પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન કરતાં શાંતિથી જીવન વિતાવ્યું હશે.

સ્વાધીન ભારતના મિશ્ર અર્થતંત્રે આપેલા આંચકાથી સુખી પૂર્વજોનાં આ દુર્ભાગી સંતાનો પવિત્ર નદીકિનારેથી આ ગંધાતી ગટરની ધાર ઉપર આવી પડ્યાં છે.

જૂંપડપટ્ટીઓમાં નળ, સંડાસ અને ખત્તીની જરૂર હોય એવા જ્ઞાનની રોશની વહીવટ કરનારાઓના મજગમાં દાખલ થઈ શકતી નથી. કારણ કે સત્તા મેળવવા ખુરશીયુદ્ધ ખેલવા માટે નાણાં મેળવવા ઉદ્યોગપતિઓની મહેરબાની કેમ મેળવવી તેની મૂંઝવણ અને સમાજવાદી સમાજરચનાનાં ગાણાં ગાવામાં જ તેમનું ચિત્ત ચોંટાડેલું હોય છે.

અહીં આ લોકોએ પાણીની સગવડ બતે કરી લીધી છે. ગટરથી થોડે દૂર હેઠવાસમાં વીરડા બનાવ્યા છે. ગટરનું પાણી જમીનમાંથી જમીને આ વીરડાઓમાં આવે છે અને આ જૂંપડાવાસીઓને નાહવા-ધોવાનું સદ્‌ભાગ્ય મળે છે. તેમને પીવા માટે પાણીની શી સગવડ હશે તે તો રામ બાણે.

લોકોને પીવા માટે અને સિંચાઈ માટે પાણી મળે તે માટે આશરે ૭૭ અબજ રૂપિયા સરકારે ખરચ્યા છે. અને એ રૂપિયા પ્રજા ઉપર ભારે કરવેરા ઝીંકીને વસૂલ પણ કર્યાં છે. આ યોજનાઓ ઘડનારા, તેમને મંજૂર કરનારા, તેમનો અમલ કરનારા મોટા બંગલાઓમાં રહે છે. તેમના બંગલાઓમાં કદાચ તેમના કુતરાઓ માટે પણ સ્નાનગૃહ હશે. તેમના બંગલાની વિશાળ લોને ઉપર પાણીના કુવારા ઊડતા હશે. પરંતુ જેમના નામે ૭૭ અબજ રૂપિયા ખરચાયા છે, તેમાંના ઘણાઓ માટે તો ગટરમાંથી ગળાઈને આવતાં વીરડાનાં પાણી જ હોય એમ નથી લાગતું ?

સમાજવાદ સંપત્તિમાં નથી આવ્યો, પણ ભૂખમરામાં, પાણીની અછતમાં અને લોકોની યાતનાઓમાં જરૂર આવ્યો છે.

અને હવે એક ગુદી જ જાતનું દ્રવ્ય જોઈએ, જ્યાં પાણીપતમાં સામસામા ગોઠવાઈ ગયેલા મરાઠા અને અફઘાનોનાં લશ્કરોની જેમ જૂંપડપટ્ટી અને આલીશાન બંગલાઓ સામસામે ગોઠવાઈ ગયેલાં છે.

એક બાગુ વિશાળકાય કોલેજોમાં હબરો વિદ્યાર્થીઓ આદર્શ,

કોમર્સ, સાયન્સ વગેરે વિવિધ વિષયો ભણે છે. પ્રખ્યાત શિક્ષણ-શાસ્ત્રીઓ, સાહિત્યકારો, વૈજ્ઞાનિકો, અર્થશાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસજ્ઞો અને વિવિધ વિષયોના નિષ્ણાત પ્રોફેસરો અહીં કોલેજોમાં ભારતની ભાવિ પેઢીનું પશ્ચીમીકરણ કર્યા કરે છે.

કોલેજોની બાજુમાં જ વિશાળકાય બંગલાઓની હારમાળા છે. થોડાં જ વરસ પહેલાં ૮ થી ૧૦ રૂપિયે વાર લેખે વેચાયેલી આ જમીન નો ભાવ અત્યારે ૮૦૦ રૂપિયે વાર જેવો ગણાય છે. જેમણે આઠ દશ હજાર રૂપિયા જગ્યામાં રોક્યા હતા, તેઓ આઠ દશ લાખના માલિક બની ગયા. છે. એ બંગલાઓમાં વસનાર પોતાની વેપારી બુદ્ધિ અને દીર્ઘદષ્ટિ માટે જરૂર મગરૂર હશે.

મુંબઈમાં સહુથી સમૃદ્ધ વિસ્તારોની સામે હરીફાઈમાં કિતરેલા અને પ્રથમ આવવા મથતા આ વિભાગની સામે જ જૂંપઠપટ્ટીઓની કતારો પથરાઈ ગઈ છે. આ અર્ધભૂખ્યાં, અર્ધનમ્ન સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકોની કતારો સામે જોવાની પણ પેલા ભાવ્યશાળીઓને તો કુરસદ નથી. પણ પેલા વિદ્યાર્થીઓને અને પ્રોફેસરોને પણ કુરસદ નથી.

ધરતીને પટે પગલે પગલે,
મૂઠી ધાન વિના નાનાં બાળ મરે,
પ્રભુહીન આકાશથી આગ ઝરે.—

મેઘાણીનો આ બુલંદ અવાજ આજના વિદ્યાર્થીઓએ તો નથી સાંભળ્યો, પણ કોલેજના પ્રોફેસરો પણ એનાથી અબણુ હશે ?

મુંબઈના ખુરશીયુદ્ધના ખેલાડી હાકેમો એક તરફથી 'Clean Bombay, Green Bombay' ના નારા ગજજે છે ત્યારે જ આ સમૃદ્ધિની શરતમાં કિતરેલા બંગલાઓની આસપાસ સમાજે ઉવેખેલા આદમીઓનો ઘેરો ગોઠવાતો બળ્ય છે.

૧૦મી સદીમાં ભારતની પશ્ચિમ સરહદો ઉપર ઇસ્લામનો ઘેરો ગોઠવાતો હતો ત્યારે આપણે ન ચેત્યા. ૧૫મી સદીમાં અરબી સમુદ્રમાં બ્યૂહાત્મક ઘેરો ગોઠવાતો હતો ત્યારે પણ ન ચેત્યા અને એનાં દુષ્પરિણામો સદીઓ સુધી ભોગવ્યાં.

હવે મોટાં શહેરોમાં ચારે બાજુ ઉવેખાઈ ગયેલાં પ્રજાજનોનો ઘેરો ગોઠવાતો જાય છે અને એક દિવસ જ્યારે એ ઘેરાની વચ્ચેથી બુલંદ સૂર સંભળાયે કે—

ઊઠો કદરૂપ! પ્રેતસૃષ્ટિના રાજવી!

ફરી અંક વાર લાંગ ઘૂટો :

ભૂરિયાં લટૂરિયાંની આંધીઓ ઉરાડતા

હુહુકાર સ્વરે, કાળ ઊઠો!—

ઐતરાદા વાયરા, ઊઠો!—

ઘોર વિપ્લવના ઢોલડા ધડૂકો!

ઐતરાદા વાયરા ઊઠો!—

ત્યારે એનાં પરિણામ કેવાં હશે ?

પોતાના સદ્બાળ્યમાં રાચનારાઓને તો નહિ સૂઝે પણ પેઢી-કોલેજોના સેંકડો પ્રેફેસરો અને હજારો વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈને તો આમાં આવી રહેલા ભાવિનાં એંધાણ પારખવાની સૂઝ હશે ખરી ?

સૂઝ હોય કે ન હોય પણ પંચવર્ષીય યોજનાઓનું કાળચક્ર તો ગામડાંઓ ઉપર વધુ ને વધુ ઘુમરડીઓ લેતું જાય છે અને ગ્રામવાસી-ઓનો પ્રવાહ શહેરોમાં રોજરોટી મેળવવા આવ્યો જ આવે છે.

રોજરોટીની વાત તો પછી, પ્રથમ કયાંય બેસવા માટે ઓટલો તો જોઈએ ને ? મુંબઈમાં હવે ઓટલા રહ્યા નથી. ૬૦-૭૦ વરસ પહેલાં મકાન બાંધનારાઓએ ૨૦-૩૦ ફૂટનાં ઓટલા રાખ્યા હતા. લોકોને થાક ખાવા બેસવા કામ લાગે, સારામાઠા પ્રસંગોએ ઉપયોગમાં આવે માટે.

એ બાંધનારા ગયા. એમના વારસદારોને એ ઓટલા આશીર્વાદ-રૂપ નીવડ્યા. ૨૫-૫૦ હજાર રૂપિયા પાઘડી લઈને હુકાનદારોને આપી દીધા. મકાન બાંધવાનો ખર્ચ થયો હશે તેના કરતાં ઘણાને ઓટલાની કિંમત વધારે જાય.

બહારથી આવનારાઓનો પ્રશ્ન વિકટ છે. ખાલી મેદાનો, ફૂટપાથો, બટરની ધારો..... તમામ ગામડાંઓના હિજરતીઓથી ભરાઈ ગયાં છે. છતાં આવનારાઓનો પ્રવાહ વધુ થઈ રહ્યો હજી આવ્યો આવે છે.

હવે તેઓ રેલવે લાઈનની બન્ને બાજુએ ગોઠવાતા બાય છે. કોઈ તફાવત ખુલ્લામાં, તો કોઈ વળી ફાટેલાં કંતાનના ટુકડા, ભાંગેલા કરંડિયા અને કટાઈ ગયેલાં પતરાંના ટુકડાની આડશ બાંધી લે છે.

પંચવર્ષીય યોજનાઓના હાંચામાં ન સમાઈ શકેલા આ માનવી-ઓને વળી કોઈ બતની સગવડ આપવાની જરૂર ખરી? એ તો ચૂંટણી આવશે ત્યારે પાંચ વરસે એક વાર અમારા રાજદારી પુરુષો જઈને વચન આપી આવશે કે અમને મત આપજો. અમે તમારા માટે મકાન, પાણી, બત્તી વગેરે તમામ સગવડ કરી આપશું. અને હમણાં રાખો આ પાંચ રૂપિયા, તમને કામ લાગશે. કદાચ એકાદું કપડું પણ આપી આવશે.

અને ચૂંટાયા પછી તો એમ કહેવામાં શરમ જ ક્યાં છે કે ચૂંટણીનાં વચનો તો આપવાનાં હોય; પાળવાનાં ન હોય. એ તો એમના આઘશુરુ લોહ કલાઈવે પણ અમીત્યંદ શેઠને ક્યાં નહોતું કહ્યું કે એ કરાર તો પીળા પાના ઉપર લખ્યા છે, પીળા પાના ઉપર લખેલા કરાર પાળવાના ન હોય! સફેદ કાગળ ઉપર લખ્યા હોય તે જ કરારો પળાય.

તો પછી આ તો મોઢાનાં વચનો હતાં. કદાચ તેઓ એમ પણ કહી દે, અમે વચન આપ્યું જ નથી. તમે ખોટું સમજ્યા હશે. ખેર, એ તો દરેક ચૂંટણીમાં એમ જ ચાલે છે અને ચાલ્યા કરશે; બ્યાં સુધી આપણે મિશ્ર અર્થતંત્રના રોકેટ ઉપર બેઠા હોઈશું ત્યાં સુધી.

એ ખરું કે ચોવીસે કલાક દોડતી આ ટ્રેનોને કારણે જિલ્લી ધૂળથી તેમની આંખો બગડે. ચોવીસે કલાકના રેલવેના ઝડપગાટ અને એન્જિનોની ચીસોથી તેમના કાનના પડદાને તુકસાન પણ થાય. તેમના જ્ઞાનતંતુઓ ભાંગી પડે. કદાચ કોઈ વાર તેમનાં નાનાં બૂલકાં પાટા પાસે રમતાં રમતાં રેલવે નીચે કપાઈ પણ બાય!

મેલ ટ્રેન કોઈ વાર ત્યાં અટકીને જિલ્લે ત્યારે ઉતારુઓએ નાસ્તો કરીને ફેંકેલા કાજળો ચાટીને આ બાળકો રાજ થતાં હશે, તો ગંદી ધૂળમાં પડ્યા રહેવાથી ચામડીના રોગોથી પણ પીડાતાં હશે.

પણ આવા લોકો માંદા ન પડે તો આલીશાન હોસ્પિટલો બાંધવાનો અર્થ શું છે? હોસ્પિટલો બંધાય પછી એ ભરાયેલી ન રહે તો બીજી નવી હોસ્પિટલો કેમ બંધાય? એ ન બંધાય તો લોકો પાસેથી હોસ્પિટલો માટે માતબર રકમોના ફંડકાળા કેવી રીતે ઉઘરાવાય? અને અમારા બિચારા કથાકારો કેના ફંડકાળાઓ માટે કથાઓનાં ભવ્ય આયોજન કરશે?

અને હોસ્પિટલો ન બંધાય તો પછી બિચારા કાર્મસીવાળાઓનું શું? લાખો-કરોડો રૂપિયા ખર્ચીને દવાઓ બનાવે અને લોકો માંદા જ ન પડે તો આ કીમતી દવાઓનો ઉપયોગ કેમ થાય? તો તો કાર્મસીઓની ફેક્ટરીઓ બંધ જ કરવી પડે ને? અને તો પછી બેકારી કેટલી વધી જાય?

આમ રાષ્ટ્રનો સમગ્ર રીતે વિચાર કરતાં કાર્મસીઓ, ડોક્ટરો, નર્સો, વોડંબોયો, કથાકારો વિવિધ યજ્ઞોના આયોજકો, દાતાઓ, હોસ્પિટલોનાં આલીશાન મકાન બાંધનારા આર્કિટેક્ટો, ઇન્જનેરો વગેરે અનેક શ્લેષો, ધંધાઓ અને વ્યક્તિઓનાં ઘનિષ્ઠ હિતો જોતાં, વધી રહેલી આવી વિવિધ જૂંપડપટ્ટીઓ અને તેમાં ભિન્નતામાં માનવ-કંઠાલોના સમૂહો વધતા જ જાય એ રાષ્ટ્રહિતમાં નથી!

પંચવર્ષીય યોજનાઓના ઢાંચામાં ભલે એ લોકો ન ગોઠવાઈ શક્યા હોય છતાં બીજી રીતે આવું જીવન જીવીને માંદા પડે તો એ પણ એક ભતની રાષ્ટ્રસેવા જ કરે છે ને?

અને જો આવા માણસોની કતારો દિન પર દિન વધ્યા જ ન કરે તો અમારા રાજપુત્રો ગરીબી કેની હકાવશે? સેવા કેની કરશે? ઉપલો વર્ગ ચૂંટણીમાં ઉદાસીન હશે તો ચૂંટણીમાં ભત આપવા કોણ આવશે?

અને આવા લોકો લાખો-કરોડોની સંખ્યામાં નહિ હોય તો તેમનામાં વહેંચવા માટે ચૂંટણી ઉમેદવારોને પરદેશી સત્તાઓ પૈસા પણ કેમ આપશે?

અને તો જ એક દિવસ ભારતનું આકાશ મુંઝવેશો નીચેના
નાદથી—

અમે ખેતરેથી, વાડીઓથી,
જંગલ ને ઝાડીઓથી,
સાગરથી, ગિરિવરથી
મુઠ્ઠી સાદ આપ્યાં
અમે જુગ જુગ કેરાં કંગાલ
ભાંગી નરકોનાં દ્વાર,
હેતાં ડગ એક તાલ,
ધરતી પર આપ્યાં
દેખ દેખ, ઓ રે અંધ!
કાળ-સૈન્ય આપ્યાં.

[૧૦] સમાજદર્શન

નડિયાદના પ્રખ્યાત દેસાઈ કુટુંબના હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ
જૂનાગઢના દીવાન. જૂનાગઢના રાજમહેલમાં આજે આનંદ આનંદ પ્રવર્તે
છે, કારણ કે જૂનાગઢ અને માંગરોળ રાજ્ય વચ્ચેની સરહદનો વર્ષો
જૂનો ઝઘડો એજન્સીની કોર્ટમાં દીવાન હરિદાસ વિહારીદાસ છતી
આપ્યા છે.

હર્ષોન્મત્ત થયેલા નવાબ સાહેબ હરિદાસજી પાસે બે લાખ
કોરીનો થાળ મૂકે છે. કહે છે, ‘દીવાન સાહેબ, આજની પુશીમાં આજે
આ આપને ઇનામ આપું છું તે સ્વીકારો.

‘શાનું ઇનામ?’ હરિદાસજીએ પૂછ્યું.

‘તમે કેસ છતી આવીને આ રાજની મોટી સેવા કરી છે. તેની
પુશાદીમાં આ ઇનામ તમને આપું છું.’

‘નવાબ સાહેબ!’ હરિદાસજીએ જવાબ આપ્યો. ‘હું આ રાજ્યનો
દીવાન છું. એટલે ચોવીસે કલાકનો નોકર છું.... માટે મેં માત્ર મારી
ફરજ બજાવી છે, માટે એ ઇનામ હું સ્વીકારી શકતો નથી.’

‘પણ હું જૂનાગઢનો નવાબ. ઇનામમાં આપેલી રકમ પાછી લઈ
શકું નહિ. તમારે એ સ્વીકારવી જ પડશે.’ નવાબે આગ્રહ કર્યો.

પણ હરિદાસજીએ એ સ્વીકારવા ના પાડી. કહ્યું કે ‘નવાળ સાહેબ ! કેસનું સંચાલન એ મારી ફરજની અંદર સમાઈ જતું કાર્ય હતું. એની કિંમત હું સ્વીકારી શકું નહિ.’

બન્ને વિવાદે ચડ્યા. એક તરફ સિદ્ધાંત, બીજી તરફ રાજકંઠ. આખરે મહાજન વચ્ચે પડ્યું. તેણે ફેંસલો આપ્યો કે નવાળ સાહેબનું વચન પાછું ન ફેરે, માટે હરિદાસજીએ એ રકમ સ્વીકારવી અને તેમની ટેક ન બાય માટે તેમણે તે રકમ અંગત ઉપયોગમાં ન લેતાં પ્રબંધકલ્યાણ અર્થે વાપરવી.

વિવાદ શમી ગયો. હરિદાસજીએ બે લાખ કેરીના થાળને સ્વીકારવાના ચિહ્ન તરીકે હાથ લગાડી તે મહાજનને સોંપી કહ્યું કે ‘ગિરનાર પવંત ઉપર ચડતાં યાત્રાળુઓને બહુ હરકત પડે છે. માટે તેના ઉપર આ પૈસામાંથી પગથિયાં બંધાવો. પૈસા વધે તો મને નહિ આપતા. બધા વાપરી નાખજો.’ તરત નવાળ સાહેબ બોલ્યા, ‘અને જો પૈસા ઓછા પડે તો કામ અધૂરું નહિ મૂકતા. મારા ખર્ચામાંથી મંગાવી લઈને કામ પૂરું કરજો અને પગથિયાના દ્વાર ઉપર દીવાન હરિદાસના નામનો મોટો શિલાલેખ મૂકજો.’

એ જ હરિદાસજીની ચોથી કે પાંચમી પેઢીએ એક દેસાઈ બી.એ., એલ.એલ.બી. વકીલ છે. હાઈકોર્ટ પાસે એફિસ ખોલી. થોડા જ દિવસમાં એફિસ ખાલી કરીને ઘેર આવ્યા. પિતાને કહ્યું, ‘પિતાજી ! મારાથી વકીલાત નહિ થાય.’ પિતાએ કારણ પૂછ્યું તો કહે, ‘આ ધંધો અસત્ય ઉપર ચાલે છે. જોડું બોલવું, જોટાં નિવેદનો કરવાં, જોટા આક્ષેપો કરવા. સાચું બોલો તો સાચો કેસ પણ કઢાય હારી જાયો. માટે અસત્યથી ચાલતો ધંધો મારે નથી કરવો.’ પણ હવે તો આવા વિરલા અપવાદરૂપ જ જોવા મળે છે.

આજે તો વકીલો પોતે પગારદાર જુઠ્ઠા સાથીઓ રાખે છે. શુંકાઓને આશ્રય આપે છે. પેલા તૈયાર કરેલા જુઠ્ઠા સાક્ષીઓ દ્વારા

શુનેમાર અસીલોને છોડાવી લે છે. સામા પક્ષને હેરાન કરવા કેસ પાછો ખેંચાવી લેવા, ગુંડાઓ દ્વારા મારફાડ પણ કરાવે છે.

તો બીજી તરફ અમને તમારી સેવા કરવાની તક આપો....કહીને મતની લીખ માગી જનારાઓ ચૂંટાઈને અનેક ભતની સગવડો મેળવે છે. પ્રબલિતના સવાલો પૂછવા માટે અથવા સરકારની ધારેલી નીતિનો તામ મેળવી આપવા માટે લાગતીવળગતી વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓ પાસેથી હબરો-લાખો રૂપિયા મહેનતાણું પણ લે છે. સરકાર તરફથી જુદી જુદી કમિટીઓમાં નિમણૂક પામીને તેના પુરસ્કાર રૂપે પણ હબરો રૂપિયા, એરોપ્લેનનાં બાકાં, હોટેલોના ખરચા, રહેઠાણો, તાર, ટપાલ, ટેલિફોન, પાણી, વીજળીનાં બિલ વગેરે વિવિધ સગવડો મેળવે છે અને છતાં પોતાના માસિક પગારમાં વધારો કરવાની માગણી કરે છે.

વિચિત્રતા તો એ છે આ પોતાના પગાર-વધારાની મંજૂરી તેમણે પોતાની પાસેથી જ મેળવવાની હોય છે. હવે પાંચ વરસે નિવૃત્ત થયા પછી પેન્શનની પણ માગણી કરે છે. કદાચ ભવિષ્યમાં તેઓ સરકારી ઓસ આવક ઉપર પચીસ ટકા બોનસ માગે તોપણ આપણે સહેજે નવાઈ પામીશું નહિ.

કારણ કે આ બધો ફાલ આજની કેળવણીક્ષેત્રે ચાલતી કોલે-જોનો છે, અને બોનસની માગણી મંજૂર કરવાની સત્તા પણ તેમના જ હાથમાં હશે.

એક બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં સમૂહ યજ્ઞોપવીતનો પ્રસંગ ચોબચો હતો. ૨૦-૨૫ બટુકો હારબંધ ગોઠવાઈને બેસી ગયા છે. ૧૦-૧૨ બ્રાહ્મણો વેદોચ્ચાર કરે છે. જ્ઞાતિજનોથી ચોક ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો છે.

તે પ્રસંગે ત્યાંની પ્રદેશ કોંગ્રેસના પ્રમુખને અતિથિવિશેષ તરીકે હાજરી આપવા આમંત્રણ આપ્યું હશે તે આવી ચડયા.

વેદોચ્ચાર અટકી પડયા. યજ્ઞોપવીતવિધિ અટકી ગઈ. સહુ કોઈ આ નેતાજીની સરભરામાં દોડાદોડી કરવા લાગ્યા. કપાળે તિલક કયું, ફૂલનો મોટો હાર પહેરાવ્યો; કુંળ અને કેસરિયા દૂધનું નૈવેદ્ય ધયું.

તેમની પાસે જઈ હાથ ભેડીને નમન કરી આવવાની ચડસાચડસી થઈ.

અપવાદ રૂપ એક વ્યક્તિ શાંતિથી મંડપમાં ટાંગવામાં આવેલી દેવદેવીઓની છબીઓ ભેટી બેસી રહી. પેલા નેતાજીની સામે પણ ભેવાની દરકાર ન કરી. નેતાજી થોડી વાર બેસી ઉપસ્થિતોને ઉપકૃત કરી ચાલ્યા ગયા.

થોડાક જુવાનિયા પેલા બેસી રહેલ ભાઈ પાસે ગયા અને પૂછ્યું, ‘સુરજી ! તમે કેમ આવેલ અતિથિને માન આપવા ન જિઠ્ઠા ?’

‘મને તેનું મોં ભેવા કરતાં આ દેવીદેવીઓની છબીનાં દર્શન કરવામાં વધારે રસ પડ્યો.’ પેલા ભાઈએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. અને સામે પૂછ્યું કે, ‘આ પ્રસંગે તેમને બોલાવ્યા એ તમે યોગ્ય ક્યું’ છે ?’

‘કેમ ?’ પેલા જુવાનોએ પૂછ્યું.

‘આ ધર્મકાર્ય છે. આ પ્રસંગે તો શ્રી શંકરાચાર્ય, કોઈ સંત-મહંત, કોઈ પણ ધર્મસંપ્રદાયના આચાર્યને બટુકોને આશીર્વાદ આપવા બોલાવવા ભેઈએ.

‘આ એક પવિત્ર કાર્ય છે. બ્રહ્માચારી રાજપુરુષોને તેમાં બોલાવી આપણે આપણા પવિત્ર કાર્યને અમરતાથી છીએ.

‘વિચાર તો કરો. આપણે ગ્રાહણો. જે ઋષિઓએ સિકંદર જેવાના આણંત્રણને પણ ઠુકરાવી દીધું તેના વંશજો. આપણે ભે આવા બ્રહ્માચારીઓનાં સન્માન કરશું તો સમાજની અધોગતિ કોણ અટકાવશે ?

‘જે ખરચ તમે આને સન્માવવામાં કર્યો તેટલા રૂપિયામાં તો તમે ઉકરડાઓમાં ખાવાનું શોધતા, જૂંપડપટ્ટીઓમાં ધૂળમાં રગદોળાતા કેટલાય ભાવિ નાગરિકોને જમાડી શક્યા હોત.

‘તમને કદાચ આજે મારી વાત નહિ ગમે, પણ ભે બ્રહ્માચારી-ઓને સન્માનવાની આદત નહિ છોડો તો તમારાં બાળકો પણ કદાચ આવતાં વરસોમાં એ જૂંપડપટ્ટીઓમાં જ આળોટતાં હશે.

‘આવા પ્રસંગોમાં ધર્માચાર્યોને, સંતમહંતોને બોલાવી તેમના આશીર્વાદ લેશે તો ભાવિ પ્રભમાં એવા સંસ્કારો આવશે. પણ બે બ્રહ્માચારીઓને સન્માનશે તો નાના યુવકોને એવી છાપ પડશે કે બ્રહ્માચારી રાજપુરુષો જ પૂજવા યોગ્ય છે.

‘આવી પ્રથા રાષ્ટ્રની અસ્થિતાને હણી નાખશે. આ પ્રથા એ અવિવેકનો અતિરેક છે.

‘વિવેકબ્રહ્માનામ્ ભવતિ વિનિપાતઃ શતમુખઃ’ આપણે વિવેક ચૂક્યા છીએ માટે જ રાષ્ટ્રનું શતમુખ પતન થઈ રહ્યું છે.

‘આ અધઃપતન અટકાવવું હોય તો તેના પ્રથમ પ્રયાસ રૂપે સંતમહંતોના આશીર્વાદ માગો. અને ધનલોભુપ, સત્તાલાલચુ બ્રહ્માચારી-ઓની અવહેલનાઓ કરો.’

[૧૨] સમાજદર્શન

કચ્છના પુરાતન શહેર અંબારને ઉઝમણે પાદર કોઈ વાર સમય મળે તો ઉપાનાં અજવાળા પથરાય તે પહેલાં વહેલી સવારે પહોંચી જાશે. ઝાંખા અંધારામાં તમને સેંકડો સ્ત્રીઓ દોડતી જતી દેખાશે. કેમ જાણે કોઈ તોફાન ફાટી નીકળ્યું હોય અને જાન બચાવવા નાસતી હોય એવું લાગે.

શા માટે આ સ્ત્રીઓ અત્યારે વહેલી સવારમાં આમ દોડતી હશે ? તેમને ગાંધીધામ જતી બસ પકડવી હોય છે. ગાંધીધામ પહોંચીને પછી ત્યાંથી કંડલા જતી બસ પકડવી હોય છે અને કંડલામાં સમયસર કામે ચડી જવું હોય છે.

આમ તો આ બધી સ્ત્રીઓ અંબારની નથી, આગુબાગુનાં ગામડાં-ઓની છે. રોજની શોધમાં અંબારને પાદરે પડાંવ નાખીને રહી છે. ગામડાંઓ ઉપર એક તરફથી પંચવર્ષીય યોજનાઓનું બુલડોઝર ફરી વળ્યું છે. બીજી તરફથી કુદરત વારંવાર કોપે છે. એટલે ઉપરાછાપરી દુકાળો લોકોની ખેતી અને પશુધનને ભરખી જાય છે. અને મોટા ચાત્રક ઉઘાળો મહત્વના ગૃહઉઘાળો અને ગ્રામઉઘાળોને નાશશેષ કરી રહ્યા છે. એટલે ગામડાંના લોકો રોજરોટી મેળવવા પોતાનાં સેંકડો

વરસ જૂનાં રહેકાણા છોડીને શહેરોમાં હિજરત કરે છે. પણ તમામ શહેરમાં કારખાનાં હોતાં નથી કે તેમને રોજ મળે. પણ શહેરો માટે એ હિજરતીઓ પાણી, રહેકાણુ, સ્વચ્છતા અને સલામતીની સમસ્યા પેદા કરે છે.

અંબરમાં રોજ ન મળવાથી આ સ્ત્રીઓ માર્દેદી દૂર કંડલા પહોંચવા રોજ વહેલી સવારે નીકળી પડે છે. એટલી વહેલી કે તેમનાં બાળકો હજી જિંદગીમાંથી જન્મ્યાં પણ ન હોય. કદાચ જિંદગીમાં બાળકોના માથે વહાલથી હાથ ફેરવીને જ એ ચાલી નીકળતી હોય. કંડલામાં તેમને ચાર રૂપિયા રોજ મળે છે. પછી તેમાંથી રોજ દોઢથી એ રૂપિયા તો પેલા એસ. ટી. કંપનીવાળા પડાવી લે છે.

બસવાળાના ખિસ્સામાંથી પેલા આરબો પોતાનો હિસ્સા લઈ જાય છે. ઉપલક નજરે જોનારને લાગે કે અહોહો ! કેવો વિકાસ થયો છે દેશનો ! આ ચક્રવર્તિ હામરના રસ્તા, આ બસોની દોડધામ, આ મજૂરોનાં વૃંદ, મોટાં કારખાનાં અને કરોડોના માલનું ઉત્પાદન.

પણ તેની બીજી બાજુ પણ છે, જે જોવાની-વિચારવાની કોઈને કુરસદ નથી. ખારબાર કલાક પોતાનાં વહાલસોયાં બાળકો અને કુટુંબી-જનોથી દૂર રહેતી અને આઠ આઠ કલાક પસીનો પાડીને તન તોડીને કામ કરતી આ સ્ત્રીઓ રોજના માંડ ચાર રૂપિયા કમાય છે. તે ઘેર પહોંચે તે પહેલાં તો એસ.ટી.વાળા તેમાંથી એ રૂપિયા પડાવી લેતા હોય છે.

દિનભર મજૂરી કરે છે ભારતની મહિલાઓ અને તેમાંથી કમાણી કરે છે એસ.ટી. અને વળી એસ.ટી.ની કમાણીમાંથી પાછા આરબ રેંશો પોતાનો હિસ્સો લઈ જાય છે.

આરબો એક જમાનામાં તલવારથી આપણને લૂંટતા તે આજે પણ આપણને ખૂંચે છે. પણ આજે તેમના ડીઝલથી આપણે સ્વેચ્છાએ લૂંટાઈએ છીએ.

બાર કલાક સુધી બાળકોથી વિખૂટી રહેલી મહિલાઓને સંતોષ એ કે ઘેર આવીને બચેલા એ રૂપિયામાંથી કિલો બાજરો ખરીદીને

પોતાનાં બાળકોને ખવડાવી શકે છે. સરકારને સંતોષ છે કે અમારી એસ ટી. મળતી કમાણી કરે છે. શ્રીમંતોને સંતોષ છે કે તેમની મોટરો માટે સપાટ ચક્રચક્રિત ડામરના રસ્તા બંધાયા છે, અને તેમનાં કારખાનાં તેમને કરોડોની કમાણી આપે છે. લોકોને સંતોષ છે કે તેઓ ઝડપથી એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે પહોંચી જાય છે. પછી બલે તેથી બીજા કાંઈ લાભ ન હોય.

પણ માતાથી વિખૂટાં રહેતાં આ બાળકોને માતાનું વહાલ મળતું નથી. જે બાળકો માતાની હૂંફ મેળવ્યા વિના જીંદગી છે તેઓ મોટાં થતાં લાગણીશૂન્ય બની જાય છે. જે લોકોએ કદી પણ આ રસ્તા નજરે જોયા નથી એવા કરોડો લોકોને આ રસ્તા બાંધવા અને દર વરસે તેની મરામત કરવા પેટે પાટા બાંધીને એક યા બીજા રૂપે કર આપવા પડે છે. રોજ બસની ધડધડાટીમાં જિલા જિલા મુસાફરી કરતા લાખો મનુષ્યોની કિડની બગડે છે. આંતરડાં બગડે છે. આ નુકસાન તરફ કોઈનું ધ્યાન પડતું નથી. પ્રજાનું સ્વાસ્થ્ય જોખમીય છે એ જોવાની કોઈને કુરસદ નથી.

હિંદુ સમાજમાં લાખ લાખ વરસથી માતાપિતા તરફથી પુત્રોને પેઢી દર પેઢી વારસામાં મળતા ઉદ્યોગો, વેપાર, કૃષિજ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, સંસ્કારો, કુલાચારોના વારસાનો ઝરો અહીં અટકી જાય છે, સુકાઈ જાય છે.

લોકો માને છે કે અહો ! સરકાર દેશનો કેવો વિકાસ કરી રહી છે ! મોટા ચક્રચક્રિત રસ્તા, મોટાં કારખાનાં, મોટરો અને મોટરબસોની કતારો, અબજો રૂપિયાની પરદેશી સહાય, પણ એ તો બધાય સુધરેલી દુનિયાએ શોધી કાઢેલાં પ્રજાની સમૃદ્ધિ અને સુખશાંતિ લૂંટી લેવાનાં સાધનો છે.

ગઝનીઓ અને નાદિરો માત્ર થોડાંક શ્રીમંત લોકોને જ લૂંટી શક્યા હતા. માત્ર થોડાંક શહેરો જ બાળી શક્યા હતા. તેઓએ જે લૂંટ્યું એ તો આ દેશની પ્રજાએ પેદા કરેલી સંપત્તિનો એકવાડ જ

હતો. સાચી સમૃદ્ધિ તો ગામડાંઓમાં હતી, જ્યાં તેઓ કદી પણ પહોંચી શક્યા નહિ.

પરંતુ આ પશ્ચિમી શોષક અને હિંસક યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા દરેક ગામડે અને દરેક ઘરમાં ઘૂસી જઈને ઘર ઘરની સંપત્તિ લૂંટી લેવાની પદ્ધતિ વિકસાવી શકી છે. જેમ જેમ મોટા યાંત્રિક ઉદ્યોગો વધે છે તેમ તેમ લોકો સમૃદ્ધ થવાને બદલે વધુ ગરીબ....માનસિક રીતે વધુ તંગ થતા જાય છે.

પરંતુ વધુ દુઃખ તો એ વાતનું છે કે મોટા ઉદ્યોગો જે સંપત્તિ લૂંટે છે. તેમની પાસે રહેતી નથી. તેનો મોટો હિસ્સો વિશ્વબેંક, આપણને સહાય કરનારા બીજા દેશો અને આરબ દેશો લઈ જાય છે.

પસીનો પાડે છે હિંદુ પ્રભ.... અને એ પસીના વડે સમૃદ્ધ થાય છે ઇસ્લામી અને પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો!

આપણે અપનાવેલો બૌદ્ધિક અધાર્પો આપણને આ હકીકતથી સજ્ઞાન થવા દેતો નથી.

[૧૩] સમાજદર્શન

એ કાળઝાળ બહારવટિયાએ સમસ્ત પ્રદેશને થરથરાવી દીધો હતો. એનું નામ સાંભળતાં રોતાં બાળકો ચૂપ થઈ જતાં. એ ગામમાં આવ્યો છે એમ સાંભળતાં ગર્ભિણીઓના ગર્ભ પડી જતા. મૂછે તાવ દઈને ખભે બબ્બે જોડાળી બંદૂકો બાંધી કમરે તલવાર લટકતી રાખી ફરતા બહાદુરોનાં ગાત્રો ગળી જતાં.

નિર્દયતાના અવતાર સમો એ બહારવટિયો એક ગામ ઉપર ત્રાટકે છે. એના દિલમાં ક્યાનો છાંટે પણ ન હતો. ખૂન કરવાં એ જ એની મોજ હતી. લોહી નીંગળતી લાશોને લોહીનાં ખાખોચિયાંમાં તરફડતી જઈ એ આનંદથી થનગનતો.

આજે એ ગામમાં લોહીની છોળો ઉડાવવા આવ્યો છે. એક ગરીબ એની હડકંટે ચડે છે. અને ધડાક કરતું એનું માથું ધડથી જુદું પડે છે. એની પાછળ જ ચાલી આવતી એની ગર્ભવતી સ્ત્રીના મોંમાંથી

ચિત્કાર નીકળી જાય છે. બીજી જ પળે તેના પેટ ઉપર તલવારનો ઝાટકો પડે છે. બાઈના પ્રાણ ભીડી જાય છે. ચિરાઈ ગયેલા પેટમાંથી ગર્ભમાંનું બાળક બહાર ફેંકાઈ આવીને છિન્નભિન્ન દશામાં પડે છે.

ત્યાં તો એક બ્રાહ્મણ આવી ચડે છે. અને ધડાક કરતું એનું માથું ધૂળમાં રગદોળાવા લાગે છે.

કોઈ માઈનો પૂત એને પડકારનાર નથી, એવા અભિમાનથી લોહી નીંગળતી તલવાર લઈને એ પેલાં શબ તરફ ભેઈને ખડખડાટ હસે છે. એકીસાથે બ્રહ્મહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાળહત્યા કરનારો રાક્ષસ અચાનક ધૂળ ભીંડે છે. પાસે પડેલ કંપતીનાં નાનાં બાળકો તેમનાં માબાપની હાલત ભેઈને પચ્ચરને પણ ધિગળાવે તેવી કરુણ ચીસો નાખીને પોતાનાં માથાં પટકે છે. એ કરુણ ચીસોએ બહારવટિયાની તમામ કૂરતા ઓગાળી નાખી. એનુંય હૈયું આ ચીસોએ ભાંખી નાખ્યું. એને આંખે અધારાં આવવા લાગ્યાં. તે આ દૃશ્ય ભેઈ શક્યો નહિ. તેણે તલવાર ફેંકી દીધી અને ત્યાંથી નાઠો. મૂઠીઓ વાળીને નાઠો. જેમ જેમ પેલી કરુણ ચીસો સંભળાતી હતી.... તેમ તેમ તેના પગ ધૂજતા જતા હતા. એ દૂર ને દૂર નાસી જવા પોતાનું બધું બળ ભેગું કરીને દોડી રહ્યો હતો.

હવે તેને ખ્યાલ આવતો હતો કે કેવાં અઘોર પાપ તેણે કર્યાં હતાં.

પરંતુ આપણા રાજકર્તાઓ એ બહારવટિયાથી પણ વધારે નિષ્કુર છે. રોજ હબરો ગાયેની કતલ, લાખો ઘેટાંબકરાંની કતલ, કરોડો મરઘાંઓની કતલ, અબજો માછલીઓ, દેડકાં, સાપ અને વિવિધ વનપશુઓની યાતનામય કતલ, કરોડો અર્ધભૂખ્યા, અર્ધનખ માનવીઓ, જૂંપડપટ્ટીઓમાં કરોડો માનવજાતીના ગંજ, હબરો ગર્ભપાત દ્વારા એકીસાથે બ્રહ્મહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાળહત્યાનાં કૂરતાભર્યાં પાપી કાર્યો તેમના દિલને કંપાવી શકતાં નથી. ભલટું તેઓ તે માટે ગૌરવ અનુભવે છે. પોતાની સત્તાની સિદ્ધિ તરીકે વખાણે છે. અને આ બધાં

પાપકર્મોને લોકશાહી અને સિક્કયુલેરિઝમની ઢાલ પાછળ વાજબી કરાવે છે.

વિશ્વપ્રવાસીએ તેમની નોંધપોથીમાં એ વાતની નોંધ કરી ગયા હશે કે, “ ભારતમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’નાં પાટિયાં હતાં. ‘સત્યમેવ જયતે’નાં સૂત્રો ટાંગેલાં હતાં.

‘મક્ત ગર્ભ’પાતની બહેરખબરો હતી. તેમનાં યાત્રાધામોના પ્રદેશોમાં ગૌહત્યાનાં કતલખાનાં હતાં. મચ્છીમાર કેન્દ્રો હતાં. ખેતરોમાં ખેતીના કામમાં આવે અને જીવનજરૂરિયાતની દૂધ-ધી-બળતણ જેવી ચીજો આપનાર પશુઓને બદલે કતલ માટે ઉછેરાતાં પશુઓ હતાં. લોકો આ બધી બાબતો પ્રત્યે ઉદાસીન હતા. કારણ કે તેઓ બેધર, બેકાર, અર્ધબૂખ્યા, અર્ધનગ્ન હાલતમાં જીવતા હતા.

‘ અને સહુથી વિસ્મયકારક બીજા તો એ હતી કે આ બધાં પાપધામોના સર્જકો, સંચાલકો કે તેને મંજૂર કરનારાઓ હતા જૈન, વૈષ્ણવ કે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના ચુસ્ત ભક્તો. જેઓ વાક્યે વાક્યે હિંસાનો વિરોધ કરતા, ગાંધીભાઈ ચાલવાની બહેરાતો કરતા, જગતભરમાંથી હિંસા બંધ થાય એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરતા.”

[૧૪] સમાજદર્શન

અમે અમારા જ્ઞાતિઓના વાડા તોડી નાખ્યા છે, કારણ કે અમારા બ્રાજ્ઞાચારી નેતાઓનો એ આદેશ છે. તેઓ કહે છે કે જ્ઞાતિસંસ્થાઓ તોડી નાખવી જોઈએ, કારણ કે તેઓ દેશની પ્રગતિને રૂંધે છે.

જ્ઞાતિસંસ્થા પ્રગતિ કઈ રીતે રૂંધે છે તે અમે પૂછતા નથી. કદાચ તેઓ પણ નહિ બાજતા હોય, પણ એ તોડફોડ અમારા સ્વચ્છંદને પોષે છે માટે અમે તેમના આદેશને સ્વીકારીએ છીએ.

અમારા નેતાઓ અમને જ્ઞાતિસંસ્થાઓ તોડવાનો આદેશ આપે છે. જોકે તેમને પણ જ્ઞાતિઓનો ખપ છે, ચૂંટણી જીતવા માટે. ચૂંટણી જીત્યા પછી બીજી કોઈ આવડત ન હોવાથી જ્ઞાતિઓને ભાંડવા માટે અને અમને આપવા માટે બીજો કોઈ કાર્યક્રમ તેમની પાસે ન હોવાથી, એ સંસ્થા તોડવા અમને ઉશ્કેરવા માટે.

જ્ઞાતિસંસ્થાઓ સામે સહુથી વધુ વિરોધ અંગ્રેજોને હતો. કારણ કે તેમના પ્રચંડ કાવાદાવા છતાં તેમની રહેણીકરણી, ખાણીપીણી અને વિચારધારાના ફેલાવા સામે આપણી જ્ઞાતિસંસ્થાઓ દુબેઈ કિલ્લા સમી પુરવાર થઈ હતી.

માટે જ તેઓ કહેતા કે જ્ઞાતિસંસ્થા આ દેશની પ્રગતિને રૂધે છે. અંગ્રેજો કહેતા એટલે અમારા નેતાઓ પણ કહે છે અને અમારા નેતાઓ કહે છે તે અમે માનીએ છીએ. કારણ કે તેથી અમારા સ્વચ્છંદ પોષાય છે.

અને અમારી પાસે આવી તોડફોડ કરવા સિવાય, જૂના સંસ્કારોની, જૂનાં મૂલ્યોની અવહેલના કરવા સિવાય બીજો કાર્યક્રમ પણ શું છે? દેશના કાર્યક્રમો તો આયોજનપંથો ધડે છે. અમલદારો તેનો અમલ કરે છે. પછી અમારે ભાગે તો આવા તોડફોડના કાર્યક્રમો જ આવે ને?

પણ જ્ઞાતિઓ હવે આકાર બદલી રહી છે. લોહીની સગાઈ દૂર ઠેલાતી ભય છે. વેપારની સગાઈ વધુ ગાઢ બનતી ભય છે. વેપારના સીમાડા વિસ્તૃત છે એટલે વેપારમાં પ્રગટતી જ્ઞાતિઓ પણ વિસ્તૃત બનતી ભય છે. આ જ્ઞાતિમાં કેઈ, કેઈ બીજાના કુટુંબીજનને ઓળખતું નથી. માત્ર કુટુંબના વડા એકબીજાને ભણતા હોય છે.

એ ઓળખાણે એક શ્રીમંત વૈષ્ણવની પુત્રીનું બીજા શ્રીમંતના પુત્ર સાથે સગપણ થઈ ગયું. વર પક્ષનું કુટુંબ વૈષ્ણવ છે કે નહિ એ ભણવાની જરૂર ન હતી, કુટુંબીઓને પૂછવાપણું પણ હતું જ નહિ.

સવારે ચાંદલા થયા, સાકર વહેંચાણી, ભોજન-સમારંભ થયો, જમ્યા પછી વરરાજાએ કન્યાને પોતાની સાથે ફિલ્મ ભેવા મોકલવા માગણી કરી. આ રીત હિંદુ સંસ્કૃતિ સાથે બંધબેસતી નથી, પણ મોડર્નમાં બપવું હોય તો એમાં વાંધો લઈ શકાય નહિ, એટલે કન્યાને વર સાથે ફિલ્મ ભેવા મોકલી.

બન્ને જણાંએ ફિલ્મ ભેઈ. પછી હોટેલમાં ગયાં. વરરાજાએ બીક અને પોર્કની (ગોમાંસ અને ડુક્કરના માંસની) ડિશો મંગાવી.

વૈષ્ણવ કન્યા અમકી. તેણે એ ખાવાની ના પાડી. તેમાંથી બન્ને વચ્ચે અકમક ઝરી. વરરાજાએ કહ્યું, ‘આ તો અમારા ઘરનો રોજનો ખોરાક છે. તારા ચોખ્ખાંચાં વેડા અમારા ઘરમાં નહિ ચાલે. તું આવી પછાત સંકુચિત માનસની હોય તો અમારા મિત્રોમાં અમારી આબડ્ડ શું રહે ?’

પ્રથમ દૃષ્ટિએ પ્રેમ થવાને બદલે પ્રથમ મિલને સંઘર્ષ થયો. કન્યા ઘેર આવી. આવા કુટુંબમાં જીવન કેમ વીતશે એની ચિંતા એને ઘેરી વળી અને ઘેર જતાં જ અતિશય માનસિક દબાણથી તેને ફિટ આવી.

ડોક્ટરને બોલાવ્યા. ડોક્ટરે કન્સલ્ટન્ટ ડોક્ટરને બોલાવવા સલાહ આપી. કન્સલ્ટન્ટ ડોક્ટર આવ્યા જતાં ફિટના તો જીથલા વધતા ચાલ્યા. કન્સલ્ટન્ટે સાઈકોલોજિસ્ટને બોલાવ્યા. સાઈકોલોજિસ્ટે કારણ શોધી કાઢ્યું. કન્યાનાં માથાપને જણાવ્યું. રાત્રે વેવિશાળ તોડી નાખવામાં આવ્યું.

સવારે વેવિશાળ, બપોરે ભોજન-સમારંભ, સાંજે હોટેલમાં સંઘર્ષ, રાત્રે વેવિશાળ ફેક. આમ બાર કલાકમાં ચાર અંકના નાટકની પૂર્ણાહુતિ થઈ.

[૧૫] સમાજદર્શન.

ગામનાં જુદાં જુદાં જૂથો વચ્ચે કાતિલ હરીફાઈ ચાલે છે. કોણ બળવાન, કોણ વધુ લાગવગવાળું. એવી હરીફાઈ ઘણી વખત ખૂન-રેણમાં પરિણમે છે, પરંતુ એક જૂથનું કૌંત્રિસના સેવકજીઓનો ટેકો છે. તો બીજાને જનસંઘનો. કોઈની પાછળ સમાજવાદીઓ છે, તો કોઈ વળી કાણુચોરીના પ્રતાપે પોતાના બળ ઉપર મુસ્તાક છે.

એક વખત હોળીના દિવસે સેવકજીઓની છત્રછાયાવાળા જૂથે ગામમાં પોતાનો પ્રભાવ બતાવવા સહુથી મોટી હોળી બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો. ગામમાં ૨૦૦-૩૦૦ વરસ જૂનાં ૪૦-૫૦ તોતિંગ વૃક્ષોની હાર-માળા હતી. ગ્રામ કાપવાની રાજ્યમાં મનાઈ હોવા છતાં સેવકજીઓના આશીર્વાદ મેળવી આ જૂથના જુવાનો કુહાડા લઈને આ વૃક્ષરાજી ઉપર ત્રાટક્યા. આજુબાજુના લોકોએ પોલીસને ખબર આપી. પરંતુ

વૃક્ષોનાં ઝુંડ અને પોલીસો વચ્ચે સેવકજીઓની દીવાલ હતી. એટલે કોઈ આવ્યું નહિ.

ગમે તેવી મોટી હોળી માટે પણ આતું એક જ ઝાડ વધારે પડતું હતું. પણ આખો દિવસ મહેનત કરીને તમામ વૃક્ષોનો વિચ્છેદ કરી નાખ્યો. કદાચ જૂથના તમામ સભ્યોને પાંચ વરસનું બળતણ મફત મળી ગયું હશે !

ત્રણ દિવસ પછી સેવકજીઓની દીવાલ ઠેકીને પોલીસ આવી પહોંચી. આજુબાજુ રહેનારાઓનાં નિવેદન લીધાં. ઝાડ કાપનારાઓનાં નામકામ માગ્યાં. પણ કોઈ નામકામ આપે તો તેના તેના હાથપગ પેલા કુહાડાધારીઓ કાપી નાખે, એટલે ઠરતા માર્યા કોઈએ નામકામ આપ્યાં નહિ. પોલીસે કુલ કેટલાં વૃક્ષો કપાયાં તેની નોંધ કરી, પ્રબળે શિખામણ આપી કે, ‘તમારે અમને સહકાર આપવો જોઈએ. સહકાર ન આપે તો ગુનેગારો કેમ પકડાય ?’

ગુનો થયા પહેલાં પોલીસ આવે તો ગુનો થાય નહિ. ગુનો પૂરો થયા પછી પોલીસ આવી, કદાચ એવી આશાએ કે હવે કેસ સબળ થશે. પુરાવામાં ઉજ્જડ બનેલા રસ્તાના ફોટા રજૂ કરાશે. પણ લોકોએ નામકામ ન આપીને કેસ નબળો કરી નાખ્યો પછી ખટલો કોના ઉપર ચલાવવો ?

એ રસ્તા ઉપર જ એક પુરાતન મંદિર છે. મંદિરની પાછળ એક તોતિંગ વૃક્ષ છે. શ્રાવણ મહિનાના પવનના ઝપાટામાં તેની એક ડાળ નમી પડી, અને મંદિરની દીવાલ ઘસાવા લાગી મંદિરના પૂજારીએ તે ડાળ કાપવા દેવા અરજી કરી, પણ કાપવાની કાયદેસર મનાઈ હોવાથી અરજી નામંજૂર થઈ. મંદિરની દીવાલને વધુ નુકસાન થયું. તેમાં તિરાડ પડી એટલે દીવાલ તૂટવાની ધાસ્તી લાગવા માંડી.

પૂજારીએ દીવાલ બચાવવા ડાળ કાપી નાખી, સરકારી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું. કર્ણાટકમાં કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરીને સુખડનાં જંગલો કાપી નાખે છે, પણ એ તો દાણ્યોરો છે. ગીરનું જંગલ પણ કાપે છે. પણ સરકાર માને છે કે એ વાત ખોટી છે. કારણ કે ત્યાં તેણે

જંગલ ચોકિયાતો રાખ્યા છે. એ ચોકિયાતો પોતા માટે રસોઈ કરવા-
એકાદું ઝાડ કાપે કે એ પૈસાની બે નંખરની કમાણી કરવા કોઈને
કાપવા દે તેમાં આટલો ભિડાપોહ શેનો ?

પણ અહીં તો પેલા પૂંજરીએ છડેચોક કાયદાનો ભંગ કર્યો.
પણ ગાંધીજીએ કાયદાનો ભંગ કર્યો હતો તો એમને પ્રાંટશ સરકારે
છોડ્યા ન હતા. કેસ ચલાવ્યા વિના જ યરવડા જેલમાં પૂરી ફાંધા
હતા. તો આ પૂંજરી વળી કોણ ? તેને પકડ્યો, ભરીન ઉપર છોડ્યો.
અદાલતમાં કેસ દાખલ કર્યો.

પૂંજરી ગામની વચ્ચે ઉપવાસ પર હિતરીને સૂતો. ત્રીજે દિવસે
ગામમાં સળવળાટ થયો. કોઈ કલેક્ટર પાસે પહોંચ્યા. બધી વિગત
સમજાવી. તેમના નસીબે કલેક્ટર સિક્યુલરિસ્ટ ન હતા. મંદિરમાં
દર્શન કરવા જતા. તેઓ આ મંદિરમાં દર્શન કરવા આવ્યા. મંદિરને
થયેલું નુકસાન નજરે ભેયું. પેલું ઝાડ પણ ભેયું. સલામત હતું. પેલાં
કપાઈ ગયેલાં વૃક્ષોની નિશાનીઓ પણ ભેઈ. અને પૂંજરી સામેનો
કેસ પાછો ખેંચાવી લીધો.

[૧૬] સમાજદર્શન

મીંઢળખંધા તો ગયા, હવે તો મીંઢળ પણ ભેવા નહિ મળે.
ગામ ઉપર આક્રમ આવે, કે કોઈ પણ ગાય, પ્રાણી કે સ્ત્રી
ઉપર આક્રમ આવે તો મીંઢળખંધા જીવાનો તેમને બચાવવા મોતના
મુખમાં ધસી ચયાના બનાવે. તો બાણે કે હિંદુ પ્રજાના જીવનનું એક
ભંગ બની ગયા હતા. અરે ! મીંઢળખંધા જ શું કરવા ? લગની
ચોરીમાં ત્રણ ફેરા પૂરા થાય, ચોથો ફેરા શરૂ કરે, અને ધુઆંગ-
ધુઆંગ-ધુઆંગ ભુંગિયો ગાજી જીઠે અને કોડીલો વરરાબ વરમાળા
લોડી ચોરીની બહાર ફૂટી પડે. અને ઢોડે મૃત્યુના મુખમાં. અને પેલી
ત્યા પણ કેવી ? એ પણ પેલા કોડભયાં કંથની ચિતા ઉપર ચડી
જાય, સ્વર્ગમાં ચોથો ફેરા પૂરા કરવા....!

આવા ઇતિહાસના સાક્ષી જેવા તેમના પાળિયા ગામડે ગામડે,

દરેક ગામડાના પાદરે આજેય જિલા છે. ક્યાંક ૧૦-૨૦ તો કોઈ ગામને સીમાડે તો સેંકડોની સંખ્યામાં.

આજે હવે પશ્ચિમી કેળવણીએ યુવા માનસ બદલ્યું છે. એટલે ધાર્મી લાગે છે કે કદાચને ઇતિહાસનાં આ અમર, અજોડ સંભારણાં—ઇતિહાસના શૌર્યનાં, બલિદાનનાં વિશ્વભરમાં ક્યાંય જોવા ન મળે એવાં સંભારણાં—કદાચ કોઈ મોટા જળબંધો નીચે જળસમાધિ લઈને અદૃશ્ય થઈ જશે કે કોઈ સિમેન્ટનાં કારખાનાંઓમાં પિસાઈને ચૂણું વિચૂણું થઈ જશે.

અંગ્રેજી શાસનમાં ધીંગાણાં બંધ પડ્યાં. નવા પાળિયા ખોડાતા પણુ બંધ પડ્યા. ધીમે ધીમે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ અને પશ્ચિમી કેળવણીએ ત્યાગ, બલિદાન, શૌર્યને ઠેકાણે સ્વાર્થ અને ધનલાલસાની ભાવના પેદા કરી. ત્યાં તો ગાંધીજી આવ્યા. અને ફરીથી પ્રજાની અસ્મિતાને આહવાન આપ્યું. રાષ્ટ્ર માટે મરી ફીટવાની હાકલ કરી.

ફરીથી મીંઢળખંધા જુવાનો જીવતી કબરો જેવી જેલોમાં ખડકાવા લાગ્યા. વીંઝાતી લાઠીઓ સામે 'ઇન્કલાબ જિંદાબાદ'ની ગર્જનાઓ કરતા ધસવા લાગ્યા. હજી તો જે કપાળે ગઈ કાલે જ સાસુએ કંકુને ચાકલો કર્યો હતો તે કપાળ ઉપરથી બીજે જ દિવસે લોહીના રેલા ચાલવા લાગ્યા.

આવો એક યુવાન, એક દિવસ યરોડા જેલના ત્રણ નંબર સકંલની બેરેક નંબર એકના દરવાજે આવી પહોંચ્યો. મેં જોયું તો તેના હાથે મીંઢળ બાંધેલું હતું. ઉંમર હશે માત્ર ૧૭-૧૮ વરસની.

જેઈને હું સ્તબ્ધ બની ગયો. મનોમન એને નમી પડ્યો. એને ખિસ્તરો અમે ચારપાંચ મિત્રો પાસે મંગાવી લીધો. તે અમારી પાસે આવીને સ્વસ્થતાથી બેઠો. મેં એને પૂછ્યું, “હાથે મીંઢળ કેમ બાંધ્યું છે?”

તેણે જવાબ આપ્યો, “રાતે લગ્ન થયાં. સવારે પરણીને ઘરે જતા હતા. સામે કોંગ્રેસનું સરવસ મળ્યું. અમારો વરઘોડો એક બાજુ થ'લી

ગયો. ત્યાં તો પોલીસો ત્રાટક્યા એ સ્વયંસેવકો ઉપર. લાઠીઓ વીંઝાવા લાગી. મોખરે ઝડો લઈને ચાલતો યુવાન લાઠીથી ઘવાઈને નીચે પડ્યો. એક અંગ્રેજ કોન્સ્ટેબલે તેને લાત મારી. મારાથી આ સહન ન થયું. છડાછેડી ફેંકી દઈને હું ગાડીમાંથી નીચે ફૂધો. પેલો ઝડો ઉપાડીને બોલ્યો ‘ઇન્કલાબ ઝિંદાબાદ.’ ગોરા કોન્સ્ટેબલો મારા ઉપર તૂટી પડ્યા. હાથ મચકોડી ઝડો આંચકી લીધો અને મને પકડીને પોલીસવાનમાં ધકેલ્યો.

“બપોરે મને મેજિસ્ટ્રેટ સામે જીલો કર્યો. મારા વડીલો બચાવ કરવા વકીલ લાવ્યા હતા. મેં બચાવ કરવા ના પાડી. અને ફરીથી કેટ’માં ‘ઇન્કલાબ ઝિંદાબાદ’ પોકારવાનું ચાલું રાખ્યું. મને છ મહિનાની સજા ફટકારી, અને અહીં લાવ્યા. પરણીને ઘેર જવા કરતાં અહીં આવવવામાં હું વધારે ગૌરવ અનુભવું છું.” ૧૯૩૦-૩૨-૪૨ સુધી આ ખમીર દેશમાં બેવા મળ્યું.

પણ હવે તો ચાર ફેરા પૂરા થાય કે ઘેર જઈને કુળદેવીને પંજે લાગવાની પણ ધીરજ રહેતી નથી. ચોરીમાંથી સીધા મહાખળેશ્વર અથવા તો સીધા ઍરપોટ’ ઉપર. કન્યાને કહી દેવાનું, હું બહુ છું. પાસપોટ’ની તારીખ આવી ગઈ છે. તું પાછળથી આવી પહોંચજે.

પણ આ તો શ્રીમંતોને પરવડે. મધ્યમ વર્ગનું શું ? એક રૂમમાં બે કુટુંબો રહેતાં હોય તેમનું શું ? તેનો કોઈ ઉપાય હાલમાં તો નથી, પણ કોઈએ એનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે. નવદંપતીઓને શયનગૃહો માટે જાયાં વૃક્ષો ઉપર લાકડાની ચોરડીઓ બાંધી આપવાનો.

અને ગરીબો માટે કોઈ ચિંતા કરશે જ નહિ. એ તો કોઈ અંધારી ગલીઓ, કોઈ ગટરની ધાર, સુકાઈ ગયેલી કોઈ ખુલ્લી ગટર, જૂંપડપટ્ટીઓની વચ્ચે આવેલી દોઢ ફૂટ પહોળી ગલીઓ તેમનાં શયન ગૃહો છે. ચીનમાં તેવું જ છે તો આપણે ત્યાં આલું હોય તેમાં વાંધો શો છે ? ગાંધીજી ઉપર સહુથી વધુ ઉપકાર કર્યો હોય તો પેલા ગોડસેએ, એમ નથી લાગતું ?

એક શ્રીમંત અને વૈષ્ણવ કુટુંબમાં માતા મૃત્યુ સમયે પુત્રને લલામણ કરે છે કે મારી પાછળ ભાગવત પારાયણ બેસાડજે. પુત્રે હા પાડી. તે ગ્રંથચુએટ છે, પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પૂજક છે. ફિલોસોફી અને સાહિત્યનાં પુસ્તકોનાં ઘરમાં કબાટો ભર્યાં છે.

પત્ની વારંવાર ભાગવત પારાયણ બેસાડવાનું યાદ કરે છે ત્યારે જવાબ આપે છે : મને તેમાં શ્રદ્ધા નથી. તું બેસાડી લે. તને ભેઈએ તેટલા પૈસા આપું. પત્ની કહે છે, એમ ન થાય. બધું વિધિસર થવું ભેઈએ. આમ વિવાહમાં વરસો વીતી ગયાં.

અચાનક શેઠને એક યુવાનનો ભેટો થઈ ગયો. તેમને તે ગમી ગયો. ફર અડવાડિયે તેને પોતાને ત્યાં બોલાવે અને ધર્મ, સંસ્કૃતિ, રાજકારણ વગેરે ઉપર ચર્ચાઓ કરે.

એક દિવસ શેઠની પત્નીએ પેલા યુવાનને ભાગવત પારાયણના વચનની વાત કરી અને શેઠને સમજાવવા વિનંતી કરી. યુવાને એ કબૂલ્યું. અને ધીમે ધીમે એ વાત તરફ ઝોક આપવા લાગ્યો, પણ શેઠ જરા પણ નમતું આપે નહિ.

એક દિવસ યુવાન નિયમ મુજબ તેમને ઘેર ગયો. ત્યાં વાતાવરણ ગભરાટભર્યું હતું. યુવાનને ભેતાં જ શેઠાણીએ ગભરાટભર્યા અવાજે કહ્યું, ‘ભાઈ જુઓને, શેઠને શું થયું હશે ? જુઓ ત્યાં બગીચામાં બધાં પુસ્તકો બાળે છે, અને પૂછીએ છીએ તો કોઈ જવાબ આપતા નથી.’ યુવાને બગીચામાં ભેયું તો શેઠ એક પછી એક પુસ્તકને આગ ચાંપી રહ્યા હતા. યુવાનને આશ્ચર્ય થયું અને ઢોડતો શેઠ પાસે પહોંચ્યો. અને પૂછ્યું, ‘શેઠ આ શું માંડ્યું છે ?’

શેઠે જવાબ આપ્યો, ‘ગભરાઓ નહિ. હું ગાંડો નથી થઈ ગયો.. પહેલાં આ બધું બળી જવા દો પછી કહું કે શું થયું’ યુવાનને લાગ્યું કે જરૂર શેઠની ઠાગળી ખસી ગઈ છે.

તમામ પુસ્તકો બળી ગયાં એટલે શેઠ કહે કે ચાલો હવે આની સમજણ પાડું. બન્ને ઉપર દીવાનખાનામાં જઈને બેઠા અને શેઠે વાત શરૂ કરી....

“એક દિવસ એક વેપારીને વેપાર બાબત તાત્કાલિક મળવાની જરૂર પડી. તપાસ કરી તો જણાયું કે તેઓ તો એક મોટા મંદિરમાં ભાગવત પારાયણ વંચાય છે તે સાંભળવા ગયા છે....હું તરત ત્યાં ટેકસી કરીને પહોંચ્યો. પણ કથાના હોલમાં ૩૦૦-૪૦૦ માણસો કથા સાંભળતા હતા. તેમની વચ્ચે જઈને પેલા વેપારીને શોધવા એ ઉચિત ન લાગ્યું. મારા સ્વાર્થની ખાતર આટલા બધા માણસોના કથાશ્રવણમાં ભંગ કેમ પડાય ? હું અંદર નજર નાખતો અને પેલા વેપારી કયાં બેઠા હશે તે શોધતો ફરવાબા પાસે ભ્રમો રહ્યો. આમ પંદરેક મિનિટ પસાર થઈ ગઈ. ત્યાં સુધી વિદ્વાન શાસ્ત્રીજીનો વાણીપ્રવાહ સાંભળવાની તક મળી. હું આકર્ષિતો. પેલા વેપારીની નજર મારી ઉપર પડી. તે મારી પાસે આવ્યા, અને અમે વાત કરી લીધી. પણ ત્યાંથી ચાલ્યા જવાને બદલે હું ત્યાં હોલમાં જઈને બેસી ગયો.

પછી તો રોજ કથાનો સમય થાય એટલે ત્યાં પહોંચી જવા લાગ્યો. મેં આખી ભાગવત કથા સાંભળી. અને મને લાગ્યું કે સાચા જ્ઞાનનો ભંડાર તો અહીં જ ભર્યો છે. પશ્ચિમના ક્ષિત્તોસોફિસ્ટો તો હજી અંધારામાં કંકાં મારે છે. મેં વિચાર્યું કે આ ખોટા માર્ગે દોરનારાં પુસ્તકો શા માટે રાખવાં ! એટલે મક્કમ નિશ્ચય કરીને આજે બાળી નાખ્યાં.”

યુવાને કહ્યું કે “પણ બાળી શા માટે નાખ્યાં ? કોઈ લાઇબ્રેરીને ભેટ આપી દેવાં હતાં.”

શેઠે કહ્યું, “અહીં જ તમારી ભૂલ થાય છે. એ જ્ઞાન ન હતું, એર હતું. દૂધમાં એર પરચું હોય તો કોઈને આપી દેવાય ? એ તો ઢોળી નાખવું જ જોઈએ. હવે તમે આપણા ધર્મનાં પુસ્તકોની યાદી તૈયાર કરી આપો, એટલે એ તમામ હું ખરીદી આવીશ. અને બીજી વાત. મેં મારાં બા પાછળ ભાગવત પારાયણ બેસાડવાનું નક્કી કર્યું છે. તમે મને સુદૂત કાઢી આપજો. હું બહાર પ્રભા એનો લાભ લઈ શકે તેવી રીતે મોટા હોલમાં એની વ્યવસ્થા કરીશ.”

યુવાન જવા માટે નીચે જિતર્યો ત્યારે ઘરમાં સહુને આની વધામણી આપી. સહુ ખુશ થઈ ગયાં. શેઠાણી કહે, “ભાઈ! તમારે બહુ મોટો ઉપકાર થયો. તમે અગાઉથી તેમના મગજમાં બીજ રાખ્યા હતાં એટલે શાસ્ત્રીજીના વચનામૃતે તેમનું મન ફેરવી નાખ્યું. તમારો ઉપકાર અમે કદી નહિ ભૂલીએ.”

યુવાન કહે, “ઉપકાર મારો નહિ, પરમેશ્વરનો; અને બીજો આવા ગ્રંથો લખનાર વેદ વ્યાસજીનો.”

પંદર મિનિટના કથાશ્રવણે પણ જીવનનો રાહ કેવો પલટી નાંખ્યો ?

[૧૮] સમાજદર્શન

આ જમાનામાં પણ જેને શ્રીમંત કહી શકાય એવા કુટુંબની આ વાત છે. વૃદ્ધ વિધવા, બે દીકરા અને દીકરાઓની પત્નીપુત્રોનું બનેલું કુટુંબ. બાળુ બાળુનાં બે દીવાનખાનાં અને તે દીવાનખાનાંઓને લગતી ચોરડીઓમાં રહે છે. પૌત્રો મહિનામાં એકાદ-બે વાર મહા-બળેશ્વર-માથેરાનની સહેલગાહે પણ જાય છે. બન્ને પુત્રોનાં રસોડાં ગુદાં છે.

માને અકસ્માત થયો. ઘૂંટણનું હાડકું ભાંગ્યું. હોસ્પિટલમાં ત્રણ મહિના પ્લાસ્ટરમાં રહ્યાં, પછી ઘેર આવ્યાં ત્યારે ડોક્ટરે કહ્યું કે ચાર છ મહિના સુધી માલિશ કરાવજો એટલે સોજો જિતરી જશે અને દુખાવો મટી જશે.

કુટુંબને એક બહુ મોટા વૈદ સાથે સારો ધરોળો. એટલે વૈદરાજે પોતાના બાણીતા એવા હાડવૈદ અને મસાજિસ્ટને માલિશ માટે મોકલ્યા. મસાજિસ્ટને થોડુંઘણું આયુર્વેદનું અને સાધારણ નાડીનું પણ જ્ઞાન ખરું.

મહિનામાં તો સોજો જિતરી ગયો અને દુખાવો પણ મટી ગયો. પણ માણ જોભાં થઈ શકે નહિ. મસાજિસ્ટે કહ્યું કે ગોઠણનું હાડકું બેસાડવામાં જરા ફરક રહ્યો છે, પણ આ જાતના ફેફ્ફયરમાં આવી ખોડ તો સામાન્ય રીતે રહે છે જ. માણ જોભાં નથી થતાં તેનું કારણ વૃદ્ધાવસ્થાની નબળાઈ છે. માટે તેમને શક્તિની દવા આપો તો

હાલતાં-ચાલતાં થઈ જશે. અને પોતે દવા લખી પણ આપી. અને કહ્યું કે તમારા વૈદરાજ પાસેથી લઈ આવજો.

પછી તો તેણે માણને હાથ પકડીને ઘરમાં ફેરવવા પણ માંડ્યાં. માણ થોડું ચાલે પછી ‘થાકી ગઈ’ કહીને ખેસી બય.

પેલાએ પૂછ્યું, ‘દવા બરાબર લો છો કે નહિ?’ ત્યારે જવાબ મળ્યો કે દવા હજી આવી જ નથી. એટલે તેના દીકરાને પૂછ્યું કે દવા કેમ નથી લાવ્યા? આજે દશ દિવસમાં કેટલો ફેર પડી ગયો હોત. પુત્ર કહે કે “વૈદરાજે ના પાડી કે એ દવા ન અપાય.”

“તો બીજી દવા આપવાનું કહેવું હતું ને? ઠીક ચાલો, હું માલિશ કરી લઉં પછી તમારી હાજરીમાં જ તેમને ટૅલિકૅન કરીને વિગત સમજાવું છું.”

પુત્ર બાગુના પોતાના દીવાનખાનામાં ચાલ્યો ગયો. આટલા દિવસમાં મસાજિસ્ટે એક વસ્તુની નોંધ લીધી હતી કે એ ઘરનો પરોણો ભૂખે મરે તેના જેવી હાલત આ માણની હતી.

મોટી વહુ એમ માને કે માણ તો નાની વહુના દીવાનખાનામાં છે માટે તેમને જમાડવાની ફરજ તેની છે. નાની વહુ બાણે કે માણ મારા દીવાનખાનામાં છે એટલે મારે તેની સારસલાજીની વેઠ કરવી પડે છે, માટે એને જમાડવાની ફરજ મોટી વહુની છે, એટલે માણ માગે નહિ ત્યાં સુધી એકે વહુ તેને ખાવાનું પૂછે નહિ.

દીકરાના નાના દીકરા રમતા રમતા ત્યાં આવે ત્યારે માણ પૂછે કે તમે જમ્યા? તો બધા હા કહે. ત્યારે માણ કહે, મારા માટે કેમ ના લાવ્યા? તો મોટી વહુના દીકરા કહે કે, બાએ કહ્યું કે એ તો ત્યાં જમાડી લીધાં હશે. નાની વહુના દીકરા કહે કે, બાએ કહ્યું કે બાગુવાળા જમાડી જશે. શું ખાધું? બીજો સવાલ માણ કરે તો જવાબ મળે કે આજે તો દાળદોકળી બનાવી હતી.

માણ પૂછે કે, મને તો દાળદોકળી બહુ ભાવે છે. મારે માટે કેમ ન લાવ્યા? નાનાં બાળકો શું જવાબ આપે? પણ પેલા મસાજિસ્ટ બધી વાત સમજી ગયા હતા.

આજે તે બાળુના હીવાનખાનામાં વૈદરાજને માણની દવા માટે ફોન કરવા ગયા ત્યાં મોટા દીકરાએ કહ્યું, ‘ભાઈ જુઓ, પ્રથમ મારી વાત સાંભળો.’

‘શું ?’ મસાજિસ્ટ્રે પૂછ્યું.

દીકરાએ કહ્યું તે વાત એમ છે કે મને થોડા દિવસ પહેલાં એક દિવ્ય સ્વપ્નું આવ્યું. એક અતિશય પવિત્ર સ્થળે હું જિલો હતો. ત્યાં પ્રકાશ થઈ ગયો અને એક અતિશય પ્રવેત વસ્ત્રધારી મહાત્મા મારી પાસે આવ્યા. હું તેમને પગે લાગ્યો. ત્યારે તેમણે મને આજ્ઞા કરી કે, બેટા! તારી માની દવા નહિ કરતો, દવા નહિ કરે તો તે લાંબું જીવશે. દવા કરીશ તો જલદી મરી જશે. એટલે હું દવા લેવા ગયો જ નથી.

મસાજિસ્ટ્રે ટેલિફોન મૂકી દીધો. માણને હરતાંફરતાં કરવાની એની ભાવના ઉપર ખરફ કરતાં પણ ઠંડું પાણી ફરી વળ્યું હતું.

[૧૯] સમાજદર્શન

૨૦મી સદીના આરંભમાં અતિ શ્રીમંત ગણાતું કુટુંબ કુદરતની ચડતીપડતીના ખેલનો ભોગ બન્યું. બજારોમાં જેની ૩૦-૩૫ લાખ રૂપિયા ઉધરાણી રહેતી અને વરસે કરોડોના વેપારની જિથલપાથલ થતી તે કુટુંબ લડાઈ પછીના હૂંડિયામણોના કદપનાતીત ફેરફારોને અંગે પડ્યું. પેઢી બંધ કરવી પડી. સ્થિતિ એવી આવી કે સગાંસંબંધીઓ મહિને ૨૫-૩૦ રૂપિયાની મદદ મોકલે તો ઘરમાં અનાજ આવે. ગામનું લાખો રૂપિયાનું દેવું રહી ગયું.

વરસો વીત્યાં. દીકરા મોટા થયા. કમાવા લાગ્યા. જૂનું દેવું મુઠત બહારનું થઈ ગયેલું તે દેવું પણ ચૂકવવા લાગ્યા.

તેમાં શેઠ માંદા પડ્યા. લકવો થયો. શેઠાણી પ્રથમથી જ અવસાન પામ્યાં હતાં. શેઠનો સ્વભાવ અતિશય ઉચ્ચ, પણ બન્ને દીકરા ત્રેતાયુગના શ્રવણકુમાર જેવા હતા. પિતાની આકરીમાં ઠેઈ જાતની કચાશ રાખે નહિ. તેમને જિંઝકીને નવડાવવા, ધોવડાવવા, બાડોપેશાબ.

સાફ કરવાં, પોતાને હાથે જમાવવા. સમયે સમયે દવા આપવી. આજના જમાનામાં કલ્પના ન આવે એવી સેવા બન્ને બાઈઓએ કરી અને ઈશ્વરે એમની સેવાનું ફળ આપ્યું. શેઠ ફરીથી સાબસારા થઈ ગયા. લોકવાની કોઈ અસર પાછળ રહી નહિ.

બન્ને પુત્રોની પણ ધંધામાં ધીમે ધીમે ચડતી થતી હતી. પણ તે માટે તેમને અભિમાન ન હતું. તેઓ તો કહેતા કે અમારા વડી-લોએ ખૂબ પુણ્ય કર્યું છે અને કહી કોઈનું બૂરું ઇચ્છ્યું નથી, એટલે તેમના પુણ્ય-પ્રતાપથી અને અમારા પિતાના આશીર્વાદથી અમે ધીમે ધીમે પાછા ચડતી દશામાં આવી રહ્યા છીએ.

એક દિવસ શેઠ માલિશ કરાવતા હતા. ત્યાં એમનો નાનો દીકરો અંદર આવ્યો. “કેમ શું છે?” શેઠે પૂછ્યું.

“પિતાજી, એક કોયડો ભિલો થયો છે, એટલે તમને પૂછવા આવ્યો છું.” દીકરાએ કહ્યું.

“શું છે? શેઠે પૂછ્યું.”

“એક પ્રાદ્યુ આવ્યો છે.” દીકરાએ કહ્યું, “તે કહે છે કે તમારી પેઢી ચાલતી ત્યારે મેં બે હબર રૂપિયા તમારે ત્યાં મૂક્યા હતા. પછી તમારી પેઢીનું કામકાજ બંધ થયું. ત્યારે મેં પણ હરિઈચ્છા બહીને એ બાબતમાંથી મન વાળી લીધું અને વરસો જતાં રૂપિયાની પહોંચની ચોપડી પણ મેં તો જોઈ નાખી છે. હવે અત્યારે મારી દીકરીનાં લગ્ન છે. હું ગરીબ માણસ છું. અને મેં સાંભળ્યું કે તમારાં જૂનાં દેવાં તમે આપો છો, એટલે આવ્યો છું. જો રૂપિયા આપી શકો તો મારી દીકરીના લગ્નમાં કામ આવે. હું એને જોળખતો નથી. અને ખાતરી માટે તેની પાસે ચોપડી નથી, તો શું કરવું? જો ના પાડું છું તો એ તો બિચારો કંઈ તત્ત નથી કરતો, પાછો ચાલ્યો જશે. પણ ખરેખર એના લેણા હશે તો આપણે માથે પ્રાદ્યુના ઘરનું દેવું રહી રહી જશે. અને જો આપી દઉં અને તે ન માગતો હોય અને જોડું જોલતો હોય તો આપણા રૂપિયા બચ.

શેઠ કહે, “બેટા ! આપી દે, નહિ તો પ્રાદાણના ઘરનું દેવું રહી જશે અને ખોટી રીતે લઈ જશે તો પણ પ્રાદાણના ઘરમાં જશે ને આપણો તો ધરમ જ છે — ગાય, પ્રાદાણને પાળવાનો.”

“ભલે” કહીને દીકરો પાછો વળ્યો ત્યાં શેઠ ફરીથી કહ્યું, “જો, આમ જો. એને અંદર લઈ આવ. કદાચ હું એને ઓળખી લઉં પણ ખરો.”

દીકરાએ પ્રાદાણને અંદર બોલાવ્યો. તેને જોતાં જ શેઠ બોલી ઊઠ્યા : “હા હા ખરોખર છે. આ ભાઈ આપણે ત્યાં પૈસા મૂકી જતા. તેમને બીજી ચોપડી કરી દે અને વ્યાજ ગણીને વ્યાજ સહિત પૈસા આપી દે.”

પ્રાદાણ તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. જે પૈસા ફૂળી ગયા હતા તે આજે ૨૫ વરસે વ્યાજ સહિત શેઠ પાછા આપતા હતા !

દીકરાએ તરત કહ્યું, “મહારાજ ! જુઓ, જે હબાર રૂપિયા હમણાં આપું છું. વ્યાજની ગણતરી કરીને આ મહિનાની આખરે પૂરા પૈસા આપી દઈશ.” પ્રાદાણને તો તેમાં કંઈ વાંધો ન હતો.

શેઠ બોલ્યા, “મહારાજ ! દીકરીનાં લગ્ન કયારે છે ?”

“આવતા મહિનાની સુદ પાંચમે, હજી ૨૮ દિવસની વાર છે.”

શેઠ પોતાના પુત્ર તરફ વળ્યા અને કહ્યું કે “વ્યાજના રૂપિયા પણ અઠવાડિયામાં આપી દે. મહિના પછી આપીએ તો તો લગ્ન વખતે એને ખેંચાઈ રહેવું પડેને ?”

દીકરાએ કહ્યું, “હા, એ વાત સાચી, મહારાજ ! આજે સોમવાર છે. આવતે સોમવારે વ્યાજના રૂપિયા લઈ જાએ.”

ત્યાં તેમનો મોટો પુત્ર બહારથી આવ્યો. તેણે બધી વાત સાંભળી. એ પણ આ દેવું ચૂકવવાની વાતથી રાજી થયો, અને પછી પોતાના પિતા તરફ ફરીને કહે છે, “મારી એક વાત સાંભળશો ?”

“શું ?” શેઠ પૂછ્યું.

“આ માણસે આટલાં વરસમાં કદી પણ પોતાના પૈસાની ઉધરાણી કરીને ન તો આપણને તંગ કર્યા છે કે ન તો આપણી પાસે

કાકલૂદી કરીને આપણને શરમાવ્યા છે. એ એની ખાનદાની સૂચવે છે. તો આજે એની દીકરી પરણે છે. બ્રાહ્મણની દીકરી તે આપણી પણ દીકરી કહેવાય. માટે મારી તો એવી સૂચના છે કે આપણે એ દીકરીને લગ્નની એક રેશમી સાડી અને સોનાની બંગડી આપીએ.”

શેઠ કહે કે, “બરોબર છે, એમ જ કરો.”

બંને દીકરાના મુખ ઉપર ઋણ ચૂકવ્યાનો આનંદ હતો. ૨૫-૨૫ વરસ જૂનું લાખો રૂપિયાનું દેવું આ બંને ભાઈઓ ધીમે ધીમે ચૂકવી રહ્યા હતા. ત્યારે આગુબાગુના સમાજની દૃષ્ટિએ એ બંને મૂરખના સરદાર લાગતા હતા. મુદત બહારનું દેવું તે કદી અપાતું હશે ? કાયદો પણ ના પાડે છે. પણ આ બંને ભાઈઓ કહેતા કે ના પાડનારો કાયદો તો અંગ્રેજોએ ઘડેલો છે. ઈશ્વરનો કાયદો જુદો જ છે. અને આપણે ઈશ્વરના કાયદાને માન આપવું જોઈએ.

[૨૦] સમાજદર્શન

સાધારણ કુટુંબમાં જન્મેલા બળલાનું ભાગ્ય ફરી ગયું. ઘેર અનેક વહાણોનો કાફલો. ૨૦-૨૫ મહેતાજીઓ અને ધમધાકાર વેપાર ભરી ગયો. હવે બળલો—બળલા શેઠ બની ગયો.

એક દિવસ એક મહેતાજી સાથે જરા ગધડો થઈ ગયો. મહેતાજી કહે, તમે અમારા પસીનાનો રોટલો ખાઓ છો. શેઠ કહે, હું મારા ભાગ્યનું ખાઉં છું. તમે તમારા ભાગ્યનું ખાઓ છો.

શેઠ આ વાત ભૂલી ગયા. પણ મહેતાજીના મનમાં ઠંબ રહી ગયો. તે સમયે લાખો રૂપિયાનો માલ વહાણોમાં હેરફેર થતો. ખારવાઓની પ્રમાણિકતા માટે કોઈને શંકા નહિ. લાખોનો માલ તેમના ભરોસે વહાણોમાં ભરાતો. પણ કોઈ વાર પરદેશના વેપારી સાથે લેવડદેવડના હિસાબમાં જરૂર પડે તો મહેતાજી કે માલધણીના કુટુંબનો કોઈ સભ્ય વહાણમાં સાથે જાય.

એક દિવસ બળલા શેઠને જરૂર પડી અને પેલા મહેતાજીને જ વહાણમાં સાથે મોકલ્યો. વહાણ મલબાર પહોંચ્યું. માલની અને હિસાબની લેવડદેવડ કરી, અને માલની કિંમત પેટે સોનાની લગડીઓ

અને ઇમારતી લાકડું લઈને વહાણ પાછું કયું. પેલા મહેતાણના મનમાંથી હજી ડંખ ગયો નથી. તેણે વહાણમાં એક લાકડામાં પોલાણ કયું અને તેમાં સોનાની એક લગડી નાખી. પાછું લાકડાડું પોલાણ બંધ કરી તેના ઉપર લખ્યું કે “જય બબલા શેઠના નસીબ ઉપર” અને એ લાકડું સુરતના તોફાની દરિયામાં ફેંકી દીધું.

વહાણ પોરબંદર પહોંચ્યું. માલ વખારોમાં ગોઠવાઈ ગયો. વિશાળ વેપાર અને કંઈક વહાણો એટલે હિસાબ કાંઈ તાત્કાલિક તો થાય નહિ. બે-ત્રણ દિવસ નીકળી ગયા તો બંદર ઉપરથી ખારવા આવ્યા. આવીને કહે કે “શેઠ ! તમારા નામનું એક લાકડું દરિયામાં તણાઈ આવ્યું છે.” શેઠ પાસે બેઠેલા એક મુનીમને કહ્યું કે “જાઓ, તે લાકડું આપણી લાકડાની વખારમાં મૂકી આવો.” લાકડું વખારમાં મુકાઈ ગયું.

થોડા દિવસ પછી પેલા મહેતાણને લઈ શેઠ લાકડાની વખારે માલ જોવા અને હિસાબ તપાસવા ગયા. દરવાજો ખૂલતાં જ ‘જય બબલા શેઠના નસીબ ઉપર’ની છાપવાળું પેલું લાકડું મહેતાણની નજરે પડ્યું. અને તે શેઠના પગમાં પડી ગયો. બધી હકીકતથી વાકેફ કર્યા અને કહ્યું, “શેઠ, મારી ભૂલ હતી. આપ ભાગ્યબળે જ કમાઓ છો. જુઓ, આ લાકડું છેક સુરતથી અહીં તમારી વખારમાં આવી ગયું.”

આ મહેતાણ કુંવારા હતા. એટલે શેઠે તેને પોતાને ખરચે જૂનાગઢ જાન લઈ જઈને પરણાવ્યા હતા.

હવે બબલા શેઠે ગામને પાદર કેટલાય એકર ખુલ્લી જમીન લીધી. અને તેના ઉપર વિશાળ આરસની ફરસબંધીવાળું મકાન બાંધ્યું. વાસ્તુ કયું અને પોતે વૈષ્ણવ હોવાથી પુષ્ટિમાગીય મહારાજને પગલાં કરવા આમંત્ર્યા.

મહારાજશ્રી પધાર્યા. આખું મકાન જોયું અને તેમનાથી બોલાઈ ગયું. “બબલા શેઠ ! યહ તો આપને હવેલી જૈસા બનાયા !” (વલ્લભી સંપ્રદાયનાં મંદિરોને હવેલી કહે છે)

તરત ક્ષણનો વિચાર કર્યા વિના બળલા શેઠ બોલ્યા, “ મહારાજશ્રી ! હુઈ હવેલી.”

મહારાજશ્રી કહે, “ નહિ, બળલા શેઠ, મેં હવેલી બનાવવાનું નથી કહ્યું, પણ આ તો મકાનનાં વખાણુ કર્યા.”

બળલા શેઠ કહે, “ નહિ મહારાજશ્રી, આપના શ્રીમુખેથી જે નીકળ્યું તે જ થશે. ભગવાનની અહીં આવીને વસવાની ઇચ્છા હશે, એટલે જ આપશ્રીથી બોલી જવાયું. માટે આજથી એ શ્રી ભગવાનને અર્પણ કરું છું અને આપ એમાં હવેલી બનાવો.”

એ હવેલી આજે પણ પોરબંદરમાં શ્રીગોપીનાથજીની હવેલી તરીકે પ્રખ્યાત છે.

બળલા શેઠ ત્યાર પછી પોતાના પૂર્વજોના ચારપાંચ ખંડવાળા મકાનમાં જ રહ્યા. એ મકાન પણ હજી મોજૂદ છે.

કયાં આજના જરા પૈસો મળતાં જ કાર્થવ સ્ટાર હોટલો અને અમેરિકાના પ્રવાસમાં દોડતા જતા શ્રીમંતો અને કયાં પોતાની ભિલકત પ્રભુચરણે ધરી દેનારા અને નોકરોની કાળજી કરનારા શ્રીમંતો ?

જે વિચારસરણીઓ વચ્ચેનો આ જ માત્ર ફરક છે.

[૨૧] સમાજદર્શન

૧૯૫૧ની સાલના ડિસેમ્બર માસની એક સવારે બોરીવલીના ખંભલાના એંગ્લો-ઇન્ડિયન ટોળું લેશું થયું છે. આજનું બોરીવલી તો માનવ-મહેરામણથી ભરણ છે. તે સમયે તો આજની સરખામણીમાં ઉજ્જડ લાગે તેવું હતું. ત્રણે દિશાઓ બાંકીઓ ઘેરાયેલી હતી.

ખંભલાના એંગ્લો-ઇન્ડિયનમાં ગાય તરફ છે. તેને આડું આવ્યું છે. હજી ૧૫-૨૦ દિવસ પહેલાં જ શેઠે આ ગાય ૧૫૦૦ રૂપિયા આપીને ખરીદી છે. સૌરાષ્ટ્ર પંથકની આ સુંદર જાતવાન વોડકીએ ૧૫ દિવસમાં તો આખા કુટુંબનો પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો છે. આખું કુટુંબ ઉદાસ થઈને બિભું છે.

પશુઓનું દવાખાનું ૨૦ માર્ચ દૂર છે. ત્યાં લઈ જવાની સગવડ નથી. હાલત પણ નથી. એટલે ડોક્ટરને ટેલિફોન કરી બોલાવ્યો છે.

લોકોનું ટોળું ધીમે ધીમે મોટું થતું જાય છે. ત્યાં તો ડોક્ટરની મોટર આવી. લોકોએ માર્ગ આપ્યો. ડોક્ટરે ગાયને તપાસી માથું ધુણવ્યું. બધાના મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો. ડોક્ટરે કહ્યું : “શેઠ, ગાય બચે એમ નથી. આ હાલતમાં કાંઈ થઈ શકે નહિ.” અને ફીના બસો રૂપિયા લઈને ચાલતી પકડી.

શેઠાણીની આંખમાંથી આંસુ ચાલ્યાં જાય છે. ત્યાં તો ટોળું સળવળ્યું અને વચ્ચેથી જગા કરતો પૂરા છ ફૂટની ઊંચાઈનો હાલ જેવી પહોળી છાતીવાળો, ચમકતી આંખો અને મૂછોના થોભિયાવાળો મહેસાણા પંથકનો રબારી મશરૂ હાથમાં કડિયાળી ડાંગ લઈને શું છે તે જોવા આગળ આવ્યો.

‘શું જોવા બધા લેગા ક્યા છો,’ એવા એના બુલંદ સૂરથી અને આગળ આવતાં જ તરફકતી ગાયને જોઈ તેના મોઢામાંથી અરેરાટી નીકળી ગઈ. તેના અવાજથી સહુનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું. ટોળામાંથી કેટલાક તેને ઓળખતા હતા. કોઈએ અવાજ કર્યો, આ તો ભગવાને ધા સાંભળી લાગે છે. આ મશરૂ આવી પહોંચ્યો. જરૂર ગાયની આવરદા લાંબી છે.

કોઈએ શેઠને સલાહ આપી : “શેઠ, આ મશરૂને કહો, કદાચ એ કાંઈ ઉપાય બતાવશે. જખરો જાણુકાર છે.” શેઠ ખિન્ન હતા. આવા ડોક્ટર કાંઈ ન કરી શકે ત્યાં આ રબારી શું કરશે ? પણ રૂખતો માણસ લણબલ્લાને પકડે તેમ તેણે મશરૂને કાંઈ ઉપાય બતાવવા આજીજી કરી. મશરૂ આગળ આવ્યો. બારીકાઈથી ગાયને તપાસી અને કહ્યું : “શેઠ કાં ગાય બચે, કાં વાછરડી બચે. બેઉ બચે એમ નથી. તમે કહો તેને બચાવું.”

શેઠ કહે : “ભાઈ, ગાયને બચાવો. ગાય હશે તો વાછડી તો બીજી પણ આવશે.”

મશરૂએ ગરમ પાણી અને સાબુથી ઘસી ઘસીને બંને હાથ કોણી સુધી ધોયા. પછી બંને હાથે કોણી સુધી દિવેલ ચોપડ્યું. બધા આતુરતાથી જોઈ રહ્યા હતા. મશરૂએ આકાશ સામે હાથ જોડી કહ્યું :

“હે ભગવાન, લાજ રાખજે અને આ ગાયને બચાવજે.” અને અંદર હાથ નાખીને મરેલ વાછડાને બહાર ખેંચી લીધું. લોકો એની ઝડપ અને સાવધાની મંત્રમુગ્ધ બનીને જોઈ રહ્યા. ગાયને વેદના ઓછી થઈ. મશરૂએ દવા મગાવી ઉકાળીને ગાયને પિવડાવી.

પછી શેઠને કહ્યું : “શેઠ ! જરાય ચિંતા નહિ કરતા. ચાર દિવસમાં ગાય સારી થઈ જશે. દૂધ પણ આપશે. દયો, જય શ્રીકૃષ્ણ, હું જાઉં છું. કાલે અહીંથી નીકળીશ ત્યારે ગાયને ફરીથી તપાસી લઈશ.”

“અરે ! મશરૂભાઈ,” શેઠ બોલ્યા. “જરા થોભો ” અને ખીસામાંથી નોટોનો થોકડો બહાર કાઢ્યો.

મશરૂ બોલ્યો, “શેઠ ! રે'વા દ્યો. એ પૈસા મારાથી ન લેવાય.” “પણ પેલો ડોક્ટર કાંઈ કર્યા વિના બસો રૂપિયા લઈ ગયો. અને તમે....” શેઠને બોલતા અટકાવી મશરૂ બોલ્યો : “શેઠ, ગાયને બચાવવી એ સહુથી મોટો ધરમ છે. હું પૈસાના બદલામાં મારો ધરમ ન વેચું. અમારામાં અને ડોક્ટરમાં ફરક જ એટલો. તેઓ પૈસાના પૂભરી; અમે ઠોરોના પૂભરી.”

મશરૂ ગામમાં જાણીતો તો હતો. હવે ખૂબ જ જાણીતો થયો. પણ પશ્ચિમચક્ષુઓને એની કદર ન હોય. થોડા સમય પછી બીજા એક શેઠની ગાયને વાછડાએ ધાવતી વખતે માથું માથું હશે તેથી આઠ સૂણ ગયું. સખત દુખાવો જીપડ્યો. વાછડાને ધાવવા દે નહિ. આંચળને હાથ પણ લગાડવા ન દે. મશરૂ તો બોરીવલીમાં જ રહેતો હતો. શેઠે ટેલિફોન કરી પશુના ડોક્ટરને બોલાવ્યો.

ડોક્ટર આવ્યો, સોજો જોયો અને કહે કે એને ઇન્જેક્શન આપવાં પડશે. છતાં સોજો નહિ જિતરે તો ફેટા પાડીને ઓપરેશન કરવું પડશે. માટે ગાયને લોરીમાં બેસાડીને હોસ્પિટલમાં લઈ આવો. તે માટે ચિઠ્ઠી લખી આપી અને ફીના ૨૦૦ રૂપિયા લઈ રવાના થયા.

શેઠ પોતાના પુત્રને કહે કે “આ તો હજાર-બારસોનો ખરચ થશે, તેના કરતાં સો રૂપિયા પાંજરાપોળને આપીએ તો તેઓ લઈ જશે, માટે ત્યાં ટેલિફોન કર.”

નસીબજોગે તે જ વખતે ત્યાંથી મશરૂ રખારી નીકળ્યો. તરત શેઠે તેને જૂમ મારી બોલાવ્યો અને ગાય તથા ડોક્ટરની સલાહની હકીકત કહી અને કાંઈ ઉપાય હોય તો બતાવવા કહ્યું. મશરૂએ ગાયને તપાસી, તરત સામે ઝાડીમાં જિગેલી અમરવેલ લઈ આવ્યો. તેને ઉકાળીને તેની વરાળનો શેક આપ્યો. ગાયના રખવાળને સૂચના આપી કે બપોરે અને સાંજે આ પ્રમાણે શેક કરજો. હું સવારે આવીને જોઈ જઈશ.

બીજે દિવસે સવારે મશરૂ આવ્યો. ત્યારે ગાય સાવ સારી થઈ ગઈ હતી. દૂધ દોહી લઈને રખવાળ વાછડાને ધવડાવતો હતો.

મશરૂને જોઈ શેઠ ખુશખુશાલ થઈ ગયા. રૂપિયા ત્રણસોની નોટો તેમણે મશરૂ સામે ધરી.

મશરૂ કહે, “શેઠ ! એ મારાથી ન લેવાય. પશુઓ તો અમારી જીવાદોરી કહેવાય. અમારી આખી કોમ પશુઓના આધારે જીવે છે. પછી તે ગાય હોય કે ભેંસ, અથવા ઘેટાં-બકરાં હોય. એટલે કોઈ પણ પશુ માંદું પડે તો તેની સારવાર કરવાનો અમારો ધરમ. માટે એ રૂપિયા મને ન ખપે.

“આ પશુઓ છે તો અમે છીએ. અને પશુઓ છે તો અમારો અને તમારો સંબંધ છે. હવે તમારા બહેલા, દોરો કાપવા લાગ્યા છે, તેમાં અમારી કોમ બેકાર બનતી બાંધ છે. પણ જ્યારે દોરો રહેશે જ નહિ ત્યારે અમારી જીવાદોરી કપાઈ જશે. અને ત્યારે આજે અમારી ડાંગો અમારે ખલે શોભાની પડી છે તે સમાજની સલામતી જોખમાવી દેશે. કારણ કે અમારી પાસે જીવવાનો બીજો કોઈ કસબ નથી.

“ઠીક ત્યારે, શેઠ રામરામ.” કહીને મશરૂ ચાલતો થયો.

*

જૂના માલિકના કહ્યા મુજબ ઘર ચલાવવાનું ? હટ!!

ધારો કે તમે એક મકાન ખરીદી લીધું, પણ તેમાં એક શરત થઈ કે જૂનો માલિક જે રીતે આ મકાનમાં રહેવાનું કહે તે રીતે જ તમારે આ ઘરમાં રહેવાનું.

જો આ શરતપૂર્વક જ તમે મકાન માલિક બન્યા હો તો શું તમે તમારા જ કહેવાતા ઘરમાં રહીને માલિકીનો આનંદ અનુભવશો કે ગુલામીનો ત્રાસ ?

અંગ્રેજોએ ભારતીય પ્રજાની આવી જ ખૂરી વહે કરી છે. ભારત સોંપીને તે ગયા; પણ આજે ય ભારતનો વહીવટ, રે ! ભારતની પ્રજાનું તન, મન અને જીવન પણ તે લોકોની ઇચ્છા મુજબ જ ચાલે છે.

સ્વતંત્રતા તો તેનું નામ; જેમાં આપણે આપણી મોક્ષલક્ષી પ્રાચીન સંસ્કૃતિગત પરંપરાઓ પ્રમાણે જીવવાની સ્વતંત્ર હવા માણી શકતા હોઈએ.

જો બીજાના આદેશ, ધમકી, લાંચ વગેરેના જોશાર નીચે જ આપણે જીવવાનું હોય; આપણી ગૌરવવંતી પ્રાચીન પરંપરાઓને છોડી દેવાની હોય; તો તેમાં સ્વતંત્રતા શું ? આ તો ભયાનક અને ભેદી ગુલામી જ કહેવાયને ?

હાય ! પણ આપણે તો સ્વતંત્ર બહાર થઈ ગયા છીએ ! હવે આપણને ગુલામીમાંથી છોડાવશેય કેણુ ? હવે આંદોલન કરશેય કેણુ ?

પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

[૩૧]

ખાદી

ખાદી એટલે માત્ર જડું કપડું નહિ

ખાદીનું નામ સાંભળતાં જ આપણી નજર સમક્ષ જડો, સફેદ કાપડનો ટુકડો દેખાય છે એ તેનું સાચું ચિત્ર નથી.

એ પણ એક સમય હતો, જ્યારે ભારતની ખાદીના કાપડ ઉપર આખું વિશ્વ મુગ્ધ હતું. પરંતુ અંગ્રેજોના રાજ્યઅમલે ભારતના લોકોને ખાદીનું નામ પણ ભુલાવી દીધું. વિશ્વના તમામ દેશો અને તેમના અમીર-ઉમરાવો તેમ જ રાજા-મહારાજાઓ જે દેશની ખાદી પહેરવામાં ગૌરવ અનુભવતા, તે દેશની પ્રજા, માન્યેસ્તરનાં ધોતિયાં અને લેંકેશાયરનું કાપડ પહેરવામાં કૃતકૃત્યતા અનુભવવા લાગી હતી તેવા પલટાયેલા સમયે, ગાંધીજીએ ફરીથી પ્રજા સામે ખાદીની ઘોષણા કરી.

ખાદીનું નામ પણ ભૂલી ગયેલી ભારતની પ્રજાએ ખાદીની વાતને મશ્કરીમાં ઉઠાવી, ઉદ્યોગપતિઓ ગુસ્સે થયા. અર્થશાસ્ત્રીઓને લાગ્યું કે ગાંધીજી દેશને ફરીથી જંગલી જમાનામાં ઘસડી જશે. જ્યાં ખાદીનું નામ પણ ભુલાઈ ગયું હતું ત્યાં ખાદીની કલાકારીગીરીની, સમાજ-સંગઠનની, બેકારી ટાળવાની અને સમૃદ્ધિના શિખરે પહોંચવાની શક્તિની લોકોને કલ્પના પણ ક્યાંથી હોય ?

ભુલાઈ ગયેલી, નાશ પામી ગયેલી આ કલા-સંસ્કૃતિને ફરીથી જીવંત કરવા ગાંધીજીએ જ્યારે પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ખાદી મૂલિયા જેવી બીડી અને ખરબચડી થઈને પ્રજા સમક્ષ આવી. આથી લોકોએ જાણ્યું કે જડું અને સસ્તું કપડું એટલે ખાદી. અને લોકોને સસ્તું પડે તેમ જ જડું હોવાથી લાંબો સમય ચાલે માટે લોકોને ગાંધીજી ખાદી પહેરવાનું કહે છે. ખાદીમાં એક વિરાટ અર્થશાસ્ત્ર, અકલ્પનીય કલા,

અને પ્રજાને સંગઠિત અને સમૃદ્ધ રાખવાની એક પ્રયત્ન શક્તિ રહેલી છે એની તો કોઈને કલ્પના પણ ન હતી. આજે પણ ભાગ્યે જ કોઈ એ સ્વીકારતું હશે.

ખાદી એટલે જાડું, સસ્તું કાપડ એવી ભૂલભરેલી સમજણથી એમ કહેવાય છે કે ગાંધીજીના નિકટના સાથી જમનાલાલ બળજે લોકો માટે જાપાનથી જાડું, સસ્તું કાપડ મંગાવ્યું હતું. ગાંધીજીને આ વાતની ખબર પડી એટલે તરત તેમની ભૂલ સમજાવી અને કહ્યું કે ખાદી એટલે જાડું સસ્તું કાપડ નહિ, પણ ખાદી એટલે હાથે કાંતેલું અને હાથે વણેલું કાપડ. ખાદી છ નંબરના સૂતરનું વહાણના ૨૬ જેવું જાડું કાપડ પણ હોય અને ચારસો નંબરના સૂતરનું ખારીકમાં ખારીક કાપડ પણ હોય. એ પચીસ પૈસે મીટર પણ હોય અને પાંચસો રૂપિયે મીટર પણ હોય.

આજથી ૨૧૦૦ વરસ પહેલાં રોમના સમ્રાટો ભારતની ખાદીના વજન ખરોખર સોનું આપીને ખાદી ખરીદતા. ખાદીને તેની કિંમત, મુલાયમતા કે ખરબચડાપણા સાથે સંબંધ નથી. તેને સંબંધ છે તકલી, ચરખા અને હાથસાળ સાથે.

આર્ય પ્રજાની અદ્ભુત શોધ

મહાન આર્ય પ્રજાની ગોસંવર્ધન, પંચામૃત, પંચગવ્ય અને ખેતીની શોધ પછી ખાદી પણ એક અદ્ભુત અને વૈજ્ઞાનિક શોધ હતી. ઋષિમુનિઓ કાંતણ અને વણાટની કલા ઉપર મુગ્ધ હતા. વેદોમાં સ્થળે સ્થળે કાંતણ અને વણાટનો ઉલ્લેખ મળે છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઋષિ-મુનિઓએ કુદરતનાં વણાંનો કરતાં કરતાં ઉપમાઓ માટે સ્થળે સ્થળે કાંતણ અને વણાટ શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે.

ગોસંવર્ધન, પંચામૃત, પંચગવ્ય, ખેતી અને ખાદી એ આપણા ઋષિમુનિઓની સંપૂર્ણ અને વૈજ્ઞાનિક શોધ હતી. પશ્ચિમની પ્રજાઓએ જ્યાં જ્યાં તેમાં ફેરફાર કરવા પ્રયત્નો કર્યા ત્યાં ત્યાં એ ઉત્કૃષ્ટ શોધોનું અવમૂલ્યન કરી નાખ્યું.

પશ્ચિમે આપણા ગોસંવર્ધનમાં સુધારો કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને ગાયોની, દૂધની, દૂધની બનાવટોની ખૂરી દશા કરી નાખી. ગાયને કુટુંબની માતાના સ્થળેથી ખેંચીને દૂધની ડેરીઓમાં ઘસડી ગયા અને ત્યાં તેને કૂટણખાનાની સ્ત્રીની હરોળમાં ફેંકી દીધી. ખેતીમાં સુધારણા કરવા જતાં લાખો એકર જમીન નકામી બનાવી દીધી. અનાજનાં રૂપ, રંગ, સ્વાદ અને ગુણત્વ અવમૂલ્યન કરી નાખ્યું. મોંઘવારી અને કાળાં બબ્બર પેદા કર્યાં.

કાપડમાં પોતાનું ડહાપણ ડગોળ્યું એટલે ખાદીની કલાકારીગીરી નાશ પામી. કાપડ મોંઘું થયું. જલદી ફાટી જવા લાગ્યું. જલદી રંગ ગુમાવી દેવા લાગ્યું અને સમાજનાં સંગઠન-સમૃદ્ધિ છિન્નભિન્ન થઈ ગયાં.

આપણી સંપૂર્ણ શોધો ઉપર પશ્ચિમની વૈજ્ઞાનિક સુધારણા એટલે આર્ય પ્રજાના જૈન અને વેદ ધર્મો, સંસ્કૃતિ, સમાજવ્યવસ્થા તેમ જ અર્થશાસ્ત્ર ઉપર એક જબરજસ્ત હુમલો. એ હુમલાથી આર્યસંસ્કૃતિનાં ઉપર લખેલાં તમામ અંગો છિન્નભિન્ન તો થઈ ગયાં, પણ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ, સમાજવ્યવસ્થા અને શોષક અર્થશાસ્ત્રથી તદ્દન જુદી જ વ્યવસ્થા આપણી પાસે હતી એની બાલકારી પણ એ હુમલાએ લોકોના મનમાંથી ભુલાવી દીધી છે.

અહિંસાના અને જીવહયાના પાયા ઉપર પાંગરેલા જૈન અને વેદ ધર્મના અનુયાયીઓ ખાદી ભૂલીને બિનખાદી કાપડ પહેરવા લાગ્યા. અને એ કાપડ તૈયાર કરવામાં આજે અબજો નાનામોટા જીવોની હિંસા થાય છે એ ખ્યાલ ભૂલીને વરસમાં અમુક ચોક્કસ દિવસે કે અમુક ચોક્કસ પ્રસંગે કતલખાનેથી શક્તિ મુજબ જીવો છોડાવવા પૂરતા જીવહયાધર્મી બની ગયા, એનાથી વધુ દુઃખદ પતન પ્રજાનું બીજું શું હોઈ શકે ?

જે પ્રજા સમસ્ત વિશ્વની પ્રજાનાં અંગ ખાદી વડે ઢાંકતી તે પ્રજા ખાદીનું નામ જ ભૂલી ગઈ. તેના ૫૦ ટકાથી વધુ લોકો અર્ધનગ્ન હાલતમાં માત્ર લંગોટીભર ફરવા લાગ્યા અને ઉચ્ચ વર્ગના લોકો બિન-ખાદી કપડાં પહેરવામાં ગૌરવ અનુભવવા લાગ્યા. ખાદી આ વૈજ્ઞાનિક

યુગમાં ચાલે જ નહિ એમ માનવા લાગ્યા. આ મહાન પ્રજ્ઞના પતનની એ પરાકાષ્ઠા છે.

ખાદીની વિવિધ જાતો

ખાદી એટલે હાથે કાંતેલું અને હાથે વણેલું કાપડ. આ કાપડની ઘણી જાતો હતી. આશરે ૧૫૦ જાતો તો પરદેશમાં નિકાસ થતી. કેલિકો, મલમલ વગેરે નામ તો પરદેશીઓએ આપણી ખાદીને આપેલાં નામો, આપણે એ બધાં વિવિધ જાતનાં કાપડને શું નામથી ઓળખતાં એ જાણવા માટે તો સદીઓ જૂનાં દસ્તરો ખંજોળવાં જોઈએ.

૧૭મી સદી સુધી અમદાવાદ અને ખંભાત છીંટ માટે, ભરૂચ અને નવસારી ખાફતા કાપડ માટે, પાટણ તેનાં પટોળાં માટે અને ઢાકા તેની મલમલ માટે જગપ્રસિદ્ધ હતાં. જ્યારે નાગપુરનાં ચારથી છ આંગળ પહોળી અને લાલ ચણોડી જેવા રંગની કિનારીવાળાં અને રેશમ જેવાં મુલાયમ ધોતિયાં હિંદભરમાં મશહૂર હતાં. ગરમ અને રેશમી વસ્ત્રો ખાદીનાં જ બનેલાં.

ગરમ, રેશમી અને સુતરાઉ ત્રણે જાતની ખાદી ભારતનાં તમામ મોટાં બંદરોએથી વિશ્વની બજારોમાં ઠલવાતી. ભરવાડો ઘેરાં કાપવા માટે નહિ પણ તેમનાં ઊન, દૂધ અને ખાતર માટે પાળતા. ઊન કાંતવું અને વેચવું એ તેમનો સમૃદ્ધ અને મોટા પાયા પરનો ધંધો હતો.

ટેર્નિયર અને તેના બીજા સમકાલીન પ્રવાસીઓ લખે છે કે બંગાળ અને માળવામાં જે કાપડ બને છે તે એટલું ખારીક હોય છે કે તે હાથમાં લઈએ તો ખબર પણ ન પડે કે આપણા હાથમાં કાપડ છે. અને આ કાપડ બનાવવા માટે સૂતર કંતાતું હોય ત્યારે તેનો તાર નજરે જોઈ શકાય નહિ એટલો ખારીક હોય છે.

આવા તાર કાંતવા માટે ખાસ પ્રકારનું રૂ વપરાતું, જે દેશી રૂના નામે ઓળખાતું. તેનો તાર બીજા રૂ કરતાં લાંબો હતો. એ તાર બગડી ન જાય માટે રૂમાંથી કપાસિયા અલગ પાડવા ચરખા ઉપર ભા. ૪-૧૩

લોઢવાને બઢલે સ્ત્રીઓ પોતાના હાથ વડે ધીમેથી રૂની વચ્ચેથી કપાસિયા ખેંચી લેતી.

૬૦ નંબરથી ચોછા નંબરનું સૂતર બઢું સૂતર ગણાતું અને તે રેંટિયા ઉપર કંતાતું. ૬૦ થી વધુ નંબરનું, છેક ૪૦૦ નંબર સુધીનું સૂતર તકલી ઉપર કાંતવામાં આવતું.

તકલી ૧૦ થી ૧૪ ઈંચ લાંબી રહેતી અને મોટા સોયા જેટલી બઢી રહેતી. તેને એક છેડે માટીનો નાનો ગોળો લગાવતા, જેથી તકલીનું સમતોલપણ જળવાઈ રહે અને તાર ઉપર પૂરતું વજન આવે.

ગાંધીજીએ ખાદીને પુનર્જીવન આપ્યું ત્યારે ખાદી ભંડારોમાં લોઢાના સળિયા નીચે પિત્તળનું ચઢું લગાડેલ તકલી વેચાતી. પરંતુ ગાંધીજીએ એ નાપસંદ કરી અને કહ્યું કે ગામડાંઓમાં એ સસ્તામાં સસ્તી અને છતાં કાર્યક્ષમ બને માટે ત્યાં ઉપલબ્ધ વાંસની સળી કે ગ્રાડની કાંખળી નીચે માટીના ઠીંકરાનો ગોળો લગાડી લેવો જોઈએ.

ઝીણું કાંતવા માટે સૂકી હવા અનુકૂળ નથી. સૂકી હવામાં ઝીણું અને લાંબો તાર નીકળી શકતો નથી. તાર વારંવાર તૂટી જાય છે. માટે ભેજવાળી હવા અને ટર અંશથી ઓછી ગરમી હોવાં જોઈએ.

માટે આવું ઝીણું કાંતનારી સ્ત્રીઓ સંવારે સૂર્ય જોગે ત્યારથી ૯-૧૦ વાગ્યા સુધી કાંતીને બપોરે કાંતવાનું બંધ કરતી અને સાંજે ચાર વાગ્યાથી સૂર્યાસ્ત સુધી ફરીથી કાંતતી.

આવા સૂતરને પવનનો ઝપાટો ન લાગવો જોઈએ. માટે ઘરમાં ભોંયરાં બનાવી તેમાં બેસીને કાંતતી અથવા ઓરડાનાં બારીબારણાં એવી રીતે ખુલ્લાં રાખતી જેથી સૂતરને પવનનો ઝપાટો ન લાગે. ઉપરાંત હવામાં ભેજ જળવાઈ રહે માટે જમીન ઉપર વારંવાર પાણી છાંટવા કરતી.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ પોતાનો નવરાશનો સમય કાંતવામાં ગાળતી અને તેમાંથી પૂરક આવક મેળવીને ઘરની અને રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિમાં વધારો કરતી. પરિણામે ચારે વર્ણો તાણા-વાણાની પેઠે એકબીજામાં વણાઈ જઈને એક સુસંગઠિત સમાજ બનતો.

અહીં અંગ્રેજોએ પ્રેરેલી અસ્પૃશ્યતાનું નામનિશાન ન હતું. વણકરો દરેક શહેરમાં, દરેક કસબામાં અને દરેક ગામડામાં પણ હતા. આમાં હરિજન વણકરો આગળ પડતા હતા. તેમણે વણેલું કાપડ વધુ કલાત્મક, વધુ આકર્ષક અને વધુ ટકાઉ હતું.

ત્રણે વર્ણની સ્ત્રીઓ પોતે કાંતેલું સૂતર લઈને આ હરિજન વણકરોને ઘેર જતી અને પોતાને કંઈ જાતનું, કંઈ જાતનું અને કેવું કાપડ જોઈએ છે તેની સૂચના આપતી. અને હરિજન વણકરો તેમને મળેલી સૂચના સુજળનું કાપડ વણીને ત્રણે વર્ણોના ઘેર આપી આવતા. ત્યારે આજની હોટેલોની પેઠે ‘અહીં તમામ વર્ણના માણસોને ખેસવાની છૂટ છે.’ એવાં પાટિયાં કોઈ ઘર ઉપર લટકાવવાની જરૂર રહેતી નહિ.

અસ્પૃશ્યતા એ ધર્મે પ્રેરેલી બાબત નથી. એ કોઈ ઉચ્ચનીચના ભેદ પાડનારી બાબત પણ નથી. આજે ઉચ્ચ વર્ણોનાં ઘરમાં જે નાહીને પૂજામાં જોડો હોય તે પોતાનાં પિતા, પુત્ર કે પત્નીને, જો તે નાહ્યાં ન હોય તો અડકતો નથી, તેથી કાંઈ તેઓ તિરસ્કૃત બની જતાં નથી. અસ્પૃશ્યતા એ શુદ્ધિની નિશાની છે. હરિજનો અને સવર્ણો વચ્ચે પ્રવર્તતી આભડછેટની સ્થિતિ એ ધાર્મિક કે સામાજિક વિષય નથી. એ તો ગોવધ અને ખાદી-નિકંદનમાંથી પ્રગટેલ ભૂતાવળ છે અને અંગ્રેજોએ આભડછેટના વિકૃત પ્રચાર દ્વારા એ ભૂતાવળને ખૂબ લડકાવી છે. એ ભૂતાવળને ભગાડવાનો એકમાત્ર ઉપાય સંપૂર્ણ ગોવધબંધી અને ખાદીના પુનરુદ્ધારમાં જ રહેલો છે.

દુર્ભાગ્યે ગાંધીજીના ખ્યાલમાં આ વાત આવી નહિ અને તેઓ તેમના પુરોગામીઓએ અસ્પૃશ્યતા, મંદિરપ્રવેશ અને એક કૂવે પાણી ભરવાના પાડેલા ચીલે દોડી ગયા. પરિણામે આજે અલગ દલિત સંસ્થાનની માગણીના પડછાયા પડવા લાગ્યા છે.

જે દિવસે ભારતમાં સંપૂર્ણ ગોવધબંધી થશે અને ખાદીનો પુનરુદ્ધાર થશે તે દિવસે હરિજનો અને સવર્ણો ખાદીના તાણાવાણાની જેમ એકબીજામાં મળી ગયા હશે.

બન્નેને ગાઠ સંબંધ છે

ખાદીને અને ગૃહઉદ્યોગોને ગાઠ સંબંધ છે. ખાદી નહિ તો ગૃહ-ઉદ્યોગો નહિ, ગૃહઉદ્યોગો નહિ તો ખાદી નહિ.

રૂ ફેલવું, લોઢવું, પીંજવું, કાંતવું એ તમામ કાર્યો ગૃહઉદ્યોગો તો છે જ, પણ આ તમામ કાર્યો માટેનાં સાધનો માટે લુહાર, સુથાર, કુંભાર અને હરિજન કારીગરોની જરૂર પડે છે. અને આ કારીગરો દ્વારા ગ્રામઉદ્યોગો ચાલે છે, જેમાં ખાદી બનાવવા માટેનાં તમામ સાધનો બને છે. આમ, ખાદી પાછળ રોજીની પરંપરા ચાલુ થાય છે અને વણકર, વિતરક તેમ જ વાપરનારનો એક વ્યવસ્થિત સમાજ રચાઈ જાય છે.

ગાંધીજીએ ખાદી અને ગ્રામઉદ્યોગોને પુનર્જીવન આપવા કદમ ઉઠાવ્યાં. પણ લુલ્હાઈ ગયેલાં કલા, વ્યવસાય અને વિદ્યાને પુનર્જીવન આપવામાં (અને તે પણ પરદેશી શાસનના વિરોધ સામે) ઘણી મુશ્કેલીઓનો અનુભવ કરવો પડે છે, ઘણી ભૂલો પણ થઈ જાય છે, તે નિયમ પ્રમાણે ગાંધીજી પણ ખાદી અને ગ્રામઉદ્યોગોને પુનર્જીવન આપવા જતાં ભૂલ ખાઈ ગયા. પરિણામે તેમની પ્રતિભાથી જળકી જીઠેલું આ મહાન કાર્ય તેમની વિદાયની સાથે જ ફરીથી નિષ્પ્રાણ બની ગયું.

ખાદી અને ગ્રામઉદ્યોગોનો પાયો મજબૂત કરવા ગોરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા કરવાનું અનિવાર્ય છે. કારણ કે પશુઓ નહિ તો જંગલો નહિ, અને જંગલો ન હોય તો આપણા કરોડો રેટિયા, લાખો સાળો અને તેમાંથી પેદા થતા માલની હેરફેર માટે કરોડો ગાંડાઓ માટે ભેઈતા લાકડાની ખેંચ રહેવાની. લાકડું દુષપ્રાપ્ય બને તેની સાથે મેઘું પણ થવાનું એટલે ઉત્પાદનના પાયાથી જ ઉત્પાદન-અરથ વધતો જઈને ખાદી અને ગ્રામઉદ્યોગો બન્ને અનાર્થિક બની જાય.

ગોવધ અને જંગલનો નાશ તો ચાલુ જ હતા. ગાયો અને જંગલો નહિ, તો જમીનની ફળદ્રુપતા નહિ. અને જમીનની ફળદ્રુપતા

ઝોછી હોય તો ખેતપેદાશનો ઉત્પાદનખરચ વધારે અને માલની ગુણ-વત્તા ઝોછી એટલે રૂની ભાવ હલકી થાય, ઉત્પાદન ઝોછું થાય અને શાવ વધારે આપવા પડે. સવાલ કાંઈ ૧૦-૨૦ રંટિયાનો ન હતો, ૧૦-૨૦ કરોડ રંટિયાનો, અને તે ચાલુ રાખવા લાખો ગાંસડી સારા અને સસ્તા રૂનો હતો. જેમાં ગોવધ અને જંગલવધ ચાલુ રાખવાને કારણે આપણે નિષ્ફળ નીવડ્યા.

વળી ગાયો અને જંગલો નહિ તો જળાશયો પણ નહિ. જંગલોના નાશથી જમીન ધોવાય છે અને જમીનના ધોવાણની માટીથી પુરાઈ જઈને હબરો નહીંઓ અને લાખો તળાવો પુરાઈ જઈને સુકાઈ જતાં છે. આની અસર વાતાવરણ, લોકોનાં સ્વાસ્થ્ય અને આર્થિક ક્ષેત્ર ઉપર પડી ચૂકી હતી. અને આ ચારે વ્યવસ્થાના રક્ષણની પૂરી તૈયારી કર્યા વિના ગાંધીજીએ ખાદી અને આમઉદ્યોગને માર્ગે દોટ મૂકી. પરિણામ આપણે જોઈએ છીએ.

વિનાશના પડછાયા

આજે દેશમાં હતાશા વ્યાપી છે. વિકટ પરિસ્થિતિ માટે સત્તાધારી અને વિરોધ પક્ષો એકબીજા ઉપર દોષારોપણ કરે છે. કારણ કે દોષારોપણ કર્યા વિના બીજો કોઈ કાર્યક્રમ તેમની પાસે નથી. વિરોધ પક્ષો અને સત્તાધારી પક્ષના ટોચના નેતાઓમાંથી ભાગ્યે જ કોઈ એવો હશે, જે એક યા બીજા સમયે સત્તાની ખુરશી પર ન બેઠો હોય. પરંતુ કોઈ વહેવારુ કાર્યક્રમના અભાવે તેઓ ખુરશી ઉપરથી વારાફરતી ફેંકાઈ ભાય છે અને એકબીજા ઉપર દોષનો કાદવ ઉડાડે છે.

આજની પરિસ્થિતિ પલટાવી કોમી એખલાસ, કાયદો, વ્યવસ્થા, ચારિત્ર્યનિર્માણ, ચીજવસ્તુની છત અને સોંધારત લાવવાં હોય અને અપ્રાચાર તેમ જ કુગ્રાવાને ઠામવા હોય તો ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષાના પાયા મજબૂત કરી તેના ઉપર ખાદી અને આમો-યોગને ફરીથી સ્થાપ્યે જ છૂટકો છે.

આ વિજ્ઞાનના જમાનામાં ખાદી ન ચાલે એવી મૂર્ખાઈભરેલી વાતોનો કોઈ અર્થ નથી. લોકોએ શાંતિથી, સમૃદ્ધિમાં જીવવું હોય તો

ગોસંવર્ધન અને ખાદીથી મોટું કોઈ વિજ્ઞાન નથી એ સત્ય સ્વીકારકું જ પડશે.

આકાશમાં વિનાશ વેરતાં જેટ વિમાનો, બસૂસી માટે ઊડતા ઉપગ્રહો, અણુબક્ટીઓ અને રહાર યંત્રોને જ જે વિજ્ઞાન તરીકે સ્વીકારવાં હોય તો એટમ બૉમ્બ વડે નાશ પામવા તૈયાર રહેવું જ પડશે. કારણ કે આ બધું વિજ્ઞાન નથી; વિનાશના પડછાયા છે.

ખાદી : એક વિરાટ આર્થિક-સામાજિક શક્તિ

ખાદી એ માત્ર સફેદ બાંટું બરછટ કાપડ નથી પણ તે એક મહાન આર્થિક, સામાજિક, અને ધાર્મિક શક્તિ છે, તેની બાજુકારી તો પ્રબળે નથી પણ તે વિશ્વભરનાં બબરો ગુમાવતી આખરે ભારત-માથી પણ કેમ નાશ પામી તેની બાજુકારી પણ નથી.

પ્રબ તો એમ જ માને છે કે પશ્ચિમની યાંત્રિક મિલો સામે હાથકારીગરીનું મોંઘું કાપડ ટકી શક્યું નહિ, તેથી તેનું ઉત્પાદન બંધ થઈ ગયું. પરંતુ સત્ય હકીકત તેનાથી ઊલટી છે. ખાદી કેમ નાશ પામી તે બધ્યા પહેલાં તે કેવી રીતે વિશ્વના કયા કયા પ્રદેશો સુધી પહોંચી ગઈ હતી તે બાજુનું જોઈએ. એના વિગતવાર વર્ણનથી તો એક મોટું પુસ્તક ભરાઈ જાય; એટલે અહીં તેની માત્ર રૂપરેખા જણાવીને જ સંતોષ માનવો પડશે.

ખાદીની શરૂઆત એક વેદકાળથી થઈ છે

મનુસ્મૃતિમાં વણાટ અને વણકરોના નિયમ જોવા મળે છે. ત્યાર પછી રચાયેલી શુકનીતિમાં પણ વસ્ત્રો અને વણકરો વચ્ચેના નીતિ-નિયમો જોવા મળે છે.

મનુસ્મૃતિ, જાતક કથાઓ અને કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્ર ઉપરથી એમ જાણવા મળે છે કે રેટિયો અનાદિ કાળથી ગરીબોને સંકટમાં સહાયરૂપ થતો આવ્યો છે. રેટિયો કાંતીને અનેક સ્ત્રીઓએ આક્રમણ વખતમાં કુટુંબનું પાલનપોષણ કર્યું હોવાના પ્રસંગો ઉપર લખેલાં પુસ્તકોમાં જોવા મળે છે.

ગુપ્ત રાજવીઓ તેમના સામ્રાજ્યના કાંતણુ અને વણુટ ઉઘોઘો માટે સજાગ હતા. તેની દેખરેખ માટે એક ખાસ અધિકારી નીમતા, જે સૂત્રાધ્યક્ષ તરીકે ઓળખાતો. રાજ્યે નક્કી કરેલા સૂતર અને કાપડના નિયમનો ખરોખર અમલ થાય તે જોવાની ફરજ સૂત્રાધ્યક્ષની હતી.

કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાંથી એ પણ જાણવા મળે છે કે તે સમયે પાંડચ દેશ, મથુરા, અમરાવતી, કલિંગ કાશી, કોસ'બી, માહિષ્મતી વગેરે સ્થળો ત્યાં બનતા કાપડ માટે પ્રખ્યાત હતાં.

જે સમયે બીજી પ્રજાઓએ રૂનું નામ પણ નહોતું સાંભળ્યું, અને તેઓ ઝાડની છાલનાં કે મારેલાં પશુઓનાં ચામડાંના વસ્ત્રો બનાવી પહેરતી, ત્યારે ભારતે રૂ અને ખાદીની મહાન શોધ કરી હતી. ઇસુના જન્મથી હજારો વરસ પહેલાં ખેંબિલોતની પ્રજા ભારતનું કાપડ વાપરતી હતી. અને એ પ્રખ્યાત કાપડને 'સિન્ધુ' નામથી ઓળખતી. ગ્રીકો તેને 'સિન્દોન'ના નામે ઓળખતા.

ભારત બહારના દેશોની પ્રજાઓએ રૂ એટલે શું તેની પણ ખબર ન હતી. તેઓ ઘેટાંબકરાં પાળતા એટલે જીન વિષે તેમને જાણકારી હતી પણ જીનનું કાપડ બનાવતાં તેઓ હજી જાણતા ન હતા.

હીરોડોટસ નામનો ઇતિહાસકાર રૂનું નામ પણ જાણતો ન હોવાથી તેણે રૂને ઘેટાંના જીન કરતાં ચડિયાતા જીન તરીકે વર્ણવેલ છે. વિશ્વ-વિખેતા બનવા નીકળેલા સિકંદરને પણ રૂ વિષે કશી જાણકારી ન હતી. તે હિંદમાં આવ્યો ત્યારે તેના એક અમલદારે રૂનો છોડ જોઈ તેને જીનના છોડ તરીકે વર્ણવેલ છે. તેના એક બીજા દરિયાઈ અમલદાર નિયાકંસે લખ્યું છે કે હિંદુસ્તાનમાં એક જાતનાં ઝાડ થાય છે, જેની ડાળીઓ ડાળીઓ જીન થાય છે અને તેમાંથી તે દેશના લોકો અત્યંત સફેદ વસ્ત્રો બનાવે છે.

ભારતના ગુદા ગુદા પ્રદેશો અને પરદેશો વચ્ચે વિશાળ વેપાર હોવાથી પ્રદેશો વચ્ચે વિશાળ ધોરી માર્ગો પણ હતા. ભારતમાં ધોરી માર્ગો અંગ્રેજોએ કે શેરશાહે જ બાંધ્યા એ માન્યતા સાચી નથી.

પૂર્વથી પશ્ચિમનો ધોરી માર્ગ કાશીથી છેક ભરૂચ સુધી જતો.

કારણ કે કાશી કાપડ-ઉત્પાદનનું બહુ મોટું કેન્દ્ર હતું. અને એ કાપડ ભરૂચના બંદરેથી પરદેશ જતું. કંદહાર અને મગધને જોડતો બીજો ધોરી માર્ગ હતો. કારણ કે મગધ પણ કાપડ-ઉત્પાદનનું વિશાળ કેન્દ્ર હતું અને પગરસ્તે કંદહાર થઈને તે કાપડ ઈરાન, સીરિયા વગેરે સ્થળે પહોંચતું.

આવા અનેક ધોરી માર્ગો કાપડનાં ઉત્પાદક-સ્થળો અને બંદરોને સાંકળી લેતા બંધાયા હતા. આસામથી સૌરાષ્ટ્ર અને સિંધ, તેમ જ કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી વેપારી વણજારો માટે ધોરી માર્ગો હતા અને તમામ બંદરો માલના ઉત્પાદક પ્રદેશો સાથે ધોરી માર્ગથી જોડાયેલાં હતાં.

માંડવી, ગાધવી, ખંભાતથી છે દક્ષિણમાં કોચીન અને કલિકટ અને ત્યાંથી ફરીથી ઉપર ચડતાં મદ્રાસ, વિશાખાપટ્ટમ, મછલીપટ્ટમ, ઓરિસાનાં અનેક બંદરોથી ભારતનું કાપડ સીરિયા, બેબિલોન, ઈરાન, ગ્રીસ, રોમ, ઇજિપ્ત, સમરકંદ, બોખારા, તુર્કસ્તાન, સુદાન, રશિયા, અને છેક ઇંગ્લેન્ડ સુધી અને પૂર્વમાં ચીન, જાવા, પેગુ, મલાક્કા અને જાપાન સુધી ભારતનાં તેમ જ વિદેશી વહાણોમાં ભરાઈને જતું.

રોમ જ્યારે તેના સમૃદ્ધિના શિખરે હતું ત્યારે ત્યાંના લોકો ભારતની મલમલ, રેશમી કાપડ અને સોનાની જરીકસખના કાપડ ઉપર એટલા તો મુગ્ધ હતા કે ગમે તે ભાવ આપીને પણ એ કાપડ ખરીદતા. રેશમી કાપડ તો કાપડના વજન જેટલું સોનું આપીને ખરીદતા. આથી ત્યાંના શહેનશાહે આવા ખારીક કાપડને નાગો પોશાક બહેર કરીને તે પહેરવાની મનાઈ ફરમાવી.

ઠાકાની વિશ્વવિખ્યાત મલમલ ઇતિહાસને પાને એટલા માટે ચડી છે કે તે બનાવનારા કારીગરોએ અંગ્રેજોના ગુલમથી ત્રાસી જઈને પોતાના હાથે પોતાના હાથના અંગૂઠા કાપી નાખ્યા હતા, જેથી કાપડ વણી શકાય નહિ અને અંગ્રેજ ગુલમજારોના ગુલમથી ખચી જવાય. પણ એવી જ મલમલ માલવા, આંધ્ર વગેરે સ્થળે થતી એવા ઉલ્લેખો જોવા મળે છે. પાણી અને હવામાનના ફેરફાર અંગે ગુઢા ગુઢા

પ્રદેશની મલમલ એક ભતની હોવા છતાં તેના દેખાવ અને ટકાઉ-પણામાં કદાચ થોડે ફેર રહેતો હશે.

વિશ્વવિખ્યાત મુસાફરોની નોંધો

માર્કો પોલો નામનો મુસાફર ૧૩મી સદીમાં ભારતમાં આવ્યો હતો. તે લખે છે કે, “તેલુગુ પ્રદેશમાં (આજનું આંધ્ર) બનતી મલમલ કરોળિયાના બળા જેવી હોય છે. કોઈ પણ દેશનાં રાજાદારાણી આવી મલમલ પહેરીને ખુશ થયા વિના ન રહે.”

વિશાખાપટ્ટનમનું પંજમ કાપડ મસુલાની છીંટ, નેલોરનું મેલમ-પોર કાપડ અને અરણીસં મલમલ એ બધી કાપડની ભતો તે સમયે વિશ્વવિખ્યાત હતી. પંદરમી સદીમાં ભારતમાં આવેલો મુસાફર બારબોસા લખે છે કે, “ખંભાત કારીગરો અને કલાકારોથી ભરેલું પ્રખ્યાત બંદર છે. વહાણના સઢના બડા કાપડથી લઈને બારીકમાં બારીક મલમલ તેમ જ જીડીને આંખે વળગે તેવી વિવિધરંગી છીંટ ત્યાં ખૂબ સસ્તે ભાવે મળે છે. ઉપરાંત ગુદી ગુદી ભતની રબઈઓ, બજમે, શેતરંજીઓ વગેરે પણ ખૂબ સરસ મળે છે.”

ખંભાતમાં અરબ અને ઈરાની વેપારીઓ પણ રહેતા, અને દર વરસે પરદેશી અઢીસો વહાણોનો કાફલો ખંભાતનું કાપડ ખરીદવા આવતો. સ્થાનિક વેપારીઓનાં ભારતીય વહાણોમાં કાપડ પરદેશ જતું તે તો ગુડું.

બારબોસાના આ કથનનું લિસોતન, પાઈરાઈડ, ટેવનિયર વગેરે લેખકોએ પણ સમર્થન કર્યું છે. કેપ્ટન હેમિલ્ટન તો લખે છે કે, “ખંભાતનું ભરતકામ હિંદમાં તો શું આખી દુનિયામાં વખણાતું. ખંભાતનાં વહાણો ખંભાતનું કાપડ લઈને ઇજિપ્તના કેરોથી તે ચીનના પેકિંગ સુધી ફરી વળતાં.”

લાખો વરસના અનુભવ અને સૂઝનો નિચોડ

સઢ બનાવવાનું બહુ કાપડ હોય કે બારીકમાં બારીક મલમલ હોય, રંગબેરંગી છીંટ હોય કે ભરત ભરેલું કાપડ હોય; પણ તે તમામ કાપડ હાથે કાંતેલી અને હાથે વણેલી ખાદી જ હતી.

ભારતની ભૂમિમાં ૩ અને અનાજના ભંડાર ભર્યા હતા. કિંમતમાં વિશ્વભરમાં સહુથી સસ્તા અને ગુણવત્તામાં સહુથી શ્રેષ્ઠ. અને તેનું કારણ હતું ભારતની મહાન આર્થિક પ્રજાની ગૌરવ-વનરક્ષા-ભૂરક્ષા-જલ-રક્ષા કરવાની સૂઝ, કુશળતા અને કૃતનિશ્ચયતા. આ ચતુર્વિધ રક્ષાથી તેમનાં ૩ અને અનાજ સારાં, સસ્તાં અને શ્રેષ્ઠ હતાં અને તે કારણે ખીબા ઉઘોગોનું ઉત્પાદન-ખર્ચ પણ એટલું નીચું રહેતું કે વિશ્વમાં કોઈ પ્રજા તેની સામે કિંમતમાં કે ગુણવત્તામાં હરીફાઈ કરી શકતી નહિ.

જે કુટુંબો અને મહાજનો કાંતવા, પીંજવા કે વણવાનું કામ કરતાં તે કુટુંબોમાં અને મહાજનોમાં બધી કલા બાપદાદાથી જિતરી આવતી. અને એ વારસો શોભાવવા તેઓ અત્યંત આતુર અને દૃઢનિશ્ચયી રહેતા, જેથી ખાદી વધુ ને વધુ કલાત્મક બનતી જતી હતી. ખાદી એટલે આર્થિક પ્રજાનો લાખો વરસનો અનુભવ અને સૂઝનો નિર્ચોડ.

આજે જેમ ઉચ્ચ સ્તરની (અતિ શ્રીમંત વર્ગની) સ્ત્રીઓ કલબોમાં, સિનેમામાં જઈને ખેસવામાં, મહેફિલો ગોઠવવામાં કે પિકનિકો ગોઠવવામાં ગૌરવ અનુભવે છે તેમ તે સમયે કાંતવું એ ખૂબ ગૌરવ-ભયું અને કલાપ્રિય ગણાતું. પછી સ્ત્રી કરોડપતિના કુટુંબની હોય, ગરીબ ઘરની હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે હરિજન હોય, સહુ કોઈ કાંતવામાં ગૌરવ અનુભવતાં. શ્રીમંતો માટે એ કલાની સાધના હતી. ગરીબો માટે કમાણીનું સાધન હતું.

આર્થિક પ્રજાએ ચૂલો, ચરખો, ઘંટી, વલોણું અને ખાંડણિયું એ પાંચના દૈનિક યજ્ઞો ઠરાવ્યા હતા. આ પાંચ યજ્ઞો રોજ દરેક ઘરમાં થતા. આ યજ્ઞોને પરિણામે દરેક ઘરમાંથી બચતના અને કલાકારીગરીના સ્રોત વહી રાષ્ટ્રમાં સમૃદ્ધિનો એક મહાન પ્રવાહ બની જતો અને પ્રજા સમૃદ્ધિ, સંગઠન તેન જ સ્વાસ્થ્યના શિખરે ખેંચી શકતી.

ભારતની સમૃદ્ધિ અને કલાકારીગરીના પાયામાં આર્થિક સન્નારી-ઓનાં યજ્ઞભાવના અને કલાપ્રિયતા હતાં. ફરીથી એ સંસ્કારો આજના નારી-સમાજમાં પાંગરે નહિ અને કાંતવામાં ગૌરવ અનુભવે નહિ ત્યાં સુધી આર્થિક પ્રજા ફરીથી સમૃદ્ધ, સંસ્કારી અને સુખી બને એ અશક્ય છે.

હિંદી વણકરોના હાથમાં જેમ જેમ ખારીક સૂતર આવતું ગયું તેમ તેમ કલાત્મક કાપડના નમૂનાઓ બનાવવાનો તેમનો ઉત્સાહ વધતો ગયો અને વણાટની સાથે સાથે જ તેમણે કાપડ રંગવાની અને છાપવાની કલા પણ વિકસાવી હતી. તેમની આ કલાને શહેનશાહ અકબરે અને નૂરજહાંએ ખૂબ બિરદાવી હતી અને તેને ખૂબ પ્રોત્સાહન પણ આપ્યું હતું.

ભારતની આબોહવા રંગકામને એવી તો અનુકૂળ હતી, કે તમામ પ્રકારના રંગ પુરબહારમાં ખીલી નીકળતા. એ રંગો એટલા તો ચકચકિત અને ટકાઉ હતા કે કાપડને અનેરી શોભા આપતા. આથી વણકરોને સારું મહેનતાણું મળતું. ભારતની જુદી જુદી નદીઓનાં પાણી પણ જુદા જુદા રંગોને વધુ અનુકૂળ હતાં. એક જ રંગ એક નદીના પાણીમાં દીપે તેના કરતાં તેને અનુકૂળ એવી બીજી નદીના પાણીમાં ઘણો વધારે દીપી નીકળે.

અમુક ચોક્કસ રંગો માટે, આજે પણ જામનગર અને જેતપુર વધારે પ્રખ્યાત છે. આજે પોરબંદરની બાંધણીઓ વખણાય છે, પણ કાળી બાંધણી જામનગર જેવી બીજે બની શકતી નથી. આવું જ દેશના વિવિધ ભાગોની નદીઓ વિષે પણ છે. દક્ષિણમાં કાવેરી નદી રંગકામ માટે ખૂબ ખૂબ અનુકૂળ છે. કયા પ્રદેશની આબોહવા કયા રંગને વધુ અનુકૂળ છે તે વિષે એક જુદું જ પુસ્તક લખવું જોઈએ. આવું પુસ્તક લખાય તે જરૂરનું પણ છે. જેથી ભારતની નવી-બિગતી પેઢીને આપણી ભુલાઈ ગયેલી કલાકારીગીરીની અને અમુક અમુક પ્રદેશોની આબોહવાની ખાસ વિશિષ્ટતાની જાણકારી થાય અને આ જાણકારી થાય તો જ જેમ વાઘ લોહી ચાખતાં પોતાના અસલ સ્વભાવ ઉપર આવી જાય છે, તેમ આપણી નવી પેઢીમાં પણ આપણાં અસ્મિતા, ખમીર, આવડત અને કલાકારીગીરી ફરીથી જાગૃત થઈ જાય.

પરદેશી આક્રમણો અર્થવ્યવસ્થા બળભળાવી શક્યાં નહિ.

સહીઓ સુધી ભારત પર મુસલમાનોના હુમલા ચાલુ રહ્યા. મહમદ બિનકાસમ, બગદાદના ખલીફાઓ, તૈમૂર, અંગીઝખાન, મહમદ ગીઝની

અને ઘેરી, નાહિર અને અબ્દલી તમામ આવી ગયા. શહેરો લૂંટ્યાં, ખાળ્યાં, કતલો ચલાવી, પણ તેમનાં આક્રમણ અને લૂંટ શહેરોથી આગળ વધી શક્યાં નહિ. આપણી સમાજવ્યવસ્થાને કે અર્થવ્યવસ્થાને ખળભળાવી શક્યાં નહિ.

રાષ્ટ્રનું દરેક ગામડું, દરેક જૂંપડું ઉત્પાદનકેન્દ્ર હતું. દરેક ઘરમાં ચૂલો, ચરખો, ઘંટી વલોણું અને ખાંડણિયું અવિરત ચાલુ હતાં. એ ચાલુ હતાં ત્યાં સુધી દરેક ગામની વણાટસાળો અને ખીબા ઉદ્યોગો પણ અવિરત ચાલુ હતાં. તેમાંથી ઉત્પાદનનો, નવી મૂડીનો, સંપત્તિનો ધોધ અવિરતપણે દેશમાં વહેતો રહેતો. આક્રમણકારો જે લૂંટી જતા તે તો માત્ર આપણા એંઠવાડ જેટલું જ હતું. લૂંટી જનારા થોડાં જ ઘરસોમાં પાછા બિખારી બની જતા. કારણ કે તેમની પાસે આપણાં ગોરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા દ્વારા સંપત્તિ પેદા કરવાની સૂઝ ન હતી. લૂંટથી સમૃદ્ધ નથી થવાતું. સમૃદ્ધિનાં મૂળ સસ્તા ઉદ્યોગ અને બચતમાં છે. અને ઉપર લખેલ અતુર્વિધ રક્ષા તેમ જ દૈનિક પાંચ યજ્ઞો સિવાય ઉદ્યોગ સસ્તા બને નહિ, બચત થઈ શકે નહિ.

જે મુસલમાન ખાદશાહો અહીં સ્થાયી થયા તેમણે ગોવધબંધી અને ખાદીથી પેદા થતી સમૃદ્ધિ, સંસ્કૃતિ અને સામાજિક શક્તિ ભેઈ. તેનાથી પ્રભાવિત થયા. મુસ્લિમ કોમનો ઉત્કર્ષ પણ તેમણે તેમાં જ જોયો અને સંપૂર્ણ ગોવધબંધી બહાર કરી. ખાદીને, કલાકારીગરીને અને વેપારને સંપૂર્ણ રક્ષણ અને ઉત્તેજન આપવા કોમ કે ધર્મના ભેદભાવ વિના પ્રયાસો કર્યા.

ઢાકાની મલમલ બનાવનારા તમામ કારીગરો હિંદુ હતા, અને છતાં અકબરથી તે બંગાળના નવાબ અલી વદીખાન સુધીના તમામ મુસ્લિમ શાસકોએ તેમને પૂરું રક્ષણ અને સહાય આપ્યાં. ગોવધબંધીમાં તેમણે સમસ્ત મુસ્લિમ કોમનાં રોજીરોટી અને ઉત્કર્ષ જોયાં, અને સંપૂર્ણ ગોવધબંધી કરીને રાષ્ટ્રને શક્તિશાળી તેમ જ સમૃદ્ધ બનાવ્યું.

આ સમૃદ્ધિ કેવી હતી તેનો ખ્યાલ ૧૬મી સદીમાં ભારતમાં આવેલ પાર્થરાડ' નામના મુસાફરની નોંધમાંથી મળે છે. તે લખે છે કે દક્ષિણમાં કન્યાકુમારીથી તે ઉત્તરમાં છેક ચીનની સરહદ સુધી એવો એક પશુ ભારતીય માનવી નથી (પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ) જે નખશિખ રેશમી કે સુતરાઉ કપડાં ન પહેરતો હોય.

ખાદીના અર્થશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ બાજુનું અર્થશાસ્ત્ર

ચતુર્વિધ રક્ષાથી બળવાન બનેલા ખાદીના અર્થશાસ્ત્ર સામે આપણું બાજુનું મિશ્ર અર્થશાસ્ત્ર સરખાવે. એક બાજુ નખશિખ રેશમી કે સુતરાઉ કપડાંથી સજ્જ માનવીઓ છે, બીજી બાજુ લંગોટીભર ફરતા કંદોડો પુરુષો અને વસ્ત્ર ન હોવાથી ઘરની બહાર નીકળી ન શકતી લાખો સ્ત્રીઓ છે. એક બાજુ અબજો રૂપિયાના કાપડની નિકાસ છે, તો બીજી બાજુ અબજો રૂપિયાના માંસની અને જીવતાં પશુપક્ષીઓની નિકાસ છે. એક બાજુ સંપત્તિ અને સમૃદ્ધિના ગંજ છે, તો બીજી બાજુ હિંસાના પાપ અને પરદેશી કરજના પહાડ ખડકાતા બચ છે.

પાર્થરાડ' વધુમાં લખે કે આશ્ચર્યની બાબત તો એ છે કે ભારતની કારીગરીની ખાસ વિશિષ્ટતા એમાં રહેલી છે કે આ કાપડની અનેક જાતો હોવા છતાં અને કલાકારીગીરીના અતિ ઉત્તમ નમૂના હોવા છતાં એ એટલું તો સસ્તું છે કે દુનિયામાં કયાંય પશુ તેની સાથે હરીફાઈમાં ટકી શકાતું નહિ. પાર્થરાડ' પછી આવેલા બર્નિયર, ટેવનિયર વગેરે પશુ આ સૌન્દર્ય અને સોંધારતનો ભારતની કલાકારીગીરીમાં થયેલ સુમેળ જોઈને મંત્રમુગ્ધ બની ગયા હતા.

તેમને કયાં બળર હતી કે ભારતનાં આ કલાકારીગીરી, સૌન્દર્ય, સોંધારત અને સમૃદ્ધિ, આર્ય પ્રજાની લાખો વરસો જૂના ગૌરક્ષા, પનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા કરવાની સૂઝ અને કૃતનિશ્ચયતા અને દૈનિક પાંચ યજ્ઞોનાં પરિણામો હતાં.

જે હિંદુઓ મુસ્લિમ શાસનમાં લાલચથી, દયાથી ને ભરતલબીથી મુસલમાન થઈ ગયા, તેમણે પશુ પોતાનો કાંતવાનો, વણાવીને રંગવાનો અને કાપડ છાપવાનો ધંધો ચાલુ રાખ્યો. કારણ કે આજે જેમ

ફેક્ટરીના માલિક બનવું, સરકારી નોકરી મેળવવી કે ગ્રીનકાર્ડ મેળવવાં એ ગૌરવનો વિષય મનાય છે, તેમ તે વખતે કાપડનો ધંધો એક અતિશય ગૌરવયુક્ત ધંધો હતો. કાંતવા પાછળ તો ધંધાકીય અને કલાની એમ બે દૃષ્ટિ હતી.

હિંદુ-મુસ્લિમ બન્નેને આશીર્વાદરૂપ

ગોસંવર્ધન અને ખાદી એ હિંદુ-મુસલમાન બન્નેને સમાન આશીર્વાદરૂપ હતાં. બન્નેની તેમાં રોજરોટી પણ હતી. અને ગોસંવર્ધન તેમ જ ખાદીમાં બન્નેનાં હિતોના તાણાવાણા વણાઈ ગયા હતા. ગાયોની કતલ અને ખાદીનો નાશ હિંદુઓ કરતાં મુસ્લિમ કોમને વધુ નુકસાનકર્તા સાબિત થયો છે. કારણ જેમ ગોવધથી સમસ્ત હરિજન કોમ બેકાર બની ગઈ, તેમ ગોવધ અને ખાદી-નિકંદનથી મુસ્લિમોની અનેક કોમો સંપૂર્ણ બેકાર બની ગઈ છે. આજે પણ કેટલાક પરદેશી હિતોના હાથા બનેલા વિવિધ સ્વાર્થી મુસ્લિમ આગેવાનો જે ગોવધ-બંધીનો વિરોધ કરી અજ્ઞાન મુસ્લિમ પ્રબ્લને બાંકાવે છે, તેઓ પોતાની જ કોમના હિતના મૂળમાં સુરંગો પાથરે છે.

સંપૂર્ણ ગોબંધી કર્યા વિના ખાદીને નવજીવન આપવું અશક્ય છે તે આપણા ૬૦ વરસના અનુભવે સાબિત કરી બતાવ્યું છે. અને ગોવધબંધી થાય, ખાદી પુનર્જીવન પામે તો જ મુસ્લિમોની અનેક બેકાર થયેલી અને ગરીબીમાં ફેંકાઈ ગયેલી કોમો ફરીથી પોતાની રોજરોટી સહેલાઈથી મેળવતી થાય, અને તો જ તેમને નિઃસંકોચપણે એમ લાગે કે આ રાષ્ટ્ર આપણું પોતાનું છે. તો જ હિંદુ અને મુસ્લિમ કોમો બે પ્રબ્લ મળીને એક પ્રબ્લ બની શકશે. તેમને એક પ્રબ્લ બનાવવા માટે ગોવધબંધી એ તાણો છે. ખાદીની પુનઃપ્રતિષ્ઠા એ વાણો છે.

ખાદીના પુનરુદ્ધાર વિના મુસ્લિમ કોમનો આર્થિક કે સાંસ્કૃતિક ઉદ્ધાર નથી. અને સંપૂર્ણ ગોવધબંધી કર્યા વિના ખાદીકાર્યને આગળ ચલાવવું એ વહેલ માછલી પાસેથી આકાશમાં તરવાની અપેક્ષા રાખવા જેવું છે.

હિંદુ અને મુસ્લિમ કારીગરોની આશ્ચર્યજનક વિશિષ્ટતા એ હતી કે મિલોના કંતામણીમાં ઉપયોગમાં ન આવે એવા ટૂંકા તારવાળા રૂમાંથી આવું સરસ અને ખારીક સૂતર કાંતી શકતા, અને મિલના સૂતરના તાર કરતાં વધુ વળ ચડાવીને તારને વધુ મજબૂત બનાવી શકતા, જેથી પરદેશી મિલનું કાપડ તેની સામે હરીફાઈમાં ટકી શકતું નહિ.

આવી ખારીક મલમલ બનાવવા જે બહેનો રોજ તકલી પર કાંતતી તેઓ મહિનો કાંતે ત્યારે માંડ અડધો તોલો રૂ (આજનું આશરે પાંચ ગ્રામથી જરા વધારે) સૂતર કાંતી શકતી. પણ આવું સૂતર આઠ રૂપિયે તોલો વેચાતું એટલે તેમને મહિને ચાર રૂપિયા મળતા.

કેવી સોંધારત !

આજની પ્રબલને એમ લાગે કે આજે મહિને પાંચસો રૂપિયાથી વધુ કમાનારા પણ પોતાના ખર્ચનાં બે પાસાં સરખાં કરી શકતા નથી તો પછી મહિને માત્ર ચાર રૂપિયા કમાનારની ગરીબી કેટલી દારુણ હશે ? પણ ના, તેમ ન હતું. તે વખતની સોંધારતનો એક જ દાખલો આપું.

પ્રખ્યાત ઇતિહાસકાર પ્રો. જહુનાથ સરકાર લખે છે કે ૧૭મી સદીમાં ઔરંગઝેબના ઘોડેસવાર સૈનિકનો પગાર મહિને બે રૂપિયા હતો. તેમાંથી એક રૂપિયામાં તે ઘોડા સહિત પોતાના કુટુંબનું આસાનીથી ગુજરાન કરતો, અને એક રૂપિયે બચાવતો.

આટલી સોંધારતનું એક જ કારણ હતું : ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા કરવાની પ્રબળી સૂઝ અને કૃતનિશ્ચયતા. હજી તો ત્રણ સદી પહેલાં જ ભારતનો ખેડૂત આટલું સરતું અનાજ વેચવા છતાં આટલો સમૃદ્ધ રહી શકતો, જ્યારે આજે મિશ્ર અર્થતંત્રની આગમાં શેકાતો ખેડૂત વિશ્વમાં સહુથી ઊંચા ભાવે અનાજ વેચતો હોવા છતાં પણ કરજદાર છે અને એની ફરિયાદ છે કે આ ભાવે અનાજ વેચતું તેને પરવડતું નથી.

આવી સ્થિતિ એ સમયની બલિહારી નથી પણ રાજકર્તા પક્ષ

અને વિરોધ પક્ષોની બુદ્ધિની બલિહારી કહેા તો બલિહારી, અને પાગલપણું કહેા તો પાગલપણું છે.

જે બાઈઓ મહિને ચાર રૂપિયા કમાઈને ત્રણ રૂપિયા બચાવી શકે તેમને તો ગરીબીનો અનુભવ પણ ક્યાંથી હોય ? વળી એ ચાર રૂપિયા તો તેમની પૂરક આવક હતી. કુટુંબના ગુજરાન માટે તો કુટુંબનો પુરુષ વર્ગ ખેતી, ગોપાલન, કે વણાટકામમાંથી અલગ કમાણી કરતો.

ફોર્મસ વોટસન લખે છે કે, “યુરોપની મિલના બિંચામાં બિંચી જતના સૂતર કરતાં ભારતની મલમલનું સૂતર વધુ સારું હોય છે. યુરોપની મલમલ એકાદ-બે વખત ધોળીને ધોવા આપો તો તે ફાટી જાય છે. જ્યારે ભારતની મલમલ જેમ વધારે ધોવાય તેમ વધુ મજબૂત અને વધુ સફેદ બને છે.”

આમ ભારતનું કાપડ યુરોપની મિલોનાં કાપડ કરતાં કિંમતમાં તો સસ્તું હતું, પણ વપરાશમાં વધુ લાંબો વખત ચાલવાથી તે અનેકગણું વધુ સસ્તું બની જતું. દા. ત., યુરોપની ચાર આને વારના ભાવની મલમલ સામે ભારતની મલમલ બે આને વાર હોય તો યુરોપનું કાપડ બમણું મોંઘું થયું. પણ યુરોપની મિલનું કાપડ ત્રણ મહિનામાં ફાટી જાય અને ભારતનું કાપડ બાર મહિના ચાલે તો યુરોપનું કાપડ આઠ ગણું મોંઘું થઈ જાય.

આ સ્થિતિમાં તેઓ આપણી સામે હરીફાઈમાં કઈ રીતે ટકી શકે ? આજે લોકો એમ માને છે કે આપણા કાપડઈદોગ યુરોપની મિલો સામે ટકી શક્યો નહિ; તો એ માન્યતા નિરાધાર છે. ખરી હકીકત એ છે કે મિલો હાથસાળ અને રેટિયા સામે હરીફાઈમાં ટકી શકવા અસમર્થ હતી.

મિલો જેમ બારીક કાપડના સૂતર ઉપર ચરખીની આર ચડાવે છે, તેમ આપણા વણકરો ચડાવતા નહિ. તેઓ ચોખા શેકી તેની કાંલ કરીને તેની આર ચડાવતા. વણાટ અને કંતાઈની તમામ વૈજ્ઞાનિક છતાં નિર્દોષ કળા તેઓ બાણતા.

ચોમાસામાં વણવાનું તેઓ વધારે પસંદ કરતા, કારણ કે ત્યારે હવામાં ભેજ હોવાથી તાર તૂટે નહિ. છતાં ઉનાળામાં અને શિયાળામાં પણ તેઓ વણવાનું ચાલુ રાખતા. તે વખતે હવામાં ભેજ લાવવા સાળ નીચે કથરોટમાં પાણી ભરી રાખતા.

તેઓ માત્ર તાણાવાણા વણીને સાદું કાપડ જ ન બનાવતા, તેના ઉપર ભાતભાતની નકશીઓ પણ વણાટમાં ઉપસાવતા. દક્ષિણમાં હીરાના પાસાઓ જેવા ઉઠાવનું કાપડ બનતું તો ખીબાં સ્થળોએ વિવિધ પ્રકારની વેલો, ખુટ્ટી વગેરે ઉઠાવવામાં આવતાં.

રેશમના તાર સાથે સોનેરી જરીના તાર વણી લઈને પણ કપડું બનાવતા. આવી તમામ પ્રકારની કાપડની જાતો એ ખાદી જ હતી. મલમલના ૩૬ ઇંચ પંનાના ૨૦ વાર (મીટર)ના તાકાની કિંમત એકસો રૂપિયાથી ચારસો રૂપિયા સુધી થતી. આ ઉસ્તાદ કારીગરો વધુમાં વધુ પાંચસો નંબરના સૂતરની ખાદી વણી શકતા !

આવા સુંદર કાપડને પરદેશમાં મોકલવું હોય ત્યારે વાંસની પોદી નળીમાં ૨૦ વારનો તાકો ગોઠવીને નળીનું મુખ બંધ કરી દેતા. અને પછી નળી ઉપર લાખ ચઢાવી દેતા, જેથી કાપડ ઉપર હવામાનની અસર ન થાય. રાજ-મહારાજાઓને કે નવાબોને એ મોકલવું હોય ત્યારે તે નળી ઉપર વળી સોનેરી વરખ ચોંટાડતા.

એ ખાદીને શબ્દનમ એટલે સાંજની હવા, ખાંદખાફતા એટલે વણેલી હવા, અપ્રેવાન એટલે વહેતું પાણી.... આવાં કાવ્યાત્મક નામો આપતા. આમાં સહુથી જિંયા પ્રકારની ખાદીને મલમલે-ખાસ કહેતા.

ખાદીનાં વેપાર અને કળા મધ્યાહ્ને હતાં ત્યારે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ભારતમાં આવી. પણ તેમના માલની ભારતમાં અપત અશકય હતી. ખુદ ઇંગ્લેન્ડમાં પણ ત્યાંની મિલોના કાપડ કરતાં ભારતનું કાપડ ઘણું સસ્તું વેચાતું અને ઘણો વધારે વખત ચાલે એવું ટકાઉ હતું એટલે ઇંગ્લેન્ડની સરકારે ભારતથી આવતી ખાદી ઉપર ૭૫ થી ૮૦ ટકા આયાત-જકાત નાખી.

ખાદી ઉપર આખરી ફટકો

હવે આપણે આપણો ખાદી ઉદ્યોગ કેવી ઝડપથી તૂટ્યો તે જોઈએ.

ઈ. સ. ૧૭૫૭ની ૨૩મી જૂનને દિવસે બંગાળનો નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલા ખ્લાસીની લડાઈમાં હાર્યો. કારણ કે તેના તમામ અમીર-ઉમરાવો અને સેનાપતિઓ પંજાબી વેપારી અમીચંદના પૈસાથી ખરીદાઈને અંગ્રેજતરફી થઈ ગયા હતા. ત્યારથી ઈ. સ. ૧૮૦૧ના સમય સુધીનાં ૪૪ વરસમાં તો અંગ્રેજોએ વિશ્વાસઘાત, દગાફટકા અને લાંચરુશવતથી તેમ જ હિંદી રાજાઓની અંદરોઅંદરની લડાઈઓ, ઉદારતા, ભોળપણ વગેરેનો લાભ લઈને સુરતથી કલકત્તા અને મદ્રાસ રાજ્યમાં પોતાની સત્તા અને ધાક બેસાડી દીધી. જેથી આગળ લખાઈ ગયું છે તેમ પ્રજા ઉપર ગુલમ ગુબારી શક્યા. તેમને આ અમાનુષી ગુલમો ગુબારતાં કોઈ પડકારી શકે તેમ ન હતું.

ઉપરાંત હિંદુસ્તાનનાં તમામ બંદરો ઉપર તેમનો અધિકાર સ્થાપિત થઈ ચૂક્યો હતો, એટલે પરદેશો સાથેના વેપાર ઉપર તેઓ ધારે તેવી જાકાત ઠોકી બેસાડીને દેશનું ધન ચૂસી શકતા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૧૩માં એકલા કલકત્તા બંદરેથી બે કરોડ રૂપિયાના કાપડની નિકાસ થઈ હતી. પરંતુ રેંટિયા અને વણકરની સાથો અંગ્રેજી ગુલમોથી ભાંગી પડ્યાં ત્યારે દેશમાં કાપડની જે અછત પેઢા થઈ તેનો લાભ લેવા ૧૮૨૩થી બ્રિટિશ બનાવટના કાપડની આયાત તેમણે શરૂ કરી.

૧૮૨૪માં ૧ લાખ ૨૧ હજાર રતલ સૂતર આયાત કર્યું. આ આયાત ૧૮૨૮માં વધીને ૪૦ લાખ રતલ સુધી પહોંચી. અને ૧૯૩૦માં તો બે કરોડ રૂપિયાનું બ્રિટિશ કાપડ કલકત્તાને બંદરે આવ્યું. એટલે બ્રિટનની પ્રજા ૧૮૧૩માં બે કરોડ રૂપિયાની ભારતની ખાદી પહેરતી હતી તેને બદલે ૧૮૩૦માં ભારતની પ્રજા બ્રિટિશ બનાવટનું બે કરોડ રૂપિયાનું કાપડ પહેરતી થઈ ગઈ. (આર. સી. દત્તકૃત હિંદુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ-ભાગ ૧, પાન નં. ૨૦૨)

ઈંગ્લેન્ડનો માલ ભારતનાં બંદરોએ આવે તેના ઉપર માત્ર અઢી

ટકા જકાત લેવાતી, જ્યારે ભારતનો માલ ઇંગ્લેન્ડના કિનારે ભિતરે તેના ઉપર ૭૦ થી ૪૦૦ ટકા સુધી જકાત નાખવામાં આવી.

અહીં તમામ બંદરોના માલની આયાત-નિકાસની વિગત જણાવવાનું શક્ય નથી. પણ એકલા કલકત્તા બંદરના આંકડા ઉપરથી તમામ બંદરોએ શી સ્થિતિ થઈ હતી તેનો ખ્યાલ વાચકો કરી શકશે.

ઈ. સ. ૧૮૦૧ થી ૧૮૦૪ સુધીનાં ચાર વરસમાં કલકત્તા બંદરે સરેરાશ ૧૧૦૦૦ ગાંસડી કાપડ નિકાસ થતું. નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે તે નિકાસમાં ઝડપી ઘટાડો આવ્યો.

કાપડની નિકાસ (ગાંસડી)

વરસ	અમેરિકામાં	ડેન્માર્કમાં	પોર્ટુગલ	અરબ રાજ્યો	ધરાની અખાતમાં
૧૮૦૧	૧૩૬૩૩	૧૮૦૦	૮૭૧૪	૪૦૦૦	૭૦૦૦
૧૮૨૬	૨૫૮	૧૫૦	૧૦૦૦	૨૦૦૦	૨૦૦૦

૧૮૦૧ ની સાલમાં કુલ ૩૫૧૪૭ ગાંસડીની નિકાસ થઈ હતી તે માત્ર ૨૬ વરસમાં ૮૭ ટકા ઘટીને ૫૪૦૮ ગાંસડી થઈ.

આ તૂટેલી નિકાસ સામે કલકત્તાના બંદરે બ્રિટિશ માલની આયાત નીચે મુજબ થઈ :

વરસ	લાંબા પંનાનું કાપડ	વરસ	સૂતર રત્નમાં	દોરા રત્નમાં
૧૮૧૩	૩૩૮૧ ગાંસડી	૧૮૨૭	૮૨૭૩૮	૪૩૨૮૭૮
૧૮૨૧	૭૫૬૦ ,,	૧૮૨૮	૧૪૬૦૭૬	૬૪૨૩૦૬
૧૮૨૬	૧૧૮૩૮ ,,	૧૮૨૬	૬૮૧૫૪	૩૬૮૬૪૦
			કુલ ૩૨૬૬૬૮	૧૪૭૪૧૧૪

૧૮૧૩થી ૧૮૨૬ સુધીમાં ૧૭ વરસમાં કુલ ૧૧૪૩૪૧ ગાંસડી આવી.

(Evidence taken before Common's Committee 1832 Vol. II Appendix 33)

૧૮૦૩થી ૧૮૨૬ સુધીનાં સાત વરસમાં નીચે મુજબની કિંમતનું પીસ ગુરૂજ કાપડ કલકત્તાના બંદરે આવ્યું.

વરસ	૧૮૨૩	૬૪૪૪૯૦	રૂપિયાનું
„	૧૮૨૪	૪૩૦૩૦૦	„
„	૧૮૨૫	૧૫૮૦૭૬૦	„
„	૧૮૨૬	૧૭૮૪૮૧૦	„
„	૧૮૨૭	૨૬૬૧૭૭૦	„
„	૧૮૨૮	૨૩૫૮૩૭૦	„
„	૧૮૨૯	૧૬૭૨૬૦૦	„

૧૮૩૦માં આ આયાત બે કરોડ રૂપિયાના કાપડની થઈ હતી. કુલ આયાત આઠ વરસમાં ૩૧૭૩૩૪૦૦ રૂપિયાની થઈ.

મદ્રાસ બંદરે આયાત થયેલા કાપડની થોડી વિગત. આ આંકડા તે સમયના બ્રિટિશ કબજા નીચેના મદ્રાસના પ્રદેશ પૂરતા જ છે. (કાપડના આંકડા ગાંસડીના છે)

ઈ. સ.	ઈ. ટ	લોગકલોથ	મલમલ	પીસગુરૂજ
૧૮૨૬	—	—	૩૪૨	૬૦૩
૧૮૨૭	૫૧૦	૪૭૦	૬૪૧	૫૩૬
૧૮૨૮	૨૧૬	૩૮૦	૭૮૬	૬૫૮
૧૮૨૯	૨૫૨	૩૪૮	૫૬૮	૪૭૪
૪ વરસમાં	૧૨૮૨	૧૧૬૮	૨૬૭૦	૨૮૩૧
કુલ ગાંસડી ૮૦૨૦				

એક પાઉન્ડ એટલે તે સમયના દશ રૂપિયા.

પાંચ વરસમાં કુલ ૧૦૨૫૩ પાઉન્ડ એટલે કે ૧૦૨૫૩૦ રૂપિયાના રેશમી કાપડની આયાત થઈ :

રેશમી કાપડની આયાત (પાઉન્ડમાં)

ઈ. સ.	સાટીન	રેશમી પીસગુફ્ઝ	પહોળા પનાતું રેશમી કાપડ
૧૮૨૬	૩૧૨	—	૮૩૫
૧૮૨૭	૬૩૭	—	૨૧૭૬
૧૮૨૮	૫૯૩	—	૯૧૫
૧૮૨૯	૮૫૩	૬૪૪	૧૪૧૭
૧૮૩૦	૫૭૭	૧૩૬	૧૧૫૮

ગરમ કાપડની આયાત (રૂપિયામાં)

વરસ	સાલ	તેયાર ગરમ કાપડા	ગરમ કાપડ
૧૮૨૪	૧૮૧૦	—	—
૧૮૨૫	૯૨૦૦	—	—
૧૮૨૬	૧૧૫૯૦	—	૬૧૪૦
૧૮૨૭	૭૫૪૦	૬૦૧૦	૯૧૫૦
૧૮૨૮	૧૧૧૫૦	૪૮૧૦	૧૩૭૦૦
૧૮૨૯	૪૦૯૦	૫૮૧૦	૮૪૪૦
૧૮૩૦	૪૭૬૦	૩૬૫૦	૪૫૭૦
૭ વરસમાં	૫૦૧૪૦	૨૦૨૮૦	૩૬૦૦૦

કુલ-૧૦૬૪૨૦

ગરમ કાપડનાં બજારો પણ હાથ કર્યાં
 ગરમ કાપડનાં બજારો હાથ કરવા હવે તેમણે આપણા દેશમાં
 થેરાંબકરાંની કતલ કરવી શરૂ કરીને જિનની ખેંચ પેદા કરી અને
 પોતાનું ગરમ કાપડ આપણા દેશમાં ઘુસાડતા ગયા. અને જ્યાં જ્યાં
 વિદેશી બજારોમાં ભારતનું કાપડ જતું ત્યાં અહીં જિનની તંગી
 પડવાથી આપણું ગરમ કાપડ નિકાસ થતું અટક્યું અને વિશ્વનાં

બજારોમાંથી ભારતની ગરમ ખાદ્યને આ રીતે હઠાવી દઈને પોતાનું ગરમ કાપડ ઘુસાડ્યું.

આપણા દેશનાં ઘેટાંબકરાંની કતલથી જિનની તંગી વધતી હતી. તેનો ભાવિયામાં વિરોધ ન થાય માટે ૧૮૫૭થી જે અંગ્રેજી શિક્ષણ ભારતની નવી પેઢીને આપવાનું શરૂ કર્યું તેમાં એમ શીખવવાનું શરૂ કર્યું કે ઘેટાંબકરાં જંગલોનું નિકંદન કાઢે છે માટે તેમને મારી નાખવાં જોઈએ.

હકીકત તેનાથી જિલટી છે. ઘેટાંબકરાં જંગલનો ઉછેર પણ કરે છે અને તેને અમર્યાદ વધી જતું અટકાવે છે. ઉપરાંત તેઓ મનુષ્યો માટે દૂધ, જિન, ખાતર અને બળતણ આપીને માનવજાતની સેવા બજાવે છે.

જેમ ઘેટાંબકરાંની કતલ વધતી ગઈ તેમ તેમ દેશમાં દૂધ, ખાતર, બળતણ અને જિનની ખેંચ વધતી ગઈ. પરદેશો સાથેના જિનની ખાદ્યોનો વેપાર તદ્દન પડી ભાંગ્યો. પરદેશી જિનનું કાપડ ભારતનાં બજારોમાં ઘૂસવા લાગ્યું અને ઘેટાંબકરાં ઉછેરનારા અને જિન કાંતવા-વણનારા વર્ગમાં બેકારી અને ગરીબીનાં પૂર ફેરી વળવા લાગ્યાં.

ઉપર લખેલ વિગત પ્રમાણે ભારતમાં બ્રિટિશ બનાવટનું કાપડ લાગ્યા પહેલાં બ્રિટનમાંથી ભારતની ખાદ્યોને હટાવવા માટે નીચે મુજબ જકાત ઓંકવામાં આવી હતી :

કાપડની જાત	ઈ. સ. ૧૮૨૨	૧૮૨૪	૧૮૩૨
મલમલ કિંમતના	૨૭ ટકા	+ ૩૭ $\frac{૧}{૨}$ ટકા	+ ૧૦ ટકા
કેલિકો	,, ૭૧ $\frac{૨}{૩}$,, + ૬૭ $\frac{૧}{૨}$,, + ૧૦ ,,
બીજું સુતરાઉ કાપડ	,, ૨૭ $\frac{૧}{૨}$,, + ૫૦	,, + ૨૦ ,,
બકરાના જિનની શાલ	,, ૭૧	,, + ૬૭ $\frac{૧}{૨}$,, + ૩૦ ,,
બજમ	,, ૬૮ $\frac{૧}{૩}$,, + ૫૦	,, + ૨૦ ,,
+ આ નિશાની મૂળ જકાતમાં થયેલો વધારો સૂચવે છે.			

રેશમ કિંમતની પા. શિ. પે. + રતલ ૪ શિલિંગ + રતલ ૧ પેન્સ

ઉપર ૨-૧૩-૪

+ રતલ ૪ શિ.

રેશમી કાપડ આયાત પર	આયાત પર			
પ્રતિબંધ	પ્રતિબંધ	કિંમતના	૨૦	ટકા

ટફેટા	"	"	"	"	"	૩૦	"
-------	---	---	---	---	---	----	---

રૂ.	૧૦૦ રતલ ઉપર	+ ૬ ટકા	+ ૨૦	"
-----	-------------	---------	------	---

૧૬ શિલિંગ ૧૧ પેન્સ

ખાંડ આશરે ૨૮ રતલે = ૧ ક્વાટર

૧ પાઉન્ડ ૧૩ શિલિંગ + ક્વાટર ફીઠ + ૧ પાઉન્ડ

૨૮ રતલના ૧૦	૧૨ શિલિંગ
રૂપિયાના ભાવની } = ૧૬½ રૂપિયા	૩ પાઉન્ડ ૩ શિ.

ઇંગ્લેન્ડ પાસે કાપડ બનાવવા રૂ હતું નહિ એટલે અહીંથી રૂ ઇંગ્લેન્ડ નિકાસ કરીને રૂની ખેંચ અને ભાવ વધારતા ગયા, જેથી કાંતનારાઓને રૂ મળે નહિ. વણકરોને સૂતર મળે નહિ, અને ઇંગ્લેન્ડમાં ભારતના રૂનું રૂપાંતર થઈને અહીં આવે.

જે ઘરોમાં પૂરક આવક કમાવા માટે નહિ પણ પોતાને મનપસંદ કાપડ વણાવી લેવા અને દૈનિક ચર્ચાવાનાથી તેમ જ કલાની દૃષ્ટિએ રીટિયા ચાલતા તે ઘરમાં પણ રૂ મોંઘું થવાથી, વણનારા ન મળવાથી રીટિયા ચાલતા બંધ થયા અને તેમણે ફરજિયાત બ્રિટિશ બનાવટનું કાપડ લેવું પડે તેવી સ્થિતિ પેદા થઈ.

આપણી, આજે એવી જ સ્થિતિ ધી અને દૂધ ક્ષેત્રે થઈ છે. બાકસ વહીવટી પગલાં દ્વારા આપણા પશુધનની કતલ કરીને અને અગ્રીય દોની મદદ વડે પરદેશી દૂધના પાઉડર અને બટર ઓઈલ બરીદવાની લોકોને લાચારીથી ફરજ પડે છે. વરસે અબજ રૂપિયાનો

[R. C. Dutt : Economic History of India, Vol. I, page 203]

રૂઢનો પાઉર અને ૫૦ કરોડ રૂપિયાનું બટર ઓઈલ આપણા દેશમાં મોકલીને પરદેશી ડેરીઓ સમૃદ્ધ થાય છે અને સમાજવાદી ન્યાય પ્રમાણે દેશની પ્રજામાં ઘેરઘેર ગરીબીની વહેંચણી થાય છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૧માં અહીંથી ૨૨૨ ગાંસડી રૂની નિકાસ થઈ. ૧૮૦૫માં ૨૪૫૩ ગાંસડી, ૧૮૦૬માં ૪૦૭૮૧, ૧૮૧૪માં ૨૧૫૮૭, ૧૮૧૬માં ૮૫૦૨૪, ૧૮૧૮માં ૧૨૮૧૨૪, ૧૮૫૬માં ૧૫૧૦૧ ગાંસડી રૂની નિકાસ ભારતમાંથી થઈ. *

આ તમામ રૂનું કાપડ ભારતમાં બની શક્યું હોત. પરંતુ જુલમ અને જુલમી જકાતનીતિ દ્વારા રેંટિયા અને ખાદીને જૂંગળાવી, દેશમાં બેકારી અને ગરીબીનો ફેલાવો કરી રૂ અહીંથી ખેંચી જઈને તેમનું મોંઘા ભાવનું અને ખાદી કરતાં ઊતરતી કેટિનું કાપડ આ દેશમાં તેઓ ઠાલવવા લાગ્યા.

બેકાર વણકરો ધંધો શુભાવી ખેતમજૂરો તરીકે ખેતરોમાં કામ કરવા લાગ્યા. જમીન ઉપર બોલે વધવા લાગ્યો અને તેવે સમયે આપણી હાથબનાવટની ખાંડ જે બંગાળ, બિહાર અને ઉત્તરપ્રદેશનો મોટો ગૃહઉદ્યોગ હતી તેના ઉપર પણ અમાનુષી જકાત નાખીને આપણા ખાંડના ગૃહઉદ્યોગને પણ જૂંગળાવી નાખ્યો.

આવા જુલમોથી ત્રાસેલી ભારતની પ્રજાએ ૧૮૪૭માં બળવો કર્યો. લડાઈ એક વરસ ચાલી. આખરે ભારતની પ્રજાનો પરાજય થયો. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી ભારતનો રાજ્યવહીવટ રાણી વિક્ટોરિયાએ સંભાળી લીધો.

ખાદીના નિકંદનનું કાર્ય પૂરું થયું હતું. પરંતુ કોઈ પણ સમયે એના પુનરુત્થાનની શક્યતા તેઓ રહેવા દેવા માંગતા ન હતા. એને જ્યાં સુધી ભારતની ગાય દરેક ઘરમાં ઊભી હતી અને ભારતનું ગોસંવર્ધન ચાલુ હતું ત્યાં સુધી ખાદીની પુનઃપ્રતિષ્ઠાની શક્યતાને નકારી શકાય તેમ ન હતું.

[* Economic History by R. C. Dutt, Vol. I, Page 204]

એટલે હવે તેમણે ગોવંશનું નિકંઠન કાઢવા તરફ પોતાનું ધ્યાન ફેરવ્યું.

ભારત પાસે હવે નિકાસ માટે સુતરાઉ, ગરમ કે રેશમી કાપડ હતું નહિ. હવે નિકાસના પદાર્થો બન્યા રૂ, કપાયેલાં ઢારોનાં ચામડાં (૧૮૦૬થી તેમણે ગાયોની કતલનાં કાયદેસર કતલખાનાં શરૂ કરી દીધાં અને લોકો ગાય પાળી ન શકે તેવાં પગલાં લેવાનું શરૂ કર્યું.) અનાજ, ગળી, શણ, અડીણ, તેલીબિયાં અને ચા મુખ્ય હતાં.

બ્રિટનથી આયાતની મુખ્ય ચીજો હતી સૂતર, સુતરાઉ કાપડ, રેશમી તેમ જ ગરમ કાપડ, મશીનરી અને બીજી જુદી જુદી ધાતુની બનાવટો.

ગોરક્ષા, વનરક્ષા અને જલરક્ષા કરવાના અતુર્વિધ રક્ષણકાર્યથી રક્ષાયેલું ભારતનું ખાદીનું શોષણરહિત અર્થશાસ્ત્ર સંપૂર્ણપણે તોડી પાડવામાં આવ્યું. આ અર્થશાસ્ત્ર પાછળ સમસ્ત જીવસૃષ્ટિના રક્ષણ અને પોષણની ભાવના અને વ્યવસ્થા હતાં. અને સમાજના સંગઠનની એક અદ્ભુત કળા હતી, જેને કારણે હજારો વરસના પરદેશી હુમલાઓ સામે રાજસત્તાઓ વારંવાર બદલાતી હતી છતાં સમાજનાં સ્થિરતા અને સલામતી સુરક્ષિત રહેતાં.

હવે આ મહાન વૈજ્ઞાનિક અર્થશાસ્ત્રને સ્થાને તેઓ પોતાની શોષણ અને હિંસાથી વિશ્વને હાલકડોલક કરી નાખનારી યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા લાવ્યા ! આપણા ગૃહઉદ્યોગોને ખતમ કરી યાંત્રિક ઉદ્યોગો સ્થાપી શકાય માટે અહીં વિવિધ પ્રકારની મશીનરીઓ કાલવવા લાગ્યા. અને એ મશીનરીઓ દ્વારા યાંત્રિક ઉદ્યોગો શરૂ કરીને પોતાને ગમતી, અતુકૂળ અને તેમનાં ગમે તેવાં દુષ્ટ કાર્યોને પણ ટેકે આપે એવી નવી આસામીઓ હસ્તીમાં લાવ્યા અને ૪૨ વરસમાં તેમણે ૬૦ કરોડ, ૩૬ લાખ, ૯૩ હજાર રૂપિયાની મશીનરીનો અહીં ખડકલો કરી દીધો.

યાંત્રિક અર્થશાસ્ત્ર સામે હજુ આપણું પશુધન પડકારરૂપ હતું. એ અર્થશાસ્ત્રને સ્થિર કરવું હોય તો આપણાં પશુઓનો નાશ અનિવાર્યપણે કરવો જ જોઈએ.

તેમણે આપણાં ઘેટાંબકરાંની કતલની શરૂઆત તો કરી દીધી હતી. આપણાં ઘેટાંબકરાં કાપ્યે જતા હતા. અહીં જિન, દૂધ, ખાતર અને બળતણની ખેંચ વધારતા હતા. જિન કાંતવા-વણવાના આપણા ગૃહઉદ્યોગને ભાંગવા દઈને બેકારી અને ગરીબી વધારતા હતા અને પોતાના દેશનું ગરમ કાપડ આપણા દેશમાં ઘુસાડતા હતા. પરદેશી સાથેનો આપણો ગરમ કાપડનો વેપાર તૂટી જ ગયો હતો. આંતરિક વપરાશ માટે પરદેશી કાપડ મંગારવું પડતું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૧૦માં સહુ પ્રથમ માત્ર ૧૮૧૦ રૂપિયાની કિંમતનું ગરમ કાપડ (શાલ) આવ્યું હતું. તે ૧૮૫૬માં ૨૬ લાખ, ૧૮૬૪માં ૬૧ લાખ ૧૫ હજાર, ૧૮૬૬માં ૭૬ લાખ ૪૧ હજાર અને ૧૮૭૬માં ૮૬ લાખ ૬૭ હજાર રૂપિયાનું ગરમ કાપડ પરદેશથી આવ્યું.

સ્વાધીનતા મળ્યા પછી આ આયાતો પાછળ ખરચાતું ડ્રૂડિયામણ બચાવવાને બદલે પશુઓને મારીને તેમનાં હાડકાં, ચામડાં, માંસની નિકાસ દ્વારા ડ્રૂડિયામણ કમાવાની દુષ્ટ આસુરી વૃત્તિએ રાજકર્તાઓનો કબજો લીધો. પરિણામે ગરમ કાપડની આયાત અને ડ્રૂડિયામણનો વ્યય તેમ જ દૂધ, બળતણ, ખાતરની ખેંચ અને બેકારી વધતાં જ જાય છે.

૧૯૫૦-૫૧માં ૫ કરોડ ૬૨ લાખ, ૧૯૭૦-૭૧માં ૧૬ કરોડ ૭ લાખ, ૧૯૭૩-૭૪માં ૨૦ કરોડ ૬૫ લાખ અને ૧૯૭૬-૭૭માં ૨૭ કરોડ ૬૮ લાખ રૂપિયાનો ડ્રૂડિયામણનો વ્યય ગરમ કાપડની આયાત પાછળ કરવામાં આવ્યો.

જે ઘેટાંબકરાં કતલમાંથી બચી જાય છે તેમના જિન દ્વારા ફરીથી ખાદીને પુનર્જીવન આપવાને બદલે મામૂલી કિંમતમાં એ જિન દ્વારા ડ્રૂડિયામણ કમાવાનો હાવો આગળ કરીને નિકાસ કરી ન ખાય છે, જે નિકાસ ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે કારણ કે મારવા માટે હવે ઘેટાંબકરાંની પણ તંગી વધતી જાય છે.

૧૯૫૦-૫૧માં ૭ કરોડ ૮૭ લાખ રૂપિયાના જિનની, ૧૯૭૦-૭૧માં ૪ કરોડ ૧૧ લાખ રૂપિયાની, ૧૯૭૪-૭૫માં ૬ કરોડ ૫૭ લાખની,

૧૯૭૫-૭૬માં ૩ કરોડ ૫૮ લાખની અને ૧૯૭૬-૭૭માં ૬ કરોડ ૪૭ લાખ રૂપિયાના બિનની નિકાસ થઈ. આ નિકાસ ઘેટાં ઉછેરીને નહિ પણ તેમને મારીને કરવામાં આવે છે. સોનાનાં ઈંડાં આપનારી મરઘીને મારવા કરતાં પણ વધુ મૂર્ખાઈ બરેલું આ કાર્ય છે.

ઘેટાંને ઉછેર કરીને બિનની ખાદી બનાવી લાખો વૃદ્ધો અને બાળકોને ઠંડીથી માંદાં પડતાં અને મરણ પામતાં બચાવી શકાયાં હોત. લાખો કારીગરોને રોજી આપી શક્યા હોત. અને દેશનું કરોડોનું કુદિયામણ બચાવી શક્યા હોત. બચત એ જ સાચી સમૃદ્ધિ છે.

હવે આપણે ફરીથી ૧૮૫૯થી પછીના દુઃખદ બનાવો પ્રત્યે નજર કરીએ. ખાદીનું અર્થશાસ્ત્ર તૂટી પડ્યું હતું, એનો ફરીથી જન્મ ન થાય માટે આપણી ચતુર્વિધ રક્ષણવ્યવસ્થા તોડવા તરફ તેમણે કમર કરી.

ખાદી પછી ગાંધીના વારો.

તેમણે એક તરફથી પાયા ઉપર ગોઠવ્યા શરૂ કરી. નિકાસ કરાયેલા ચામડાના આધારે એવો અંદાજ બાંધી શકાય છે કે ૧૮૫૯થી ૧૯૦૧ સુધીનાં ૪૨ વરસમાં આશરે ત્રણ અબજ પશુઓની કતલ માત્ર ચામડાની નિકાસ માટે જ કરી નાખવામાં આવી. આંતરિક વપરાશ માટે જે કતલ થઈ તે તો જુદી. જે દેશ વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ ખાદી નિકાસ કરી ગરીબ-તવંગર સહુનાં અંગો હાંકતો તે દેશ પોતાનાં પશુઓનાં ચામડાં, હાડકાં, માંસની નિકાસ કરતો દેશ બની ગયો, અને તેની પોતાની પ્રજા અર્ધનગ્ન દશામાં ફરવા લાગી.

પ્રજાની નગ્ન દશાની એવી તો હાલત થઈ કે ગાંધીજી બ્યારે બિહારમાં ચંપારણમાં પ્રવાસ કરતા હતા ત્યારે તેમને બળર પડી કે ત્યાં એવી હાલત હતી કે કુટુંબમાં ચાર-પાંચ સ્ત્રીઓ હોય અને પહેરવાની સાડી એક જ હોય. જેને બજારમાં ખરીદી કરવા જવું હોય તે એ એકની એક સાડી પહેરી જાય અને બાકીની ત્રણચાર સ્ત્રીઓ સંપૂર્ણ નગ્ન દશામાં ઘરનાં બારણાં બંધ કરીને બેઠી હોય. ગાંધીજીએ

આ બધું ત્યારથી તેમણે પોતે પણ કપડાં પહેરવાં છોડી માત્ર લંગોટ-
સેર ફરવાનું શરૂ કર્યું; અને આ પ્રતિજ્ઞા જીવનના અંતપર્યન્ત પાળી.

બિહાર એક જમાનામાં બહુ ખારીક તમામ પ્રકારની સુતરાઉ,
ગરમ, રેશમી એમ ત્રણે પ્રકારની ખાદી તૈયાર કરીને ભારતવાસીઓનાં
અંગ ઢાંકતું, તે જ બિહારની પુત્રીઓ સંપૂર્ણ નમ્ર દશામાં જીવે
તેનાથી વધુ અધઃપતન શું હોઈ શકે ?

ખાદીના અર્થશાસ્ત્રમાં અનાજ એ ચલણી નાણું છે અને ગાય
ટંકશાળ છે. કારણ કે ગાયની મદદ વિના અનાજ પાકે નહિ. એક
માણસ આખો દિવસ કામ કરે તેના બદલામાં તેને પૈસા આપો ત્યારે
તો પૈસા વડે તે પેટ પૂરતું ખાઈ ન શકે, તે આજે અનુભવીએ છીએ.
પણ કામના બદલામાં અનાજ આપો તો તે પેટ ભરીને ખાઈ શકે.
પણ આ ચલણી નાણાંની ખેંચ ન હોવી જોઈએ.

યાંત્રિક અર્થશાસ્ત્રમાં ચલણી નાણાંનો કુગાવો શાપરૂપ અને છે.
ખાદીના અર્થશાસ્ત્રમાં અનાજરૂપી ચલણી નાણાંનો કુગાવો આશીર્વાદરૂપ
હોય છે.

અંગ્રેજોને પોતાની વધતી જતી વસ્તી અને વધતા જતા ઉદ્યોગો
માટે વધુ ને વધુ અનાજ અને વધુ ને વધુ ખેતપેદાશની જરૂર હતી.
માટે વધુ ને વધુ અનાજ નિકાસ કરવા લાગ્યા. ગાયોની કતલથી
બળદોના ભાવ વધતા હતા. બળદ, ખાતર અને બળતણની ખેંચ વધતી
હતી, જેથી એકરદીઠ અનાજનું ઉત્પાદન ઘટવા લાગ્યું.

આ ઘટ પૂરવા અરિયાણોની જમીન અને જંગલો કાપીને વધુ
જમીન ખેતી નીચે લાવ્યા. વધુ જમીન ખેડાણમાં લાવ્યા. પણ તે
ખેડવા માટે વધુ બળદ જોઈએ, વધુ ખાતર જોઈએ, તેની જોગવાઈ
કરવાને બદલે ગોવંશની કતલ ચાલુ રાખી. એટલે બળદ ઉપર કામનો
ખોજે વધવાથી તે નબળા પડવા લાગ્યા. જે બળદની ભેડી ૧૦ એકર
જમીન ખેડતી તેને ૧૨ થી ૧૫ એકર ખેડવી પડતી.

ખાદી અને બીજા આમઉદ્યોગો તૂટવાથી બેકારી વધી હતી, એટલે તેમને મજૂરીના બદલામાં અનાજ મળતું તે બંધ થયું. યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થામાં અનાજને બદલે પૈસા મળવા લાગ્યા. એટલે એક તરફથી સ્થાનિક વપરાશકારોની, અને બીજી તરફથી નિકાસકારોની ખરીદીથી અને તેની સામે ઉત્પાદન સ્થગિત થઈ જવાથી અનાજના ભાવ વધતા ચાલ્યા.

દેશમાં ખાદીનું અર્થશાસ્ત્ર હતું ત્યારે અકબરના સમયમાં દૂધ એક રૂપિયામાં ૮૯ પાઉંડ એટલે ૪૦ લિટરથી થોડું વધારે મળતું (આજના અઢી પૈસે લિટર) અને શુદ્ધ ઘી એક રૂપિયામાં ૨૧ પાઉંડ એટલે ૯ $\frac{૧}{૨}$ કિલો (આશરે ૬૨ પૈસે કિલો) મળતું. અબુલફઝલ કૃત આઈને અકબરી)

છેક ૧૯મી સદી સુધી એક રૂપિયામાં ૪૪ કિલો ચોખા મળતા. બીજું અનાજ તો એનાથી પણ ઘણું સસ્તું હતું. એક માણસ એક દિવસમાં ૧૯૫ રતલ (આશરે ૮૮ કિલો) અનાજ કાપી શકતો અને તેના બદલામાં તેને જો તે છૂટક મજૂર હોય તો ૬ ટકા એટલે આશરે સવાપાંચ કિલો અને જો ખેતરના માલિકનો નોકર હોય તો ૭ $\frac{૧}{૨}$ ટકા એટલે ૬ આશરે ૭ કિલો બસો ગ્રામ અનાજ રોજના કામ માટે મળતું.

(મોન્ટગોમરી માર્ટિન કૃત પૂર્વ હિંદનો ઇતિહાસ ભાગ ૧, પાન ૫૪૧).

અનાજ એ ચલણી નાણું હતું. કામના બદલામાં ખેડૂતો તેની વહેંચણી નીચે મુજબ કરતા. વરસ આખું ગામના કારીગરોએ તેનું કામ કર્યું હોય તેના બદલામાં તેઓ તેમને નીચે મુજબ અનાજ આપતા.

ન્યારે પાક તૈયાર થાય ત્યારે ખજાવાડમાં બધું અનાજ લાવવામાં આવે અને દર ૪૮૦૦ પાઉંડ (આજનું આશરે ૨૧૬૦ કિલો) ફીક ગામના કારીગરોને, સાધુઓને અને વિદ્વાનોને નીચે મુજબ વહેંચી આપતા :

ગામના મહંતોને	૫ શેર
ગામનું ધર્મદાખાતું	૫ શેર
ગામનો જ્યોતિષી	૧ શેર
ગામનો ગ્રામ્ય શિક્ષક	૧ શેર
વાળંદ	૨ શેર
કુંભાર	૨ શેર
હુકાર	૨ શેર
ધોળી	૨ શેર
ગામનો જરીફ	૪ શેર
મામલતદાર નાયબ	૭ શેર
ગામનો મુખી	૮ શેર
ગામનો નાયબ હિસાબનીસ	૧૦ શેર
ગામનો ચોકીદાર	૧૦ શેર
ગામનો પટેલ	૪૫ શેર
ગામનો મુખ્ય હિસાબનીસ	૪૫ શેર
ગામનો પાણી ખાતાનો અમલદાર	૨૦ શેર

કુલ ૧૬૯ શેર

(૧ શેર એટલે આશરે ૬૦૦ ગ્રામ) શેર એટલે એ પાઉન્ડ
(આધાર : જુઆનની મદ્રાસની મુસાફરી : ભાગ ૧, પાન ૨૬૫ આર. સી.
દત્ત કૃત હિંદનો આર્થિક ઇતિહાસ ભાગ ૧, ૧૪૧.)

દર ૨૪૦૦ શેરે ૧૬૯ શેર અનાજની વહેંચણી થતી.

ખાદીના આ અર્થશાસ્ત્રની સાથે આજનું આ યાત્રિક શોષણ તેમ જ હિંસા એ જ જેની જીવાદોરી છે, તે અર્થશાસ્ત્રને સરખાવે. ૧૮૫૯થી ૧૯૮૦ સુધીનાં ૧૩૨ વરસમાં જ તાજું ચોખ્ખું દૂધ અને શુદ્ધ ઘી અદૃશ્ય થઈ ગયાં, અને અઢી પૈસાના તાબા દૂધને બદલે અઢીથી પાંચ રૂપિયા લિટર સુધી પરદેશી વાસી ગંધાતું દૂધ લોકોને લેવું પડે છે. અને દસ પૈસે કિલો શુદ્ધ ઘીને સ્થાને ગંધાતું લેજસેજ-વાળું પરદેશી ઘી ૪૦ રૂપિયે કિલો વેચાય છે. જ્યારે અનાજ બેથી

અઢી પૈસે કિલોને બઢલે અઢીથી આઠ રૂપિયે કિલો વેચાય છે. જ્યારે બીજું અનાજ ૨૦ થી ૨૫ પૈસાનું કિલો મળતું તે આજે ૪૦ થી ૫૦ રૂપિયે ૨૦ કિલો મળે છે !

ખાદીના અર્થશાસ્ત્ર અને યાંત્રિક હિંસક અર્થશાસ્ત્ર વચ્ચેનો આ તફાવત છે.

ઈ. સ. ૧૮૫૬ અને ૧૯૦૧ના ૪૨ વરસના ગાળામાં બ્રિટિશ-શાએ અહીંથી ૬ અબજ ૩૧ કરોડ રૂપિયાનું રૂ, ૧ અબજ ૨ કરોડ ૮૧ લાખ રૂપિયાનું શણ, ૪ અબજ ૯૧ કરોડ ૫ લાખ રૂપિયાનું અનાજ, ૧૪ અબજ રૂપિયાનું ચામડું અને ૧૨ અબજ ૩૧ કરોડ ૪ લાખ રૂપિયાનાં તેલીબિયાં નિકાસ કરી નાંખ્યાં. અહીં તેમણે કાપડ અને સૂતરની મિલો પણ શરૂ કરી હતી. તેનું ૫૬ કરોડ ૯૭ લાખ રૂપિયાનું કાપડ નિકાસ કર્યું, પણ તેની સામે ૭૫ કરોડ ૯૩ લાખ રૂપિયાના સૂતર અને પાંચ અબજ ૬૬ કરોડ રૂપિયાના કાપડની આયાત તો માત્ર ૧૮૭૮ થી ૧૯૦૧ વચ્ચેના ગાળામાં જ કરી.

(આધાર : આર. સી. દત્ત કૃત હિંદનો આર્થિક ઇતિહાસ, ભાગ બીજો, પાનાં ૨૪૯, ૨૫૦, ૩૮૭, ૩૮૯)

અનાજની નિકાસ કરીને અંગ્રેજોએ કરોડો માણસોને અર્ધભૂખ્યા જીવવાની સ્થિતિમાં મૂકી દીધા. ઉપરાંત પશુઓને દાણો પૂરતા પ્રમાણમાં ખવડાવવાનું મુશ્કેલ બનાવ્યું. તેલીબિયાં નિકાસ કરીને અહીં બળદ-સાણીના તેલ ઉદ્યોગને ખતમ કરી બેકારી વધારી, તેલના ભાવ વધાર્યા. પશુઓ માટે અને જમીનને ખાતર માટે જોળ મેળવવાનું મુશ્કેલ બનાવ્યું. વધારામાં આપણા દેશના જોળ વડે તેમણે પોતાનું પશુધન સમૃદ્ધ બનાવ્યું. પોતાની જમીનને પોષણ આપ્યું.

ખાદી સામે અંગ્રેજોનો ચક્રવ્યૂહ

ઉપલબ્ધ સાધનોનો ઉપયોગ કરવાની કુશળતા

સર ટોમસ રો ઇંગ્લેન્ડની સરકારના એલચી તરીકે શહેનશાહ જહાંગીરના દરબારમાં આવ્યો ત્યારે ઇંગ્લેન્ડના રાજા તરફથી શહેનશાહ

જહાંગીરને ભેટ આપવા કાચનાં વાસણો લાવ્યો હતો. પરંતુ જહાંગીરનો દરબાર હીરા, મોતી, માણિકી ઝાંઝામણ થતો હતો. દીવાલો પર કિનખાખના પડદા અને જમીન ઉપર મખમલની બજમો હતી. આ દબદબો જોઈને તે પોતાનાં કાચનાં વાસણો ભેટ આપતાં ખૂબ શરમાયો હતો.

અંગ્રેજોમાં સંકટ સમયે ઉપલબ્ધ સાધનોનો કાર્યસિદ્ધિ માટે વહેવારુ ઉપયોગ કરવાની કુશાલ બુદ્ધિ છે. જ્યારે જાપાને બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અત્યાનંદ અપલાવીને પ્રવૃત્તિ ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે તેને ખાળવા અંગ્રેજો પાસે યોગ્ય સાધનસામગ્રી ન હતી. હવાઈ હુમલા સામે વિમાનવિરોધી તોપો ન હતી. તેમણે નાળિયેરીનાં વૃક્ષોના ટોચના ભાગ કાપી નાખીને થડને કાળાં રંગી નાખ્યાં અને વિમાનવિરોધી તોપો હોય એવો દેખાવ કરી વિમાની હુમલાની શક્યતાનાં સ્થળોએ ગોઠવી દીધાં. દિવસો સુધી જાપાનીઓ આવી વિશાળ વિમાનવિરોધી તોપો જોઈને આગળ વધતાં અટકી ગયા, અને લડાઈમાં તે એક કલાકનો વિલંબ પણ આપી બાળ પલટાવી નાખે છે.

એ જ રીતે બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનો સામે આફ્રિકામાં બીજો મોરચો ખેલવાનું થયું. વીસ લાખનાં લશ્કરો અને તેની તહેનાતના એટલા જ બીજા માણસોને માટે અનાજ, કપડાં, દારૂગોળો, દવાઓ વગેરેનો પુરવઠો પૂરો પાડવાની જવાબદારી ઈંગ્લેન્ડ ઉપર નાખવામાં આવી. આ પુરવઠો છેક હિંદુસ્તાનમાંથી મોકલવાનો હતો. પણ સ્ટીમરો હતી નહિ. જર્મન સખમરીનોએ બ્રિટિશ સ્ટીમરો સમુદ્ર ઉપરથી નામશેષ કરી નાખી હતી. ફરીથી અંગ્રેજોએ બુદ્ધિ ચલાવી. એમ કહે છે કે આશરે ૮૦ હજાર દેશી વહાણોના કાફલાની જમાવટ કરી અને તમામ પુરવઠો આફ્રિકા મોકલી આપ્યો.

નવી બંદરના દરિયાકાંઠે અમારા માટે ખાસ ઊભી કરેલ જેલમાંથી હુનિયાના આ સહુથી મોટા કાફલાને ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત સુધી જોયા કરવાનો લહાવો મને મળ્યો હતો, '૪૨ ના હિંદ છોડો

આદોલનમાં યુદ્ધ-પ્રયત્નો તોડી પાડવાના કાર્યક્રમનો અમલ કરવા પોરબંદરના બારામાંથી બ્રિટિશરોને વહાણુ જમા કરતાં અટકાવવા અમને પકડવામાં આવ્યા હતા અને અમારી નજર સામે જ આ ૮૦ હજાર વહાણોનો કાફલો બ્રિટિશરોને યુદ્ધમાં મદદ કરવા જઈ રહ્યો હતો. પણ અમે કશું કરી શકવાને લાચાર હતા.

વેપારી યુદ્ધની ભૂમિકા

સર ટોમસ રોએ પોતાની ગરીબીનો ઇંગ્લેન્ડના હિતમાં ઉપયોગ કર્યો. ‘અંગ્રેજો ગરીબ પ્રજા છે, રોટલો રળી ખાવા આવ્યા છીએ,’ કહી જહાંગીરની અનુકંપા ભગત કરી, પોતાની સલામતી માટે સુરતમાં પોતાની પેઢી આસપાસ કોઠી એટલે સંરક્ષણ-દીવાલ બાંધવાની પરવાનગી મેળવી. એ દીવાલ કિલ્લા જેવી મજબૂત બનાવી લીધી. વેપાર માટે ખાસ સવલતો મેળવી અને ભારતની ધનાઢ્ય પ્રજા સામે ગરીબ અંગ્રેજ પ્રજા વેપારમાં ટકી શકે માટે પોતે અહીં પરદેશ માલ ચડાવે અને પરદેશથી અહીં માલ લાવે તેના ઉપર જકાત માફ કરાવી લીધી.

આવી જ સવલતો અંગ્રેજોએ ધીમે ધીમે મુંબઈથી છેક બંગાળ સુધીનાં તમામ રાજ્યો પાસેથી મેળવી લીધી અને મદ્રાસ તેમ જ કલકત્તામાં પણ સંરક્ષણ-કોઠીને નામે મજબૂત કિલ્લેબંધી કરી લીધી અને સંરક્ષણ માટે લશ્કર પણ ગોઠવી દીધું. આ દીવાલો એટલી મજબૂત હતી કે ૧૬૬૪માં શિવાજીએ સુરત લૂંટ્યું ત્યારે અંગ્રેજ કોઠી લૂંટી શક્યા નહિ.

હિંદી અને અંગ્રેજી વેપારીઓ વચ્ચે એક અસમાન વેપારી યુદ્ધની ભૂમિકા સર ટોમસ રોએ બાંધી લીધી. આ યુદ્ધના અંગ્રેજોએ નક્કી કરેલાં નિશાનો હતાં - ભારતની ખાદી અને ભારતનું ગોસંવર્ધન.

ભારતની ખાદીને તેના ગોસંવર્ધનનું રક્ષણ હતું અને તેના લાખ વરસનો અનુભવનો નિચોડ હતો. લાખ વરસ એટલા માટે કહું છું કે છેક ઋગ્વેદકાળથી આ કલા ભારત પાસે હતી. અને વેદો

ભા. ૪-૧૫

અનાદિ છે. વેદકાળ એટલે સતયુગ અને સતયુગને લાખ વરસ થઈ ગયાં છે. “વેદ માત્ર હજાર વરસ જૂના છે.” એવો મેકસમૂલરનો મત વાહિયાત, નાપાયાદાર, કલ્પિત અને બદધરાદાવાળો છે. ખ્રિટિશ સરકારે દુષ્ટ ધરાદાથી પ્રેરાઈને તેને માન્યતા આપી તેથી સાચો સાબિત થતો નથી.

જૈન અને વેદ ગ્રંથો જ આર્ય પ્રજાના માન્ય ગ્રંથો છે. એટલે વેદ, ગોરક્ષા, વનરક્ષા, જૂરક્ષા, જલરક્ષા, ગોસંવર્ધન, પંચાગવ્ય, પંચગવ્ય, ખેતી અને ખાદી પાછળ આર્ય પ્રજાનો લાખ વરસનો અનુભવ છે.

ભારતમાં ખ્રિટિશ માલ વગર જકાતે દાખલ થાય તોપણ તે વેચવો મુશ્કેલ હતો. કારણ કે ખાદી કરતાં ઘણો મોંઘો હતો. દેખાવમાં આકર્ષક ન હતો અને ટકાઉપણામાં નબળો હતો.

ઈંગ્લેન્ડમાં ભારતનું કાપડ આવતું બંધ થાય તો ત્યાં ઈંગ્લેન્ડમાં બનેલું કાપડ લોકો વાપરે. માટે સહુ પ્રથમ ઈ. સ. ૧૯૮૫માં ભારતના કાપડ ઉપર ૧૦ ટકા આયાત જકાત નાખી. ૧૯૯૦માં તે વધારીને ૨૦ ટકા કરી. ત્યાર પછી મરી ગયેલા માણસની દફનક્રિયામાં હિંદી કાપડ વાપરવાની મનાઈ કરી હિંદી કાપડ વાપરવાની ફેશન સાથે જખરજસ્ત ચળવળ શરૂ કરી. ઈ. સ. ૧૭૦૦માં રંગીન કેલિકોની આયાત ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યો.

ઈંગ્લેન્ડની પ્રજા ભારતની ખાદી ઉપર એટલી આકર્ષીત હતી કે તેઓ સફેદ કેલિકોની આયાત કરી તે ઈંગ્લેન્ડમાં રંગાવીને પહેરવા લાગ્યા. એટલે ૧૭૨૧માં રંગીન કેલિકો કાપડ વાપરવાની મનાઈ ફરમાવવામાં આવી. હિંદી કેલિકો કાપડ પહેરે તેને પાંચ પાઉંડ (તે સમયના પચાસ રૂપિયા) અને વેચે તેને વીસ પાઉંડ (બસો રૂપિયા) દંડ કરવાનો કાયદો થયો.

પરંતુ અંગ્રેજ વેપારીઓ ભારતની ખાદી ખરીદી તે બીજા દેશોમાં વેચતા અને અઢળક નાણું કમાતા. અંગ્રેજ સરકાર પરદેશોને ભારતનું કાપડ ન ખરીદવાની ફરજ પાડી શકે નહિ.

જે પરદેશો ભારતની ખાદી ન ખરીદે તો જ ત્યાં ઈંગ્લેન્ડનું કાપડ પ્રવેશી શકે. કારણ કે ભાવ અને ગુણવત્તામાં ખાદી સામે ટકી રહેવાની તેમની ગુંબઈશ ન હતી.

ઉપરાંત ભારતનું બજાર એક વિશાળ બજાર હતું (આજે પણ છે) તેમાં પણ પોતાનું કાપડ ઘુસાડી શકાય તો ઈંગ્લેન્ડને અઢળક નાણાં મળે. જે ખાદી નિર્મૂળ થાય તો જ ભારતનું વિશાળ અને જે જે દેશોમાં ભારતની ખાદી વેચાતી તે દેશનાં બજારો અંગ્રેજી પ્રજાના હાથમાં આવે.

ખાદી અને ગોધન સામે ષડ્યંત્ર

એટલે તેમનું સહુ પ્રથમ લક્ષ ભારતની ખાદીને નિષ્ક્રિય કરવા તરફ ગયું. ખાદી ગોસંવર્ધનથી રક્ષાયેલી હતી. ખાદીને ખતમ કરવી હોય તો ગોસંવર્ધનને બદલે ગોનિકંદન થવું જોઈએ. તો જ તેની અસર ખેતી ઉપર, મોંઘારત ઉપર અને મનુષ્યોનાં સ્વાસ્થ્ય ઉપર થાય. સમાજના સંગઠન ઉપર પણ થાય. ગાયોને મારી શકાય તો ખેતી મોંઘી થાય, ખેતી બગડે તો ખાદી મોંઘી થાય. અને ખાદી મોંઘી થાય તો તેના ઉત્પાદનને અસર થાય અને પોતાના દેશનું કાપડ પરદેશી બજારોમાં અને ભારતનાં બજારોમાં પણ ખાદીના ઓછા થતા ઉત્પાદનને સ્થાને ઘુસાડી શકાય. આમ શેતરંજના દાવ પેઠે ખાદી અને ગોધન સામે યોજનાઓ ઘડાઈ, ષડ્યંત્ર શરૂ થયાં. પ્રપંચો, દાવપેચો દ્વારા લડતની શરૂઆત થઈ.

હિંદુસ્તાનનો ખાદીનો વેપાર કેવી ઝડપથી તેમણે તોડ્યો તેના આંકડા તપાસતાં પહેલાં તે ભાંગવા માટે કેવા પ્રપંચો અને ગુલમે ગુલમવામાં આવ્યા તે જાણવું જરૂરનું છે, જેથી આપણા ખ્યાલમાં એ આવી શકે કે આપણે આટલી ઝડપથી આ વેપારી યુદ્ધમાં કેમ પરાજય પામ્યા.

ભારતના તે સમયના રાજવીઓને લોળા કહેવા કે મૂરખ એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. પણ આપણે તેમને લોળા કહીને જ ત્યારના બનાવો વિચારીએ.

તેમણે લોળપણ અને ઉદાર દિલથી અંગ્રેજોને બનતી બધી વેપારી સગવડો આપી. તેઓ ગરીબ પ્રજા છે, બાણીને અને તેમનું રક્ષણ તેઓ કરી શકે માટે નાનું લશ્કર રાખવાની પરવાનગી આપી હતી. આ સંરક્ષણ-લશ્કરના સૈનિકો હિંદી હતા, પણ તેમના અમલદારો અંગ્રેજ હતા.

ભારતના રાજાઓ અંદરે અંદર ઝઘડતા ત્યારે એક યા ધીજા રાજાના પક્ષે અંગ્રેજો પોતાના લશ્કરની મદદ આપતા અને વિજયી થાય ત્યારે તેના બદલામાં પોતાને વધુ સહાયરૂપ થાય તેવી નવી સંધિઓ કરી લેતા.

લડતા રાજાઓ નબળા પડે ત્યારે અંગ્રેજો દાદાગીરી પણ કરવા લાગ્યા, અને તેમને દબાવીને નવી નવી સંધિઓ કરવા લાગ્યા. આવી સંધિઓમાં ભારતનો માલ એક રાજ્યની હદમાંથી ધીજા રાજ્યમાં જાય કે પરદેશ જાય તેની ઉપર વીસ ટકા જકાત નાખવી, હિંદી વેપારી કે હિંદી વણકર સામે વેપારી વાધો પડે તો તેનો નિકાલ અંગ્રેજોની કોઠીની અંદર અંગ્રેજી કોર્ટમાં જ થઈ શકે, અંગ્રેજ વેપારી સિવાય ક્રેંચ, ડચ કે પોર્ટુગીઝ વેપારીને માલ ન વેચી શકાય એવી દરખાસ્તો રહેતી અને અંદરેઅંદર લડતા તેમ જ ઘણી વખત અંગ્રેજોની સહાયથી પ્રતિસ્પર્ધીઓને હરાવીને નબળા પડતા અને ઓશિયાળા બનતા રાજાઓ આવી દરખાસ્તો સ્વીકારતા. પરિણામ એ આવ્યું કે ખરીદનાર પરદેશી વેપારીઓની માલ ખરીદવાની હરીફાઈ દૂર થતાં અને કુરબિયાત અંગ્રેજોને જ માલ વેચવો પડે એવી સ્થિતિ આવી પડતાં અંગ્રેજો ખૂબ નાચા ભાવે માલ પડાવી લેવા લાગ્યા.

બંગાળના નવાબ મીર કાસમે અંગ્રેજોની આવી દરખાસ્તો ફગાવી દીધી એટલે તેની સામે તેમણે યુદ્ધ બહાર કયું. મીર કાસમ કુશળ સેનાપતિ હતા. તેની પાસે હિંદી બનાવટની તોપો અને બંદૂકો હતી જે અંગ્રેજોની ખ્રિટશ બનાવટની તોપો અને બંદૂકો કરતાં ખૂબ ચડિયાતી હતી. પણ તેના તોપખાનાના અમલદારો ખિસ્તી હતા. લડાઈ

શરૂ થતાં તેમણે તેમની તોપનાં મુખ અંગ્રેજો સામેથી ફેરવીને મીર કાસમના સૈન્ય તરફ વાળી દીધાં. પરિણામે મીર કાસમ હાર્યો.

બંગાળ ઉપર અંગ્રેજોનો સંપૂર્ણ કબજો જામી ગયો. આક્રંટનો નવાબ અંગ્રેજોના તાબેદાર જેવો બની ગયો હતો. સુરતનો નવાબ પણ અંગ્રેજોના થઈ રહેલા ઉદય સામે લાચાર હતો. કારણ કે દિલ્હીનું તખ્ત ડોધી રહ્યું હતું. દિલ્હી સુરતને કાંઈ મદદ આપી શકે તેમ ન હતું. એટલે સુરત, મદ્રાસ અને બંગાળ ત્રણે સ્થળોએ અંગ્રેજો સિતમની એક સરખી શરૂઆત થઈ.

આ જુલમ જહાંગીરીની કથા એટલી વિસ્તૃત છે કે એક અલગ પુસ્તક થઈ જાય, માટે અહીં આપણે માત્ર રૂપરેખાથી જ સંતોષ માનવે. પડશે.

વણકરો ઉપર વરસેલી જુલમની ઝડીઓ

તેઓ વણકરો સાથે અમુક કાપડ લેવાના કરારો કરતા અને પછી તરત જ એ માલની માગણી કરતા. વણકર માલ ન આપી શકે અટલે તેની ઉપર કોઠીમાં આવેલી અંગ્રેજી અદાલતમાં મુકદ્દમો જાહે. કોર્ટ હુકમ કરે કે વણકર આજસુ થઈને બેસી રહે છે. ગડપથી માલ બનાવતા નથી અને તેમ કરી તે કરારનો ભંગ કરે છે, માટે તેના ખરચે તેને ઘેર અંગ્રેજ ચોકીદાર બેસાડવો. વણકર આખો દિવસ કામ કરતો રહે તેની તે દેખરેખ રાખે.

આ ચોકીદાર વણકરને ગાળો આપે, તેના કુટુંબના સભ્યોના દેખતાં તેને ઢોરમાર મારે. વણકરો આવા જુલમથી ત્રાસી ગયા. જેમણે માલ આપવાના કરાર ન કર્યા હોય અને પોતાના જોખમે કાપડ તૈયાર કર્યું હોય તે કાપડ અંગ્રેજો ખબરલાવ કરતાં ૨૦થી ૬૦ ટકા એણે આવે પડાવી લેતા. આ જ હાલત કાપડના વેપારીઓની પણ થતી. આ જુલમ શુભરવામાં અંગ્રેજોની મુરાદ, એક તો વેપારીઓને અને વણકરોને લૂંટીને તેમની સંપત્તિ પડાવી લેવાની હતી. બીજી વધુ અગત્યની મુરાદ હતી-વણકરોનો વણાટનો ધંધો બંધ કરાવવાની અને વેપારીઓનો કાપડનો વેપાર બંધ કરવાની, જેથી ખાદીનું ઉત્પાદન બંધ

થાય અને ભારત તેમ જ વિદેશોના બજારમાં ઇંગ્લેન્ડનું કાપડ ઘુસાડી દઈ શકાય.

આવા જુલમથી ત્રાસીને વલ્લુકરો સુરતમાંથી ભાગી જવા લાગ્યા ત્યારે અંગ્રેજોએ સુરત છોડવા માટે પરવાના પદ્ધતિ શરૂ કરી. કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજોના પરવાના વિના સુરત છોડી શકે નહિ અને વલ્લુકરને પરવાનો મળે નહિ.

૧૭૩૨નો ફતવો

ઈ. સ. ૧૭૩૨ માં આર્કટના નવાબને દબડાવીને તેની પાસેથી એવો ફતવો બહાર પડ્યો કે તમામ વેપારીઓએ પોતાનો માલ અંગ્રેજ વેપારીઓને જ આપવો. વેપારીઓ અંગ્રેજ સિવાય બીજા કોઈને માલ ન વેચે માટે અગાઉથી તેમની પાસેથી હાથ મુચરકા લેવામાં આવ્યા.

આ ફતવો બહાર પડ્યા પછી સમસ્ત મદ્રાસ રાજ્યમાં જુલમનાં પૂર ફરી વળ્યાં. અંગ્રેજો બજાર ભાવ કરતાં ખૂબ ઓછે ભાવે માલ માગતા અને જો વેપારી તે વેચવાની ના પાડે તો તેને મુશ્કેટાટ બાંધી ખૂબ માર મારીને હેડમાં પૂરી દેતા.

હેડ એટલે એક મોટું જખરજસ્ત લાકડાનું બીમ હોય. તેની અંદર લોખંડનાં કડાં લાઈનબંધ બેસાડેલાં હોય તેને હેડ કહેવાય. જેને હેડમાં પૂરવાની સજા થાય તેના પગ લોહાની સાંકળ સાથે બાંધીને પેલા બીમના કડા સાથે, આ સાંકળ સાંધી લેવાય.

જેમ આજે ભેંસના તબેલામાં ભેંસો બંધાય છે તેમ આ દુર્ભાગી માનવીઓ એકબીજાની બાજુમાં બંધાઈ જાય. તેમનાથી જિભા થઈ શકાય નહિ તેમણે ઝાડોપેશાબ ત્યાં જ બંધાયેલી હાલતમાં કરવાના. ત્યાં જ જે ખાવાનું આપે તે ખાવાનું. નાહવા ધોવાનું નહિ અને ચોક્કી-દારોની ગાળો-લાતો અને દંડા વિના વાંકે ખાવાના. આજના યુગના માનવીને હેડની દુર્ગતિની કદપના પણ ન આવે એવી એ અમાનુષી સજા હતી.

વણુકરોની પણ વેપારીઓ જેવી જ દુહંશા થતી. ઉપરાંત તેમના ઘરની ઘરવખરી તમામ જપ્ત કરવામાં આવતી.

આવી પરિસ્થિતિમાં કયો વેપારી વણુકર પાસેથી માલ ખરીદવાની કે પોતાના જોખમી માલ તૈયાર કરાવવાની હિંમત કરી શકે ? વેપારના મુખ્ય કેન્દ્રમાં હવે અંગ્રેજ વેપારી સિવાય કોઈ ખરીદનાર હોતું નહિ.

એક બીજો ફતવો પણ બહાર પાડવામાં આવ્યો કે દેશના અંદરના ભાગમાં બ્રિટિશ આહતિયા સિવાય કોઈ હિંદી વેપારીનો આહતિયો માલ ખરીદવા જઈ શકશે નહિ.

એટલે દેશના અંદરના ભાગનાં તમામ ઉત્પાદનકેન્દ્રોમાં ખરીદી બંધ પડી ગઈ. માત્ર અંગ્રેજ વેપારીઓ જ તે ખરીદવા જઈ શકતા અને પોતાને મનપસંદ ભાવે માલ વેચવાની ફરજ પાડતા. અંગીજ્યાન, તેમજ અને નાદિરશાહની લૂંટને સૌમ્ય ગણાવે તેવી ભયંકર અને છતાં કાયદેસર ઠરેલી આ લૂંટ હતી.

દેશના અંદરના ભાગમાં વણુકરો પાસેથી પણ હવે ફરજિયાત ઓછા ભાવે માલ પડાવી લેવા લાગ્યા. માલ વેચવાની ના પાડે તેમને દંડ, ફટકા અને જેલની સજા થવા લાગી.

ઉપરાંત વણુકરોના ઘરે તેમના ખરચે અંગ્રેજ ચોકીદારોની ચોકી બેસાડવાની અને તેમના ઉપર જુલમ ગુજારવાની વાત આવી ગઈ છે. આવા જુલમે જ્યારે માઝા મૂકી ત્યારે ઢાકાની પ્રખ્યાત મલમલના કારીગરોએ પોતાના હાથે જ પોતાના હાથના અંગૂઠા કાપી નાખ્યા. અંગૂઠા વિના કાપડ વણી શકાય નહિ. એટલે ફરજિયાત કાપડ વણવાનું તેમને કહી શકાય નહિ.

વિધેની અબ્બેડ કલાનો નાશ

આવા જુલમના કારણે વિધેમાં અબ્બેડ એવી કલાનો નાશ થયો. અંગ્રેજો ઇચ્છતા હતા તેમ ખાદીનું ઉત્પાદન અપાટાબંધ થતવા લાગ્યું અને તેનું સ્થાન અંગ્રેજી બનાવટનું કાપડ પચાવી પાડવા લાગ્યું - પોતાની ગુણવત્તાની તાકાતના જોરે કે ઓછા ભાવની તાકાતથી નહિ, પણ પેદા થયેલી અછતનો લાભ લઈને.

વણકરો પાસે અંગ્રેજ વેપારી સિવાય બીજા આહુક જ રહ્યો નહિ. બિનઅંગ્રેજ પરદેશી વેપારીને માલ વેચવાની મનાઈ હતી. ભારતનો વેપારી ઉપર લખેલાં કારણોએ હારીને-થાકીને, હતાશ થઈને, પાયમાલ થઈને હરીફાઈમાંથી નીકળી ગયો. એટલે વણકરની ધરાકી તૂટી થઈ, અંગ્રેજો ઇચ્છે એટલી સીમિત બની ગઈ. એટલે તમામ વણકરોને પોતાનો ધંધો એકદમ છોડી દેવો પડ્યો. દેશ ઉપર સામુદાયિક બેકારી ફરી વળી, જેના પ્રત્યાઘાત અતિશય દુરગામી પડ્યા.

વેપારીઓ હવે વણકરોને પોતાના માટે માલ બનાવવાની વરદી આપતા બંધ થયા કારણ તે એ તો તેમનો માલ અંગ્રેજો ખૂબ ઓછા ભાવે પડાવી લેતા. ઉપરાંત તે માલની કિંમત પણ રોકડાં નાણાંમાં ચૂકવવાને બદલે તેના બદલામાં પોતાનો બીજો માલ આપતા અને તે પણ બજાર ભાવ કરતાં વધુ ભાવે.

દા. ત., એક વેપારી પાસેથી ૧૫૦૦ રૂપિયાની કિંમતના પાંચ યાન લઈ લે છે અને તેની કિંમત ૧૨૦૦ રૂપિયા ઠંરાવે છે. એ ૧૨૦૦ રૂપિયા રોકડા આપવાને બદલે ઇંગ્લેન્ડની બનાવટનું કાપડ, જેની ભારતમાં માત્ર ૧૦૦૦ રૂપિયા કિંમત અંકાતી હોય તે ૧૨૦૦ રૂપિયામાં લેવાની ફરજ પાડે છે.

જો વેપારી તે લેવાની ના પાડે કે તરત જ તે ધરપકડ, જેલ, હેડ વગેરેની સજાનો ભોગ બને.

આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ભારતની ખાદીનું ઉત્પાદન એકદમ બંધ પડી ગયું.

પરદેશોમાં અને ખુદ ભારતમાં પણ ખાદી અદૃશ્ય થઈ અને તેના સ્થાને અંગ્રેજી કાપડ આવી પડ્યું. તેની સાથે જ ભારતની એક અદ્ભુત કલા નાશ પામી. સહુથી મોટો ગૃહઉદ્યોગ - રેંટિયો ફરતો બંધ થયો. લાખો નહિ, કરોડો કાંતનારી ગૃહિણીઓની પૂરક આવક બંધ થઈ. લાખો વણકરો બેકાર બન્યા.

આ બેકારીની ભીંસ કેવી ભયંકર હશે તે એ હકીકત ઉપરથી સમજી શકશે તે તે સમયના બિહારના માત્ર છ જિલ્લામાં ૬૬ હજાર

સાળો બંધ પડી, જેના પરિણામે ૧૫ લાખ કાંતનારીઓને કાંતવાનું બંધ કરવું પડ્યું અને પોતાની પૂરક આવક ગુમાવી દીધી.

(મોન્ટેગોમરીકૃત પૂર્વ હિંદનો ઇતિહાસ)

આ ૧૫ લાખ કાંતનારીઓ તો જેઓ રોજ માટે રેટિયો ફેરવતી તે હતી. પણ ભદ્ર ગણાતા, ઉચ્ચ અને શ્રીમંત ગણાતા લોકોની સ્ત્રીઓ કલાની ખાતર, વેદધર્મે ઠરાવેલા પાંચ દૈનિક યજ્ઞોર્માના એક કાંતણુચક્ષની ખાતર તે જ પોતાના માટે મલમલ કે એકું જ સરસ કીમતી કાપડ વણાવી લેવા રેટિયા ફેરવતી એ તમામ લાખો સ્ત્રીઓના રેટિયા ફરતા બંધ થઈ ગયા. કારણ કે હવે સૂતરનું કપડું વણી આપનારા બાહોશ વણકરોને પોતાનો ધંધો ફરજિયાત બંધ કરવો પડ્યો હતો.

માત્ર બિહારના આ જિલ્લામાં જ નહિ, ગુજરાતથી બંગાળ અને કેરળથી કાશ્મીરના પ્રદેશ સુધી સમસ્ત ભારતમાં આવી સ્થિતિ થઈ.

હરિજનો પણ બેકારીની ખાઈમાં ધકેલાયા

મેં ઉપર લખ્યું છે તેમ આ વણકરોમાં હરિજન કોમ આગળ પડતી હતી. તેમની સ્ત્રીઓ પણ સુંદર કાંતનારીઓ હતી. હરિજનો પાસે અડધો એકર કે એક એકર જમીન હતી. તેમાં તેઓ પોતાને ભેઈએ તે અનાજ - પ્રદેશ પ્રમાણે ચોખા, કે મકાઈ જુવાર ઉગાડી લેતા.

ઉપરાંત બ્યારે કાપણીનો સમય આવે ત્યારે ગામના કારીગરોની સ્ત્રીઓ ખેતરમાં કાપણી માટે જતી, તેમાં હરિજન સ્ત્રીઓ પણ જતી અને આ તમામ સ્ત્રીઓને તેમની મંજૂરી તરીકે પૈસા નહિ પણ અનાજ મળતું અને આમાં કયાંય આભડછેટનો તો સવાલ જ હતો નહિ. તમામ સ્ત્રીઓ સાથે મળીને કામ કરતી.

હરિજનો કપડું વણી આપતા તે ઉચ્ચ વર્ણના બ્રાહ્મણો પણ પહેરતા અને દેવમંદિરોમાં પણ વપરાતું.

આમ હરિજનોનો અનાજનો પ્રશ્ન ઉકેલાઈ જતો. કાપડ એ તો એમના હાથનો કસબ હતો. એટલે પોતાના ઘરવપરાશનું કાપડ તો

તેમને લગભગ મફત નહિ પણ રૂના ભાવે પહોંતું. સ્ત્રીઓ કાંતીને પૂરક આવક મેળવતી. પુરુષ વર્ગ વણાટના ધંધામાંથી કમાણી કરતો. ડો. બુચાનનના મત મુજબ આ વણકરોને તેમના ધંધામાંથી વાર્ષિક ખર્ચ કરતાં પણ એથી ત્રણગણી આવક થતી.

અંગ્રેજોએ અચાનક જમીન મહેસૂલમાં દોઢથી બે ગણો વધારો કર્યો અને મહેસૂલની ભરણી માટે બહુ સખતાઈ શરૂ કરી એટલે હરિજનોને પોતાની જમીનો વેચી નાખવાની ફરજ પડી. ૧૮૫૬ પછી ગાયોની કતલ પુરલેશમાં શરૂ કરી એટલે બળદ અને ખાતરની ખેંચ પડી. આથી ખેતરમાં પાક ઓછો જીતરવા લાગ્યો. ખેતમજૂરોને અને ગામના કારીગરોને તેમની મજૂરી કે માલના બદલામાં ખેતરમાં જે પાક જીતરે તેમાંથી ચોક્કસ ઠરાવેલા નિયમ મુજબ હિસ્સો મળતો. દર એકરે જે અનાજ પાકે તેમાંથી અમુક ચોક્કસ ઠરાવેલ દર પ્રમાણે અનાજ વિવિધ કારીગરોને આપવામાં આવતું.

હવે ખેતરોમાં પાક ઓછો જીતરવા લાગ્યો એટલે મજૂરો અને કારીગરોની અનાજની આવક પણ ઓછી થઈ. હરિજનોએ પોતાની જમીનો લાચારીથી વેચી નાખી હતી અને મજૂરીના અનાજની આવક ઓછી થઈ એટલે તેમને અનાજ ખરીદવા બજારમાં જવું પડ્યું.

એક તરફથી અંગ્રેજો અહીંથી વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં અનાજ નિકાસ કરવા લાગ્યા. અનાજનો પુરવઠો ઓછા પાકને કારણે ઘટતો જતો હતો. તેમાં ગામડાંઓમાંથી કારીગરો, હરિજનો અને બીજા મજૂર વર્ગની અનાજમાં ઘરાકી વધી એટલે અનાજના ભાવ વધવા લાગ્યા.

હરિજનોની આવક સંપૂર્ણપણે બંધ થઈ. કાપડ ઘરમાં વણી લેતા તે પણ બંધ થયું અને કપડું તેમ જ અનાજ બજારમાંથી મેંઘા ભાવે ખરીદવું પડે તેવી સ્થિતિ પેદા થઈ. જેમ અચાનક ઘોડાપૂર આવે અને ગામનાં ગામ પાણીમાં ડૂબી જાય, આજુબાજુની દુનિયાથી વિખૂટાં પડી જાય, તેમ સમગ્ર હરિજન કોમ એકારી અને મેંઘવારીના ઘોડાપૂર નીચે ડૂબી ગઈ અને હિંદુ સમાજથી વિખૂટી પડી ગઈ.

પૂરમાં ફસેલા લોકો દિશાભાન ભૂલી જાય છે એ નિયમ મુજબ સવર્ણ અને હરિજન કોમો આ બેકારી, ગરીબી અને તેના પરિણામે પેદા થયેલી માનસિક તંગીમાં દિશાભાન ભૂલી ગઈ. બન્ને કોમો ફરીથી તાણાવાણા બનીને એક જ સંગઠિત સમાજ બની જાય તેનો એક જ ઉપાય ગોવંશ હત્યાની સંપૂર્ણ અંધી અને ખાલીનું પુનરુત્થાન કરવાનો છે. તેને બદલે અંગ્રેજી પ્રચારમાં ફસીને આશરે અને મંદિરપ્રવેશ જેવા ગૌણ પ્રશ્નો પાછળ આપણી શક્તિ અને આપણાં સાધનો વેડફી નાખ્યાં છે. અને આ ખોટા પગલાંને કારણે બંને કોમો એકબીજાથી વધુ ને વધુ દૂર ધકેલાતી જાય છે.

વિશ્વાસઘાત વગેરેથી ખરડાયેલા સૈકો.

ભારતના ઇતિહાસનો ભારતીય પક્ષે શૌર્ય, ઔદાર્ય અને ભારતીય રાજવીઓના ભોળપણનો, રાજદારી ક્ષેત્રે સંપૂર્ણ અદ્વરદર્શિતાનો, યુદ્ધ-ક્ષેત્રે વધુ પડતા આત્મવિશ્વાસનો, અંગ્રેજોને પક્ષે દુનિયાના ઇતિહાસમાં જેનો ભેટો ન મળે એવાં વિશ્વાસઘાત, બેવકાઈ, બેવચનીપણ, જૂઠાણાં, દગાફટકા, અપ્રામાણિકતા અને ચંગીજખાન તેમ જ તૈમૂરની લૂંટ અને કતલને ઝાંખી પાડે એવી લૂંટો અને કતલોનો અને ભારતીય વજીરા, સેનાપતિઓ અને કિલ્લેદારોના પક્ષે નિમકહરામી, રાષ્ટ્રદ્રોહ, ધર્મદ્રોહ અને વિશ્વાસઘાતથી ખરડાયેલા ઇતિહાસનો ૧૭૫૭થી ૧૮૫૭ સુધીનો સૈકો પૂરો થયો. એ સૈકામાં જે બનાવો બન્યા તેના ફળરૂપે ૧૮૫૭માં બળવાનો જ્વળામુખી ફાટી નીકળ્યો અને ભારતે તેમાં પણ પરાજયનો પછડાટ અનુભવ્યો.

બેતીમાં જીવાત પડે છે તે તેના મૂળમાંથી શરૂ થાય છે. ભારતના રાજકારણને અમીચંદો અને મીરબક્ષરોના લોહીમાંથી વિશ્વાસઘાત અને નિમકહરામીરૂપી જે ઝેરી અને ચેપી જીવાત લાગી તે રાજકારણની ઉપરની સપાટીએ લાગી હતી. અને કોલેરા અને મહામારીની જેમ ફેલાતી તે હવે મૂળ તરફ આગળ વધે છે. બંગાળથી પંજાબ સુધીનો પ્રદેશ એ ઝેરી જીવાતથી વધુ ખરડાયેલો છે. બીજા પ્રદેશો પણ તેનાથી સુકા નથી.

આજના પક્ષપક્ષીઓ, રાષ્ટ્રને અને પ્રજાને એવકા બનનારાઓ, ચૂંટણીનાં ખોટાં વચનો આપનારાઓ, અને ચૂંટાયા પછી ચૂંટણીમાં આપેલાં વચનો પાળવાનાં ન હોય એમ છડેચોક કહેનારા આગેવાનો અને પ્રધાનો, એ અમીચંદો અને એ મીરભક્ષરો, કલાધંબ અને વોડસનો કે હેસ્ટિંગ્સો કરતાં પણ વધુ અધમ કેટિના છે.

પૂરાં એક સો વરસના એ વેપારી યુદ્ધભોરચે ખાદીની લાશ ઢળી ગઈ.

ખાદીને પુનર્જીવન આપવા ગાંધીજીના પ્રયાસો

હવે ૧૮૫૯થી અંગ્રેજોએ એ લાશમાં ફરીથી પ્રાણ પૂરી શકે તેવી ગોરક્ષાદિ અતુર્વિધ રક્ષણની કિલ્લેબંધીની દીવાલો તોડવાનું શરૂ કર્યું અને ૨૦મી સદીના આરંભકાળ સુધીમાં તો એ દીવાલોને જર્જરિત કરી નાખી.

આ દીવાલો તોડવા માટે ગાયો અને બીજાં પશુઓની કારમી કતલ એ તેમનું કાતિલ હથિયાર હતું.

ભારતની પ્રજાની અસ્મિતા મરી પરવારી હતી. તેનું ખમીર ખૂટી ગયું હતું. અંગ્રેજ શિક્ષણ લીધેલા તેના ઉપલા વર્ગના આગેવાનો અંગ્રેજ આધિપત્ય અને અંગ્રેજ સંસ્કૃતિ સ્વીકારવામાં જ સ્વર્ગનાં દ્વાર ખેંચી લેતા હતા. તેવે સમયે ગાંધીજીનો પ્રભાવ ૧૯૧૯માં પ્રસર્યો અને તેમણે જેની વરસોથી વિચારણા કરી હતી તે ખાદીની ઘોષણા કરી.

અંગ્રેજોએ યાંત્રિક અર્થશાસ્ત્રના પૂઠારીઓની જમાત પહેલેથી જ તૈયાર કરી રાખી હતી. તેમણે તેના વિરોધ કર્યો. આગેવાન અર્થશાસ્ત્રીઓએ ચેતવણી આપી કે ગાંધી દેશને ફરીથી જંગલી જમાનામાં ફેંકી દેશે. તેમને એટલું પેણ યાદ ન રહ્યું કે હજી તો ખસો વરસ પહેલાં જ ખાદીએ દેશને સંસ્કૃતિની, કલાકારીગીરીની, સમૃદ્ધિની ટોચે મૂક્યો હતો. તેઓ એટલું પણ ભૂલી ગયા કે હજી તો ૩૦૦ વરસ પહેલાં ઇંગ્લેન્ડ જ જંગલી દશામાં સખડતું હતું અને ભારત દેશ તો લાખ લાખ વરસથી સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિ વડે ઝગડગતો હતો.

ગાંધીજી આવા વિરોધથી હચ્ચા નહિ. તેઓ એ વાત બરોબર સમજી ગયા હતા કે ભારતે ખાદી જોઈને સ્વાધીનતા શુભાવી હતી અને ખાદીના પુનર્જન્મમાં જ સાચી સ્વાધીનતા હતી.

તેમણે પ્રથમ ધડાકે જ હાકલ કરી કે દેશમાં આ વરસે પચીસ લાખ રેંટિયા ચાલુ થઈ જવા જોઈએ. એ હાકલ કરનાર પોતે ન કાંતે તે કેમ ચાલે? પરંતુ લોકો તો ખાદી એટલે શું અને રેંટિયો તો કેવો હોય તે પણ ભૂલી ગયા હતા. હું તે વખતે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હતો. અને મને યાદ છે ત્યાં સુધી ગાંધીજી માટે રેંટિયો શોધવા નીકળવું પડ્યું હતું. ઉત્તર ગુજરાતના ગામડાના ઘરના મેડા ઉપરથી ખૂબ ખાતો તૂટેલો રેંટિયો મળી આવ્યો અને તેને દુરસ્ત કરીને ગાંધીજીએ નિયમિત કાંતવાનું શરૂ કર્યું.

કોંગ્રેસમાં ગાંધીજીનો પ્રભાવ વધતો ગયો તેમ તેમ રેંટિયા અને ખાદીનો પ્રભાવ પણ વધ્યો. ૧૯૨૦માં તો ગાંધીજીએ દેશમાં એક કરોડ રેંટિયા શરૂ થવા જોઈએ એવો આદેશ આપ્યો. ગ્રામ સમિતિથી તે કોંગ્રેસ મહાસમિતિ (એ. આઈ. સી. સી.) સુધીની સંસ્થાના તમામ સભ્યોએ ખાદી ફરજિયાત પહેરવી એવો ઠરાવ કોંગ્રેસમાં પાસ કરાવ્યો અને મહાસમિતિના સભ્યોએ સભ્યપદ માટે વાર્ષિક એક હબ્બર વાર રેંટિયા કે તકલી વડે કાંતેલા સૂતરની આંટીઓ આપવાનું ફરજિયાત બનાવ્યું. ખાદીનું ઉત્પાદન શરૂ કરાવ્યું. તેના માટે અખિલ ભારત ચરખા સંઘની સ્થાપના કરી.

શરૂઆતમાં ખાદી ગૂણિયા જેવી ખરછટ અને જોવી ન ગમે તેવી ખૂબ જાડી હતી. અને યાદ છે મારા એક મિત્ર મારા ખાદીના ગૂણિયા જેવા ધોતિયાને સઢિયું કહેતા.

આવી ખાદી પહેરનારા મરજીવા ગાંધીજીને મળી ગયા અને ખાદીની જાતમાં અપાટાબંધ સુધારો થવા લાગ્યો. થોડા જ વખતમાં એ ગૂણિયા જેવી હતી તેમાંથી કંતાન જેવી બની ગઈ, વાઘ લોહી ચાખે અને પોતાના અસલ સ્વભાવ ઉપર આવી જાય તેમ જેમની નસોમાં ઢાંકાની મલમલ બનાવનારાઓનું લોહી વહેતું તું તે આંધ્ર અને બિહાર

ખાદીની જાત સુધારવામાં ઝડપી પ્રગતિ કરવા લાગ્યા.

ઉદ્યોગપતિઓ અકળાયા

ગાંધીજીએ દેશમાં ઠેરઠેર પરદેશી કાપડની ઢોળીઓ કરવી શરૂ કરી અને ગમે તેવી ખરાબ ખાદીને આવકારનારો વર્ગ વધવા લાગ્યો ત્યારે ઉદ્યોગપતિઓ અને અર્થશાસ્ત્રીઓ અકળાયા.

અર્થશાસ્ત્રીઓનું એક પ્રતિનિધિમંડળ ગાંધીજીને મળ્યું અને રેંટિયાની અનાધિકૃતા, ખાદીની નિરુપયોગિતા વિષે લાંબું નિવેદન કરી કહ્યું કે રેંટિયામાં રોજના માત્ર છ પૈસા કમાવાની શક્તિ છે તેનાથી દેશની પ્રગતિ કેમ થાય ?

ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે દેશમાં પ્રજાની માથાદીઠ સરેરાશ આવક રોજની ૬૫ પૈસા છે. હું તેમની કમાણીમાં ૬૦ ટકાનો વધારો રેંટિયા દ્વારા કરી આપીને એ કમાણી ૧૬ પૈસા કરી શકું તો એ કાંઈ નાની સિદ્ધિ નથી. છતાં જો તમે કોઈ એવું સાધન બતાવો જેના વડે માણસ રોજના ૭ પૈસા કમાઈ શકે તો હું રેંટિયાનો આગ્રહ નહિ રાખું. શરત માત્ર એટલી કે એ સાધન માત્ર અમુક પ્રદેશ પૂરતું મર્યાદિત ન હોતાં તે પ્રજાના તમામ વર્ગમાં અને કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને સિંધથી આસામ સુધીના સમગ્ર ભારતીય પ્રદેશમાં ચાલી શકે તેવું હોવું જોઈએ.

આજે ૬૦ વરસે પણ કોઈ અર્થશાસ્ત્રી એવું સાધન બનાવી શક્યો નથી. આવો જ એક બીજો પડકાર વિશ્વભરના વૈજ્ઞાનિકો અને અર્થશાસ્ત્રીઓ સામે ૧૨૫ વરસથી વલ્લુઝિલાયેલો પડ્યો છે. અને તે છે ભારતીય પ્રજા માટે છાણાંથી વધુ સસ્તું અને વધુ સુલભ બળતણ મેળવી આપવાનો. પણ હજી સુધી એ પડકાર ઝીલી શકાયો નથી. જે બળતણ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને નામે ભારતની પ્રજાની છાતી ઉપર ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યું છે તે સુલભ તો નથી જ, અવહેવારુ પણ છે. પ્રજાના વેપારી અને વાપરનાર એ બે વર્ગો વચ્ચે ભૂંડો કલેશ પેદા કરનારું છે અને કુટુંબ દીઠ સરેરાશ વાર્ષિક ૫૦૦થી ૬૦૦ રૂપિયાનો ખર્ચ વધારનારું છે.

આ વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રબળની કમાણી વધારવાની શોધ નથી કરી પણ અમુક ચોક્કસ વર્ગને કમાણી કરી આપવા માટે પ્રબળનો ખરચ વધારી આપવાની શોધો કરી છે.

રેંટિયો પ્રચલિત થતો ગયો. લોકો ધીમે ધીમે ખાદી પ્રત્યે આકર્ષાવા લાગ્યા - તેના ઓછા ભાવ અને વિવિધતાને કારણે નહિ પણ રાષ્ટ્રભક્તિથી પ્રેરાઈને. ગાંધીજીએ ફરીથી પડકાર ફેંક્યો કે સમસ્ત પ્રબળ ખાદી પહેરતી થઈ જાય તો સ્વરાજ હસ્તામલકવત્ બની જશે.

હવે ઉદ્યોગપતિઓ અકળાયા અને મિલમાલિકોનું એક પ્રતિનિધિ-મંડળ ગાંધીજીને મળવા ગયું અને એ સ્પષ્ટતા કરવા કહ્યું કે જો સ્વરાજ મળે તો મિલોની સ્થિતિ શું હોય ?

ગાંધીજીએ સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો કે સ્વરાજ મળે તો તમે તમારી મિલોનું કાપડ નિકાસ કરી શકો તો મિલો ચલાવજો, નહિ તો બંધ કરજો. સ્વરાજમાં જો ખાદી નહિ મળે તો હું લંગોટી પહેરીને ફરવાનું કહીશ પણ મિલનું કાપડ પહેરવાની કાયદેસર મનાઈ કરીશ.

મિલમાલિકોનું મંડળ પાછું ફર્યું. પણ ત્યાર પછી ખાદીક્ષેત્રે જે કાંઈ બન્યું અને ખાદી ગાંધીની સાથે જે રીતે મરી પરવારી તે બતાવે એમ માનવા પ્રેરે છે કે ખાદીની પ્રગતિ રૂંધવા, તેને યુગળાવી નાખવા ઔદ્યોગિક એકમો તરફથી તેમાં મહત્વનાં સ્થાનોએ ભાંગફોડિયાં તત્વોને ઘુસાડી દેવામાં આવ્યાં હશે. સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણા કાપડ ઉદ્યોગની પ્રગતિ નીચે મુજબ છે :

સુતરાઈ કાપડનું ઉત્પાદન (કરોડ મીટરમાં)

	૧૯૫૦/૫૧માં	૧૯૭૦/૭૧માં	૨૦ વર્ષમાં વધારો
મિલનું કાપડ	૩૪૦	૩૭૯	+ ૩૯
હેન્ડલૂમનું કાપડ	૮૧	૩૯૫	+ ૩૧૩
(હાથ-વણાટનું)			

મિલેા પોતાનું ઉત્પાદન માત્ર ૧૧ $\frac{૧}{૩}$ ટકા વધારી શકી છે. જ્યારે હાથસાળોએ ૩૮૬ $\frac{૧}{૩}$ ટકા ઉત્પાદન વધારી આપ્યું છે.

આ જ વસ્તુ બતાવે છે કે કાપડ ઉદ્યોગક્ષેત્રે જો વહેવારુ અને નિષ્પક્ષ નીતિનો અમલ થાય તો હાથવણાટ ક્ષેત્રે આપણા કારીગરો પૂરા કાર્યક્ષમ છે. તેમની સામે મુખ્ય અવરોધ સૂતર મેળવવાનો છે. જ્યાં સુધી તેઓ તેમનું સૂતર મેળવવા મિલોના ઓશિંગણ છે ત્યાં સુધી હાથવણાટની પ્રગતિ તેની શક્તિ મુજબ થઈ શકતી નથી.

હાથવણાટે પોતાની પ્રગતિમાં હરણકાળ ભરવી હોય તો મિલોની પરાધીનતામાંથી તેમને છોડાવીને સમાજના સ્ત્રીવર્ગને સહકાર મેળવી આપવો જોઈએ. આ જવાબદારી ખાદીક્ષેત્રની છે, પણ ખાદીએ તો કાપડ-ઉત્પાદનમાં પોતાનો નોંધપાત્ર ફાળો આપ્યો જ નથી. કાપડ-ઉત્પાદનમાં તેનો ફાળો તો સમુદ્રમાંના જળખિંદુ જેટલો જ કહી શકાય.

ખાદીના અર્થશાસ્ત્રમાં પાયાની મુખ્યત્વે બે બાબતો છે. ઘર ઘર ગાય અને ઘર ઘર રેંટિયો. ગાય, ખેતી અને ખાદીને એકબીજાથી જુદાં પાડીને, રેંટિયાને પૂરક આવકનું સાધન બનાવીને ખાદીને કાપડ ઉદ્યોગમાં કે અર્થશાસ્ત્રમાં માન્યતા અપાવવાના પ્રયત્નો બાલિશ, અનાર્થિક અને અવહેવારુ છે.

ખાદીનું કાપડ બરછટ અને બહુ હળું. તે વધુ સારું બને, પહેરનારને આકર્ષે તેવું બને અને મિલના કાપડ કરતાં ભલે સસ્તું ન હોય પણ મિલના કાપડના બાવે જ મળતું હોય તો જ શહેરોમાં તેની અપત વધે.

દેવકપાસનો છોડ

ખાદીની જાત સુધારવાની અને સારા સૂતરના ઝડપી ઉત્પાદનની એક તક પણ હતી જે ઇરાદાપૂર્વક ગુમાવી દેવામાં આવી એમ માનવું પડે છે.

ગાંધીજી પાસે દેવકપાસ નામનું રૂ ૨જૂ કરવામાં આવ્યું. દેવકપાસ એ કપાસની એક જાત છે. તેનો છોડ ઊંચો અને ખારમાસી હોય છે. તે કપાસને પીંજવો પડતો નથી. તેમાં વચ્ચે પાંચ-છ

કપાસિયાના હાથા એકબીજા સાથે ચોટેલા હોય છે તેને હાથ વડે જ એચી લેવાય છે. તેની પૂણી બનાવ્યા સિવાય તે કાંતી શકાય છે, તેના તાર લાંબો હોય છે અને કાંતતી વખતે વારંવાર તાર તૂટી જતો નથી. તેમાંથી ખૂબ ખારીક સૂતર સહેલાઈથી કાંતી શકાય છે.

તાર વારંવાર તૂટતો નથી અને લોઢવાનો, પીંજવાનો તેમ જ પૂણી બનાવવાનો સમય બચી જાય છે, એટલે ઉત્પાદનની ઝડપમાં વધારો થાય છે.

ગાંધીજીને આ ૩ પસંદ પડ્યું. પણ તેમને ખોટું માગે દોરવામાં આવ્યા. તેમને કહેવામાં આવ્યું કે એ જાતના કપાસની ખેતીને પાણી બહુ જોઈએ. અને આપણે ત્યાં પાણીની ખેંચ રહે છે. સિંચાઈની પૂરી સગવડ નથી એટલે તેની ખેતી શક્ય નથી. અને એ રૂના ઉપયોગ તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું.

એ સાચું છે કે દેવકપાસને પાણી વધારે જોઈએ અને જ્યાં પાણીની સિંચાઈની પૂરી સગવડ હોય ત્યાં જ તેની ખેતી થઈ શકે.

પણ એ છોડ ધરઆંગણે ઉગાડી શકાય છે. ધરમાં, આંગણમાં કે ધરની પાછળના વાડામાં જેને થોડી જગ્યાની સગવડ હોય તે ત્યાં આ છોડ ઉગાડીને પોતાના માટે એક વરસનું કાપડ પેદા કરી શકે. જે લોકોને જગ્યાની આવી સગવડ હોય છે તેઓ ત્યાં બીજાં વૃક્ષો ઉગાડતા જ હોય છે. બીજાં વૃક્ષોને સ્થાને તેઓ આ કપાસના છોડ ઉગાડી શકે.

ધરઆંગણે સિંચાઈનો સવાલ જ ઉપસ્થિત થતો નથી. શૌચ જઈ આવીને લોકો માટીથી હાથપગ ધુએ છે તે પાણી, ધરમાં દૂધ કે ચાનાં વાસણો સાફ કરે તે પાણી, ચોખા, દાળ, શાકભાજી ધોવામાં વાપરેલું પાણી આ છોડના કપાસમાં રોજ રેડી દેવામાં આવે પછી બીજા વધારે પાણીની જરૂર ન રહે.

એક છોડમાં એક કિલો ૩ ભિતરે છે, અને તે ૩ કાંતીને એક વ્યક્તિ પોતાના માટે કપડું વણાવી લે તો આર્થિક દૃષ્ટિએ તેને ફાયદો

જ થાય છે. નવો કાંતનારો પણ થોડા વખતમાં આ રૂમાંથી સો નંબરનું સૂતર કાંતી શકે છે એટલે કાપડની ભત સુધારવા માટે એ એક શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

આમાં ખેતરોમાં તેની ખેતી કરવાનો સવાલ જ નથી. મને યાદ છે ત્યાં સુધી ગાંધીજીએ ‘નવજીવન’માં આ કપાસ ઘરઆંગણે ઉગાડી લેવાની અને તેમાંથી કપડાં બનાવડાવી લેવાની સૂચના લોકોને આપી હતી. પણ તેમનો આ આદેશ લોકોને ઘેરઘેર પહોંચાડવામાં ખાદી-કાર્યકરો તરફથી કશું થયું નહિ.

અવહેવારુ સિદ્ધાંતો અને નિયમો

એનું એક જ કારણ કદપી શકાય છે કે આંધ્ર અને બિહારમાં કુશળ કારીગરો; જેમની નસોમાં ઢાકાની પ્રખ્યાત મલમલ બનાવનારા પૂર્વજોનું લોહી વહેતું હતું, તેઓ આવું ખારીક સૂતર મળતાં જ મિલોની મલમલ સાથે હરીફાઈ કરવા આગળ આવે અને લોકો મિલને બદલે ખાદી વાપરવા આકર્ષાય. એટલે જે ભાંગફોડિયા ખાદી-કાર્યમાં ઘૂસી આવ્યા હતા, તેમણે આ વાતને આગળ વધવા દીધી નહિ અને ‘નવજીવન’માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગાંધીજીની સૂચના ‘નવજીવન’ની ફાઈલમાં જ અટવાઈ ગઈ, લોકો સુધી પહોંચી નહિ.

આજે ઈંડાનો, માંસાહારનો, માછલી મારવાનો, સંકર ગાયનો, કુટુંબનિયોજનનો જે ધારદાર પ્રચાર ખારે માસ વર્તમાનપત્રોમાં, બહાર મંચો ઉપરથી, કેળવણી દ્વારા વગેરે વિવિધ માર્ગે થાય છે, તેનાથી અડધો પ્રચાર પણ ખાદી માટે થયો હોત : ઉપર લખેલા વિષયોના પ્રચાર માટે જે પૈસા, સાધનો અને શક્તિ વેડફાય છે તેના એથા ભાગનાં પણ ખાદીના પ્રચાર માટે વપરાયાં હોત, પહેરનારાઓને અને ઉત્પાદકોને ઉત્સાહિત કરવામાં આવ્યા હોત તો આજે ખાદીએ પોતાની જૂની પ્રતિભા, પ્રતિષ્ઠા અને અર્થવ્યવસ્થા તેમ જ સમાજ-વ્યવસ્થામાં પોતાનું સ્થાન ફરીથી મેળવ્યું હોત.

ખાદીને માટે જે નિયમો ઘડાયા, જે સિદ્ધાંતો સ્વીકારાયા તે તમામ વેપારી દષ્ટિએ માત્ર ખામીવાળા નહિ પણ ભાંગફોડ કરવાના,

ખાદીને ગૂંગળાવી દેવાના ઉદ્દેશવાળા હતા એમ માન્યા સિવાય છૂટકો નથી.

ખાદીને પુનર્જીવન આપવું એટલે બજારમાંથી દેશી-વિદેશી મિલોના કાપડને હઠાવીને તેને સ્થાને ફરીથી ખાદી લાવવી

એનો અર્થ એ કે ખાદી અને મિલ વચ્ચે ફરીથી તીવ્ર હરીફાઈ થવી જ જોઈએ. ભાવની તને ગુણવત્તાની, વિવિધતાની અને સૌંદર્યની— એમ દરેક ક્ષેત્રે એ હરીફાઈ અનિવાર્ય હતી. આજે પણ ખાદીએ જીવવું હોય તો એ હરીફાઈ અનિવાર્ય છે.

પરંતુ (૧) સહુ પ્રથમ નિયમ એ ઘડાયેલો કે ખાદીના ભાવ મિલના કાપડ કરતાં દોઢાથી બમણા હોવા જોઈએ. (મુંબઈ ઉપનગર ગ્રામોદ્યોગ સંઘની વાર્ષિક બેઠકમાં તેના પ્રમુખ શ્રી પુરુષોત્તમ કાનજીના પ્રવચનમાં તેમણે આ ખુલાસો કર્યો છે.)

એક તો દોઢસો વરસ પછી પુનર્જીવન પામતી ખાદી દેખાવમાં ખૂબ ખરાબ હતી અને તેના ભાવ દોઢાથી બમણા રાખવા, તેના અર્થ એ થયો કે ગાંધીજીની પ્રેરણાથી જ લોકોએ જીવનભર ખાદી પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેમના પૂરતું જ ખાદીના ક્ષેત્રને સીમિત રાખવું. અને ઊંચા ભાવ દ્વારા તેમનું શોષણ કરવું. ખાદીની શરૂઆત જ શોષણ અને તેના વિકાસને અતિ મર્યાદિત રાખનારા નિયમો વડે થઈ.

(૨) ખાદીની જાત બરછટ અને જાડી હતી. તેનું ઉત્પાદન ગામડાંઓમાં વધુ અનુકૂળ હતું. ગામડાંના માણસો જાડું કાપડ વધુ પસંદ કરતા. વસ્તી પણ શહેરો કરતાં ગ્રામ-પ્રદેશમાં વધારે હોય છે. એટલે ખાદીના વેચાણને ગામડાંઓમાં ફેલાવો કરવો જોઈએ ઉપરાંત ખાદીનું ઉત્પાદન ગામડાંમાં થાય એટલે તેની હેરફેરનો ખર્ચ બચી જાય અને એટલા પ્રમાણમાં તે મિલ સામે ટક્કર ઝીલી શકે. પરંતુ મિલ સાથે હરીફાઈ ન કરવી એ તો પ્રથમથી જ નિષ્ફળ ગણાયેલું હતો. એટલે દરેક રીતે એ હરીફાઈ ટાળવાનાં જ પગલાં લઈને ખાદી ફેલાવાની શક્યતા જ રૂંધી નાખી.

(૩) ખાદીના વેચાણને વિવિધ નિયમો વડે રૂંધી નાખ્યું. એક તો એ બહુ મોટાં શહેરો પૂરતું જ મર્યાદિત રાખ્યું. મુંબઈ જેવા

તે સમયે ૧૨ લાખની વસ્તી ધરાવતા શહેરમાં એક જ વેચાણ કેન્દ્ર, જ્યારે ૩૦ લાખની વસ્તી ધરાવતા સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં એક પણ દુકાન નહિ.

રાષ્ટ્રભાવનાથી પ્રેરાઈને વેપારી જો ખાદી વેચવા ઇચ્છે તોપણ વેચી શકે નહિ. કારણ કે તેમના માટે એવો પ્રતિબંધ રાખ્યો કે ખાદીનો વેપારી મિલનું કાપડ વેચી શકે નહિ.

ખાદી મિલને ટક્કર મારે એટલી સુંદર હોય, તેમાં જાતોની વિવિધતા હોય, મિલના ભાવ કરતાં ભાવ ઓછા હોય તો વેપારીને કદાચ આવી શરત પરવડે. પણ માત્ર એક જ જાતની ગૂણિયા જેવી ખાદી, રૂમાલ કે નૉખન એટલો માલ રાખીને મિલો કરતાં જિયા ભાવે વેચીને ક્યો વેપારી પોતાની દુકાન ચલાવીને ગુજારો કરી શકે ?

મને યાદ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં મૂળજી જેઠા મારકેટના એક લક્ષાધિપતિ વેપારીના પુત્રે રાષ્ટ્રભાવનાથી પ્રેરાઈને સ્વદેશી મારકેટમાં દસ વરસ સુધી ખાદીની દુકાન ચલાવી. આખરે થાકીને એ બંધ કરી અને વડીલો પાજિત થયો પણ ગુમાવ્યો.

તે સમયે છઠ્ઠી એપ્રિલથી ખાદીપ્રચાર માટે રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ તરીકે એક અઠવાડિયું જિજ્વાતું. એ પ્રસંગે અમદાવાદથી આ રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ દરમિયાન ખાદીપ્રેમી યુવાનો, ખલો ખાદીના તાકા જિંચકીને મુંબઈના માળાઓના ચાર ચાર ફાદર ચડીને ઘેરઘેર ખાદી વેચવા ફરતા અને ખાદીનો ભરાવો ઓછો કરી આપતા.

(૪) ખાદીના વેચાણની વ્યવસ્થા પણ ખૂબ કમનસીબ હતી. ભાંઠારના વેચાણખાતાના માણસો વેચાણની આવડત વિનાના અને ઘણી વખત અવિનયી હતા. ગૂણિયા જેવી ખાદીની જાત ધીમે ધીમે સુધરતી જતી હતી તે ધરાકને બતાવીને ધરાકી આકર્ષવાને બદલે આ તો પ્રતિજ્ઞા બદલ ખાદી પહેરનારા છે માટે તેમને જે માલ દેખાડીએ એ લીધા વિના છૂટકો જ નથી એવી માન્યતાથી કદાચ પ્રેરાઈને પણ તેઓ એક જ તાકો ગ્રાહક સામે મૂકી દેતા, તેમને પસંદગીનો અધિકાર જ આપતા નહિ.

(૫) મિલનું કાપડ વેચનારા વેપારીઓને ખાદી વેચવા આપવાની ના પાડવા માટે એવું બહાનું બતાવવામાં આવતું કે તેઓ અપ્રમાણિત ખાદી પ્રમાણિત ખાદીને નામે વેચે. ખાદી ભંડારમાં વેચાતી ખાદી ઉપર અખિલ ભારત ચરખા સંઘના પ્રમાણપત્રની છાપ લગાડતા.

આવી દલીલનો કોઈ અર્થ નથી કારણ કે લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે ખુદ ખાદીભંડારો મિલનું બહુ કાપડ ખાદી તરીકે મોટા શ્રીમંતોને વેચતા. ખરસાણી તેલને તલના તેલ તરીકે પણ વેચવામાં આવ્યું હતું. અને પોતાને ત્યાં તેલના ઠબ્બાની ચોરી થઈ ત્યારે તે ખોટને બોલે વાપરનારાઓ ઉપર નાખી દેવા પાંચ રતલ તેલ લેનારને ૧૦ તોલા ચોથું આપીને ખોટ સરભર કરી લેવાનો પ્રયત્ન પણ થયો હતો. જે સંસ્થા પોતે આવું કરે તેને વેપારીઓને અપ્રમાણિત ખાદી વેચતા અટકાવવાનો શો અધિકાર હતો ?

(૬) મિલના ભાવે કરતાં ખાદીના ભાવ ખમણા રાખવાનો સિદ્ધાંત પણ કાગળ ઉપર જ ન હતો કારણ કેલિકો મિલનું ધોતિયું બે રૂપિયામાં મળતું ત્યારે સઢિયા ધોતિયાનો ભાવ આઠથી નવ રૂપિયા લેવાતો. કેલિકો મિલની સાડી બે રૂપિયામાં મળતી ત્યારે ખાદીની સાડી બરછટ સાડી ૨૦થી ૨૫ રૂપિયાથી ઓછે ભાવે મળતી નહિ.

કાપડ વણી આપવાની કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થા ન થઈ

આમ વેચાણ વ્યવસ્થા વેપારી દૃષ્ટિ વિનાની હતી તો કાંતનારાઓના સૂતરનું કાપડ આપવાની પણ કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થા ન હતી. મુંઝઈ શહેરમાં જ નહિ, નાના કસબાઓ અને શહેરોમાં પણ રેટિયા ગુંજવા લાગ્યા. પણ તે સૂતર જમા કરી વણવાની વ્યવસ્થાને અભાવે એ સૂતરની આંટીઓ કોંગ્રેસી નેતાઓના ગળાનો શણગાર બનીને પછી ધૂળમાં રગદોડાઈ જતી. મોટા ભાગના કાંતનારાઓ તો એક જ સમજતા કે રેટિયો ફેરવવાથી સ્વરાજ આવી જશે અને આવી માન્યતાથી જ તેઓ નિયમિત કાંતતા. ન તો તેમને ખાદીના અર્થશાસ્ત્રની બહુકારી સમજાવવાનો પ્રયત્ન થતો કે ન તો એ સૂતરનું કાપડ બનતું. લોકોના સમય અને રૂનો બગાડ માત્ર થતો.

૧૯૨૮ની કલકત્તા કોંગ્રેસમાં જ્યારે કોંગ્રેસે પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ કરી સરકારને એક વરસની મહેતલ આપી. અને ગાંધીજીને સત્યાગ્રહની સરદારી સ્વીકારવા વિનંતી કરી, ત્યારે ગાંધીજીએ શરત કરી કે એક વરસમાં જો કોંગ્રેસ પોતાના એક કરોડ સભ્યો બનાવે અને દેશમાં એક કરોડ રેલિયા ચાલુ થાય તો જ હું લડતની જવાબદારી સંભાળીશ.

અને દેશમાં ફરીથી રેલિયાનો ગુંબરવ શરૂ થયો. ૧૯૩૦માં ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો ત્યારે તેમણે ખાદી-કાર્યકરોને લડતથી દૂર રહેવાનો અને ખાદીકાર્યને વેગ આપવા અનુરોધ કર્યો. વાતાવરણ ખાદીના વિકાસ માટે અનુકૂળ બનવા લાગ્યું. જે લોકો જેલમાં જવા તૈયાર ન હતા તેઓ ખાદી પહેરીને અને રેલિયો કાંતીને લડતમાં પોતાનો ભાગ આપવા લાગ્યા. ખાદીનાં તમામ લૂગડાં ગરીબોને ન પરવડે એટલાં મોંઘાં હતાં. તો લોકો ટોપી પહેરીને પણ ખાદી પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરવા લાગ્યા. મજૂરથી મોટા વેપારીઓના માથા ઉપર ખાદીની ટોપી દેખાવા લાગી. ખાદીની માંગ વધવા લાગી.

મુંબઈ જેવા શહેરમાં પણ હજારો રેલિયા અને તકલી ચાલુ થઈ ગયાં. લોકો દ્રામમાં મુસાફરી કરતા કરતા પણ તકલી કાંતતા. મોટો વેપારી જમવા બેસે અને પીરસાય તેને થોડો વખત લાગે તો તે દરમિયાન તકલી કાંતી લેતો. કુરસદના સમયમાં સહુ રેલિયો કાંતવા લાગ્યા. પણ આ બધા સૂતરનો સફવચ્ચ કરી કાપડ વણવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં ન આવી. ખાદી ગામડામાં વણાય, સૂતર શહેરોમાં કંતાય એ કાંઈ નવી રીત ન હતી. ખાદીશાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં હતું ત્યારે પણ આમ બનતું, પરંતુ તે વખતે વણાટની વહેવારુ વ્યવસ્થા હતી.

૧૯૩૦માં મુંબઈ શહેરમાં જ સૂતરની લાખો આંટીઓ કાપડમાં પરિવર્તન પામવાને બદલે ધૂળ ખાતી નકામી થઈ ગઈ. સર્વથા પરિણામહીન આવા કાર્ય માટે લોકોનો ઉત્સાહ કેટલા દિવસ ચાલે ?

પરંતુ એક પરિણામ જરૂર આવ્યું. ઢાકાની મલમલ બનાવનારાઓનું લોહી જેમની નસોમાં વહેતું હતું એવા આંધ્ર અને બિહારના કાંતનારા અને વણનારાઓ પોતાના વડીલોની કળા હસ્તગત કરવા

પુરુષાર્થ કરવા લાગ્યા. આંધ્રે એકદમ ખારીક અને બિહારે મુલાયમ ખાદી બનાવવામાં સફળતા મેળવી.

જે આ કળાને યોગ્ય પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું હોત; જે મિલોની સાથે હરીફાઈ ન કરવાનું માનસ બદલવામાં આવ્યું હોત તો આજે સ્થિતિ જુદી હોત.

વિકસતા વિજ્ઞાનનો ફરી ફટકો

પરંતુ આ વિકસતા વિજ્ઞાને ફરીથી કાતિલ ફટકો માર્યો.

ઈ. સ. ૧૯૮૩માં શરૂ થયેલા વિશ્વયુદ્ધથી કાપડની ખેંચ પડવા લાગી અને એએક વરસમાં કાપડ ધીમે ધીમે મળવું દુર્લભ બન્યું. હવે પ્રબળ ખાદી તરફ આકર્ષાઈ. કારણ કે ખાદી હવે ગૃહિણી જેવી ન હતી. મિલની સાથે હરીફાઈમાં ટકી શકે એવી અમુક જાતો બનતી હતી. આંધ્રની ખાદી ખૂબ ખારીક આવતી. આંધ્રમાં ખાદીનાં ધોતિયાં મિલના મસંરાઈઝર. ધોતિયાં જેવાં તો ન બનતાં પણ મિલની જરા હલકી જાતને ટક્કર મારે એવાં હતાં. અને ટકવામાં એથી ત્રણ વરસ સુધી ચાલે એવાં હતાં. તો બિહારની ખાદી ટકવામાં ઓછી પણ મલમલની સાથે હરીફાઈ કરે એવી મુલાયમ આવતી. તેની એક સુતરાઉ ખાદી રેશમી જેવી દેખાતી. પણ તેનો રંગ અને છપાઈ આંખને જોવાં ગમે તેવાં હતાં.

મુંબઈ કોટ વિસ્તારના ખાદીબંડારમાંથી કહેવાય છે કે રોજની એક લાખ રૂપિયાની ખાદી વેચાઈ જતી. મિલના કાપડને હુકરાવી બજારમાં ઘૂસવાની આ સુવર્ણ તક હતી. ગાંધીજીએ ફરીથી સત્યાગ્રહની તૈયારી કરી હતી તેથી પણ લોકો રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ પણ ખાદી તરફ આકર્ષાયા હતા.

આંધ્ર અને બિહારના વણકરોને પ્રોત્સાહન આપવાની હવે તક હતી. કરોલીની ખાદી મધ્યમ વર્ગને પહેરવી ગમે તેવી બનતી હતી. સૌરાષ્ટ્રમાં ચલાળા પણ ખાદીની જાત સુધારવામાં આગળ હતું. પણ જાણે કે ઇરાદાપૂર્વક આ સુવર્ણ તક વેડફી દેવી હોય તેમ વટહુકમ

ખહાર પાડવામાં આવ્યો કે જે કાંતે તે પહેરે. ખાદીના બનારને એક જ નિષ્કૃય દ્વારા માત્ર કાંતનારાઓ પૂરતું જ સીમિત બનાવી દેવાયું.

કાંતનારાઓ અને વણનારાઓ ગામડાઓમાં હતા. વસ્તી પણ ત્યાં વધારે હતી. ત્યાં બજાર ઊભું કરવાનો પ્રયત્ન જ નહોતો કરાયો. શહેરોમાં તેનું બજાર ખોલવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. અને જેવી શહેરોમાં તેની માંગ નીકળી કે તરત એને ‘કાંતે તે પહેરે’ના નિષ્કૃયથી દાબી દેવામાં આવી.

એક તરફથી ગાંધીજી કહેતા કે રેંટિયો એ ગરીબોના-અર્ધનગ્ન મનુષ્યોનાં અંગ ઢાંકવાનું સાધન છે, જો મિલ કરતાં ખાદી સસ્તી અને તો જ રેંટિયો અર્ધનગ્ન અને ગરીબોનાં અંગ ઢાંકી શકે.

પણ કાર્યકરોએ રેંટિયાને પૂરી રોજીનું સાધન બનાવીને ખાદીના ઉત્પાદન-ખરચને જ વધારી મૂક્યો. ખાદીના આદિકાળથી જ રેંટિયો હંમેશાં પૂરક આવકનું, શ્રીમંતોમાં સમયનો સદુપયોગ કરવાનું, અને કાંતણકલાને વિકસાવવાનું, આર્થિક પ્રજ્ઞના દૈનિક પંચયજ્ઞ માંહેલા એક યજ્ઞ માટે કાંતવાનું સાધન હતું.

તેને પૂરી રોજીનું સાધન બનાવવું એટલે ખાદીને ગરીબોનાં અંગ ઢાંકવાનું સાધન બનાવવાને બદલે. શ્રીમંતોની દયા ઉપર છોડી દેવી.

પણ અહીં તો જેઓ પૂરી આવક માટે કાંતનાર હતા તેમની આવક ઉપર પણ કાપ પડ્યો કારણ કે તેઓ પોતાની કપડાંની જરૂરિયાતથી વધુ કાંતે તેના કાપડનું બજાર બંધ કરી દેવામાં આવ્યું હતું. એટલે રોજી માટે તેઓ કાંતી શકે તેમ હતું જ નહિ. હજારો કુટુંબો જેઓ ઘરમાં ખાદી સિવાય મિલના કાપડને હાથ પણ ન લગાડતાં તેઓ આ નિષ્કૃયથી મુશ્કેલીમાં મુકાયાં અને તેમના ઘરમાં મિલનું કાપડ ઘૂસી ગયું.

કાંતે તે પહેરેનો નિયમ ઈંગ્લેન્ડમાં ખાદીની આયાત ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો તેના કરતાં પણ ખરાબ હતો. આ નિષ્કૃયે આંધ્ર અને બિહારની ખાદીને પણ ફટકો માર્યો. કારણ કે હજારો શ્રીમંત કુટુંબો, જેઓ ખારીક, મુલાયમ અને ટકાઉ ખાદી ખરીદતાં હતાં તે

અંધ થયાં. જેઓની ખરીદી આંધ્ર અને બિહારની ખાદીને સુધારવામાં મદદગાર બને તેમ હતી, તેઓ હવે મિલના કાપડ તરફ વળી ગયા.

કાંતે તે પહેરેનો નિર્ણય કરવા પાછળ શુભ ધરાદો હોય એમ માની શકાતું નથી. જો એવી દલીલ કરવામાં આવે કે આવા નિર્ણયનો હેતુ કાંતનારાઓની સંખ્યા વધારવાને હતો તો એ દલીલ ગળે ઊતરે તેવી નથી. કારણ કે જે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ વ્યક્તિઓ ખાદી સિવાય બીજું કાપડ પહેરી શકે તેમ ન હતી, તેમણે જ્યારે કાંતવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેમનું સૂતર વણાવી આપવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા ન હતી.

મેં મારા હાથે કાંતેલા ૫૪ નંબરના સૂતરની આંટીઓ ધોતિયાં બનાવવા ખાદીભંડારમાં આપી હતી, તેમાંથી એક ધોતિયું મને નવ મહિને મળ્યું અને બીજું તેર મહિને મળ્યું.

ખરી વાત તો કદાચ એમ હશે કે ખાદીક્ષેત્રના માંધાતાઓએ વધુ ખાદી ઉત્પન્ન કરી લોકોની માગ સંતોષવાની પોતાની અશક્તિને છુપાવવા આ નિર્ણય કર્યો હશે, અથવા તેમાં વૂસેલા મિલોના ભાંગ-ફાડિયા એજન્ટોએ આવો ખોટો નિર્ણય લેવાડાવી મિલનું કાપડ પહેરનારા લોકોને ખાદીના બજારમાં આવતા રોકવા માટે ઊંધે પાટે, ખાદી-ક્ષેત્રને ચડાવી દીધું હશે. એ તો જાણીતી વાત છે, કે ખાદી-કાર્યકરોમાં મિલ સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ હતી. અને મિલોની ખરીદાચેલી વ્યક્તિઓ અંદરખાનેથી ખાદીની જાત સુધરતી અટકાવવાનું, તેને મોંઘી બનાવવાનું, તેના વિકાસમાં વિઘ્નો નાખવાનું કામ શરૂઆતથી કરતી હતી એમ માનવું પડે છે.

પરિણામ એ આવ્યું કે સ્વાધીનતા મળ્યા પછી ખાદી કાપડના ઉત્પાદનમાં પોતાનો કશો ફાળો આપી શકી નથી. મુંબઈનાં પરાંઓમાં જ્યાં કાપડની સેંકડો દુકાનો ધમધોકાર ચાલતી ત્યાં ખાદીની દુકાન એક પણ નથી. અમુક અમુક પરાંઓમાં જે ખાદીની દુકાનો છે તેમાંની ઘણી તો નાની હાટડી જેવી છે અને મુંબઈમાં ૧૭ ખાદીભંડારો વેચાય તેટલી ખાદી પણ નથી વેચી શકતા.

આનાં ત્રણ કારણો છે. માલની વિવિધતાએનો અભાવ, અતિશય જિંયા ભાવ, અને વેચાણ કરનારા માણસોમાં કાર્યક્ષમતાનો અભાવ. ખાદીના પુનર્જન્મને ૬૦ વરસ થઈ ગયાં છે. એ ૬૦ વરસમાં ખાદી-કપડામાં વિવિધતા આવી નથી. તેની જાત સંતોષજનક રીતે સુધરી નથી. ભાવ વધ્યા છે અને જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે મને પસંદ માલ મળતો નથી. ફરક માત્ર એટલો પડ્યો છે કે જે ખાદી એક વરસ ચાલતી તે હવે છ મહિના ભાગ્યે જ ચાલે છે. પણ એ દોષ કદાચ સંકર રૂનો હશે, કાર્યકરોનો તો નહિ.

ગ્રામ-ઉદ્યોગ સંઘમાં પણ ભાંગફોડ ?

ખાદી ગ્રામઉદ્યોગ વિના નહિ ચાલે એવી પણ ગાંધીજીને ખાતરી થઈ ગઈ હતી અને તેથી તેમણે ૧૯૩૪માં અખિલ ભારતીય ગ્રામ-ઉદ્યોગ સંઘની સ્થાપના કરી.

ખાદી માટે રેટિયા, સાળ, રેટિયાની ત્રાક, દોરી, ચરખા, રૂ લોઢવાના ચરખા, પીંજણનાં સાધનો, પૂણી બનાવવાનાં સાધનો, આ તમામ ગ્રામ કે ગૃહ ઉદ્યોગો દ્વારા તૈયાર કરવામાં ન આવે તો ખાદી મોટાં કારખાનાંઓની આશ્રિત બની જાય. ગ્રામ-ઉદ્યોગો દ્વારા લોકોની કમાણી વધે તો તેમની ખરીદશક્તિ વધે અને ખાદીની માગ વધે.

પરંતુ ઉદ્યોગપતિઓ ચપળ હતા. તેમણે તે જ અરસામાં સ્વરાજ મળ્યા પછી દેશનું ઉદ્યોગીકરણ કેમ કરવું તેથી તૈયારી માટે આયોજન પંચની સ્થાપના કરી. અને એમ માનવું પડે કે ગ્રામ-ઉદ્યોગ સંઘમાં પણ તેમણે પોતાના ભાંગફોડિયા માણસો ઘુસાડી દીધા હશે. જેથી ગ્રામ-ઉદ્યોગો કદી પગભર થઈ શક્યા નહિ. અને આઝાદી મળતાંની સાથે જ આયોજન પંચે તૈયાર કરેલા કાર્યક્રમોનો અમલ શરૂ થઈ ગયો, ગ્રામ-ઉદ્યોગ સંઘ પાસે કોઈ કાર્યક્રમ જ ન હતો.

ગ્રામ-ઉદ્યોગ સંઘે માત્ર બેલઘાણીનું તલનું તેલ અને કુદરતી મોતે મરેલા ઢોરના ચામડાના ચંપલ પહેરવાનો જ પ્રચાર કરીને સંતોષ માન્યો. જે આગેવાનોએ બાર વરસ સુધી બળદઘાણીનું જ તેલ વાપરવાનો પ્રચાર પોતાનાં ગળાં બેસી જાય એવા ખુલ્લું સ્વરોએ કર્યો,

તેમણે જ પ્રધાનપદાંની ખુરશી પર બેસવાની સાથે જ બળદઘાણીને ચાલવાની સગવડ કરી આપવાને બદલે તેલ-મિલોને નવી નવી મિલો ચાલુ કરવાના પરવાના આપીને જેઓ બેલદઘાણી ચલાવતા હતા તેમને ગૂંગળાવી નાખ્યા.

જે આગેવાનો કુદરતી મોતે મરતાં પશુઓનાં ચામડાંના ચંપલો પહેરવાની સલાહ આપતાં કહી થાકતા ન હતા, તેમણે પ્રધાનપદાંની ખુરશીએ બેસતાં જ નવાં નવાં કતલખાનાંઓ શરૂ કરવાના પરવાના આપીને ઢોરોનો કુદરતી મોતે મરવાનો અધિકાર જ એ અખોલ પ્રાણીઓ પાસેથી આંચકી લીધો.

દેશનો સહુથી મોટો અને સહુથી અગત્યનો ગૃહ ઉદ્યોગ હતો (અને હજી પણ એ જ હોઈ શકે) શુદ્ધ ધીનું ઉત્પાદન કરવાનો. અંગ્રેજી શાસનમાં તે ઉદ્યોગને ગૂંગળાવી દેવાના બદ્ધરાદાથી કંપનીને વેનિટેબલની ફેક્ટરી શરૂ કરવા દેવામાં આવી હતી અને તેથી આપણા આ સહુથી મહત્વના ગૃહ ઉદ્યોગને ગંભીર ફટકો પડ્યો હતો, જે આગેવાનોએ ૧૭ વરસ સુધી આ ફેક્ટરી બંધ કરવા આગ્રહ સેવ્યો હતો, જેમણે આ વેનિટેબલને ઝેર સાથે સરખાવ્યું હતું, તેમણે જ પ્રધાનપદાં મળતાં આવી ફેક્ટરીઓના નવા પરવાના કાઢી આપવાનું અને દેશના સહુથી મોટા ગૃહ ઉદ્યોગને મૃતપ્રાય કરી નાખવાનું પગલું ભર્યું.

ખરી રીતે ગ્રામ-ઉદ્યોગો એકલી બળદઘાણી નથી. લુહાર, સુતાર, કુંભાર, મોચી એ બધા વર્ગોના ધંધા અગત્યના ગ્રામ ઉદ્યોગો છે. એટલું જ નહિ દેશના અર્થતંત્રની કરોડરજીુ છે. આ તમામ ધંધા આઝાદ હિંદની સરકારોએ મોટા ઔદ્યોગિક એકમોને ચરણે ધરી દીધા. ગ્રામ ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે કશું જ આયોજન કર્યું નહિ

આનો એક દાખલો બાણવા જેવો છે.

સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી પાર્લામેન્ટની ગાંધી લોખીએ અથવા તે એ. આઈ. સી. સી. એ સરકારને ભલામણ કરી કે રાજ્યને કાગળો ભેઈએ તે તમામ હાથબનાવટના કાગળ વાપરવા, અને તે જો ન મળે

તો બનાવી દેવા. તેમની ફરજ ત્યાં પૂરી થઈ ગઈ. આવી ભલામણ કરીને તેમણે પોતે ગાંધીભાગે' આલે છે એવી છાપ જાણી કરી.

વરસો પછી કોઈએ લોકસભામાં હાથબનાવટના કેટલા કાગળો સરકારે વાપર્યા છે તેનો સવાલ પૂછ્યો ત્યારે ધણું કરીને વેપાર પ્રધાને કહ્યું કે અમુક કરોડ રૂપિયાના મિલના કાગળ સરકારે વાપર્યા છે અને હાથબનાવટના ૩૯ હજાર રૂપિયાના વાપર્યા છે, કારણ કે એથી વધુ અમને મળી શક્યા નહિ. ખુલાસામાં તેમણે કહ્યું કે આમ-ઉદ્યોગ સંઘ હાથકાગળની કોઈ યોજના લઈને અમારી પાસે આવ્યો નથી.

ઉદ્યોગપતિઓ કાગળની મિલોની યોજના લઈને મારી પાસે આવ્યા. મને કાગળની જરૂર હતી એટલે તેમની યોજના મંજૂર કરી.

ખીજી તરફ આમ-ઉદ્યોગ સંઘો આમ-ઉદ્યોગો વિકાસ પામે માટે તેમને જરૂરી સહાય કરવાને બદલે પોતે જ ઉત્પાદકો બની બેઠા અને પોતાની લાગવગ તેમ જ સત્તાના બેરે નાના ઉત્પાદકોને ગ્રૂંગળાવી દીધા.

ગામડાંઓમાંથી સસ્તો માલ આ સંઘો પાસે વેચાવા માટે આવતો તે વેચવાને બદલે બેચાર મહિના રાખીને તે નથી ખપતો કહીને પાછો મોકલી આપવાના પ્રસંગો પણ બનતા.

આ બધાં કાર્યો એ અંદરથી ભાંગફોડ યવાની નિશાની છે. આ ભાંગફોડનો સામનો ન થઈ શક્યો કારણ કે ખાદીને અને આમ-ઉદ્યોગોને ગોરક્ષા અને ગોસંવર્ધનનું રક્ષણ ન હતું.

ઉત્પાદન-અર્થ ઘટાડો

આમ ઉદ્યોગો અને ખાદી અર્થશાસ્ત્રમાં અનાજ એ ચલણી નાણું છે. ઉદ્યોગ વિકાસ માટે નાણું સસ્તું હોવું જોઈએ. યંત્ર-ઉદ્યોગોનું ચલણી નાણું સિક્કા એને મોંઘું બનાવી શકે છે.

યંત્રોદ્યોગોમાં નોટોના ચલણી નાણાનો કુગાવો શાપરૂપ હોય છે. પણ ખાદીના અર્થશાસ્ત્રમાં અનાજના ચલણના નાણાનો કુગાવો આશીર્વાદરૂપ હોય છે. ગાંધીજીએ ખાદીની ઘોષણા કરી તે વખતે હજી ગામડાંઓમાં અનાજનો ઉપયોગ ચલણી નાણા તરીકે થતો. લોકોને

અનાજના બદલામાં તેલ, ગોળ વગેરે ચીજો મળતી. શહેરોમાં પણ ખાજરાના બદલામાં બોર, રાયણ, કરમઢાં જેવાં ફળ છૂટથી મળતાં.

જો કાંતનારાઓને પૂરી આવકના બદલે અનાજ મળે તો ખાદીનો ઉત્પાદન-ખરચ સ્થિર રહી શકે. પણ અનાજને ચલણી નાણું બનાવવું હાય અને એ નાણાનો કુગાવો કરી ભાવોને વધતા અટકાવવા હોય તો તેની સહુ પ્રથમ શરત સંપૂર્ણ ગોરક્ષા અને જલરક્ષા કરીને જમીનને વધુ સમૃદ્ધ બનાવી ઉત્પાદન-ખરચ નીચું લાવવાની છે. એ સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી.

પ્રજના દુર્ભાગ્યે આ વિષયનો કદી વિચાર જ કરવામાં આવ્યો નથી.

બજાર અવશ્ય છે

એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે ગામડાંઓમાં ખાદી માટે બજાર નથી. રૈંટિયાથી આવી મોંઘવારીમાં પેટ ભરાય તેટલું વળતર મળી શકે નહિ, અને આ વિકાસ પામી રહેલા વૈજ્ઞાનિક યુગમાં ખાદી અને રૈંટિયાને કોઈ સ્થાન નથી.

હું આગળ જણાવી ગયો છું કે ખાદી એ મહાન આર્ય પ્રજાની સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક શોધ છે, અને એક મહાન અર્થશાસ્ત્ર છે.

બજાર નથી એ દલીલ નાપાયાદાર છે. આજના રાજદારીઓએ સંપૂર્ણ અહિંસક અને નિરામિષાહારી પ્રજાને, જે ઇંડાં અને માછલીને અડતાં પણ અબડાતી તેને તે ખાતી કરીને વિશાળ બજાર ખોલી નાખ્યું છે. કબૂતરને ચણ નાખનારી પ્રજાને ઘેટાં અને ડુકર કાપતી કરી દીધી છે. અને દશ હજાર માઈલ દૂર બેઠેલા પરદેશીઓએ, ગામડાંના લોકો કે જેમણે કોકાકોલાનું નામ પણ નહોતું સાંભળ્યું તેમને મક્ત મળતા પાણીને બદલે મોંઘાઢાટ કોકાકોલા પીતા બનાવી દીધા, ગામડાંની હાટડીમાં પણ પિપરમીટ અને ચોકલેટ પહોંચાડી દીધાં, અને જે કોમની સ્ત્રીઓ છેક ૧૯૫૦ની સાલ સુધી કાંતેલ અને હાથે વણેલ બિનનાં કપડાં સિવાય બીજા કપડાંને હાથ પણ અડાડતી નહિ, તે સ્ત્રીઓને નાયલોનની ફેશનેબલ સાડીઓ પહેરતી કરી દીધી છે.

આમ યંત્રોદ્યોગપતિઓ અને રાજદારીઓ જ્યાં શૂન્યમાંથી સર્જન

કરી શક્યા, ત્યાં જે વસ્તુની તાતી જરૂર છે તેનું ખબર ન મળે તે દલીલ વાહિયાત છે. ખરું કારણ ભાંગફેડ સિવાય બીજું હોઈ શકે એમ માની શકવું મુશ્કેલ છે.

ભારતની ધર્મચુસ્ત સ્ત્રીઓનાં મહિલા મંડળોનો ઉપયોગ, ખાદી અને ગ્રામ ઉદ્યોગોના પ્રચાર માટે અને અનાજનો ચલણી નાણા તરીકે ગામડાંઓમાં ફરીથી અવકાશ પેદા કરવા માટે કરવાને બદલે તેમનો ગર્ભનિરોધ અને ગર્ભપાતના પ્રચાર માટે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. એનાથી વધુ અધઃપતન બીજું કયું હોઈ શકે ?

જ્યારે રેંટિયો ઘેર ઘેર ચાલુ હતો ત્યારે કાંઈ તમામ સ્ત્રીઓ પેટિયું રળવા રેંટિયો ચલાવતી નહિ. એ કલાની ખાતર કંતાતો, યજ્ઞ તરીકે કંતાતો, સમયનો સદુપયોગ કરવા પણ કંતાતો.

આજની પરદેશી સંસ્કૃતિએ કરોડપતિ કુટુંબોની સ્ત્રીઓને ફાઈવ સ્ટાર હોટેલોમાં માછલી ખાવા ધકેલી છે, જુગારની કલબો અને દારૂની મહેફીલોમાં ધકેલી છે. પોતાનાં બાળકોને આયાઓને સોંપી ઓફિસોમાં ટાઈપ કરવા ધકેલી છે. લખપતિઓની સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી ભણ્યા પછી સમય ક્યાં પસાર કરવો તેની સમસ્યા ઊભી કરી છે.

આ તમામ વર્ગની સ્ત્રીઓને મહિલામંડળો વિવિધ ઉદ્દેશો માટે રેંટિયા કાંતતી કરી શક્યાં હોત અને તેમ કરીને હરિજન કોમને સવર્ણોની વધુ નજદીક લાવીને આજની જે કોમો વચ્ચે પડેલી તિરાડો અટકાવી શક્યાં હોત.

પ્રભએ એ નક્કી કરવું પડ્યું કે તેમણે મોટા ઔદ્યોગિક એકમો અને વિશ્વ બેંકની કઠપૂતળી જેવા રાજદ્વારીઓને હાથે આ દેશને વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને નામે જંગલિયતમાં ધકેલી દેવો છે, કે કલાઈવ અને વોલ્સન જેવા બેવચની અને દગાબાજ નેતાઓને ફેંકી દઈ પોતાની સૂઝ અને વહેવારકુશળતાથી ફરીથી દેશમાં ગૌરવદાયક ચતુરંગી ચક્રથી રક્ષિત ખાદીના અર્થશાસ્ત્રને જીવંત કરી ત્રીજી દુનિયાને માર્ગદર્શન આપી રાજ્યોની વિનાશકૂચ સામે અવરોધ મૂકી વિશ્વને બચાવી લેવું છે ?

*

અખતરામાં રહેંસાઈને પાયમાલ થતી
પ્રજાનેા બેલી કોણુ ખનશે?

લોકશાહી, ધર્મનિરપેક્ષતા, સમાનતાના ગોરા અને કાળા
અંગ્રેજોએ દેશની પ્રજા ઉપર લાદી બેસાડેલા અખતરાઓ !

ત્રીસ વર્ષ તો વીતી ગયાં ! આ અખતરાઓ ખતરા પુરવાર
થઈ ચૂક્યા છે ! આ પ્રયોગો પાયમાલીની પાયલોટ-કાર બની
ચૂક્યા છે. અને છતાં....ફરી તે જ વાત....ચાહે મોરારજીભાઈ
વડાપ્રધાન થાય કે ચાહે વાજપેયી વડાપ્રધાન થાય.... સહુના મોંમાં
એક જ વાત....લોકશાહી ધર્મનિરપેક્ષતા; સમાનતા !

છ-બાર મહિનામાં પરિણામ ન મળે તો અભણ વેપારી
પણ ધંધો બદલી નાંખે છે ! અને આ ભણેલા લોકોને થયું છે શું ?

હજી મારે તમને ચેતવતાં કહેવું છે કે જે ભૂતપૂર્વ સિદ્ધ
પરંપરાઓ હતી તેની જ પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરો. એથી તમારે પ્રયોગો
કરવામાં શક્તિ, સંપત્તિ, સમયની ખરબાદી નહિ કરવી પડે. અને
આ બધી વસ્તુઓ એ સિદ્ધ તત્ત્વોના વિશિષ્ટ વિકાસમાં જ
ઉપયોગ થવા લાગશે.

જ્યારે તમારી મોટર જોડે જ રસ્તે ચડી ગઈ હોય છે ત્યારે
તેની ખબર પડ્યા બાદ શું તમે પીછેહઠ નથી કરતા !

રે ! ઘડિયાળના કાંટા વધુ આગળ ગયા છે; હવે પાછા
ફેરવ્યા વિના રસ્તો નથી. એમાં નાલેશી નહિ થાય. પ્રજા
ભગવાનની જેમ પૂજા કરશે.

પં. શ્રી ચંદ્રશેખરવિજયજી ગણિવર

[૩૨]

હવે શું કરવું ?

ભારતીય અર્થશાસ્ત્ર અને આર્થસંસ્કૃતિ, તે બન્નેનું અવમૂલ્યન, તેના સામાજિક પ્રત્યાઘાતો અને ખોટી અમાનવીય તેમ જ તરંગી યોજનાઓ વગેરે વિષયોની કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટે પ્રગટ કરેલી વિશ્વમંગળ ગ્રંથમાળાના અન્વયે મારાં એકત્રીસ પુસ્તકોમાં ટૂંકુ વર્ણન અપાઈ ગયું છે. વચ્ચે તેના વિકલ્પો પણ સૂચવ્યા છે. વાચકોએ તેમાં જોડો રસ લીધો છે. ઘણા તો પત્રો લખે છે કે આ પુસ્તકો આપણા પ્રધાનોને મોકલો. કેટલાક વધુ ઉત્સાહી વાચક બંધુઓ પોતે તે પુસ્તકો પ્રધાનોને મોકલી ચૂક્યા છે.

વાઘને આપણે કહીએ કે, “ભાઈ, તેં આ બકરીને પંખામાં પકડી છે. જો તે કેવી તરફડે છે? એનું ભયંતું બિચારું ભૂખરી પીડાઈને મરી જશે. માટે આ બકરીને છોડી દે અને આજથી કોઈની હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે.”

શું વાઘને આ શિખામણ ગમશે ?

ચિતોડના રાણા રાજસિંહે ઔરંગઝેબને પત્ર લખ્યો કે, “હિંદુઓ ઉપરનો જજિયાવેરો બંધ કરો.” તો વેરો બંધ કરવાને બદલે ઔરંગઝેબે લાખોના લશ્કર વડે મેવાડ ઉપર ચડાઈ કરી અને લડાઈમાં હજારો સૈનિકો મરાયા.

પરદેશી સંસ્કૃતિથી પ્રભાવિત થયેલી પરદેશી યાંત્રિક અર્થવ્યવસ્થા સાથે પ્રેમમાં પડીને ભાગીદારીમાં જોડાયેલી, પરદેશી સહાય વિના એકે પંચવર્ષીય યોજના ન ઘડી શકેલી, પરદેશી કરજ કરવામાં ગૌરવ અનુભવતી અને શોષણખોર ઉદ્યોગોના અધિપતિઓની આંખને ઇશારે નાચતી સરકારો પાસેથી ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરવાની, હિંદુ સંસ્કૃતિની મર્યાદામાં રહીને હિંસક યોજનાઓ અને પશુઓની,

પ્રાણીઓની, પક્ષીઓની, જીવજંતુઓની ઘોર હિંસા બંધ કરવાની આશા રાખવી એટલે બુદ્ધિનું દેવાણું કાઢવું.

પ્રજા સ્વયં કામે લાગી જાય

આ મહાન કાર્ય કરવાની નથી આ સરકારોની તાકાત, નથી હિંમત, નથી સૂઝ. એ તો પ્રજાએ પોતે જ ભારે ભોગે આપીને શોષક, હિંસક અને યાંત્રિક પશ્ચિમી અર્થશાસ્ત્રના દેશી-વિદેશી ધુરંધરોના હુંકારની સામે પડીને આર્યસંસ્કૃતિ અને ભારતીય અર્થશાસ્ત્રને ફરીથી સજીવન કરવાં જ પડશે.

તો પછી પ્રજાએ તે સિદ્ધ કરવા શું કરવું? —એ પ્રશ્ન મહત્વનો છે. જો પ્રજા આ કાર્ય સફળતાથી પાર પાડે તો શું થાય અને જો પોતાના અંગત સ્વાર્થમાં મસ્ત રહીને આવી રહેલી અધોગતિ અને ધર્મસંસ્કૃતિ તેમ જ સમાજવ્યવસ્થાના મહાનાશની આવી રહેલી આંધી પ્રત્યે બેપરવા રહે તો શું થાય એ બન્ને પ્રશ્નોની ચર્ચા અહીં જરૂરની છે.

પાણીના દુકાળને દેશવટો આપો

ભારતવાસીઓએ સંસ્કારી, સશક્ત, સમૃદ્ધ અને બીજી પ્રજાઓને અનુપદ્રવી એવી મહાપ્રજા તરીકે બહાર આવવું હશે તો સહુ પ્રથમ તેણે આ દેશમાંથી દૂષિત હવાને દૂર કરી વાતાવરણ શુદ્ધ કરવું પડશે અને પાણીના દુકાળને દેશવટો આપવો પડશે.

હવા અને પાણી બન્ને આજે જંતુનાશક ઝેરી દવાઓના છંટકાવથી, કારખાનાઓનાં ઝેરી રસાયણોના કચરાથી અને જમીન તેમ જ આસમાનમાં ચોવીસે કલાક બળતા લાખો ટન ડિઝલ અને પેટ્રોલના ઝેરી ધુમાડાથી, અને સહુથી વધુ તો અણુરજથી ઝેરી બન્યાં છે.

આ અશુદ્ધ હવા અને પાણીએ કેન્સર, ટી. બી., કિડનીનાં અને હૃદયનાં દરદો પેદા કર્યાં છે, તો પાણીના દુકાળે ચામડીનાં દરદો પેદા કર્યાં છે. દૂષિત પાણી પીને લાખો માનવીઓ મરડાના અને કમળાના રોગના ભોગ બન્યા છે. પશુસૃષ્ટિ પણ એમાંથી બચી શકી નથી.

પાણી અને વૃક્ષોની એક જટિલ સમસ્યા છે. વાતાવરણ એટલું તો ભયજનક રીતે બગડ્યું છે કે એની શુદ્ધિ માટે થોડાંબધાં વૃક્ષોથી નહિ ચાલે. વિશાળ જંગલો ઉછેરવાં પડશે અને લાખોની સંખ્યામાં યજ્ઞો, હવન, ટોમ કરવા પડશે. પણ જો વૃક્ષો ઉછેરવાનું કાર્ય પ્રથમ હાથ ધરીએ તો પાણીનો દુકાળ વધુ પ્રદેશમાં ફેલાઈ જવાનો ભય છે. જો વૃક્ષો વધારે ઉછેરવા જઈશું તો તે વૃક્ષોનાં મૂળ જમીન નીચે જે કાંઈ થોડુંઘણું પાણી ખચી ગયું છે તે પાણી પોતાનાં મૂળ વડે ઉપર ખેંચી લઈને પાંદડાં દ્વારા વાતાવરણમાં ફેંકી દઈને જમીન નીચેનું બચી ગયેલું પાણી ખલાસ કરીને પછી પોતે પણ પાણી વિના સુકાઈ જશે.

એટલે સહુ પ્રથમ જરૂરિયાત ચોખ્ખી હવાની હોવા છતાં પ્રથમ કાર્ય પાણીના દુકાળને દેશવટો આપવાનું અને તેની સાથે જંગલ-ઉછેરકાર્યને બેડી દેવાનું રહેશે.

કુદરતી ભૂગર્ભ નહેરો

પાણી વિના એકલું માનવજીવન જ નહિ, સમગ્ર જીવસૃષ્ટિ બચી શકશે નહિ. પાણી વિના સ્વચ્છતા નથી, સ્વાસ્થ્ય નથી, સૌંદર્ય નથી, સમૃદ્ધિ નથી, સંસ્કૃતિ પણ નથી અને ધર્મ પણ નથી. હિંદુ પ્રજાની સંસ્કૃતિ જલાશયોને કિનારે પ્રગટી છે. જલાશયોને કિનારે કિનારે પાંગરી છે અને જલ દ્વારા દરેક ધરમાં ફેલાઈ છે.

કુદરતે ભારતને હબરો નદીનાળાં, તળાવો આપ્યાં. પણ તમામ પ્રજા નદીકિનારે રહી શકે નહિ. દરેક ગામે નદીઓ ભય તો જમીન ઉપર માણસોને વસવા ધરતી રહે નહિ. એટલે કુદરતે વરસાદનાં પાણીને જમીન નીચે ભૂગર્ભના જળભંડારોમાં સંઘચું અને ત્યાંથી જ્યાં જ્યાં માનવવસતી અને જીવસૃષ્ટિ હોય ત્યાં સરવાણીઓ દ્વારા પહોંચાડ્યું અને ત્યાં એ પાણી કૂવામાંથી પાછું બહાર આવ્યું. જમીન નીચેની પાણીની સરવાણીઓ એ કુદરતે બનાવેલી ભૂગર્ભની (under-ground) નહેરો છે.

કુદરતે પાણીને જમીનની નીચે સંઘચું જેથી તેમાં કચરો પડે

નહિ. સૂરજના તાપથી બાબીભવન થઈને સુકાઈ જાય નહિ, અને જમીન ઉપર જગા રોકે નહિ.

મનુષ્યોએ કુદરત સામે પોતાનું દોઢહાપણ વાપરીને નદીઓ સુકાઈ જવા દીધી. જમીનની નીચેના પાણીને ટચીને લેવા દ્વારા ખેતી લીધું. જમીન નીચેના પોલાણને ખાલી કરી નાખી તેમાં દરિયાનાં પાણીને ધસી આવવાની સગવડ કરી આપી. ફળદ્રુપ જમીન સામે ઉજ્જડ વેરાન થઈ જવાનો ખતરો પેદા કર્યો, અને જમીન ઉપર મોટા જળબંધો બાંધી તેમાંથી નવી માનવસર્જિત નદીઓ (નહેરો) બનાવવા લાગ્યા.

કુદરતે મનુષ્યોને અખૂટ પાણી મફત આપ્યું. યાંત્રિક, હિંસક અને શોષક અર્થશાસ્ત્રોએ પાણીનો કબજો લઈ તેનો વેપાર શરૂ કર્યો અને પાણીના વેપાર વડે લોકોની સંપત્તિ શોષણખોર ભૌતિકવાદીઓ દ્વારા લૂંટાવા લાગી. પાણીની તંગીથી લોકોનું ખમીર તૂટવા લાગ્યું, સ્વાસ્થ્ય બગડવા લાગ્યું. વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને નામે, ખેતીવિકાસને નામે જળબંધોની ખોટી અવહેવાર અને અવૈજ્ઞાનિક તેમ જ અનાર્થિક યોજનાઓ તૈયાર થઈ, જેના વડે સ્ટીલ, સિમેન્ટ અને ઇજનેરી ઉદ્યોગોના ઘરમાં પૈસાનાં પૂર આવ્યાં પણ દેશમાં તો પાણીનો દુકાળ પ્રસરવા લાગ્યો.

આ સ્થિતિને ઉલટાવવામાં ન આવે તો ગણતરીનાં વરસોમાં દેશની ફળદ્રુપ જમીન નીચે દરિયાનું પાણી ધસી આવીને અને ઉપરથી પવન દ્વારા દરિયાની રેતી અને ખારી હવા ધસી આવીને દેશને વેરાન કરી નાખશે. લોકોએ અપાટાબંધ દરિયાકિનારાથી વધુ ને વધુ અંદરના ભાગમાં હિજરત કરવી પડશે જેમાંથી જટિલ મુશ્કેલીઓ ઊભી થશે. એકંદરે એ પ્રશ્નનું ધીમું મોત લાવશે.

નદી-તળાવો ખોદી નાખો

તો પછી કરવું શું ? એનો એક જ ઉપાય છે. પ્રજાએ સરકારના મોં સામે જોઈને લાચારીથી બેસી ન રહેતાં એનો ઉકેલ પોતાને હાથે જ કરી લેવો.

સો વરસ પહેલાં દેશનાં લગભગ તમામ નદી-નાળાંમાં ખારે માસ પાણી વહેતું. એ પાણી જમીન નીચે નદીના તળમાંથી ઝમીને ભૂગર્ભમાં જમા થતું અને ત્યાંથી સરવાણી રૂપે વહેતું થઈને કૂવામાં આવતું. જમીનનું ધોવાણ થઈને તેની માટી નદીઓમાં અને તળાવોમાં પડવા લાગી. એટલે નદીઓનું તળ ઊંચું આવવા લાગ્યું. જમીનનું ધોવાણ હજારો વરસ સુધી ન થયું અને માત્ર સો વરસમાં જ કેમ થવા લાગ્યું? —એવો પ્રશ્ન કોઈને પણ થાય એ સહજ બાબત છે.

એ ધોવાણ જંગલોનો નાશ કરી નાખવાથી અને ચરિયાણોનું નિકંદન કાઢી નાખવાથી થયું. નદીકિનારા ઉપરનાં વૃક્ષોનાં મૂળ અને નદીકિનારાઓના ઢાળ ઉપર ઊગેલાં ઝાડ અને ઘાસનાં મૂળ, નદીકિનારાઓને મજબૂત પકડી રાખતા અને એમાસનાં પૂરમાં તેનું રક્ષણ કરતાં. આ કિનારાઓ પણ નદીના તળિયાથી ૨૦ થી ૫૦ ફૂટ હતા. કિનારા પરનાં વૃક્ષો અને ચરિયાણો કપાઈ જવાથી આ કિનારાઓ રક્ષણ વિનાના થઈ ગયા, અને દર એમાસે પૂરથી તૂટી જઈને નદીની અંદર પડીને, નદીને છીછરી બનાવી દેવા લાગ્યા. આ કિનારાઓ ઘસાઈને હવે લાગ્યે જ એકથી બે ફૂટ ઊંચા રહ્યા હશે. સાબરમતી જેવી મહાનદીમાં ૩૦ ફૂટ રેતી ભરાઈ ગઈ છે અને ખંભાતના અખાતનું તળિયું ૪૦ ફૂટ ઊંચું આવી ગયું છે.

જંગલો કેમ અને શા માટે કપાયાં તે આગળ ઉપર જણાવાશે. નદીઓ છીછરી બનીને સુકાઈ ગઈ. નદીઓનું પાણી જમીન નીચે ઝમ્યા કરતું તે બંધ થઈ ગયું એટલે જમીનની નીચેનો પાણીનો પુરવઠો કપાઈ ગયો.

જ્યાં સુધી નાના ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ ઉદ્યોગો હતા ત્યાં સુધી પાણીનો વપરાશ ઓછો હતો. અને દરેક ગામડે થોડું થોડું પાણી વપરાતું એટલે પાણીના પુરવઠા ઉપર બોલે પડતો નહિ.

મોટાં કારખાનાં અને રેલવે થતાં પાણીનો વપરાશ એકદમ વધી ગયો અને એ સ્થળોએ જમીનની નીચે પાણીનું તળ નીચે જવા

લાગતાં તેની અસર આગુબાગુનાં સ્થળો ઉપર પણ પડી. અને તમામ જલાશયોનું પાણી ઓછું થઈ જમીનની નીચે જીંડું જીતરવા લાગ્યું. એટલે ટયૂબવેલના પ્રોજેક્ટો વડે પાણી જપાટાબંધ ખેતી લઈને પાણીના તળને જમીન નીચે હજાર ફૂટ સુધી જીંડું ધકેલી દીધું. એટલે હવે એ ખાલી પોલાણમાં, જમીન નીચે દરિયાનું પાણી ધસી આવે છે.

વૈજ્ઞાનિક વિકાસના નામે પશ્ચિમી શોષક અર્થશાસ્ત્રના આધારે આયોજકોએ નહીંઓ સુકાઈ જવા દઈને તેમાં મોટા જળબંધ બાંધ્યા અને કુદરતે જમીન નીચે બનાવેલી સરવાણીઓ રૂપી નહેરો સુકાઈ જવા દઈને જમીન ઉપર નહેરો રૂપી માનવકૃત નહીંઓ ખોદી. પરિણામે દોકોને પાણી મળવાને બદલે તેઓ પાણીના દુકાળ અને અમાનવીય ક્રવેરા નીચે લીંસાતા ચાલ્યા અને પાણીને બદલે પૈસાનાં પૂર વહેવા લાગ્યાં સિમેન્ટ, સ્ટીલ અને એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગોનાં ઘરમાં.

જમીનની નીચેથી ધસી આવતું દરિયાનું પાણી, જમીનની ઉપર ધસી આવતી દરિયાની રેતી અને દરિયા ઉપરથી આકાશમાં ફૂંકાતો ખારો પવન જમીનને એક દિવસ સહરાના રણ જેવી અને ખારી બનાવી દેશે. અને ત્યારે જ પ્રજાને એ મુસીબતનો ખ્યાલ આવશે, પણ ત્યારે તો બહુ મોડું થઈ ગયું હશે. ત્યારે પ્રજાએ હિજરત કરવાનો સમય આવ્યો હશે. પણ હિજરત ક્યાં કરવી એ જટિલ પ્રશ્ન હશે.

સરકારને હાથે ખાડે પડતો આ વિરાટ પ્રશ્ન હવે પ્રજાએ પોતાના હાથમાં લેવો જોઈએ. દરેક ગ્રામ પંચાયતે પોતાની હદમાં આવેલા તળાવ કે નદીને ૧૦ થી ૪૦ ફૂટ સુધી જીંડાં ખોદી નાખવાં જોઈએ. દરેક સશક્ત ગામવાસીએ દિવાળી જતાં જ હાથમાં કોદાળી અને પાવડો લઈને નીકળી પડવું જોઈએ અને રોજ અમુક સમય પોતાના અને પોતાના ગામના હિતની ખાતર નદીનું તળ ખોદી આપવું જોઈએ. જેઓ અતિશય ગરીબ છે, કામધંધો ન મળવાથી અર્ધભૂખ્યા પેટે જીવે છે તેઓ પૂરો સમય સેવા આપે, અને શ્રીમંતો તેમને રોજ માથાદીઠ એક કિલો અનાજ આપે. નદીમાંથી માટી નીકળે તે ખેડૂતોને લિલામ કરીને આપી દેવાય. એ માટીથી ખેતરની રૂળદ્રુપતા

વધે. રેતી કે પથ્થર નીકળે કે ગામનાં રહેઠાણો આંધવાના કામમાં આવે. એ વેચીને તથા માટીના લિલામના જે પૈસા આવે તે ખોદનારાઓને મજૂરી પેટે ભાગે પડતાં વહેંચી દેવા. પછી નદીમાં નીચે ખતાવ્યા મુજબ મૂળથી મુખ સુકી ઇંટ કે પથ્થર અને માટી વડે નાના કુદડા અમુક ચોક્કસ અંતર નક્કી કરીને સ્થળે સ્થળે બાંધી દેવા.

પોતાના જ હિતની આ વાત પ્રબલ સમજી શકે અને કાર્ય ઉપાડે તો છ થી આઠ મહિનામાં દરેકેદરેક નદી અને તળાવ ખોદી લઈ શકાય. તેમાં ચોમાસામાં પાણી ભરાઈ રહે. એ પાણી ફરીથી જમીન નીચે ઝમવા લાગશે અને ખાલી થઈ ગયેલા ભૂગર્ભના પટને ફરીથી ભરી દેશે. એ પાણી કૂવામાં આવીને પાણીના દુકાળને દૂર કરશે અને જમીન નીચે ધસી આવતાં દરિયાનાં પાણીને અટકાવશે.

જમીનનું ધોવાણ અટકાવો

પાણીની અછત દૂર થયા પછી નદી-નાળાં અને તળાવો ફરીથી જમીનના ધોવાણની માટીથી પુરાઈ ન જાય માટે નદીઓના ઢોળાવ ઉપર, પર્વતોની ધારો ઉપર અને નદીકાંઠાઓ ઉપર જ્યાં જ્યાં ખાલી પટ હોય ત્યાં ચોમાસામાં ઘાસનાં બીજ છાંટી દેવાં. પહેલા ચોમાસામાં જ ઘાસનાં ચરિયાણો જીગી નીકળશે. ઉપરાંત નદીના કિનારે કિનારે દર ૨૦-૩૦ ફૂટને અંતરે વૃક્ષો રોપી દેવાં. એટલે જમીનનું ધોવાણ ઘશે નહિ. પશુઓ માટે ઘાસચારો મળશે. ગામલોકોએ અંદરોઅંદર સમજૂતી કરી લેવી કે કોઈએ દિવાળી પહેલાં આ ચરિયાણોમાં પોતાનાં પશુઓ ચારવાં નહિ.

ઉપરાંત દરેક ગામના લોકોએ પોતાનાં રહેઠાણો આસપાસ, પાદ-રમાં, ખેતરોના છેડે—જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં જલદી જીગી નીકળે તેવાં વૃક્ષો ઉગાડવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. શહેરોમાં વસતા શહેરીઓ પોતે જે ફળ ખાતા હોય છે તેનાં બીજ કૂંડાંમાં ઉગાડી તે રોપા દર ચોમાસા પહેલાં ગામડાંઓને ભેટ આપવા જોઈએ. ગામના સરપંચ એ ભેટ સ્વીકારી તેને યોગ્ય સ્થળે વાવી દેવાની વ્યવસ્થા કરે. આ રીતે

દર વરસે નવાં કરોડો વૃક્ષોનું વાવેતર થવા લાગશે અને જમીનના ધોવાણ ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ આવી જશે.

જંગલો કેમ કપાયાં ?

બળતણ અનાજ જેટલું જ કીમતી છે. બળતણ ન હોય તો અનાજની ગૂણીઓ પડી હોય તેની પણ કાંઈ કિંમત નથી. કારણ કે અગ્નિ વિના અનાજ રંધાય નહિ અને રાંધ્યા વિના ખાઈ શકાય નહિ.

આપણે ત્યાં બળતણનું મુખ્ય સાધન ગાયનાં છાણનાં છાણાંનું હતું. બાળક જન્મે ત્યારે માતાને અને બાળકને શેક કરવા, રસોઈ કરવા, ઘરમાં રોજ ધૂપ કરવા, યજ્ઞમાં હોમ કરવા માટે કે મૃત્યુ પછી પછી શબને બાળવા માટે છાણનાં છાણાંના અગ્નિનો ઉપયોગ થતો.

ગોવધની નીતિને કારણે છાણની ખેંચ વધતી ગઈ અને સરકારી અમલદારોની દોરવણી નીચે જંગલો કપાવા લાગ્યાં અને તેનાં લાકડાં રસોઈ માટે વપરાવા લાગ્યાં. ગોવધની નીતિને કારણે સામુદાયિક બેઠા-રીમાં સપડાયેલા હરિજનો અને બીજા પશુપાલકો રોજ મેળવવા જંગલો કાપી તેનાં લાકડાં વેચવાના કામમાં લાગી ગયા.

બ્રિટિશ શાસને કાપવા માટે પશુઓ આંચકી ન લીધાં પણ તેને પાણી ન શકાય એવી સ્થિતિ પેદા કરીને પોતાનાં પશુઓ રસ્તા ઉપર રજળતાં મૂકી દેવા લોકોને ફરજ પાડી જ્યાંથી તે કતલખાને જવા લાગ્યાં. અને પશુઓની કતલ દ્વારા બળતણની ખેંચ ઊભી કરી, બાળવા માટે લાકડાંનું બજાર ઊભું કર્યું અને આપણા જ માણસોને પ્રથમ બેઠાર બનાવ્યા અને પછી તેમના હાથે જંગલો કાપવાની શરૂઆત કરી.

એ જંગલોના અબજો રૂપિયા ઇંગ્લેંડ મોકલી આપ્યા

હવે જંગલોનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ ગયો છે. ચરિયાણો ઉજાડ પડ્યાં છે. જો બહુ ઝડપથી જંગલો પાછાં ઊગે નહિ તો આપણી જમીનની ફળદ્રુપતા તદ્દન ચાલી જશે. સૌરાષ્ટ્રમાં એક એકરે સો મણ બાજરો ઊતરતો. આજે બાજરે જ ૩૦ થી ૪૦ મણ ઊતરતો હશે. જમીનની જે ફળદ્રુપતા આપણે શુભાવી છે તે પાછી મેળવતાં ૫૦૦

વરસો લાગશે. અને તે પશુ સાચા રસ્તાના પ્રયત્નો કરશું તો. આજે છે તે સ્થિતિ ચાલવા હઈએ તો આપણી જમીન જે એક સમયમાં વિશ્વની શ્રેષ્ઠ કૃષ્ણદ્રુપ જમીન હતી તે સહરાના રણ જેવી વેરાન બની જશે.

કરોડો વૃક્ષો ઉગાડો

માટે કૃષ્ણદ્રુપતા અને જલાશયોના રક્ષણ માટે વૃક્ષો ઉગાડીને જંગલોનો પાયો નાખવાની જવાબદારી પણ પ્રજાએ ઉપાડી લેવી જોઈએ. વૃક્ષો કેમ ઉગાડવાં એ તો ઉપર જણાવ્યું છે. દર વરસે કરોડો વૃક્ષો ઊગતાં જાય તો પછી વૃક્ષોનાં ઝુંડને જંગલોમાં ફેરવી નાખવાનું કામ આપણાં પશુઓ-પક્ષીઓ કરી આપશે. જેમ જેમ વધુ ને વધુ વૃક્ષો ઊગતાં જશે તેમ તેમ કરોડોની સંખ્યામાં પક્ષીઓ આ દેશમાં આવવા લાગશે. તેઓ જે ઝાડ ઉપર આશ્રય લેશે તે ઝાડનાં ખરી પડતાં પાન, તેના ઉપર પડતી પક્ષીઓની હગાર, તેની ઉપર પડતી ઘેટાં અને બકરાંની લીંડી અને મૂતર—આ બધાનું શ્રેષ્ઠ કોમ્પોસ્ટ ખાતર બનીને જમીનની કૃષ્ણદ્રુપતા પાછી વધવા લાગશે અને પક્ષીઓની હગારમાંથી તેમ જ ઘેટાં-બકરાંની લીંડીઓ સાથે તેમણે ખાધેલાં કૃષ્ણોનાં બીજ પાછાં જમીન ઉપર પડતાં જશે અને તેમાંથી નવાં નવાં વૃક્ષો ઊગતાં જ જશે. જંગલો ઉગાડવાનું કાર્ય ખરચાળ નથી. એ માત્ર સમય અને યોગ્ય આયોજન માગે છે. વહેવારુ આયોજન કરીએ અને લોકોમાં જંગલો વિશેનું, વિવિધ વૃક્ષો વિશેના જ્ઞાનનો પ્રચાર કરીએ તો પણ જંગલનું બંધારણ બંધાતાં ૧૦૦ વરસ લાગશે. જંગલ તો તેને જ કહેવાય જેમાં પાંચ ફૂટથી આગળ તમારી નજર પહોંચી શકે નહિ અને તેની કેડીએ કેડીએ ચાલવું હોય તો પણ તમારે બન્ને હાથથી ઝાડની ડાળીઓ ખસેડતાં ખસેડતાં ચાલવાની જગા કરવી પડે.

છાણનો પુરવઠો વધારો

વૃક્ષોનાં ઝુંડને જંગલ ન કહેવાય અને આવાં ઝુંડ આપણે દર વરસે વધારતા જઈને પાંચ વરસમાં જમીનનું ધોવાણ અટકાવી

શકીએ. અને વૃક્ષોનાં ઝુંડ વધારવા માટેની પહેલી શરત એક જ છે. છાણનો પુરવઠો વધારવો. સંપૂર્ણ પશુવધખંધી કર્યા સિવાય છાણનો પુરવઠો વધી શકે નહિ.

ગામડાંઓના ૫૦ થી ૫૫ કરોડ માનવીઓ માટે બળતણ એ પાયાની જરૂરિયાત છે. એટલે જ્યાં સુધી તેમને છાણનું બળતણ પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ વૃક્ષો કાપવાના અથવા તેનાં લાકડાં ખરીદવાના જ. તો બીજા હાથ ઉપર હબરો બેકારો, ઝાડ કાપીને લાકડાં વેચી પેટ ભરે છે તેમને વધુ સારો ધંધો ન આપીએ ત્યાં સુધી તેઓ આપણે જેટલાં વૃક્ષો વાવીશું તે બધાં કાપી જશે.

બેકારીનિવારણનો એક માત્ર ઉપાય સંપૂર્ણ પશુવધખંધી

બ્રિટિશ શાસનમાં ૩૫ લાખ બેકારો હતા. આજે ચાર કરોડ છે. મોટા યાંત્રિક ઉદ્યોગોથી બેકારીનાબૂદ્દીના તરંગ હાસ્યાસ્પદ છે. ૧૫ હબર કરોડ રૂપિયા મોટા ઉદ્યોગોમાં રોક્યા પછી ૧૫ લાખ બેકારો પણ રોજ મેળવી શક્યા નહિ. બિલ્ટનું બેકારોની સંખ્યામાં સાડા ત્રણ કરોડનો વધારો થયો. આનું કારણ વસ્તીવધારો બતાવે છે. એ કારણે જો માનીએ તો આપણી બુદ્ધિનું દેવાળું કાઢ્યું ગણાય. કારણ કે ૩૨ વરસમાં વસ્તીવધારો ૧૦૮ ટકાનો છે, જ્યારે બેકારોની સંખ્યાનો વધારો ૧૧૪૩ ટકાનો છે.

ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો વિકસાવો

બેકારી, ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો દ્વારા જ અંકુશમાં લાવી શકાય. મોટા યાંત્રિક ઉદ્યોગો સંરક્ષણકાર્ય માટે કે શ્રીમંતોની મોજશોખની વસ્તુઓ માટે ભલે ચાલે; પણ લોકોની જીવનજરૂરિયાતની ચીજો તો ગૃહ ઉદ્યોગો કે ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો દ્વારા જ પેદા કરવી જોઈએ. આવી ચીજોમાં મુખ્ય વસ્તુઓ છે અનાજ ઉપરાંત દૂધ, શુદ્ધ ઘી, ખાંડ, ગોળ, કપડાં કાગળ, તેલ, ખેતી માટે તેમ જ ઘરવપરાશ માટે લોઢાની ચીજો, લાકડાની અને માટીની ચીજો, ચામડું કેળવવું અને તેમાંથી વિવિધ વસ્તુઓ બનાવવી, કાલાં ફેલવાં, ડાંગર અને કઠોળ છડવાં,

બળદ-ગાડાંનો વાહનવહેવાર, દેશી વહાણોનો (શઢથી પવન વડે ચાલતાં વહાણો) દરિયાઈ વાહનવહેવાર, દૂંકા અંતર માટેનો ઘોડા વડે ચાલતો વાહનવહેવાર, રેંટિયો, ગરમ, સૂતરાઉ તથા રેશમી કાપડનું હાથશાળ ઉપર વણાટકામ, રંગકામ, કાપડનું છાપણી કામ અને આ બધાં ક્ષેત્રોમાં હાલના ચારેચાર કરોડ માણસોને કામ આપવાનું મુશ્કેલ નથી.

આપણે દર વરસે કરોડ ગાયો-બોંસોની કતલ કરીને પાંચ કરોડ ટન છાણુ ગુમાવીએ છીએ અને દૂધ અને શુદ્ધ ઘીના અંદાજે ચારથી પાંચ લાખ ઉત્પાદકોને બેકાર બનાવીએ છીએ અને ઓછામાં ઓછા ૩૦ થી ૪૦ લાખ બળદો ગુમાવીને પંદર લાખ માણસોનું રોજીનું સાધન જૂંટવી લઈએ છીએ.

દર વરસે ૧૦ કરોડ ઘેટાં-બકરાંની કતલ કરીને તેમની લીંડીનું પાંચ કરોડ ટન ખાતર, છ થી સાત કરોડ કિલો જીન અને ઓછામાં ઓછું બે અબજ લિટર દૂધ ગુમાવીને જીન કાંતનારાઓની જીની કાપડના વણકરોની અને દૂધના ક્ષેત્રમાંથી આશરે એકાદ લાખ માણસોની અને એકાદ લાખ ભરવાડોની રોજીનું સાધન અને કરોડો આબાલવૃદ્ધોનું પોષણ, તેમ જ લાખો ગરીબોનું ઠંડીથી બચવાનું સાધન આંચકી લઈએ છીએ.

ઉપર જણાવેલા તમામ ગૃહ કે ગ્રામ ઉદ્યોગોનો પાયો પશુઓ છે, એટલે પશુવધ સંપૂર્ણ બંધ કર્યા વિના બેકારી ઓછી થાય નહિ, જંગલો બચે નહિ. જમીનની ફળદ્રુપતા નાશ પામતી અટકે નહિ અને જલાશયોનો નાશ પણ અટકી શકે નહિ.

દૂધ અને શુદ્ધ ઘી પોષણનાં શ્રેષ્ઠ સાધનો મનાય છે. જ્યાં સુધી લોકોને એ પૂરતા પ્રમાણમાં અને તેમને પોષાય એ ભાવે મળે નહિ ત્યાં સુધી બીમારીઓ વધ્યા કરે, દવાની માગ વધ્યા કરે, દવાની ફેક્ટરીઓ વધ્યા કરે, દવાનો લોકોનો ખર્ચ વધ્યા કરે, તેમ તેમ તેમની સમૃદ્ધિ ઘસાયા કરે. દેશની અળંગે રૂપિયાની મૂડી આ અનુત્પાદક અને બિનજરૂરી દવાની ફેક્ટરીઓમાં સલવાતી જાય છે.

પ્રજા પોતાનાં સામર્થ્ય અને સૂઝ વડે નાશ પામેલાં જલાશયો

(નદીઓ, નાળાં, તળાવો અને વાવકૂવા) ફરીથી જીવંત કરે અને ચરિયાઓ વિકસાવે તો આજે દર વરસે કપાતાં પશુઓમાંથી આશરે ૫૦ ટકા પશુઓ બચી જાય. આ કાર્યમાં ખાસ મોટો ખર્ચ નથી. જરૂર છે માત્ર પ્રજના નિર્ણયની, નિર્ણયને અમલમાં મૂકવાની નિષ્ઠાની અને સામૂહિક શ્રમની.

જીવહયાની દૃષ્ટિ બદલો.

બાકીના ૫૦ ટકા બચાવવા માટે શ્રીમંતોએ, બાહોશ વેપારીઓએ અને ધર્માદા સંસ્થાઓએ સમય, સૂઝ અને પૈસાનો ભોગ આપવો પડશે. તેમણે જીવહયાની દૃષ્ટિ વિશેષ તેજ બનાવવી પડશે. પોતે દર વરસે વહેવડાવતા દાનના પ્રવાહની દિશા બદલવી પડશે.

જીવહયા અને પશુરક્ષા માટે અને પ્રાણીઓને કતલખાનેથી છોડાવવા માટે વ્યક્તિગત દાન અપાય છે, તેમાં ગમે તે જીવ છોડાવી લાવીને જીવ છોડાવવાનો આત્મસંતોષ લેવાય છે. પણ રાષ્ટ્રને કાંઈ ફાયદો થતો નથી. માટે જીવહયા માટે દરેક રાજ્યમાં અથવા દરેક જિલ્લામાં જીવહયાની કેન્દ્રીય સંસ્થાઓ શરૂ કરવી જોઈએ. જીવહયાનું કેન્દ્રીય ફંડ ભેગું કરવું જોઈએ અને ઓછામાં ઓછાં પાંચ વરસ સુધી કોલેજ અને હોસ્પિટલોમાં અપાતાં દાનનો મોટો હિસ્સો જીવહયાનાં કેન્દ્રીય ફંડમાં જમા કરવો જોઈએ.

જિલ્લાઓમાં વારંવાર પશુઓનાં બજાર ભરાતાં હોય છે. ત્યાંથી કતલખાનાના માણસો એ પશુઓને ખરીદીને કતલખાને લઈ જતા હોય છે.

આપણે ઇચ્છીએ કે વિશ્વભરમાં પ્રાણીહત્યા બંધ થાય. પણ તે બનતું નથી. ભારતભરમાં પશુહત્યા બંધ થવી જ જોઈએ કારણ કે હિંદુ પ્રજા અહિંસાને વરેલી છે. અહિંસા સર્વ ધર્મની માતા છે. પશુહિંસા એ માત્ર પશુઓની હિંસા નથી, એ અહિંસાની જ હત્યા છે એટલે સર્વ ધર્મની માતાની હિંસા છે. છતાં હાલના સંજોગોમાં આપણે તમામ પ્રકારની હિંસા બંધ કરવા અશક્ત છીએ.

એ અશક્તિને કારણે પ્રભા ભયાનક આર્થિક, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક નુકસાન સહન કરીને દિનપ્રતિદિન અધોગતિ તરફ જઈ રહી છે.

એટલે અત્યારે આપણે તમામ શક્તિ પેદા કરીને તમામ સાધનો અનુક્રમે ગાય, ભેંસ, ઘેટાં અને બકરાં વગેરેને બચાવી લેવામાં વાપરવાં જોઈએ, અને તેમનું પોષણ કરી તેમનો ઉપયોગ કરીને તેમના દ્વારા થતી આવકમાંથી વધુ ને વધુ જીવોને આપણા રક્ષણ તળે લેવા જોઈએ.

આપણી ફરજ

તમામ અભારતીય પ્રજાઓની લાલસાભરી આંખો આપણી જીવસૃષ્ટિ ઉપર મંડાઈ છે. ઉંદર, સાપ, દેડકાં, નોળિયો તથા મોર વગેરે પક્ષીસૃષ્ટિથી આગળ વધી ઘેટાં, બકરાં, ગાય, ભેંસ, જિંટ અને હાથી સુધીનાં પ્રાણીઓનાં માંસ-હાડકાં કે ચામડાં ઉપર અનેક પ્રજાઓની લાલચુ આંખો તાકી રહી છે. એ પ્રાણીઓ પાસે આપણી પાસેથી રક્ષણ મેળવવાને વાચા નથી. આપણું રક્ષણ પામવાને તેઓ હકદાર છે. જો તેઓ આપણું રક્ષણ મેળવવાને હકદાર હોય તો સામે પક્ષે તેમનું રક્ષણ કરવાને આપણાં તમામ શક્તિ, સાધનો, આવડતને કામે લગાડી તેમનું રક્ષણ કરવાની અને રક્ષણ કરવા આપણી સંપત્તિ અને શરીરોનો ભોગ આપી દેવાની સહુ પ્રથમ ફરજ છે. તેમનું રક્ષણ કરવાની આપણા ધર્મની આજ્ઞા છે.

આજે ઉદ્યોગપતિઓ ફરિયાદ કરે છે કે મજૂરો હકની માગણી કરે છે પણ પોતાની ફરજ બજાવતા નથી. આમ કહેવાનો એ ઉદ્યોગપતિઓને શો અધિકાર છે? કુદરતે જે પ્રાણીઓને આપણે આશ્રયે મૂક્યાં છે, અને જે પ્રાણીઓ તેમને અપાતા આશ્રયના બદલામાં કંઈ ને કંઈ અતિ ઉપયોગી વસ્તુ તમને આપે છે. જેમના શ્રમ વડે પેદા થતી વસ્તુઓમાંથી તમે કરોડો રૂપિયાની કમાણી કરો છો. તેમને રક્ષણ આપવાની ફરજ તેઓ કદી યાદ કરે છે ખરા?

કૃતજ્ઞતા અને કૃતદાતાનો સંબંધ માત્ર માનવી માનવી વચ્ચે ન

હોઈ શકે. એ માનવી અને તમામ જીવો વચ્ચે હોવો જોઈએ. સાપ, નોળિયા, દેડકાં, પક્ષીઓ એ તમામ આપણા ૨૦ હજાર અબજ રૂપિયાની ખેતપેદાશોના મફત ચોક્કિયાતો છે. તેમના તરફ આપણી કોઈ ફરજ નથી? ૨૦ હજાર અબજ રૂપિયાનો માલ આપણા માટે તૈયાર કરી દરેક ગામે પહોંચાડી દેનારા બળદો પ્રત્યે આપણી કોઈ જ ફરજ નથી? કે તેમને રિબાવી રિબાવીને મારી નાખવામાં આવે છે? મહાન ઉપયોગી પ્રાણીઓનો નાશ કરી પછી ડિઝલ અને પેટ્રોલ માટે આરબ રાજ્યોની કઠમખોસી કરવી એનાથી વધુ શરમજનક અને કૃતધની કામ બીજું શું હોઈ શકે?

હવે એવે આપણે તબક્કે આવી પહોંચ્યા છીએ જ્યાં કાં તો આપણી પ્રાણીઓ પ્રત્યેની ફરજ બજાવીએ, કાં તો પછી કુદરત આ કૃતજ્ઞ અને નિર્દય બનેલી માનવજાતને સજા કરવાની પોતાની ફરજ બજાવે. માનવજાતને સજા કરવા જો કુદરત વિનાશ વરસાવશે તો તેનો દોષ આજના શ્રીમંતો ઉપર હશે, જેઓ પશુઓ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ બજાવવાને બદલે તેમના ઉપર કૃતજ્ઞતાનો વરસાદ વરસાવે છે.

ઉપર લખ્યા મુજબ આપણા દાનના પ્રવાહ જુદી દિશામાં વાળીને અને જીવહયાની કેન્દ્રીય સંસ્થા અને મધ્યવર્તી ભંડોળ દ્વારા મોટા ભાગના જીવોને બચાવી લઈએ તો ત્યાં ગો(પશુ)રક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષાનું પાયાનું કાર્ય કરી શકીએ.

ગામડાંમાં સિમેન્ટનાં મકાનની શી જરૂર છે?

એ કાર્ય પૂરું કરીએ તો આ દેશમાં કોઈ પણ માનવી ભૂખ્યું, તરસ્યું કે બેઘર ન રહે, અને મોટા ભાગનો બેકારીનો અશ્વ પણ થાળે પડવાના રસ્તે ચડી જાય. જેમ પશુઓ કપાય છે તેમ તેમ બેઘર લોકોની સંખ્યા અને જૂંપડપટ્ટીઓનો વિસ્તાર વધતો જાય છે. ગામડાં-ઓમાં કુલ ૬ કરોડ ૫૧ લાખ મકાનોમાંથી ૮૧ ટકાથી વધારે એટલે કે ૫ કરોડ ૨૯ લાખ મકાનો ગાર-માટીનાં છે. ગાર-માટી એટલે ગાયનું છાણ, ઘોડાની લાદ અને માટીનું મિશ્રણ. અગાઉ આવું પાંચ એકરડાનું

મકાન માત્ર ૨૦ રૂપિયામાં બંધાતું. ગાર-માટીને રુખસદ આપીને સિમેન્ટ બનાવી. એટલે તેની માત્ર એક જ ઓરડાની પડતર કિંમત નીચે મુજબ ક્રમવાર વધી છે : રૂ. ૧૦૦, રૂ. ૨૫૦, રૂ. ૧૦૦૦, રૂ. ૫૦૦૦. આ જ પ્રમાણે કિંમત વધતી જાય તો કદાચ વીસ જ વરસમાં પ્રજાની ૮૦ ટકા વસતી જૂં પડપટ્ટીઓમાં રહેતી હશે. ગામડાંમાં સિમેન્ટનાં મકાન બાંધવાં એટલે ગામડાંના કુભારને બેકાર બનાવી ગામડાંની સંપત્તિ સિમેન્ટ-ઉદ્યોગને ચરણે ધરી દેવી.

આયોજનકારોને ફરજિયાત ગામડાંમાં રાખો

કોઈ માનવી ભૂખ્યું ન રહે એ પૂરતું નથી. પેદા થતું અનાજ ખૂબ સ્વાદિષ્ટ, પૂરું પૌષ્ટિક અને લાંબા સમય સુધી ન બગડે તેમ જ અતિશય સસ્તું (એટલું સસ્તું કે દેશનો સહુથી નિર્ધન માનવી પણ પૂરતું ખાઈ શકે એટલા પ્રમાણમાં સહેલાઈથી ખરીદી શકે) હોવું જોઈએ.

અગાઉ જ્યારે દેશમાં પશુઓ પુષ્કળ હતાં ત્યારે આપણું અનાજ કોઈ પણ જાતની ઝેરી દવાઓ છાંટવા સિવાય વરસો સુધી બગડ્યા વિના રાખી શકાતું. જુવાર અને ડાંગર જેવાં અનાજ ખાર ખાર વરસ સુધી સારી હાલતમાં સાચવી રચાતાં. જુવાર-ખાજરાનો રોટલો ઠંડો પણ ખાઈ શકાતો આજે હવે સવારની રસોઈ બપોરે બગડી જાય છે. રોટલીના ટુકડા થઈ જાય છે. ખેતરમાં કામ કરતા ધણીને જમાડવા ખેડૂત-સ્ત્રી તાવડીથી જીતરેલો ગરમગરમ રોટલો માથે મૂકીને જાય અને ખેતરે પહોંચે તો ચાલવાના થડકાટથી જ રોટલાના ટુકડા થઈ ગયા હોય. આવતી પેઢીને અનાજના સ્વાદની જ ખબર નહિ હોય. અનાજ એટલું મોંઘું થયું છે કે વસ્તીના ૫૦ ટકા લોકો એ પૂરું ખરીદી શકતા ન હોવાથી માત્ર એક વખત ખાઈને અર્ધભૂખ્યા સૂઈ રહે છે. જ્યાં પૂરતા પાણીની વ્યવસ્થા હશે ત્યાં તો લોકો પાણી પીને પેટ ભરતા હશે. પણ ૩૩ ટકા લોકોને એટલે કે બે લાખ ગામડાંઓને તો પાણીની પણ વ્યવસ્થા નથી એટલે કે તેમણે તો માત્ર ભૂખ્યા પેટે નહિ, તરસથી સુકાતા ગળે સૂઈ રહેવું પડતું હશે.

રાત-દિવસ માત્ર મૂડીની જ ચિંતા કરતા અને 'ઉત્પાદન વધારો'ના બચ કરતા આયોજનકારોને, પ્રધાનોને અને ઉદ્યોગપતિઓને ફરજિયાત એક વરસ સુધી આવાં ગામડાંઓમાં બધાં ભૂખ્યા પેટે અને તરસથી સુકાતા ગળે રાખો તો જ તેમને આ મહાન પ્રજાની બેહાલીનું અને તેમના શોષણલક્ષી આયોજનની આ કલ્પનાતીત ભયાનકતાનો કદાચ ખ્યાલ આવે.

ભૂખ-તરસથી પ્રજા નાશ પામશે ?

જો આપણે તમામ નહિ તો અતિ ઉપયોગી કક્ષાનાં પશુઓને પણ બચાવી લેવાની કાર્યકુશળતા ન બતાવીએ તો ગમે તેટલા વધુ અનાજના ઉત્પાદનનો કશો અર્થ નથી. તો પછી કદાચ એમ પણ બને કે એકાદ સૈકામાં આ દેશની પ્રજા ભૂખ, તરસ અને રોગોથી નાશ પામી હોય. થોડા બચાવી લેવામાં આવેલા મજૂરો વડે મોટાં ઔદ્યોગિક કારખાનાંઓ ચાલતાં હશે. થોડાક શ્રીમંત ખેડૂતો અમેરિકા જેવા દેશોએ આપેલાં સાધનો અને જ્ઞાન વડે મળત્રખ પાક ઉગાડતા હશે. અને મહાસત્તાઓ આપણી પાસેથી અનાજ અને ખપ પૂરતો માલ ખરીદીને ખતરનાક યુદ્ધોની સામગ્રીઓ તૈયાર કરવામાં મશગૂલ હશે.

સંસ્થાનો મેળવીને તેમનું શોષણ કરવા માટે લવિષ્યમાં જે કેઈ આર્થિક કે શસ્ત્રો વડે યુદ્ધો લડાશે તે તમામની જવાબદારી ભારતની સરકારો અને તેમના આયોજનકારોની હશે કારણ કે સ્વાધીન ભારત પાસેથી યુદ્ધત્રસ્ત અને શોષણત્રસ્ત વિશ્વે, શાંતિની અને સંસ્કૃતિની જે આશા રાખી હતી તેના ઉપર તેમજ રેડીને તેમણે પોતાની અમાનવીય યોજનાઓ અને વર્તન વડે યુદ્ધખોર અને શોષણખોર પ્રજા માટે શોષણના વધુ દરવાજા ખોલી આપ્યા છે.

આ મહાન પ્રજાને વધુ ભયાનક, વધુ ખતરનાક યુદ્ધો માટે યુદ્ધખોર પ્રજાઓની સલાહ મુજબ નાચવાની શરમથી બચાવની હોય તો શ્રીમંતોએ આપણાં તમામ ઉપયોગી પશુઓને બચાવી લેવા મક્કમ નિર્ધાર કરી કાર્ય શરૂ કરી દેવું જોઈએ.

શુદ્ધ હવાનું આયોજન જંગલો દ્વારા, સ્વચ્છ પાણીનું આયોજન વૃક્ષો, ચરિયાણો અને નદીઓને ફરીથી સજીવન કરીને અને અનાજ તેમ જ રહેઠાણોનું આયોજન સંપૂર્ણ પશુવધ બંધ કરીને જ કરી શકાય. ત્યાર પછી પ્રશ્ન ઉકેલવો જોઈએ કપડાંનો.

આપણી શરમજનક સ્થિતિ

કપડાંની બાબતમાં દરેક માણસને માથાદીઠ દર વરસે કેટલું કપડું જોઈએ તેનો અંદાજ કાપડ ઉત્પાદન કરનારાઓની શક્તિ ઉપરથી કાઢવામાં આવતો હોય એમ લાગે છે. જો મિલો માથાદીઠ ૬ મીટર કાપડ ઉત્પન્ન કરી શકે તો આપણી જરૂરિયાત ૬ મીટરની, ૧૦ મીટર પેઢા કરી શકે તો આપણી જરૂરિયાત ૧૦ મીટરની. પણ જો ૨૫ મીટર પેઢા કરે અને પરદેશમાં તેના સારા ભાવ આવે તો પાછી આપણી જરૂરિયાત પાંચ મીટરની નક્કી કરીને બાકીનો માલ પરદેશ ચડાવી દેવાય, હૂંડિયામણુ કમાવાની લાલચ આપીને, હૂંડિયામણુની મધલાળ મધ કરતાં પણ અનેકગણી ચીકણી છે, જેમાંથી પરદેશી વિચારધારાથી અંબલચેલી સરકારો કઠી પણ છટકી શકે તેમ નથી.

આ એક અતિશય દુઃખદ, કડુષ અને શરમજનક બાબત છે કે ગામડાંઓના જે લોકો દેશ માટે ૧૨ કરોડ ટન અનાજ ઉગાડી આપે છે, ૧૫ કરોડ ટનથી વધુ શેરડી ઉગાડી આપે છે, ૭૮ લાખ ટનથી વધારે તેલીબિયાં ઉગાડી આપે છે અને ૫૯ લાખ ગાંસડી રૂની ઉગાડે છે તેમાંથી અડધા ભાગના લોકો અર્ધબૂખ્યા સૂવે છે, અર્ધનગ્ન અવસ્થામાં ફરે છે અને લગભગ તમામ લોકોને પૂરતા પ્રમાણમાં તેલ અને ખાંડ મળતાં નથી. અને મોટા ભાગનાને તો તે જોવા પણ મળતાં નથી.

આનો ઇલાજ સરકારથી કે આયોજનકારોથી નહિ થાય કારણ કે તેઓ પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના શોષક અર્થશાસ્ત્રને વરેલા છે. એનો ઇલાજ ભારતની પ્રજાએ જ કરવો જોઈશે. મહેનત ભારતની પ્રજા કરે અને તેનાં ફળ આરબ પ્રજાઓ, અમેરિકનો અને રશિયનો ભોગવે એ શરમજનક સ્થિતિ લાંબા સમય સુધી સહન કરી શકાય નહિ.

આ શરમજનક સ્થિતિ નિવારવા ખેડુતો અને નાના કારીગરોનું તેમ જ વાપરનારી પ્રજાનું સંગઠન કરવું પડશે. આહુ ચીલાના ઉત્પાદકોને બાળુએ હડસેલી દેવા પડશે.

મિલ વિરુદ્ધ હાથશાળ

૬૦ કરોડની વસ્તીને સારી રીતે શરીરનું રક્ષણ થાય અને એમ હંકાય એવી રીતે કપડાં પહેરવાં હોય તો વરસે ૩૦ અબજ મીટર કાપડ જોઈએ. સ્વાધીનતાનાં ૩૨ વરસ પછી પણ આપણે માત્ર ૮ અબજ ૬૫ કરોડ ૨૨ લાખ મીટર કાપડ (સુતરાઉ, ગરમ અને બનાવટી રેશમ—ત્રણે પ્રકારનું મળીને) પેઢા કરી શકીએ છીએ. (India 1977-78 પાના નં. ૨૬૭)

આમાં મિલના કાપડનું ઉત્પાદન ૩૫૬ કરોડ મીટર છે જ્યારે હાથશાળોનું ૩૬૪ કરોડ મીટર છે. સ્વાધીનતા મળ્યા પછી વધારાની કરોડો રૂપિયાની મૂડી અને કરોડો રૂપિયાનું હૂડિયામણ વેડફીને મિલો ૩૦ વરસમાં માત્ર ૩૬ કરોડ મીટર કાપડ વધુ ઉત્પન્ન કરી શકી છે. હવે તેમની મર્યાદા આવી ગઈ છે. બીજી અબજો રૂપિયાની નવી મૂડી તેમાં નાખ્યા સિવાય મિલો ઉત્પાદન વધારી શકે તેમ નથી.

હાથશાળ ઉદ્યોગ વિકસાવો

આની સામે હાથશાળોએ ૩૦ વરસમાં હૂડિયામણનો જરાય બગાડ કર્યા વિના ૩૧૨ કરોડ ૬ લાખ મીટર કાપડનું ઉત્પાદન વધારી આપ્યું છે. આના ઉપરથી બોધપાઠ લઈને પ્રજાએ હાથશાળ ઉદ્યોગ વધારવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. એ કામ પ્રજાનું છે. મિલક્ષેત્ર સરકારના પ્રયત્નોથી નથી વિકસ્યું. પ્રજાએ જ ભૂલ કરીને અંગ્રેજોનું આંધળું અનુકરણ કરીને એ વિકસાવ્યું હતું. હવે રાષ્ટ્રના સર્વાંગી હિતમાં હાથશાળ ઉદ્યોગને વિકસાવવો જોઈએ.

જો આ દિશામાં કામ થાય તો બીજા અઢી કરોડ વણકરો કામે લાગે અને ૧૫ કરોડ કાંતનારીઓને પૂરક રોજ મળે. દરેક ગામ

પોતપોતાની જરૂરિયાતનું કાપડ પોતાના ગામમાં જ બનાવે તો રૂની હેરફેરનો, શહેરોમાં તેને રાખવાની વખારોનાં ભાડાંનો, તેના વીમાનો, સુકાદમીનો અને દલાલીનો ખર્ચ બચી જાય. અને પાછું શહેરની મિલોમાંથી ગામડાંઓ સુધી કાપડ પહોંચાડવાનો, શહેરોમાં તેને રાખવાની વખારોનાં ભાડાંનો, કાપડના વીમાનો ખર્ચ, મિલોના સેલિંગ એજન્ટોનાં કમિશન, જરૂરિયાત કાપડના વેપારીઓનો, છૂટક કાપડના વેપારીઓનો અને દેશાવરોના કાપડના વેપારીઓનો નફોનો ગણો બચી જાય. મિલના કાપડ ઉપરની આબકારી જકાત, વેચાણવેરો એ બધા ખર્ચ બચી જાય તો જ આ દેશની અંદર દરેક માણસનું અંગ ઢંકાઈ શકે.

૧૫ કરોડ કાંતનારીઓને આજની મોંઘવારીને હિસાબે રોજ ૫૦ પૈસા મળે તોપણ વરસદહાડે ૨૨ અબજ ૫૦ કરોડ રૂપિયા મળે. ૬ લાખ ગામડાંઓને દરેકને વરસે સરેરાશ ૩૭,૫૦૦ રૂપિયા મળે. વલ્લુકરને મળે તે તો જુદા. કયો યાંત્રિક ઉદ્યોગ આવી પ્રચંડ કમાણી આટલી વિશાળ સંખ્યાના લોકોને આપી શકે તેમ છે? ઘેટાં અને બકરાંની કતલ બંધ થાય તો ગામડાંઓને ઓછામાં ઓછા એક કરોડ ધાબળા મળે. એક કરોડ ધાબળા વલ્લુવાની વલ્લુકરોને રોજ મળે. છથી આઠ કરોડ કિલો ભિન કાંતવાની પૂરક કમાણી ગામડાંઓની કાંતનારીઓને મળે.

ગ્રામ્ય લુહારોના ધંધાનું રક્ષણ કરો

ખેતીનાં ઓળરો, ઘર-વપરાશની લોઢાની ચીજવસ્તુઓ, ઘર બાંધવામાં વપરાતા ખારીના સળિયા, સાંકળો, મિઝગરા, ખીલી વગેરે સાધનો રેલિયામાં જોઈતી લોખંડની ત્રાક, દેશી વહાણો અને બળદ-ગાડાં તેમ જ ઘોડાગાડી માટે જરૂરના લોખંડના પાટા, ખીલા, પતરાં વગેરે ગામડાંઓના લુહારો પાસેથી જ બનાવડાવી લેવાનું ગામડાંઓની પ્રજાએ સંગઠન કરવું જોઈએ અને આ બાબતની દોરવણી સાધુ-સંતો જ આપી શકે. તેમનો આવા કાર્યમાં અંગત સ્વાર્થ ન હોવાથી તેમની સલાહનું પ્રજામાં વજન પડશે.

લુહારને કામ મળ્યું એટલે તેની પાછળ સુધારને કામ મળવાનું જ કારણ કે લોખંડની અનેક વસ્તુઓ એવી છે જે વાપરવા માટે

લાકડાના હાથા ભેઈએ. રેંટિયા અને હાથશાળ ચાલુ થાય તે પહેલાં જ સુથારોની રોજી રેંટિયા બનાવવાથી શરૂ થઈ જાય.

પરદેશો અને મોટા ઉદ્યોગોના માલનો બહિષ્કાર કરો.

બીજા પક્ષ એવા મોટા પાયા ઉપરના ગૃહ ઉદ્યોગો છે જે સુથાર વિના ચાલી શકે નહિ. આજે એ તમામ ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો ઉપર પંચવર્ષીય યોજનાઓનું બુલડોઝર ફરી વળ્યું છે એટલે એ ઉદ્યોગો બંધ પડ્યા છે. પ્રજા પોતાનું જ હિત વિચારીને એ પાછા સજીવન કરે. પોતાના અને પોતાનાં બાળકોના ભવિષ્યના સુખ માટે પણ માત્ર ગૃહ ઉદ્યોગો, અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો માલ જ વાપરે અને મોટા ઉદ્યોગોના માલનો બહિષ્કાર કરે, તો જ દેશમાં પાછું ખમીર પ્રગટે, ગરીબી હટે અને પ્રજા પરદેશી તેમ જ દેશી શોષણ-ખોરાની નાગચૂડમાંથી મુક્ત બને.

હુદાર, સુથાર અને કુંભાર એ ત્રણે ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોની કરોડરજમુ છે. તેમની સહાય વિના ન ખેતી થાય, ન ઉદ્યોગો ચાલે. ખેતીને સસ્તી બનાવવામાં પણ તેમનો મોટો હિસ્સો છે. ગામમાં બનતાં ખેતીનાં ઓળરો બહારથી આયાત થતાં ઓળરો કરતાં સસ્તાં પડે. તેના કરતાં પણ મોટો ફાયદો એ કે એ ઓળરોની ખરીદી માટે ખેડૂતોએ ખરચેલા પૈસા એ જ ગામમાં રહે છે. ગૃહ ઉદ્યોગો કે ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો દ્વારા લોકોનું શોષણ નથી થતું, પોષણ થાય છે. ઉપરના ત્રણે વર્ગના કારીખરોનો સ્ત્રીવર્ગ, નીંદામણ અને કાપણીના સમયે કામ કરીને પૂરક આવક મેળવે છે. તેઓને તેમની મહેનતના બદલામાં રૂપિયાને બદલે અનાજ આપવામાં આવે તો અનાજના પાકનો બહુ મોટો જથ્થો મોટા વેપારીઓની વખારોમાં સંઘરો થવાને બદલે લાખો કુટુંબોમાં વહેંચાઈ જાય. તેના ભાવ ન વધે, તેનો બગાડ ઓછો થાય.

કુંભાર ગામડાંઓમાં ગાર-માટીનાં ઘરો બાંધી આપે છે. રસોઈ માટે ચૂલા, તાવડી, હાંડલાં, કૂંડાં, પાણીનાં માટલાં વગેરે બનાવે છે. ઉપરાંત રહેઠાણો માટે નળિયાં બનાવે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવે

છે કે નળિયાં વાંદરાં ઉથલાવી નાખે છે માટે લોહાનાં, પતરાંનાં કે સિમેન્ટનાં છાપરાં બનાવવાં વધારે સલામત છે.

આ દલીલમાં તથ્ય નથી. વાંદરો ગામમાં ફરનારું પ્રાણી નથી, એ જંગલનું પ્રાણી છે. ઝાડ ઉપર રહેનારું અને ઝાડનાં ફળફૂલ ખાઈને જીવનારું પ્રાણી છે. આપણે માત્ર જંગલો સાફ નથી કર્યાં. જંગલો સાફ કર્યાં તેની સાથે કરોડો વાનરોનાં રહેઠાણ અને તેમના ખોરાકનો પણ નાશ કર્યો છે. અખજો પક્ષીઓને પણ ખેંધર બનાવ્યાં છે. પછી તેની સજ્જ લોગવવા કુદરત આપણને પણ ખેંધર બનાવી રહી છે.

આપણે ફરીથી જંગલો ઉગાડશું તો વાનરો પાછા જંગલમાં ચાલ્યા જશે. અને જે કરોડો રૂપિયા પતરાં બનાવનારાં કારખાનાંઓ ગામડાંઓમાંથી ખેંચી લઈને મોટરો અને વિમાનો દ્વારા અરબ દેશોને ચરણે ધરે છે તે કરોડો રૂપિયા ગામડાંઓમાં જ રહેશે અને ગામડાંઓ પાસે સંપત્તિ હશે તો તેઓ બહુ જ ઉત્સાહથી પશુઓ પાળશે. તેઓ જેટલાં વધુ પશુઓ પાળશે તેટલી જીવદયા મંડળીઓની, પશુરક્ષક સંસ્થાઓની અને મહાજનોની પશુઓને બચાવી લેવાની જવાબદારી ઓછી થતી જશે.

ગાંધીજીના ખોટા નિર્ણય

પશુરક્ષા અને ગૃહ તેમ જ ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોને ગાઢ, અતિ ગાઢ સંબંધ છે. બન્ને એકબીજાના પૂરક છે, રક્ષક છે અને પોષક છે. ગાંધીજી ખાદીકામ, ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોની યોજના અને હરિજન કાર્યમાં નિષ્ફળ થયા, તેનું કારણ જ એ છે કે આ ત્રણે કાર્યોની જવાબદારી પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન છે. ઘેર ઘેર રેડિયો ન ચાલ્યો કારણ કે ઘેર ઘેર ગાય ન હતી. ગાંધીજીએ ગાયને હિંદુ સમાજની જવાબદારી તરીકે મૂલવવાને બદલે પશ્ચિમી નિષ્ણાતોથી દોરવાઈને ડેરી-એનિમલ તરીકે સ્વીકારી. જેને ઘરની માતા તરીકે સ્થાપવાની પ્રજાને સલાહ આપવી જોઈતી હતી અને તે સ્થાન તેને ફરીથી મળે તેવાં આંદોલનો ચલાવવાં જોઈતાં હતાં તેને બદલે તેને ડેરી (ડેરી એટલે પશુઓનું વેશ્યાધામ) અધિકારી બનવા આગ્રહ કર્યો.

ડેરી શહેરમાં હોય ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો ગામડાંમાં હોય. જો ગાય ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો અને ગૃહ ઉદ્યોગોની જીવાદોરી હોય તો તેનું સ્થાન ગામડાંમાં હોવું જોઈએ. તેને બદલે ગાયને શહેરની ડેરીઓમાં જ ધકેલી દેવામાં આવી પરિણામે ગાંધીજીની હયાતીમાં જ ખાદી અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો નામશેષ થઈ ગયા. જે લોકો ખાદી પહેરવાના અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો માલ વાપરવાના વ્રતધારી હતા તેમનું જ નિર્દય શોષણ કરવાનાં ખાદી ઉદ્યોગો સાધનો બની ગયાં.

ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન આપો

પ્રજાને જો એમ લાગતું હોય કે પશુઓને યાતનામય કતલમાંથી બચાવીને પુણ્ય બાંધવું છે, ભાવિ પ્રજાનાં સુખશાંતિ અને સમૃદ્ધિનો પાયો નાખવો છે, આપણું સ્વાસ્થ્ય સુધારીને કાર્મસીઓ દ્વારા થતા શોષણમાંથી બચી જઈને તેમને ચરણે ધરાતો પૈસો શુભ કાર્યોમાં કે જીવનની વધુ સગવડો મેળવવામાં કે ભાવિ પેઢીના ઉત્કર્ષ માટે વાપરવો છે તો તેમણે આજથી ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો જ માલ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. અને એ માલ મળી શકે, સસ્તો અને સારો મળી શકે, એ માટેનું આયોજન કરવું જોઈએ.

જો ઈંડાં, માછલી, માંસ વગેરેનાં બજારો અને વપરાશનું શૂન્ય-માંથી સર્જન થઈ શકે છે, મોટાં યાંત્રિક કારખાનાંઓનું અને તેના ગમે તેવા માલનાં બજારોનું સર્જન થઈ શકે છે તો પછી ગૃહ અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગને મૃતઃપ્રાય અવસ્થામાંથી પગભર કરવા એ કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી. ‘એમને સંજીવન કરો અથવા નાશ પામો’ એ પડકાર આપણી સામે આવી પડ્યો છે.

અને આપણી જીવનજરૂરિયાતની ચીજોમાં પગભર થવાની જે જે યોજનાઓ ઉપર આવી ગઈ તેમાં જ બેકારીનો ઉકેલ પણ આવતો જ ગયો છે. અત્યારે ચાર કરોડ બેકારો પ્રજાનાં શાંતિ અને સલામતી સામે ભય જીઓ કરી રહ્યા છે. ઉપર લખી યોજનાઓમાં એ ચાર કરોડ બેકારો કામે લાગી શકે છે. તેનાથીયે વધુ માનવીઓને રોજી આપવાની એ બંને ક્ષેત્રોમાં ક્ષમતા છે.

પશુઓ કામે લાગે ત્યાંથી જ મનુષ્યોની રોજગારીની શરૂઆત થાય છે. પશુઓ કપાય છે તેમ ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો અને ગૃહ ઉદ્યોગો ભાંગતા જાય છે અને લોકો રોજગારી ગુમાવતા જાય છે. આ વાત ભારતના આર્થિક ઇતિહાસનાં પાનાંઓ ઉપર લખાઈ ગઈ છે.

આત્મવંચના ?

ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો અને ગૃહ ઉદ્યોગોનો માલ વાપર્યા સિવાય પશુઓને ખચાવી લેવાય, કે જીવહયાના ફંડ-ફાળાઓ દ્વારા જ પશુઓને ખચાવી શકાય તેમ વિચારવામાં માત્ર આત્મવંચના છે. ભારતમાં પથરાયેલી બે હજાર પાંજરાપોળો કે જુદે જુદે સ્થળે ચાલતાં પશુઓ ખચાવવાનાં છે. જીવહયાનાં કામે દર વરસે જેટલાં પશુઓ કપાય છે તેના દશ ટકા પશુઓને પણ ખચાવી શકતાં નથી. પાંજરાપોળોના અવસ્થાપકો વેપારી વર્ગના માણસો છે. તેમને આવી દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત પણ કેમ સમજતી નથી એ એક દુઃખદ આશ્ચર્ય છે.

શુદ્ધ હવા, પીવા માટે સ્વચ્છ પાણી, સારો-સસ્તો પૌષ્ટિક ખોરાક, રહેઠાણ, કપડાં અને રોજગારી પછી જીવનજરૂરિયાતની ચીજો છે શરીરને અને બુદ્ધિને સ્વસ્થ અને સખળ તેમ જ તીવ્ર બનાવનારાં તાજાં દૂધ અને શુદ્ધ ઘી. આ બંને ચીજો પશુવસતિ વધાર્યા વિના અને સુધાર્યા વિના મળવી દુર્લભ છે. દૂધ-ઉત્પાદનના સરકારી આંકડા અતિશયોક્તિભરેલા હોવા છતાં તે આંકડાના આધારે ગણતરી કરીએ તો પણ ભારતના નાગરિકને રોજ સરેરાશ ૧૦૪ ગ્રામ દૂધ મળી શકે. હકીકતમાં એટલું મળતું નથી. મોટા ભાગના લોકોને માત્ર ચામાં જ ૫ થી ૧૦ ગ્રામ દૂધ મળતું હશે. શરીરને કાર્યક્ષમ રાખવા મનુષ્યને રોજ ઓછામાં ઓછું ૧૩૫૦ ગ્રામ દૂધ મળવું જોઈએ, એ માન્ય કરાયેલી હકીકત છે. ઘણા દેશમાં ત્યાંની પ્રજાને માથાદીઠ રોજ ૧૫૦૦ ગ્રામથી ૫૦૦૦ ગ્રામ સુધી દૂધ મળે છે. જ્યારે આપણે ત્યાં માત્ર ૫ થી ૧૦ ગ્રામ દૂધ મળે એ કેટલી કંગાલ, દયાજનક અને

દુઃખદ બાબત છે ? પ્રજનાં આ દુઃખદદો ઉપર નજર રાખવાની, ને દૂર કરવાની ફરજ મહાજનોની છે.

પશુ દ્વારા પ્રજને બચાવવા માટે ધરી રચો

મહાજનો પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધનની પોતાની પાયાની ફરજ બજાવીને જ દેશને તાબાં દૂધ અને શુદ્ધ ધીના લીધણુ દુકાળમાંથી બચાવી શકે. જીવનજરૂરિયાતની કોઈ ચીજ એવી નથી જે પશુ-રક્ષા અને પશુસંવર્ધન સાથે સીધી રીતે જોડાયેલી ન હોય. ચાલુ વિષમ પરિસ્થિતિમાં જીવહયાની દૃષ્ટિ અને જ્ઞાનના પ્રવાહની દિશા બદલીએ નહિ ત્યાં સુધી પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન અશક્ય છે.

જેમ યુદ્ધકાળ માટે જો કે ત્રણ રાજ્યોની ધરી રચાય છે તેમ આ દેશની પ્રજાને બચાવી લેવી હોય તો ખેડૂતો, વેપારીઓ અને મામડાંઓના કારીગરો અને પશુપાલકો વચ્ચેની એક ધરી રચી દેવી જોઈએ. આવી ધરી રચ્યા વિના આપણાં પશુઓ બચી શકે તેમ નથી. અને આપણા જીવનની તમામ જરૂરિયાતો માટે પશુઓ પાયાની બાબત છે.

ધર્મ અને સંસ્કૃતિના રક્ષણ, પાલન અને વિકાસ પણ પશુઓના આધારે જ થઈ શકે. ધર્મ અને સંસ્કૃતિના જ્ઞાન-પ્રસારણ માટે સાચી કેળવણી જોઈએ.

સાચી કેળવણી તાબાં દૂધ અને શુદ્ધ ધી વિના મળી શકે નહિ કારણ કે આવી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે નીરોગી શરીર અને તેજસ્વી બુદ્ધિપ્રભા જોઈએ. એટલે તાબાં દૂધ અને શુદ્ધ ધી મેળવવા માટે પણ પશુરક્ષણ અને પશુસંવર્ધન જ અનિવાર્ય છે.

કેળવણી, વિદ્યા અને શિક્ષણ

અહીં કેળવણી અને વિદ્યાને અલગ પાડવાં જરૂરી છે. વિદ્યા માટે ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે કે ‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે’ જે મુક્તિ અપાવે એ વિદ્યા. સેમાંથી મુક્તિ અપાવે એ પ્રશ્ન છે. તેનો જવાબ છે : સંસારનાં બંધનોથી મુક્તિ અપાવી મોક્ષમાર્ગે લઈ જાય તે વિદ્યા.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે મોક્ષમાર્ગને અવરોધનારા અને બંધનમાં જકડીને પાપમાર્ગે ધકેલતા નરકમાં ફેંકતા વિષયોથી મુક્તિ અપાવે તે વિદ્યા.

સાંસારિક જીવનમાં ઊભા થતા સમાજ અને સંસ્કૃતિને કોરી ખાનારા અવરોધો દૂર કરવાનું માર્ગદર્શન આપે તે વિદ્યા.

યોગની, વ્યાયામની, સંગીતની, ચિત્રકળાની, પાકશાસ્ત્રની કે સામાજિક હિતના ધંધાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. એ શિક્ષણ મેળવવા શરીરબળ અને બુદ્ધિબળ બન્ને જોઈએ.

વિદ્યા—તેના સાચા અર્થમાં વિદ્યા મેળવવા માટે પણ બુદ્ધિની તીવ્રતા અને શરીરની સ્વસ્થતા તથા ચપળતા જોઈએ.

આજના વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો કેટલાં સ્વસ્થ અને ચપળ છે તે તો તેમના દેખાવ ઉપરથી તેમ જ રમતગમતનાં મેદાનોમાં પરદેશી હરીફ સામે થતા તેમના રકાસ ઉપરથી સમજી શકાય છે.

ખાલમંદિરોમાં, નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં તેમને જે કેળવણી અપાય છે તે નથી સાચા અર્થની કેળવણી કે નથી સાચા અર્થની વિદ્યા. અહીં તેમને અમુક ચોક્કસ ભાષાઓ ઉપર, ખાસ કરીને અંગ્રેજી ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતાં શીખવાય છે. અમુક ચોક્કસ વિષયો, જેની સરકારને અને મોટા ઔદ્યોગિક એકમોને જરૂર હોય છે તે વિષયોનું શિક્ષણ અપાય છે. અને ઔદ્યોગિક કે સરકારી વહીવટ માટે કારકુનો જોઈએ તે કારકુનોનું ઘડતર થાય છે.

સરકારી કે ઔદ્યોગિક એકમોની નોકરી મળે માટે પોતાની માતૃભાષાને જેઓ બકારો આપતા હોય તેમની પાસેથી પોતાની માતૃ-ભૂમિ પ્રત્યેની વફાદારીની આશા આપણે કઈ રીતે રાખી શકીએ ?

આધુનિક કેળવણીની ફળશ્રુતિ

કોલેજની ડિગ્રીઓ લઈને બહાર પડતા લાખો યુવાનોમાંથી આપણે બ્રહ્મચારીઓ, પક્ષપલટુઓ, બેવચનીઓ, પશ્ચિમપરસ્તો, દારૂ અને દહેજના ઝંડાધારીઓ, અને પૈસો એ જ જેમની જિંદગીનું ધ્યેય

છે એવા, અને જેમને આ દેશના ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ, સમાજ, ભૌગોલિક સ્થિતિ વગેરેનું કશું જ્ઞાન નથી. અરે! પોતાના કુલાચાર કે પોતાના પૂર્વજો વિષે પણ કાંઈ જાણકારી નથી એવાં ભાવિ પ્રજાજનોનાં ટોળાં જોઈએ છીએ. પણ કયાંય એકાદ દંધીચિ કે વસિષ્ઠ, સુરપાળ કે દુર્ગા-દાસ, કુણ્ડલ કે ભામાશા નજરે ચડતા નથી.

સાચી કેળવણીનો પ્રવાહ ચાલુ કરો

છેલ્લાં અઢીસો વરસથી આ દેશમાં સાચી વિદ્યા અને સાચી કેળવણીનો પ્રવાહ અટકી પડ્યો છે. એ પ્રવાહ આપણે ચાલુ કર્યે જ છૂટકો છે. જો ચાલુ નહિ કરીએ તો આપણા વંશજો ૧૬મી સદીના અમેરિકાના હબસી ગુલામોનું અથવા ઓસ્ટ્રેલિયા કે એવાં સંસ્થાનોમાં નાખૂદ થઈ ગયેલી આદિવાસી પ્રજાઓના સંસ્કારવિહીન, કોઈ પણ જાતના નીતિ-ચાયનાં બંધનવિહીન, અસંસ્કારી જંગલી ટોળાંઓનું જીવન જીવતા હશે.

જેમ કોઈ પણ ગૃહઉદ્યોગ કે ગ્રામ્ય ઉદ્યોગના પાયામાં પશુનો સહકાર અનિવાર્ય છે તેમ સાચી વિદ્યા અને સાચી કેળવણી માટે પણ પશુરક્ષા, પશુસંવર્ધન અનિવાર્ય છે. કારણ કે વિદ્યા ચક્રણ કરવા બુદ્ધિની તીવ્રતા જોઈએ અને શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જોઈએ. અને એ બંને ગાયનું તાજું દૂધ પીવાથી અને ગાયનું શુદ્ધ ઘી ખાવાથી જ મળી શકે.

સંસારમાં સારી રીતે જીવવા માટે પશુધન હોવું અનિવાર્ય છે એટલે પશુસંવર્ધન કેમ કરવું તે જાણવું એ વિદ્યાનો એક પ્રકાર છે. ધર્મમય મોક્ષમાર્ગી જીવન જીવવા માટે પશુસંવર્ધન કરતાં શીખવું જોઈએ. પશુવધ અને પશુવધની તાલીમ એ પાપમય અને નરકગામી જીવન જીવવા માટેનાં સાધનો છે.

આજનાં પાઠ્યપુસ્તકો દ્વારા અને નિશાળ તેમ જ કોલેજો દ્વારા પશુવધની તાલીમ અને પશુવધનું શિક્ષણ આપીને આપણાં બાળકોને પાપમય, નરકગામી જીવન જીવવાની કેળવણી અપાય છે, જે આપણે મૂળે મોઢે સહન કરીએ છીએ. આપણા લાખો વરસના ઉજ્જવળ

ઇતિહાસમાં આ એક કાળામાં કાળું, શરમજનક પ્રકરણ લખાઈ રહ્યું છે. જગતની કોઈ પ્રજાએ પોતાના ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપરનું આક્રમણ મૂંઝે મોંઢે સહન કર્યું નથી.

હિંદુ પ્રજા સામે આજે તેમની સંસ્કૃતિના દરેક પગલે પડકાર ફેંકાયો છે. એ પડકાર ઝીલી લેવાની ફરજ પ્રજાની છે. નરકગામી જીવનમાં રચીપચી રહેલી સરકારોની એ તાકાત નથી.

એટલે સાચી કેળવણીની શરૂઆત આપણે આપણી જાતે જ કરવી પડશે. આપણે આપણી માતૃભાષાનું ગૌરવ આપણાં બાળકોને શીખવવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ. ઘરમાં બોલાતી માતૃભાષામાં અંગ્રેજી શબ્દોના ઉચ્ચાર બંધ કરવા જોઈએ. અંગ્રેજી ફ્રેશનનો ખોરાક (પાઉં, બિસ્કિટ, ચોકલેટ, પિપરમીટ વગેરે) બંધ કરીને તે ખોરાક દ્વારા આપણા શરીરસ્વાસ્થ્યને બગડતું અટકાવવું જોઈએ.

બાળકોને બાલમંદિરમાં ન મોકલો.

બાલમંદિરોની અને બાલમંદિરોમાં જ અંગ્રેજી ભાષામાં શિક્ષણની ફ્રેશન એક વ્યસન બની ગઈ છે. ખરી રીતે બાલમંદિરની પ્રથા જ ખોટી અને નુકસાનકારક છે. ત્રણ વરસનું બાળક માતાના પ્રેમને, ભાઈભાંડુના પ્રેમને અંખતું હોય ત્યારે તેને કોઈ અભાણી વ્યક્તિઓના હાથમાં સોંપી દેવાથી તેના મન ઉપર ખોટા સંસ્કારો પડે છે. જે વડીલો બાળકને ત્રણ જ વરસની ઉંમરે પોતાની દેખરેખ નીચેથી હસેલીને પારકી દેખરેખમાં ધકેલી દે છે તે બાળક મોટું થયા પછી તેમનાં વડીલોને પણ તરછોડી દે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

જે બાળકના મગજ ઉપર ત્રણ જ વરસની ઉંમરે શિક્ષણનો—પરદેશી ભાષાનો બોલો લાદી દેવાય તે યુવાન વયમાં જ સુસ્ત બની જાય છે, થાકી જાય છે. માનસિક બીમારીઓનો લોગ બને છે.

પ્રજા પોતાની નિશાળો શરૂ કરે.

નિશાળો પ્રજાના પૈસે બંધાય છે. પ્રજાના પૈસે ચલાવાય છે. પણ એ ચલાવવાનો અધિકાર સરકારે પ્રજા પાસેથી આંચકી લઈને પોતાના.

હાથમાં રાખ્યો છે અને શિક્ષણનો પ્રકાર નક્કી કરવાનો અધિકાર પણ પોતાના હાથમાં રાખ્યો છે. ખરી રીતે તો આમ કરીને પ્રભને ધંધા પણ ન આવે એવી રીતે સામ્યવાદનો અને ભાવિ પ્રભ ઉપર પરદેશી સંસ્કૃતિ, પરદેશી ભાષા, પરદેશી વિચારધારા અને પરદેશી રહેણીકરણી ફેકી બેસાડવાનો પાયો નાખી દેવામાં આવ્યો છે.

માટે પ્રભએ પોતાની સરકારી સહાય વિનાનાની અલગ નિશાળો શરૂ કરવી જોઈએ અને તેનો અભ્યાસક્રમ આપણી સંસ્કૃતિ અને ધર્મને અનુરૂપ હોય તેવો નક્કી કરવો જોઈએ.

જો આપણે એક વખત ગૃહ ઉદ્યોગો અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોના માલ વાપરવાની જ પ્રતિજ્ઞા લઈશું તો એકલા ધંધા ખુલ્લા થઈ જશે કે પછી નોકરી માટેની તમન્ના ઓછી થઈ જશે. આપણે આપણો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરીએ એટલું જ બસ નથી, એ શીખવવા માટે લાખો શિક્ષકોની જરૂર પડશે. શરૂઆતમાં આપણે નિવૃત્ત થયેલ અક્ષિતઓની આ માટે મદદ લઈ શકશું.

આપણો અભ્યાસક્રમ નોકરીલક્ષી ન હોતાં ધંધાકીય શિક્ષણ આપવાનો હશે. અને આ શિક્ષણ હમેશાં વડીલો પાસેથી તેમનાં બાળકોને વારસામાં મળે છે. માત્ર તેમના માલનું બજાર મળવું જોઈએ. અને પ્રભ ગૃહ તેમ જ ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો જ માલ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ બને તો એ બજાર તો આપોઆપ ખૂલી જશે.

પછી આપણને આટલી હબરોની સંખ્યાની કોલેજોની પણ જરૂર નહિ પડે. આપણી એવી પાઠશાળાઓ હશે જ્યાં દેશના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનો, પંડિતો, સંત-મહંતો “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે”ના ખરા અર્થમાં વિદ્યા ભણાવતા હશે.

પણ લોકોને એ જાણીને નવાઈ લાગશે કે આ મહાન કાર્યમાં સહુથી મોટો અવરોધ રેડિયો, ટ્રાન્ઝિસ્ટરો અને ટી. વી.નો હશે.

કેવી રીતે ? એ જાણવું રસપ્રદ છે.

રેડિયો વગેરે વાતાવરણને અપવિત્ર કરે

જૈન ધર્મ અને વેદ ધર્મ પુનર્જન્મમાં માને છે. મૃત્યુ પછીની અનેક પ્રકારની ગતિઓમાં અને કર્મો પ્રમાણે અનેક પ્રકારની યોનિઓમાં જવું પડે છે તેમ પણ માને છે.

ભૂત, પ્રેત, ખવીસ, જીન, પ્રહારાક્ષસ, ચુડેલ, ડાકણ, શાકણ, વ્યંતરી, વ્યંતર - આમ અનેક જાતની હલકી ત્રાસયુક્ત અને પોતે દારૂણ પીડા પામતી છતાં મનુષ્યોને વિવિધ પ્રકારની પીડા આપતી યોનિઓ છે.

અનેક પ્રકારની દારૂણ વાસનાઓ જેમની પૂરી થતી નથી તેઓ મૃત્યુ પછી આવી યોનિઓમાં સેંકડો, કદાચ હજારો વરસ સુધી ભટકતા હોય છે. મોટાં શહેરોનાં વૈભવયુક્ત જીવન જોઈને અને સ્ત્રી-લોગના વિચારો, દર્શ્યો અને ચર્ચાઓના વાતાવરણમાં મનુષ્યોની કુવાસનાઓ હાથલા થોરની માફક વધતી જાય છે, એ કદી પૂરી થતી નથી અને એ વાસનાઓમાં ખૂંચેલા જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે તેઓ ઉપર લખી યોનિઓમાં ભટકે છે, રિખાય છે, અને બીજા મનુષ્યજીવોને લાગ મળતાં હેરાન-પરેશાન કરીને પોતે આનંદ માણે છે.

આ લાલસાઓ સારાં કપડાંની હોય, દરદાગીનાની હોય, મોટર અને બંગલાની હોય, સ્ત્રીની હોય, પારકી સ્ત્રીઓને ફસાવવાની હોય, મોટા વેપારમાં નામના મેળવવાની હોય, મોટા ઉદ્યોગપતિ બનવાની હોય, કોઈ ઉપર વેર લેવાની હોય, ઇર્ષાને કારણે જ કોઈને પાચપાલ કરવાની હોય—આમ અનેક પ્રકારની વાસનાઓનો પાર હોતો નથી અને આ અતૃપ્ત વાસનાઓ જીવાત્માને ઉપર લખેલી ભૂતપ્રેતની યોનિમાં ધકેલી દે છે. એ જીવો વાતાવરણમાં ધૂમતા હોય છે. એકબીજા સાથે લડે છે, ખૂનખાર યુદ્ધો કરે છે, તેઓ આપણી આસપાસ ફરતા હોય છતાં આપણે તેમને જોઈ શકતા નથી, કારણ કે તેઓ વાયુસ્વરૂપ છે. તેઓ ખૂનખાર યુદ્ધો કરતા હોય, ગર્જનાઓ કરતા હોય, હાહાકાર મચાવતા હોય, ચીસો પાડતા હોય, પણ તે અત્રાજ આપણે સાંભળી શકતા નથી. કારણ કે આપણા કાન અસુક અંશના અવાજને પકડી

શકે છે. અમુક અંશથી જોછા અંશના કે વધુ અંશના અવાજ આપણે સાંભળી શકતા નથી.

જે પ્રમાણે આ અધમ કોટિના જીવાત્માઓ વાતાવરણમાં ભટકતા હોય છે તેમ ઉચ્ચ કોટિના સિદ્ધો વગેરે પણ અવકાશમાં ફરતા હોય છે. આ તમામ પ્રકારના, ઉચ્ચ અને નીચ બંને, રાત્રિના સમયમાં વધુ પ્રમાણમાં બહાર ફરતા હોય છે.

આપણે ત્યાં રાત્રિના સમયે ભજન-કીર્તનનો ખાસ રિવાજ હતો. જે હવે લુપ્ત થતો જાય છે. જોકે દિવસે પણ તે થાય છે જ. રાતનું મહત્વ એટલા માટે છે કે જો ભજન-કીર્તન ચાલતાં હોય તો ત્યાં વસતા અવગતિયા જીવો તે વખતે ફર આપ્યા જાય છે અને બહારના તેમના મિત્રો ત્યાં આવી શકતા નથી. એટલે ત્યાં વાતાવરણ અશુદ્ધ થતું નથી. આપણે ઘરમાં પાઠ, પૂજા, હવન, હોમ વગેરે કરતાં પહેલાં સરસવના દાણા મંત્ર બાણીને આજુબાજુ છાંટીને ત્યાં જો કોઈ પણ અવગતિયા આત્મા હોય તો તેમને હવન, હોમ કે પાઠપૂજા ચાલે ત્યાં સુધી આપ્યા જવાનું જણાવીએ છીએ. જેથી તેઓ ત્યાં રહીને આપણાં ધર્મકાર્યથી વ્યથા ન પામે અને ઉશ્કેરાઈને આપણા કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ ન બને.

પરંતુ જ્યાં ભજન-કીર્તન ન થાય ત્યાં અવકાશમાં ફરતાં સંતો, સિદ્ધો વગેરે આવીને બેસે છે, જેથી વાતાવરણ શુદ્ધ થાય છે. વાતાવરણ શુદ્ધ હોય તેટલો વખત ત્યાં બેસનારાઓનાં મન પવિત્ર રહે છે, વાસનાઓ સતાવતી નથી અને એક પ્રકારના અનેરા આનંદનો અનુભવ થાય છે.

હિંદુઓમાં ત્રિકાળ સંધ્યા કરવાનો, પૂજા કરવાનો અને ઇસ્લામમાં પાંચ વખત નમાઝ પઢવાનો આશય પણ એ છે કે એ નક્કી કરેલો સમય મલિન તત્ત્વોને બહાર ફરવાનો સમય હોય છે એટલે તેઓ આપણી પાસે આવતાં નથી.

હવે ધારો કે તમે રાતદિવસ રેડિયો, ટ્રાન્ઝિસ્ટર કે ટી. વી. આઉ રાખીને સિનેમાનાં કામોદીપક ગીતો વગાડ્યા કરો છો ત્યારે એ

ગીતો સાંભળીને સિદ્ધ પુરુષો અને પવિત્ર આત્માઓ દૂરથી જ પાછા ભાગી જાય છે અને મલિન આત્માઓ ત્યાં ટોળે વળે છે. પછી તે ગીત ઘરમાં ગવાતાં હોય, હોટેલોમાં ગવાતાં હોય, કે બહાર રસ્તાઓના ચોકમાં ગવાતાં હોય. જ્યાં પણ ગવાતાં હોય ત્યાં આ ભૂતડાં ટોળે મળે છે.

ઘણાં ઘરમાં તો આવાં ગાયનો આખો દિવસ ખહુ મોટા અવાજે ગવાતાં હોય છે એટલે એવાં સ્થળો તો આવા પ્રેતાત્માઓનાં નિવાસ-સ્થાનો કે કલ્પ બની જાય છે અને વાતાવરણ દૂષિત બને છે. વ્યંતરો અને વ્યંતરીઓ માનવીઓનાં શરીરમાં ફાખલ થઈને એકબીજા વચ્ચે કલ્લ પેદા કરે છે. ખાસ કરીને જે બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે ગાઠ સ્નેહભાવ હોય તેમને લડાવવામાં તેમને અનેરો આનંદ આવે છે.

જેમ માનવીઓને ક્રિકેટ, ફૂટબોલ, ઘોડાની શરત કે ફિલ્મ કે નાટક જોવામાં રસ પડે છે તેમ આ વ્યંતરોને બે સ્નેહી મિત્રો વચ્ચે કલ્લ થતો જોવામાં અનેરો આનંદ આવે છે.

આ વ્યંતરો અને બીજાં ભૂતો કે પિશાચોની પકડમાં આવેલા, તેમનાથી દૂષિત થયેલા માનવીઓ (જેકે તેમને આની કાંઈ બાબતકારી હોતી જ નથી)નાં મન દૂષિત થાય છે. મન દૂષિત થયા પછી અખાદ્ય ખોરાક (માંસ, ફાડૂ વગેરે) ખાવા તરફ વળે છે. તેવા ખોરાકથી તેમની બુદ્ધિમાં ભ્રમ પેદા થાય છે. અને ભ્રમ પેદા થયા પછી તેઓ સાચી વિદ્યાને ‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે’ને ગ્રહણ કરી શકતા નથી. પણ નરકગામી કાર્યો કરતા પતનના માર્ગે ધસતા જાય છે.

તેમને સાધુ-સંતો, તપસ્વીઓ પ્રત્યે નફરને જાગે છે. ધર્મગ્રંથો તેમને ગપ્પાં લાગે છે. તેમને ગિરનાર, હિમાલય કે શેત્રુંજી આકર્ષી શકતા નથી, દેવમંદિરોથી એ દૂર ભાગે છે. જુગારની કલખો, ફાઈવ સ્ટાર હોટેલો અને કેબરે ડાન્સનું આકર્ષણ જિંદગીના અંત સુધી છૂટી શકતું નથી. પવિત્ર યાત્રાધામો કરતાં વિદેશની સફરો ખેડવામાં તેમને જીવનની પરમ સિદ્ધિ દેખાય છે.

ભજન-કીર્તનોની ધૂન મચાવો

એટલે રેડિયો, ટ્રાન્ઝિસ્ટર કે ટી. વી.થી અતિ દૂષિત થયેલા વાતાવરણથી દૂષિત મનવાળા બનેલા અને વકરેલી વાસનાઓથી જેમની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ છે તેઓ સાચી વિદ્યા કઈ રીતે ગ્રહણ કરી શકે? આ એક જટિલ પ્રશ્ન છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં આજે રેડિયો અને ટી. વી. સામે નફરત પેદા થવા લાગી છે ભલે એનાં કારણો જુદાં હોય. પણ જો ભાવિ પ્રજાને પાપમય અને નરકગામી જીવનપંથે જતી અટકાવવી હોય તો આપણે ટી. વી. અને રેડિયો કાં તો બંધ કરવાં જોઈએ કાં તો તેના કાર્યક્રમોની ધરમૂળથી ક્રાંતિ કરીને તેના ઉપરથી શાતદિવસ ભજનો-કીર્તનો, ધાર્મિક બોધકથાઓનું જ પ્રસારણ કરવું જોઈએ.

લોકોને એ નહિ ગમે એ માનવું ખોટું છે. ભારતની ૮૦ ટકા વસતીને ભજન-કીર્તનમાં આજે પણ રસ છે. ધર્મકાર્યોમાં આજે પણ રસ છે. તેમના એ પવિત્ર અને ઉચ્ચતમ રસ ઉપર રેડિયો, ટી. વી. દ્વારા નારકી જીવન તરફ ધકેલતા સાહિત્યનો હુમલો થાય તે પહેલાં આપણે શહેરોમાં ભજન-કીર્તનોની ધૂમ મચાવીને નારકી જીવોને નસાડી વાતાવરણ શુદ્ધ કરવું જોઈએ.

એક મકાનમાં મહા ભયાનક અને બળવાન આત્માનો વાસ હતો. અગાઉ તેમાં કોઈ રહેવા જતું નહિ પણ જગાની ખેંચને લીધે કોઈએ એ મકાન ખરીદ્યું અને રહેવા આવ્યા અને પેલા મલિન આત્માઓની હેરાનગતિ શરૂ થઈ.

આ ભાઈ અતિ શ્રીમંત હતા એટલે તેમણે ૪૫ દિવસ સુધી શાતદિવસ ધર્મગ્રંથોનું અખંડ વાચન, ભજનકીર્તન અને અખંડ ધૂપ-દીપનું આયોજન કરી પેલો ઉપદ્રવ શાંત કર્યો.

એટલે કાં તો રેડિયો, ટી. વી.નો ઉપયોગ આપણે આપણાં ભજન-કીર્તન અને ધર્મગ્રંથોના વાચન માટે કરવો જોઈએ અથવા તે બંધ કરવા જોઈએ. પણ હાલના સંજોગોમાં તે શક્ય નથી. તો બીજો

વિકલ્પ છે, આપણે આપણી અલગ ભજન-મંડળીઓ ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં ચાલુ કરવાનો. હરેકૃષ્ણવાળા છેક અમેરિકાથી અહીં આવીને તે ચાલુ કરે અને આપણે જો નિષ્ક્રિય રહીએ તો આપણા માટે શરમજનક તો છે જ.

દહેજ, રેડિયો, ટી. વી., સિનેમાઓ, કામુકતા પ્રેરતાં નાટકો, દારૂના અડા, જુગારની કલણો, ફાઈવ સ્ટાર હોટેલો, કેબેરા હાન્સો, પાઉંભાણના સ્ટેલો—આ તમામ એકબીજાની ઓથે એકબીજાની સમાન્તર રેખામાં વધતા ભય છે એમ નથી લાગતું ?

પરદેશી લશ્કરના હુમલા સામે આપણે આપણું લશ્કર ભિલું રાખવું જ જોઈએ તેમ આ પરદેશી દૂષણોના હુમલા સામે આપણે સંપૂર્ણ રીતે રાજાઈ જઈએ તે પહેલાં આપણે આપણા કાર્યક્રમથી તેનો મક્કમ પ્રતિકાર કરવો જ જોઈએ.

આ પ્રતિકાર કરવા હબરો યુવાનો આજે યનગનતા હશે. તે માટે મને જરાય શંકા નથી. તેમને માત્ર જોઈએ છે કાર્યક્રમ, માર્ગદર્શન અને શ્રીમંતોનો સાથ.

ગુજરાત નવનિર્માણનું આંદોલન સવેળાનું અને આવકારદાયક હતું. પરંતુ તે નિષ્ફળ ગયું. કારણ કે તેમની પાસે કોઈ ધ્યેય કે કાર્યક્રમનો અભાવ હતો. હતું માત્ર સમૂળી ક્રાન્તિનું સૂત્ર, જેની વ્યાખ્યા ન હતી. નક્કર અને વહેવારુ કાર્યક્રમ અને ધ્યેય વિના કોઈ ક્રાન્તિ સફળ થઈ શકે નહિ. એ માત્ર અંધાધૂંધી અને વધુ ખરાબ પરિસ્થિતિમાં જ પરિણમે. રશિયા અને ચીન તેમ જ બીજા દેશોમાં થયેલી લોહિયાળ ક્રાન્તિઓનાં પરિણામો આપણી નજર સામે છે.

લોહિયાળ ક્રાન્તિ એ કોઈ સારી ચીજ નથી, વખાણવા જેવી નથી અને આવકારવા યોગ્ય નથી. આપણે આપણી સંસ્કૃતિ અને ધર્મનાં મૂળ ફરીથી સુદૃઢ કરીએ, આપણા સમાજજીવનને આપણી સંસ્કૃતિનાં ઢાંચામાં પાછું વાળીએ તો એનાથી બીજી મોટી કંઈ ક્રાન્તિ હોઈ શકે ?

અને આ ક્રાન્તિની શરૂઆત આપણી દૃષ્ટિ બદલીને ઉપયોગી પશુઓને વધુ ને વધુ સંખ્યામાં બચાવી લઈને, ગૃહ અને ગ્રામ્ય

ઉદ્યોગોને હરણુકાળ ભરાવીને અને વાતાવરણની, મનની, શરીરની, સ્થળોની અશુદ્ધિઓ દૂર કરી, બુદ્ધિના બ્રમ્મનો નાશ કરી, સાચી વિદ્યા અને સાચી કેળવણીની શરૂઆત કરીએ, તેનાથી વધુ નક્કર, વધુ શાંતિમય શરૂઆત કઈ હોઈ શકે ?

ખાદ્ય તેલ અને ડિઝલ

ભારતના ગૃહ અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોને મધ્ય એશિયામાંથી ધસી આવતાં લશ્કરો એક હજાર વરસના પ્રયત્નો પછી પણ ભાંગી શક્યાં ન હતાં.

અંગ્રેજોએ ખીજી યુક્તિઓ લડાવીને અને ખાસ કરીને પશુવધની નીતિ દ્વારા તે ભાંગવાની શરૂઆત કરી. હવે અરબ દેશો પોતાના દેશમાં બેઠા બેઠા જ પોતાનાં તૈલાઓ (ડિઝલ) છોડીને આપણા ગૃહ અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો ભુક્કો બોલાવી રહ્યા છે.

આજે ખાદ્ય તેલ અને ડિઝલ બન્ને ભારતની પ્રજા અને ભારતની સરકારના માથાનો દુઃખાવો બન્યાં છે. બંગાળના અમીર-દે અંગ્રેજ અફસર કલાઈવને આશરો આપ્યો. આપણા અનેક શ્રીમંતો પોતાના મોજશોખ અને વૈભવના પ્રદર્શનની ખાતર અથવા શોષક અર્થશાસ્ત્રના દાંયામાં, અને મનુ ભગવાને આંકેલી લક્ષમણુરેખા ભૂંસી નાખીને તેમણે મનાઈ કરેલા ધંધામાં કૂદી પડીને અને યાંત્રિક ઉદ્યોગો ચલાવીને અરબ દેશોના મદદગાર બની તેમના ડિઝલની અહીં ધૂમ આચાત કરવી પડે તેવી સ્થિતિ પેદા કરે છે.

આપણું ખાદ્ય તેલ બળદના આશ્રયને કુકરાવીને અરબના ડિઝલનું આશ્રિત બન્યું છે.

અરબ દેશોને આશ્રયે ગયા પછી તેલ ઉદ્યોગે ગુજરાતનાં પ્રધાન-મંડળો સ્થાપ્યાં છે અને જીથલાવ્યાં છે અને કેન્દ્ર સરકારને પણ પોતાની લાલ આંખ બતાવી છે.

ડિઝલ તેલે ભારત સરકારની તિબ્બેરીનું તળિયું સાફ કર્યું છે અને વિશ્વની મહાસત્તાઓની નીંદ હરામ કરી છે. ત્યારે આપણે એ

ભા. ૪-૧૯

વિચારવું જરૂરનું છે કે આ બન્ને પ્રકારનાં તેલોની આપણને જરૂર કેટલી? ખાદ્ય તેલની આપણી જરૂરિયાત નામ માત્રની જ છે પણ ખોટી અન્નનીતિ, ખોટી ઉદ્યોગનીતિ, અને ખોટી ખોરાકનીતિ વડે આપણે એ જરૂરિયાત એટલી તો વધારી છે કે ચાલુ નીતિઓ બદલીએ નહિ તો એ જરૂરિયાત હજી એટલી વધી જશે કે આપણે તેને કદી પણ પહોંચી શકશું નહિ. એ ખોટી નીતિઓ આપણી ગમે તેવી મજબૂત સરકારને અને અર્થવ્યવસ્થાને ભાંગી નાખશે.

ડિઝલની આપણી જરૂરિયાત માત્ર સંરક્ષણ-સાધનો પૂરતી જ છે. જો બીજો ઉપયોગ બંધ કરીએ તો ભારત રસાતળ ચાલ્યું જવાનું નથી. પણ તેમ કરવાથી એ આર્થિક રીતે સદ્ગત થશે. સાંસ્કૃતિક રીતે જીવું આવશે અને ખેડારીનો સદંતર નાશ થશે.

૧૯૫૦ પછીનાં ૨૭ વરસમાં વસ્તી ૫૦ ટકા વધી. તેલીબિયાનું ઉત્પાદન ૬૦ ટકા વધ્યું, પણ ખોટી અન્નનીતિ અને ખોટી ઉદ્યોગનીતિને લીધે ખાદ્ય તેલની જરૂરિયાત ૬૨૫ ટકા વધી ગઈ. સાચી અને વહેવારુ અન્નનીતિ અને ઉદ્યોગનીતિ દ્વારા આપણે આપણી ખાદ્ય તેલની જરૂરિયાત ૫૦ ઘટાડી શક્યા હોત. તેને બદલે ૬૨૫ ટકા વધારી દઈને ભયાનક મોંઘવારી, અછત, કાળાંબજાર અને બ્રષ્ટાચારની આઈમાં પ્રબળ ફેંકી દેવામાં આવી છે.

પ્રબળી કમનસીબી એ છે કે દેશનું આયોજન ઘડવામાં પ્રબળો અભિપ્રાય કોઈ પૂછતું નથી. પ્રબળો આયોજનમાં જો કોઈ હિસ્સો હોય તો તે એટલો જ કે ગમે તેવા નાદીરશાહી કરવેરા મૂંગે મોઢે આપ્યા કરવા અને દર વરસે આયોજનપ્રેરિત મુશ્કેલીઓ સહન કર્યા કરવી. સંભવ છે કે જે લોકો આપણી અન્નનીતિ ઘડે છે તેમને રોટલા કે રોટલીનો લોટ બાંધતાં પણ કદાચ નહિ આવડતું હોય કે ચોખા રાંધવા માટે કેટલું પાણી બાંધણું માટે જોઈએ કે ચોખા ચઢી ગયા કે નહિ તેની પણ કદાચ જાણકારી નહિ હોય.

સંભવ છે કે સિંચાઈ યોજના ઘડનારાઓને અને એ યોજનાનું

અજેટ પાસ કરનારાઓમાંથી ઘણાને વાવ અને કૂવા વચ્ચે શું તફાવત છે તે પણ ખબર નહિ હોય.

થોડાં વરસ પહેલાંની આ વાત છે. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન એક ગામમાં એક જ્ઞાતિનું કેળવણીનું ટ્રસ્ટ હતું. ગામમાંથી મોટા ભાગની એ જ્ઞાતિની વસતી મુંબઈ આવી ગઈ. ટ્રસ્ટનું ફંડ વગર ઉપયોગે પડ્યું રહ્યું. એ ગામમાં નદી પણ હતી. નદી જમીનના ધોવાણથી પુરાઈને સુકાઈ ગઈ એટલે ગામમાં પાણીની ખેંચ પડી. ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ વિચાર્યું કે કેળવણી ફંડના પૈસામાંથી વોટર વર્ક્સ બિલ્ડ કરી ઘેર ઘેર હોડોને નળ આપવા અને પાણીની તંગીનો એ રીતે નિકાલ લાવવો.

ટ્રસ્ટના પૈસાનો ઉપયોગ મૂળ ઉદ્દેશથી જુદા કાર્યમાં ખર્ચવા માટે સરકારની મંજૂરી જોઈએ. મંજૂરી આપનાર સરકારી ઍડવોકેટ જનરલ તે વખતના વિશ્વવિખ્યાત ઍરિસ્ટર હતા. તેમણે એવા મુદ્દા ઉપર મંજૂરી મેળવવાની અરજ કાઢી નાખી કે હોડોને પીવા પાણી ન મળતું હોય તો સોડા પીએ. અરજદાર ટ્રસ્ટીઓ મૂંઝાયા પણ તેઓ વેપારી હતા. તેમણે કહ્યું કે સાહેબ, સોડા વડે દાળ-ભાત ન રાંધી શકાય. વેપારીઓ કહે, સાહેબ, તમે રબ આપો તો અહીં ઍક્સિસમાં દાળ-ચોખા લાવીને સોડા વડે રાંધીએ, અને જુઓ કે કેમ નથી રંધાતા. ઍરિસ્ટર સાહેબ બગડ્યા. કહે કે મને એવો જવાનો વખત નથી. જાઓ, ન રંધાય તો ગામ તરફથી બીજી કોઈ અરજ લાવજો.

પણ વેપારીઓ એમ હાર્યા નહિ. તેઓ કહે કે, સાહેબ, પણ પાણી વિના સોડા શેમાંથી બનાવીએ ? સોડા બનાવવા પણ પાણી તો જોઈએ ને ? ઍડવોકેટ સાહેબ કહે, તો પછી એમ કહોને કે સોડા બનાવવા માટે પણ પાણી નથી. અને અરજ મંજૂર કરી દીધી.

પ્રજાની ખાદ્ય તેલની મુશ્કેલી ખોટી અન્નનીતિમાંથી જન્મી છે એ વાતનું જ્ઞાન કદાચ એ નીતિના ઘડવૈયાઓને જ નહિ હોય.

(૧) ૧૯૫૦માં આપણો ઘઉંનો વપરાશ ૬૮ લાખ ટનથી વધારે હતો. ૧૯૭૬-૭૭માં એ વધીને ૨ કરોડ ૯૦ લાખથી વધી ગયો. ૨૬

વરસમાં ઘઉંનો વપરાશ ખોટી અન્નનીતિથી ૩૨૬ ટકા વધી ગયો.
(Indin 1977-78, Page 202)

તેલનો વપરાશ ઓછો કરવા ઘઉંનો ખોરાક ઘટાડો

જો ૨૬૦ લાખ ટન ઘઉંને બદલે એટલા જુવાર, બાજરા, મકાઈ અને રાગી ઉત્પન્ન કર્યા હોત તો તેલનો વપરાશ બિલકુલ વધ્યો ન હોત કારણ કે એ ખરીફ અનાજ રાંધવામાં કે ખાવામાં તેલ, વનસ્પતિ કે શુદ્ધ ઘીની જરૂર પડતી નથી, જ્યારે ઘઉંનો ખોરાક રાંધવામાં અને ખાવામાં તેલ અને વનસ્પતિ કે શુદ્ધ ઘી જોઈએ જ.

ઉપરાંત ખરીફ અનાજના સાંકા (કડબ) પશુઓને ઉત્તમ ચારો હોવાથી એ સાંકા ખાઈને પશુઓએ વધુ દૂધ આપ્યું હોત અને વધુ દૂધ ઉત્પન્ન થવાથી શુદ્ધ ઘીનો પુરવઠો પણ સુધર્યો હોત, એટલા પ્રમાણમાં વનસ્પતિની અને વનસ્પતિ પાછળ તેલની માગ ઓછી થઈ હોત.

(૨) ૧૯૫૦ કરતાં ૧૯૭૭માં તેલીબિયાના ઉત્પાદનના ૬૦ ટકાના વધારા સાથે વનસ્પતિ ઉદ્યોગની તેલની વપરાશમાં ૨૧૬ ટકાનો વધારો કરવામાં આવ્યો. એટલે બજારમાં તેલનો પુરવઠો ખોરવાઈ ગયો, અછત વધી ગઈ, અને ભાવ ભડકે બળવા લાગ્યા.

(૩) ઈંડાંનું ઉત્પાદન ૮૪ ટકા વધારી દેવાયું. ઈંડાંનો ઉપયોગ મોટે ભાગે આમલેટ બનાવવામાં થાય એટલે ૫ અબજ ૪૦ કરોડ ઈંડાંમાંથી અડધાનાં આમલેટ બને તો પણ એટલો તેલ કે વનસ્પતિમાં રૂપાંતર પામેલા તેલનો વપરાશ વધ્યો.

આમ આપણા તેલનો પુરવઠો વધારવાની અનુકૂળતાનો વિચાર કર્યા વિના તેલનો વપરાશ ૬૨૫ ટકા વધારી મૂક્યો. પરિણામે તેલની આયાત કરીને વરસે ઓછામાં ઓછું પાંચ અબજ રૂપિયાનું દૂરિયામણ ખર્ચવાનો સમય આવ્યો.

જો ૬ અબજ રૂપિયાનું વનસ્પતિ તેલ ઓછું ઉત્પન્ન કરીને એ તેલ બજારમાં આવવા દીધું હોત તો તેલના ભાવ વધી જ શકત નહિ. કારણ કે ખરીફ અનાજના વધુ વપરાશથી તેલ અને વનસ્પતિ બન્નેની માગ એકદમ ઓછી થઈ જત.

તેલના ઉત્પાદકો અને વેપારીઓ સમજે છે કે સરકારી અન્ન-નીતિ તેલની જરૂરિયાત બેકામ રીતે વધારે છે અને પુરવઠો વધી શકતો નથી. એટલે તેઓ તેલ અને વનસ્પતિના ભાવ પોતાની મરજી પ્રમાણે વધારી શકે છે. તેઓ એ પણ જાણે છે કે કોઈ ચીજના ભાવ માલનેા પુરવઠો વધવાથી ઘટે. સરકારના કાયદાથી કદી પણ નહિ. અહીં તો અધૂરામાં પૂરું સરકારની તેલની લેવીની વગર સમજની નીતિ ભાવ ભડકાવવામાં વધુ મદદગાર નીવડે છે.

તેલ ખરી રીતે આપણો સાચો, સારો અને વહેવારુ ખોરાક નથી. જ્યાં સુધી ગોવધની નીતિ અમલમાં આવી ન હતી ત્યાં સુધી પ્રજા ખાવામાં શુદ્ધ ઘી જ વાપરતી. પછી તે ખાવાને પદાર્થ મિષ્ટાન્ન હોય, ફરસાણુ હોય કે શાકભાજી હોય, તેની નિશાની તરીકે આજે પણ વલ્લભી સંપ્રદાયનાં મંદિરોમાં ભગવાનને ભોગ ધરાવવાના તમામ પદાર્થો શુદ્ધ ઘીમાં ખનાવાય છે. અને મારવાડમાં કહેવત છે કે ઘી ખાય ઘોડા, અને તેલ પીએ જોડા. આપણે બળદો અને ઘોડાઓને પણ ઘી પીવડાવતા જેથી તેઓ વધુ શ્રમ કરી શકે.

તેલનો ઉપયોગ માત્ર દીવા બાળવા માટે (તે સમયે હજી વીજળી, ગેસ કે કેરોસીનની શોધ થઈ ન હતી) અને દવાના ઉપયોગ માટે કે ચામડાંની વસ્તુઓને નરમ રાખવા તેના ઉપર ચોપડવા માટે થતો.

આપણી ખેાટી અવહેવારુ અને અનાર્થિક અન્નનીતિ વડે તેલની જરૂરિયાતને કદી પણ પહોંચી શકાશે નહિ. અને અછતને પહોંચી વળવા તેલની આયાત કરવા જતાં આપણી સરકારી તિબેરી તળિયાં આટક થઈ જશે. અને આખરે તો પ્રાણીજન્ય ચરબીનો ઉપયોગ કરવાની ફરજ પડશે. આજે પણ તેની શરૂઆત તો થઈ ચૂકી છે.

પણ પ્રાણીની ચરબી પણ આપણી જરૂરિયાતને સંતોષી શકશે નહિ. કારણ કે એ કોઈ કારખાનામાં નથી થતી, જેથી ત્રણ પાળી ચલાવીને જરૂર પૂરતો પુરવઠો મેળવી શકાય. વિશ્વમાં માંસાહાર વધ્યો છે તેમ પશુની વસ્તી ઓછી થતી રહી છે જે નીચેના મુખ્ય પશુ-વસ્તીવાળા દેશોની પશુઓની સંખ્યાથી સાબિત થાય છે :

૬૨ સો મનુષ્યોએ પશુવસ્તી

૫૦ વરસ અગાઉ	અત્યારે	
ભારત	૬૧	૪૩ (આ સંખ્યા શંકાસ્પદ અને વધારે પડતી છે)
યુ. એસ. એ.	૭૬	૫૫
કેનેડા	૮૦	૫૯
આર્જેન્ટિના	૩૨૩	૨૩૪
એસ્ટ્રેલિયા	૨૫૬	૧૮૦
ઉરુગ્વે	૫૦૦	આંકડા અપ્રાપ્ય

આપણે આપણા ખેરાકની અને અન્નનીતિ સાચી, આર્થિક અને વહેવાર રીતે ઘડીએ તો શુદ્ધ ધીની તમામ જરૂરિયાતને પહોંચી શકીએ અને તેલની જરૂરિયાતને નજીવી બનાવી શકીએ. આર્થિક દૃષ્ટિએ એ નીતિ બેકારીનો અંત લાવે, બીમારીઓ ઉપર અંકુશ રાખી શકે અને દેશની અબજો રૂપિયાની મૂડી અનુત્પાદક ક્ષમ્ની ઉદ્યોગમાં સલવાઈ જતી બચાવી શકીએ.

પણ સવાલ એ છે કે એ કેમ બને? સરકાર એ કરે તેમ નથી. કરવાની એની તાકાત પણ નથી. એ તો પ્રજાએ જ કરવું જોઈએ. તે માટે મોટા વેપારીઓએ થોડો સમય પોતાના નફાને બદલે સમગ્ર પ્રજાનું હિત લક્ષમાં રાખીને આગળ આવવું જોઈએ.

ખેડૂતોને ખરીદ પાક ઉગાડવા પ્રોત્સાહિત કરે તેઓ ખેડૂતો સાથે મોટા પ્રમાણમાં ખરીદ અનાજની ખરીદીના કરારો ચોમાસા અગાઉ કરી લે, તો જ ખેડૂતો શીંગદાણાને બદલે ખરીદ અનાજ ઉગાડવા પ્રોત્સાહિત થશે. કોઈ શંકા કરે કે તેમ કરવાથી તેલની અછત વધી જાય. આવી શંકા અસ્થાને છે. કારણ કે ઘઉંને બદલે ખરીદ અનાજ ખાવાથી તેલ, વનસ્પતિ અને શુદ્ધ ધી—ત્રણેની માગ ઓછી થવાથી તેના ભાવ અંકુશમાં રહેશે. ખરીદ અનાજમાં બાજરો અને રાગી ઘઉં કરતાં વધુ પૌષ્ટિક છે. જુવાર અને મકાઈ ઘઉં જેટલાં જ ગુણવાળાં છે.

વળી ખરીફ અનાજ વધુ ઉગાડવાથી પશુઓને સારો ચારો મળશે, જેથી દૂધ અને શુદ્ધ ઘીનો પુરવઠો વધશે.

વેપારીઓએ તેલની બળદઘાણીવાળાઓ સાથે પણ તેલની ખરીદીના કરારો કરીને, તેમને પ્રોત્સાહન આપીને તેલને મિલરોના હાથમાં કોર્નર થતાં બચાવી લેવું જોઈએ. તેલ-મિલ દરેક શહેરમાં નથી હોતી. મ્યુનિસિપાલિટીઓ બહારથી આવતા મિલના તેલ ઉપર ભારે ઓકટોચ નાખે અને એ રીતે સ્થાનિક બળદઘાણીને રક્ષણ આપે. દરેક શહેરમાં એથી તેલનો પુરવઠો વધશે અને માલ વિકેન્દ્રિત રહેવાથી ભાવો બહુ નહિ વધી શકે.

વેપારીઓએ મિલરોના આશ્રિત બનવાને બદલે બળદઘાણીઓને આશ્રય આપનારા જ બનવું જોઈએ.

નવાં ધર્માદા ટ્રસ્ટોએ કરવા યોગ્ય કામ

નવાં ધર્માદા ટ્રસ્ટો જિભાં કરવાં જોઈએ. જીવહયાની આપણી નીતિમાં એ વાત પણ ઉમેરવી જોઈએ કે ટ્રસ્ટો એ લેંસોના પાલકો સાથે દૂધની ખરીદી કરવાના કરારો કરવા જોઈએ. અને ખરીદેલા દૂધમાંથી શુદ્ધ ઘી બનાવી છાશ ગરીઓને મફત અને જેને મફત ન લેવી હોય તેને પડતર ભાવે આપી દેવી જોઈએ.

જો હોસ્પિટલો અને કોલેજો માટે ધર્માદા ટ્રસ્ટો બની શકે તો આ સહુથી ઉપયોગી કાર્ય માટે ધર્માદા ટ્રસ્ટો શા માટે ન બનાવાય ? આવાં ધર્માદા ટ્રસ્ટો શરૂ કરીને આપણાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ, સ્વાસ્થ્ય અને જીવનજરૂરિયાતની ચીજો ઉપર પ્રબળ બનતા જતા હુમલાને ખાળી શકાય.

આવાં ટ્રસ્ટો જુવાર-ખાજરાની ખરીદી કરીને લોકોને પડતર ભાવે રોટલા અને શાક ખવડાવવાનાં કેન્દ્રો શરૂ કરી શકે. અગાઉ આવાં કેન્દ્રોમાં સાધુઓને મફત જમાડતા.

પડતર ભાવે રોટલા-શાક ખવડાવે તો હજારો નહિ, લાખો માણસો તેનો લાભ લેશે અને તેથી ખરીફ પાકનું જે ઉત્પાદન વધશે તેનો લાભ સમગ્ર પ્રભને મળશે.

કોઈ એમ પણ શંકા કરે કે આ પ્રમાણે ખરીફ અનાજની માગ વધવાથી તેના ભાવ ઘટી જતાં જિંદગી જશે. આ શંકામાં કોઈ તથ્ય નથી. ખરીફ અનાજની માગ વધતાં તેનું વાવેતર વધશે. ઉપરાંત તે ભાવ ઘટીના ભાવ ખરોખર થઈ જાય તો પણ ઘટી જતાં સસ્તા પડે કારણ કે એક કિલો ઘટી પાછળ એક રૂપિયો તેલ અને વનસ્પતિનો ખર્ચ આવે છે તે ખરીફ અનાજના વપરાશમાં બચી જશે.

તેલની અછત અને કાળાં બળર તેમ જ ભેળસેળનો આ જ ઉકેલ છે અને તે પ્રજા પોતે જ હલ કરી શકે. પ્રજા પાસે જે જ વિકલ્પ છે. કાં તો ઉપર લખેલ પ્રયાસો શરૂ કરી તેલના ઉપયોગને બંધાવે. આપી ધીમે ધીમે શુદ્ધ ધીનો ઉપયોગ કરતી થઈ જાય અને નહિ તો પ્રાણીજન્ય ચરબી ખાવાનું સ્વીકારે. પણ એક વાત યાદ રાખે કે પ્રાણીજન્ય ચરબી ખાવાનું શરૂ કર્યા પછી તે આજના શુદ્ધ ધીના ભાવે એટલે કે ૩૨ રૂપિયે કિલોના ભાવે પણ મળી શકશે નહિ.

હવે રહી ડિઝલની તંગીની વાત

ડિઝલ માટે આપણે આરબ રાજ્યોના ઓશિંગણ છીએ કારણ કે ડિઝલ અને પેટ્રોલનો આપણે વગર વિચારે ઉપયોગ વધારી મૂક્યો છે

આપણા વાહનવહેવારની ધૂરા બળદો અને ઘોડા ઉપર હતી અને તેમની લગામ આપણા હાથમાં હતી. વિના કારણ અમુક ચોક્કસ હિતોના લાભ ખાતર આપણે બળદ અને ઘોડાને હાંકી કાઢ્યા. તેમના સ્થાને ડિઝલ અને પેટ્રોલ લાવ્યા અને આપણા વાહનવહેવારની લગામ આપણા હાથમાં હતી તે અરબ રાજ્યોને અને ઈરાનને સોંપી દીધી.

અત્યારે આપણી પાસે ડિઝલ કે પેટ્રોલથી ચાલતાં સાધનોમાં મોટર સાઈકલ, મોટરો, બસ, ખટારા, ટ્રેક્ટર, ટંપો, જીપ, ટ્રેઈલર અને રેલવે એન્જિન મળીને ૨૬,૫૩,૪૭૮ વાહનો છે. સિંચાઈ માટે ત્રણ લાખ ત્રીસ હજાર પંખો છે. સંરક્ષણનાં સાધનો છે તે ગુલાં. એ સાધનોમાં તો ડિઝલ અને પેટ્રોલનો વપરાશ અનિવાર્ય છે. પણ બાકીનાં સાધનોમાં ફરીથી ઘોડા અને બળદને ઉપયોગમાં લઈ ૫૦ ટકાથી પણ વધારે ડિઝલનો વપરાશ ઓછો કરી શકીએ. ૧,૮૨,૧૭૭ ટ્રેક્ટર,

૩,૩૦,૦૦૦ મોટર પમ્પ અને ૧૮૦૩ ડિઝલ એન્જિનો સંપૂર્ણ બંધ કરી શકીએ.

એ બંધ કરવાથી કાંઈ નુકસાન નથી પણ તેમના સ્થાને ૧૨ લાખ બળદો લાવીને ૬૦ લાખ ટન ખાતર મેળવી ૧૮ કરોડ રૂપિયા ફટિ-દાર્ઠગરના ખર્ચના ઉપરાંત જંતુનાશક દવાઓના ખર્ચના રૂપિયા બચાવી ખેત-ઉત્પાદનનો ખર્ચ ખૂબ ઓછો કરી શકીએ.

દૂંકા ગાળાના અંતરમાં મુસાફરી અને માલની હેરફેર માટે ઘોડા અને બળદનો ઉપયોગ કરી ટેકસી અને મોટર ખટારા ૧૦૦ માઈલથી વધુના અંતર માટે જ રાખી વધુ પેટ્રોલનો બચાવ અને લાખો કુટુંબોને રોજી આપી શકીએ. એક મોટર ૨૦ ઘોડાગાડીવાળાને એકાર બનાવી એક આરબ કુટુંબનું પેટ ભરે છે.

ચીન તો સંરક્ષણ-સાધનો સિવાય પેટ્રોલ કે ડિઝલનો ઉપયોગ કરતું જ નથી. તેના પ્રધાનો પણ ઘોડા ઉપર કે સાર્ઈકલ ઉપર પ્રવાસ કરે છે.

શ્રીમંતો ઘોડાગાડી ફરીથી વસાવે

શ્રીમંતોએ રાષ્ટ્રનું હિત ધ્યાનમાં લઈને મોટરો કાઢી ઘોડાગાડી ફરીથી વસાવવી જોઈએ અને પ્રજાએ આવા શ્રીમંતોને સન્માનવા જોઈએ. મુંબઈ જેવાં શહેરોમાં કોઈ ને કોઈ નજીવું બહાનું કાઢીને અમુક રસ્તાઓ ઉપર ઘોડાગાડી લઈ જવાની મનાઈ ફરમાવાય છે. આવા ગેરવાજબી હુકમો સામે પ્રજાએ કોર્ટમાં લડી લેવું જોઈએ. મોટરગાડી અને ઘોડાગાડીના માલિકો સામે ભેદભાવ રાખવો એ ગેરકાનૂની છે.

ડિઝલના શેષોએ અમેરિકા અને ઇંગ્લેંડ જેવા દેશોના પણ હાંબ ગગડાવી નાખ્યા છે અને તેમને ત્યાં મોટી મંદીના શ્રીગણેશ મંડાઈ ચૂક્યા છે, જે અંતે યુદ્ધમાં પરિણમશે.

આપણે સમયસર ચેતી જઈને ડિઝલ સાથેના સંબંધ કાપી નાખીએ, નહિ તો પાકિસ્તાન કે ચીન સાથેની લડાઈ વખતે આપણને ડિઝલ

આપવાની ના પાડીને પાકિસ્તાન પાસે પરાજય સ્વીકારવાની મુસ્લિમ રાજ્યો આપણને ફરજ પાડે જ અને બન્ને દેશો સાથેનું યુદ્ધ એ માત્ર સમયનો જ સવાલ છે. તેમના અનુકૂળ સમયે તેઓ આપણી ઉપર હુમલો કરવાના જ છે.

ડિઝલનો આપણો અવિચારી વપરાશ આપણને મોંઘવારી, કુળાવો, અંધાધૂંધી અને આર્થિક દેવાળામાં ફેંકી દેશે.

પ્રજા સમજીને ડિઝલ તેમ જ પેટ્રોલનો ઉપયોગ બંધ કરે એ એના જ શ્રેષ્ઠ હિતની વાત છે.

વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને નામે આરબ રાજ્યોના તેલના કૂવામાં રૂબી જવામાં કાંઈ જ વૈજ્ઞાનિક કે આર્થિક હહાપણ નથી.

માણસ બાપના કૂવામાં પણ રૂબી ભરવા તૈયાર નથી થતો તો પછી સમગ્ર પ્રજાએ આરબોના તેલના કૂવામાં શા માટે રૂબવું જોઈએ ?

ખાંડ

ભારતમાં ખાંડ એક મોટો ગૃહ ઉદ્યોગ હતો. મોગલ સમયમાં બંગાળની ગૃહ ઉદ્યોગની ખાંડ મધ્ય એશિયાના દેશોમાં નિકાસ નથી.

અંગ્રેજો આવ્યા અને તેમણે બહારથી ખાંડ આયાત કરી આપણા ગૃહ ઉદ્યોગને ભાંગી નાખ્યો. વૈષ્ણવ મંદિરોમાં અને કુટુંબોમાં આયાતી ખાંડ વાપરવાનો નિષેધ હતો. તેઓ ઉત્તર પ્રદેશમાં બનતી ગૃહ ઉદ્યોગની ખાંડ વાપરતા. તે કાશીની ખાંડને નામે ઓળખાતી અને અમે વૈષ્ણવ હોવાથી હું નાનો હતો ત્યારે અમારા ઘરમાં કાશીની ખાંડ વપરાતી.

પછી સરકારે કાયદા દ્વારા ગૃહ ઉદ્યોગની ખાંડને ઉત્તર પ્રદેશની બહાર મોકલવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો ત્યારે લોકોને ફરજિયાત આયાતી ખાંડ અને ત્યાર પછી અહીં શરૂ થયેલી ખાંડની ફેક્ટરીઓની પશ્ચિમી શોષક અર્થશાસ્ત્રના હાંથમાં બનતી ખાંડ વાપરવી પડી.

છેક ૧૯૫૧ માં જ્યારે મુંબઈમાં મિલોની કચરાયુક્ત મેલી ખાંડ સરી એક રૂપિયે રતલ (૪૫૦ ગ્રામ) મળતી અને ખાંડનું રેશનિંગ હતું ત્યારે મથુરામાં અને વ્રજભૂમિમાં મેં સફેદ દૂધ જેવી ગૃહ ઉદ્યોગની ખાંડ ૫૦ પૈસે શેર (૬૦૦ ગ્રામ) અને પીળા ફૂલ તરીકે ઓળખાતી

સાકર છૂટથી વેચાતી જોઈ હતી. વિના રેશને જોઈએ તેટલી મળતી. તપાસ કરતાં જણાયું કે તે ખાંડ અને સાકર ઉત્તર પ્રદેશની બકાર મોકલવાની મનાઈ હતી. ખાંડનાં કારખાનાંની સામે હરીફાઈ થતી અટકાવવા માટે. પણ ત્યાં જોઈએ તો ગૂણો ભરીને લઈ શકાતી.

રાજદ્વારી અને આર્થિક ક્રાન્તિઓએ આપણા લોજનની થાળી ઉપર અને લોજનના પ્રકાર ઉપર ઘેરી અસર કરી છે.

અગાઉ લોકો સવારે તાગું દૂધ પીતા, મગસના લાડુ, પેંડા, જલેબી અને ગાંઠિયાનો નાસ્તો કરતા. આ તમામ પદાર્થો શુદ્ધ ધીમાં કે ગાયના દૂધના માવામાંથી બનતા.

પછી ઘી મેંઘું થયું એટલે એ ચીજો તેલમાં બનવા લાગી. પછી અંગ્રેજોની પશુવિરોધી નીતિએ દૂધને મેંઘું ક્યું એટલે દૂધનું સ્થાન ચાએ લીધું. પછી પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ વધ્યો એટલે પેંડા-જલેબીને સ્થાને બિસ્કિટ અને આમલેટ આવ્યાં. લોકો ચાના વ્યસની બની ગયા. હવે ચા અને ખાંડના ભાવ આલે અડકવા લાગ્યા છે, ત્યારે હવે ચા કડવી બની છે પણ એ છોડી શકાતી નથી, કારણ કે એ વ્યસન પણ છે અને ફેશન પણ છે. અને એનું અવેળ પીણું હજી લોકોને મળ્યું નથી.

ખાંડની અછત અને ભાવવધારા માટે વસ્તીવધારો જવાબદાર નથી કારણ કે આજે વસ્તી બમણી થઈ છે. તેમાંથી અડધી એટલે કે ૩૨ કરોડ માનવીઓ તો અર્ધભૂખે પેટે જીવે છે એટલે તેમણે ખાંડ ખાવાનો પ્રશ્ન જ નથી. ૧૯૫૦માં ૩૧ કરોડની વસ્તી માટે ૧૧ લાખ ટન ખાંડ હતી ત્યારે તેના ભાવ ઘણા ઓછા હતા. મળવાનું પ્રમાણ વધારે હતું. આજે એટલી જ બે વખત જમી શકનારી વસ્તી માટે ૧૯૫૦ કરતાં સરેરાશ ચારગણી ખાંડ ઉપલબ્ધ છે છતાં તેનો ભાવ આઠગણો છે અને મળવાનું પ્રમાણ અડધાથી પણ ઓછું છે.

આનાં અનેક કારણોમાં નીચેનાં કારણો મુખ્ય છે :

- (૧) અમુક ચોક્કસ વર્ગનાં હિત માટે ખાંડની બિનજરૂરી વધતી વપરાશ.
- (૨) ખોટી કૃષિનીતિથી ખેતપેદાશોનો વધી રહેલો ઉત્પાદન અર્થ.

- (૩) ખાંડનું ઉત્પાદન શોષક પશ્ચિમી અર્થશાસ્ત્રના ઢાંચામાં થતું હોવાથી લાખો ટન ઉત્પાદિત માલ ૧૦૦-૨૦૦ વ્યક્તિઓના હાથમાં સપડાઈ જાય છે. ૬૫ કરોડ માનવીઓની ખાંડ પેદા કરવાનો ઇન્કારો ૧૦૦-૨૦૦ વ્યક્તિઓને મળી જાય પછી બીજું શું પરિણામ આવે ?
- (૪) ગૃહઉદ્યોગને યાંત્રિક શોષક ઉદ્યોગ સામે હરીફાઈમાં લાવીને શોષણ સામે અવરોધ મૂકવો જોઈએ, તેને બદલે ખાંડના ગૃહઉદ્યોગને જ રૂંધી નાખીને શોષક ક્ષેત્રને શોષણ માટે મેદાન મોકળું કરી દેવામાં આવ્યું છે.
- (૫) ચૂંટણી લડતાં તમામ રાજ્યદ્વારી પક્ષોનાં પણ જિંડાં હિત આમાં સંડોવાઈ ગયાં હોવાની લોકોની માન્યતા છે. એ સાચું હોય તો આ પ્રશ્ન વધુ જટિલ છે અને લોકકાન્તિ સિવાય આ નાદીરશાહી શોષણને કોઈ રૂંધી શકે નહિ.

પ્રથમ કારણ પ્રજા પોતાની સમજથી તદ્દન દૂર કરી શકે છે. પીપરમીટ, ચોકલેટ અને મીઠાં પીણાં (લેમનથી લઈને વિવિધ પ્રકારના કોલાઓ સુધીનાં પીણાં) એ બિનજરૂરી રાજોત્પાદક પદાર્થો છે. પ્રજા પોતાનાં જ જિંડાં અને કાયમી હિત ખાતર એનો વપરાશ તદ્દન બંધ કરીને લાખો ટન ખાંડનો બગાડ અટકાવી શકે છે. જો એ બગાડ થતો અટકે તો લોકોને જીવનજરૂરિયાતના વપરાશ માટે પૂરતી અને સસ્તા ભાવની ખાંડ મળી શકે.

બીજું કારણ લોકો પશુઓને કતલ થતાં બચાવીને અને પશુ-સંવર્ધનનો કાર્યક્રમ શરૂ કરીને દૂર કરી શકે. તે સિવાય તેનો બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. પ્રથમ કારણને પ્રજા પોતાનું હિત સમજીને દૂર કરે તો ખાંડના ભાવ નીચા આવે અને ખેડૂતોને યાંત્રિક ખેતીમાં રસ રહે નહિ. અને ભારતીય રીતે ખેતી કરીને કૃષિ-ઉત્પાદનનો ખરચ ઘટાડે.

ત્રીજું અને ચોથું કારણ દૂર કરવાનું જ્યાં સુધી સમગ્ર અર્થ-તંત્રનું ભારતીયકરણ થાય નહિ ત્યાં સુધી શક્ય નથી. અને ભારતીય-

કરણ કરવા માટે પણ પશુરક્ષણ અને પશુસંવર્ધન કર્યા સિવાય બીજો ઇલાજ નથી અને આપણી જીવદયાની નીતિ અને દાનનો પ્રવાહ મહાલાલ્યા સિવાય પશુઓ બચે તેમ નથી.

ત્રણ અને ચાર નંબરનાં કારણો નાબૂદ થાય તો પાંચમું કારણ પોતાની મેળે જ નાબૂદ થઈ જાય.

પહેલા કારણમાં જણાવેલ અનાર્થિક અને રોગોત્પાદક ઉપયોગોને બાદ કરતાં ખાંડનો સહુથી વધુ ઉપયોગ ચા બનાવવામાં થાય છે.

ચા જીવનજરૂરિયાતની ચીજ નથી, પૌષ્ટિક પણ નથી. એનાથી જૂખ ઓછી થાય છે, પાચનશક્તિ બગડે છે, જ્ઞાનતંતુઓ નબળાં પડે છે, અનિદ્રાનો રોગ થાય છે. એ માત્ર એક ફેશન છે અને વ્યસન છે.

યુરોપના ઘણા દેશોમાં ચામાં દૂધ કે ખાંડ નથી નાખતા પણ મીઠું અને લીંબુનો રસ નાખીને પીએ છે.

આપણે જ્ઞાને બદલે નીચે લખેલ પીણું પીવાનું શરૂ કરીએ તો તબિયત સુધરે, પોષણ મળે અને ચા તેમ જ ખાંડના ખર્ચમાંથી પણ બચીએ.

૨૧-૨૨ રૂપિયે કિલોના ભાવની ચા અને ૮ રૂપિયે કિલોના ભાવની ખાંડને બદલે ૬ રૂપિયે કિલોના ભાવના ચણા ઘોઈને રાતે પલાળી મૂકો. સવારે તેને ઉકાળી લો. ચણા ચડી જાય એટલે પાણી ગાળી લઈને તેમાં હળદર-મીઠું નાખો. વધારે સ્વાદિષ્ટ કરવું હોય તો ગોળ, કેકમ પણ નાખો. અને પછી પાણીને છુરા અને મેથીનો વધાર આપો. તે પીવાથી ઘણું સ્વાદિષ્ટ લાગશે. શરીરમાં સ્ફૂર્તિ આવશે. થાક ઊતરી જશે. દિવસમાં ગમે ત્યારે પી શકાય.

ચણાને તેલમાં વધારીને ચટણી સાથે તેનો નાસ્તામાં ઉપયોગ કરી શકાય. એનાથી બાળકોનાં શરીરની વૃદ્ધિ થશે. ફેફસાં મજબૂત થશે.

પીપરમીટ અને ચોકલેટને બદલે ચણાની, કોપરાની કે તલની ચીકીની ટેવ પાડો. એનો પ્રચાર વધારો. એનાથી તંદુરસ્તી સુધરશે. રોગો નહિ થાય તો ડોક્ટરોનાં દવાનાં બિલથી પણ બચાશે.

આ પ્રમાણે આપણા જીવનમાં ફેરફાર કરવાથી આપણી ખોરાકની ટેવો બદલવાથી, આપણા દાનના પ્રવાહો અને જીવહયાની દૃષ્ટિ બદલવાથી આપણી તાંદુરસ્તી સુધારી શકીશું. ખાંડ ખરીદવાની ચિંતામાંથી અને ચાના વધતા ભાવો જોઈને ધુભરી અનુભવતાં અટકી જઈશું. આપણા ખર્ચમાં ગભુનાપાત્ર ઘટાડો કરી શકીશું અને શેષણખોરો સામે એક પ્રચંડ પડકાર જીતી શકીશું.

ઉપસંહાર

ધાર્મિક જીવન જીવવાનો, સંસ્કૃતિને વફાદાર રહીને જીવવાનો, સાચી સમૃદ્ધિ અને સાચું સુખ મેળવવાનો અને સાચી શાંતિ મેળવવાનો એક જ ઉપાય છે, પશુઓને અભયદાન આપી તેમનું સંવર્ધન કરવાનો.

પશુઓનો સંપૂર્ણ સંહાર થશે તે દિવસે હિંદુ પ્રજાની હિંદુઓ તરીકે હસ્તી નહિ હોય. કદાચ તેઓ ખીજી પ્રજાઓના કાયમના ગુલામ બની ગયા હશે.

આના ઉપાય માટે—

(૧) હાલના સંજોગોમાં માનવતાનો દૃષ્ટિકોણ બદલ્યા સિવાય પશુઓ બચી શકશે નહિ.

(૨) દાનનો પ્રવાહ કોલેજો અને હોસ્પિટલો તરફથી પાછો વાળો. તેમ નહિ કરે તો પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ અને પશ્ચિમી વિચારધારાના ભક્તો, પશુઓની હિંસામાં રાચનારા, લોહીમાંસના અને દાડના વેપારના સમર્થકો, પશુઓની કતલની યોજના ઘડનારા, તેવી યોજનાઓનો અમલ કરનારા, આવી યોજના માટે અબજો રૂપિયાના ખર્ચને મંજૂરી આપનારાઓ તમારા દાનના પૈસામાંથી ચાલતી કોલેજોમાંથી ઘડાઈને હુબરો-લાખોની સંખ્યામાં બહાર પડ્યા જ કરશે.

તમારે હોસ્પિટલો ચલાવવી હશે તો હોસ્પિટલોને દર્દીઓને પુરવઠો પૂરો પાડવો પડશે. લોકોએ ખીમાર પડવું જ પડશે. ખીમારી ફેલાવતા ખોરાકનો પ્રચાર કરવો પડશે, માંસાહારનો પ્રચાર કરો.

માંસાહારથી માંદા પડે તેમને હાસ્પિટલોમાં લાવો. અને એ બીમારી-
ઓની દવાઓ તૈયાર કરવા વધુ પશુઓ, વધુ પ્રાણીઓ અને વધુ
પક્ષીઓ મારો. આ છે તમારા કોલેજો અને હાસ્પિટલોને અપાતા
દાનની ફલશ્રુતિ.

(૩) સુકાઈને મરી પરવારેલાં તમામ નદીનાળાં, તળાવોને ફરીથી
ઊંડાં ખોદીને જીવંત બનાવો. નહિ તો સમગ્ર પ્રદેશ ન-પાણીઓ થઈ
જશે, પાણી વિના આજના તમામ ઉદ્યોગો, તમામ વાહનવહેવાર અને
તમામ ખેતીકાર્ય સ્થગિત થઈ જશે. પરિણામે સમગ્ર પ્રજાનું મૃત્યુ.

(૪) જે ફળ ખાઈએ તે દરેક ફળનાં બીજ ઘરઆંગણે ફૂંડામાં
વાવો અને દર વરસે એ છોડ આમપંચાયતોને ભેટ આપી દો અને
તેમ કરીને જંગલોની શિલારોપણવિધિ કરો. જંગલો ઉગાડ્યા વિના
વનમહોત્સવ ઊજવવા એ તો કુદરતની મરફરી કરવા જેવું છે.

કુદરતે ઉગાડેલાં જંગલો આપણે કાપીને બાળી નાખ્યાં છે.
કુદરતને એની થાયણ પાછી નહિ આપીએ તો કુદરત આપણો જ
નાશ કરશે.

(૫) પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન દ્વારા અનાજનું ઉત્પાદન ખરચ
ઘટાડી ગુણવત્તા વધારો. તેમ નહિ કરો તો આવતા દાયકામાં કદાચ
પ૦ને બદલે ૮૦ ટકા લોકો અર્ધભૂખે પેટે જીવતા હશે. સંભવ છે,
તેમાં આપણા દરેકના કુટુંબીઓનો અને વંશવારસોનો નંબર લાગી
ગયો હશે.

(૬) મકાનો બાંધવાની આધુનિક પદ્ધતિ ગામડાંના કુંભાર,
સુતાર અને લુહારના ૨૫ લાખથી વધુ કુટુંબોની રોજી આંચકી લેશે.
શહેરોમાં પથ્થરના વેરણિયા, લાકડાના વેરણિયા, કડિયા, સલાટ,
ભોઈ અને સુતાર એ છએ પ્રકારના કારીગરોનું, તેમની કારીગરીનું
અને આપણી પ્રખ્યાત શિલ્પકળાનું નિકંદન કાઢી નાખશે.

દર ૩૦-૩૫ વરસે નવું મકાન બાંધવા લોકોએ નવું કરજ કરવું
પડશે. અગાઉ લોકો પોતાનાં રહેઠાણો પોતાના વંશવારસોને વારસામાં
આપી જતા. હવે મકાનો ઉપરનું કરજ વારસામાં આપી જશે.

હવે ભાવિ પ્રજાએ કરજ કરેલા મકાનમાં જન્મવું, કરજ કરેલા મકાનમાં રહેવું અને કરજ નીચે દબાયેલા મકાનમાં મરવાનું.

તમારા વંશવારસોને કરજમુક્ત મકાનો વારસામાં આપવાં હોય, તમારાં લાખો કુટુંબોને બેકાર બની ખુવાર થતાં બચાવી લેવાં હોય તો પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન દ્વારા ગારમાટીનાં મકાનો ગામડાંમાં બાંધે જ છૂટકો છે. અને શહેરોમાં ભારતની પ્રાચીન પદ્ધતિનાં મકાનો બાંધવા સિવાય બીજો વહેવાર વિકલ્પ નથી.

(૭) મોટા ઉદ્યોગો ગામડાંમાં લઈ જવાની દરખાસ્તનો અમલ થશે તો ગામડાંની સંસ્કૃતિ નાશ પામશે. ગામડાંનો સ્વતંત્ર કારીગર મજૂર બનશે અને એની મજૂરીમાંથી પેદા થનારી સંપત્તિ શહેરોમાં ખેંચાઈ જશે.

ગામડાંને સમૃદ્ધ કરવાં હોય તો યંત્ર ઉદ્યોગો બંધ કરી યંત્રોને સ્થાને ફરીથી પશુઓ લાવવાં જોઈએ.

(૮) ગામડાંને દત્તક લેવાની વાતમાં ફસાવા જેવું નથી. એમ કરીને દત્તક લેનાર ગામડાંની મજૂરી રૂપી મૂડીને પોતે ઉપયોગ કરશે, બદલામાં તેમને ફિલ્મી જીવન અને પરદેશી રહેણીકરણી મુજબ જીવતાં શીખવશે.

(૯) તમે જે ગરીબી અને માનસિક તાણ લોગવો છો તે જો તમારા વંશવારસોને આપી જવા ઇચ્છતા ન હો તો ગૃહ અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો માલ વાપરવાનો જ આગ્રહ રાખો. ગૃહ અને ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો અને પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન એકબીજા સાથે સંકળાયેલાં છે.

(૧૦) આજના પલટાયેલા સંલોગોમાં ઘડે ખાવા એટલે પશુ નાશને ઉત્તેજન આપવું. પશુઓ બચાવા માટે કસારીઓને પૈસા આપવાની જરૂર નથી. એ ખોટી અને અવહેવારુ રીત છે. તમે જુવાર, ખાજરો, મકાઈ ખાઓ એટલે પશુરક્ષાનું પુણ્ય મળશે. પશુરક્ષા માટે આજના બદલાયેલા સંલોગોમાં એ જ એક વહેવારુ અને સહેલો ઉપાય છે.

(૧૧) બાધ તેલ તમામ પ્રજાને કદી પૂરું પડી શકે જ નહિ.

પશુઓ બચાવી, ખોરાકની ટેવ ન બદલે તો પ્રાણીઓની ચરખી વાપરતા થઈ જવું પડશે. આજે પણ તે છૂટથી વપરાવા લાગી છે.

(૧૨) પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન દ્વારા તમામ પ્રજાને શુદ્ધ ધી મળી શકે તેમાં જરા પણ શંકા નથી. પછી તમને તેલ ખાવાની જરૂર જ નહિ રહે.

(૧૩) ખાંડની વાજળી વપરાશ કરતાં તેનો દુરુપયોગ વધુ થાય છે. પીપરમીટ, ચોકલેટ, મીઠાં પીણાં એ તમામમાં ખાંડ વપરાય છે એ તેનો દુરુપયોગ છે.

(૧૪) પશુરક્ષા અને પશુસંવર્ધન નહિ તો દૂધ-ધી નહિ, દૂધ-ધી નહિ તો વિદ્યા નહિ, વિદ્યા નહિ તો સંસ્કાર નહિ, સંસ્કારહીન પ્રજા દાદાઓનો સમૂહ બની જશે, અને જેમ યાદવો દાડૂ પીને અંદરો-અંદર કપાઈ ગયા તેમ સંસ્કારહીન પ્રજા દાડૂ પીને સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કારો કરવા જતાં અંદરોઅંદર કપાઈને નાશ પામી જશે.

(૧૫) માનવીનું પતન ત્રણ રીતે થાય છે : (૧) આર્થિક (૨) શારીરિક અને (૩) માનસિક.

આર્થિક ઘસારો લાગે છે તેની જાણકારી તે જ વખતે થાય છે. કાલે બેન્કમાં લાખ રૂપિયા હતા તેમાંથી આજે પાંચ હજાર ઓછા થાય તો તે તે જ ક્ષણે ખબર પડે છે.

શારીરિક બળ : ૨૦ વરસની ઉંમરે હતું તેટલું જ બળ પોતાનામાં છે એમ ૪૫ વરસની ઉંમરનો માણસ ધારતો હોય પણ કોઈ વાર કસોટીનો પ્રસંગ આવે અને થાક લાગે ત્યારે તેને જ્ઞાન થાય છે કે હવે શરીરબળ ઓછું થયું છે.

પરંતુ માનસિક પતન એવું લયંકર છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ નીચો પડતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાને વધુ સારો માનવા લાગે છે અને દુષ્કૃત્યોમાં વધુ ને વધુ આગળ વધે છે. દુષ્કૃત્યોમાં આગળ વધ્યા પછી તેને નીતિવાળા અને ચારિત્ર્યશીલ માણસો મૂરખ લાગે છે, પાપમય જીવન જીવનારા બાહોશ અને બુદ્ધિમાન લાગે છે.

ભા. ૪-૨૦

આપણા રાજદારી આગેવાનોનું ઘેર માનસિક અધઃપતન થયું છે. તેઓ ઠાઠ, માંસ, માછલીના આહારને જીવનની આવશ્યક ક્રિયા માને છે. દેશની ઉપર દર વરસે અબજો રૂપિયાનું પરદેશી દેવું વધારીને તેમાં ગૌરવ અનુભવે છે. દેશમાં વકરી રહેલાં લૂંટકાટ, શોષણ, બ્રષ્ટાચાર અને બળાત્કારો તેમનું રૂંવાડું ફરકાવતાં નથી.

આ તમામનો ઉપાય એક જ છે; ગૌરક્ષા, વનરક્ષા, ભૂરક્ષા અને જલરક્ષા દ્વારા ગૃહ અને ગ્રામ ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવો, અને હોમહવનો દ્વારા અને લાખોની સંખ્યામાં ભજન મંડળીઓ તૈયાર કરીને તેમ જ ભજનોની રેકૉર્ડોનો ઘેર ઘેર પ્રચાર કરીને વાતાવરણ શુદ્ધ કરવાનો. વાતાવરણમયિન આત્માઓને હટાવીને શુદ્ધ નહિ કરાય ત્યાં સુધી માનસિક અશુદ્ધિઓ ફર થશે નહિ.

માનસિક અશુદ્ધિઓ ફર થશે તો જ લોકો સંતો, મહંતો અને સુનિ-ભગવંતો તરફ ઉન્નતિ માટે ખીટ માંડશે.

*

શું અંધકારની જેમ પ્રકાશ પણ વધી રહ્યો છે ?

દેશકાળના સૂસવાટા મારતા વાયરાની ઝાપટમાં મોટા વડ-લાઓ ય ધરતી ભેગા થવા લાગ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં ઘણીવાર એવો ભય પેસી જાય છે કે ભાવિ કેટલું ભયંકર હશે ? ‘આજ’ કેવી અંધકારમય બની છે !

પણ જ્યાં આંખો ખેંચીને દૂર દૂરના કોઈ ક્ષિતિજ તરફ નજર કરું છું, તો પ્રકાશની એકાદી નાની પણ તેજરેખા ધીમી ગતિએ આગળ ધસી રહી હોય તેમ લાગે છે. એની ચાલની રહેલી ગંભીરતા અને મજબૂતા તો જાણે એમ કહી રહી છે કે આ તેજરેખા ઓલા અંધકારને ભેદીને ખતમ કરી નાખવા માટે જ આગળ વધી રહી છે.

કદાચ ધીમે ધીમે આ તેજરેખાની લંબાઈ, પહોળાઈ વધતી જાય અને વિરાટ ક્ષેત્રને આવરતી જતી આગળ વધતી જાય તો નવાઈ નહિ.

આ કલ્પનામાત્ર મારા સાડા ત્રણ કોડ રૂવાંડામાં આનંદની મીઠી અને તીખી લહરી પ્રસરાવી દે છે.

વાહ ! કેવું લગ્ય હશે એ ગગન ? કે જેની નીચે રહેલી આર્યાવર્તની આર્ય મહાપ્રજા પોતાનું રોળાઈ ગયેલું સુખ, શાન્તિ, સંપ, ત્યાગ, તપ અને તિતિક્ષાનું જીવન પાછું પ્રાપ્ત કરીને મુખ ઉપરની અનોખી લાલીથી અને ભારે ખુમારીથી ધરતીને શોભાવતી હશે !

પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

**ક્રમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ તરફથી બહાર પડતાં પુસ્તકોનાં
પ્રાપ્તિસ્થાન :**

વર્ધમાન સંસ્કૃતિધામ

પ્રભાવતીબહેન છગનલાલ સરકાર

સંસ્કૃતિ ભવન,

૬, ધન મેન્શન,

અવંતિકાબાઈ ગોખલે સ્ટ્રીટ,

ઓપેરા હાઉસ, મુંબઈ-૪

ફોન : ૩૬૧૭૨૦

શ્રી જૈન પ્રકાશન મંદિર

C/o જસવંતલાલ ગિરધરલાલ

દોશીવાડાની પોળ,

કાળુપુર,

અમદાવાદ

ઓર્ફિસ

ક્રમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન,

૨૭૭૭, નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ

રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૩૩૫૭૨૩, ૩૮૦૧૪૩

અખિલ ભારતીય સંસ્કૃતિ રક્ષક દળ

ચંદનબહેન કેશવલાલ સંસ્કૃતિ ભવન,

ગોપીપુરા, સુભાષચોક, સુરત

અમરશી લક્ષ્મીચંદ કોઠારી

એસ. ટી. સ્ટેન્ડ પાસે,

શંખેશ્વર

(વાયા હારીજ)

તપોવન સંસ્કારધામ

ધારાગિરિ, નવસારી-૩૮૬૪૨૪

પો. કમ્પીલપોર જિ. વલસાડ

ફોન : ૩૮૫૯/૩૮૨૪

પૂ. પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીના પુસ્તકો

આખો સેટ ઘરઘરમાં આજે જ વસાવી લો

બાળકો, કિશોરો, બહેનો માટેનાં સહુને પ્રિય સાહિત્ય

આજ સુધી આ પુસ્તકોએ સેંકડો યુવાનોના અને બહેનોના
જીવન-પરિવર્તન કર્યા છે. આપના ઘરમાં આ સેટ પડ્યો હશે તો
ક્યારેક કોઈકનું “પણ જીવન પ્રકાશ.....પ્રકાશ.....ની બૂમો પાડતું
અંધકારમાંથી સદા માટે છૂટકારો પામી જશે.

નાનકડું મૂલ્ય અને જીવન-પરિવર્તનનો અમૂલ્ય લાભ

આર્યાવર્તની મોક્ષપ્રધાન સંસ્કૃતિની જ્યોત ઘર ઘરમાં
પ્રગટાવવા મથતું માસિક.....

મુક્તિદૂત

ચિન્તક :

પં શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

સંપાદક :

ગુણવંત શાહ

સહસંપાદક

ભદ્રેશ શાહ

આજે જ આહુક બનો

ત્રિવાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-

આજીવન સભ્ય રૂ. ૧૫૦/-

મૂલ્ય : રૂ. ૧૫-૦૦